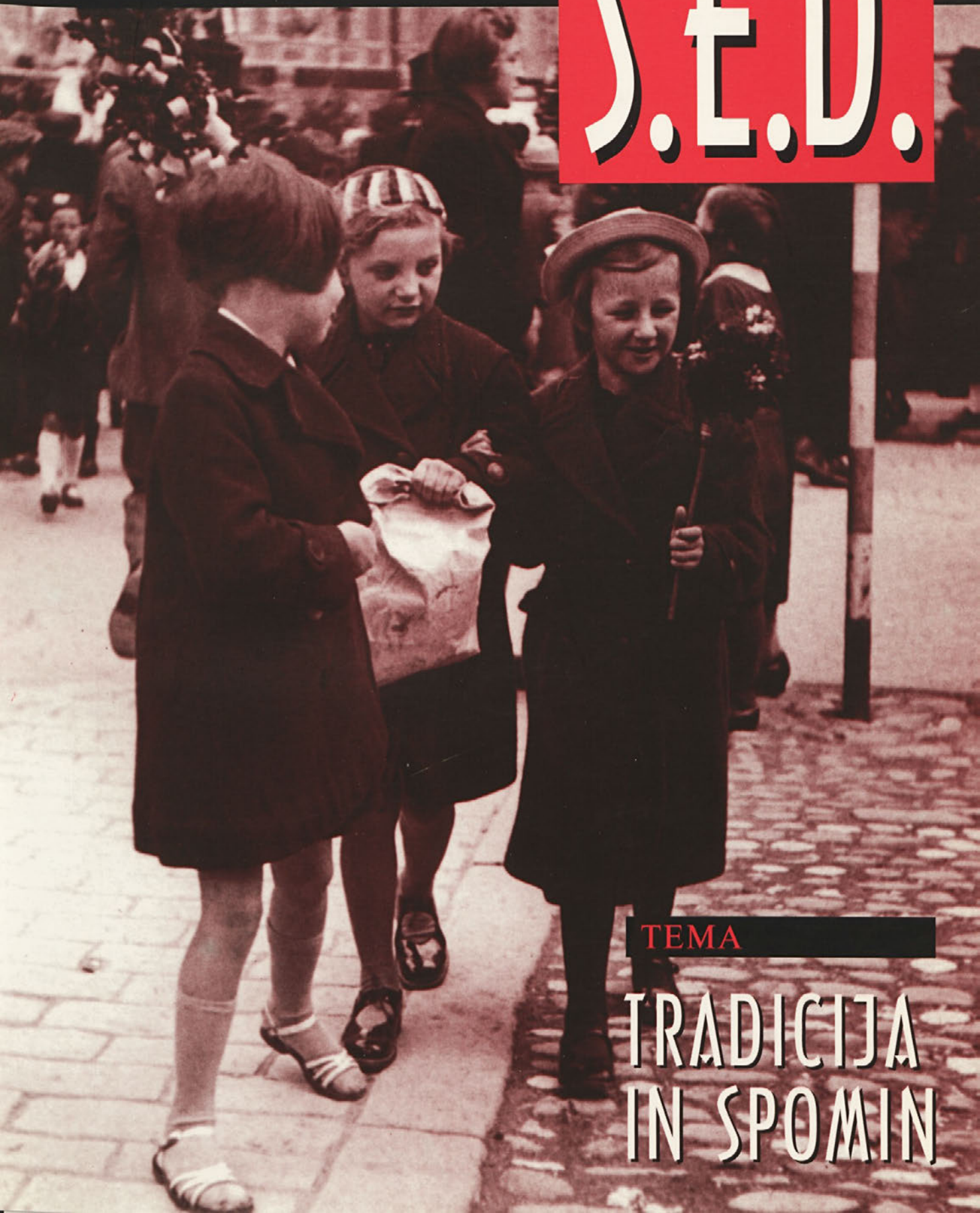

42/1,2 2002

glasnik slovenskega etnološkega društva
bulletin of the slovene ethnological society

S.E.D.

TEMA

TRADICIJA
IN SPOMIN

Izdajatelj / Publisher

Slovensko etnološko društvo / Slovene Ethnological Society,
zanj dr. Breda Čebulj Sajko

Urednici / Editors

Tanja Roženbergar Šega (glavna urednica / managing editor)
Mateja Habinc (odgovorna urednica / editor-in-chief)

Uredniški odbor / Editorial board

dr. Breda Čebulj Sajko, Polona Sketelj, Tanja Hohnec, dr. Aleš Gačnik,
dr. Naško Križnar, dr. Zmago Šmitek, Mojca Račič Simončič

Lektorica / Language editor

Tatjana Habinc

Prevodi angleških povzetkov / Translation of English Summaries

Nives Sulič Dular

Prevod teksta iz slovaščine

Tone Kregar

Oblikovanje / Designer

Lilijana Praprotnik Zupančič

Fotografija na naslovnici / Cover photography

Cvetna nedelja v Celju, foto: Josip Pelikan, 10. 4. 1938, fototeka MNZC

Računalniški stavek / Layout

Triartes

Tisk / Printed by

ČE-tisk

Naklada / Number printed

500 izvodov

Naslov uredništva / Address

Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
telefon: (+386) 01 4325-403, telefax: (+386) 01 4325-377

Revija izide štirikrat letno. Letna naročnina znaša 2.500 SIT.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov:

Antropological Index Online (AIO RAI)

<http://rai.anthropology.org.uk>

ULRICH's International Periodicals Directory (I.P.D.)

<http://www.ulrichsweb.com>

RILM Abstract of Music Literature

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.ise.ac.uk/ibss/>

CAB Abstracts

<http://www.cabi.org>

Revijo subvencionirata Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport in
Ministrstvo za kulturo. Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

April 2002, Celje

Navodila za oblikovanje in oddajo prispevkov za Glasnik SED

Uredništvo Glasnika Slovenskega etnološkega društva naproša vse dosedanje in bodoče sodelavce, da se držijo navedenih oblikovnih standardov in zahtev glede oddaje prispevkov:

1. Besedila oddajajte natisnjena in na disketi na naslov društva ali na naslov Tanja Roženbergar - Šega, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, 3000 Celje. Lahko jih pošljete tudi na elektronska naslova:
tanja.rozenbergar@guest.arnes.si
mateja.habinc@guest.arnes.si
2. Besedilom dopišite svoje podatke (ime, priimek, delovno mesto, naslov ...).
3. Fotografije in drugo ilustrativno gradivo, ki ga vračamo ob izidu posamezne številke, naj bo ustrezno označeno. Slike - predloge v elektronski obliki, naj bodo v formatu JPG, TIFF. V tipkopisu in na disketi mora biti zaznamovano, kam sodi. Podnapisi k ilustrativnemu gradivu naj bodo prav tako že v tipkopisu in na disketi.
4. Prispevki za razdelek Obzorja stroke naj imajo na začetku kratek izleček, besedila za Razglabljanja pa na koncu še nekoliko daljši (1 do 2 strani) povzetek.
5. Citiranje virov in literature mora biti v skladu z uveljavljenimi normami slovenskega pravopisa.

Dvainštirideset let, letos prvič

Jutro ob kavi in z »osrednjim slovenskim časnikom« v rokah. Na območnih, ljubljanskih straneh beremo: »Kaže, da bo park med Erjavčovo cesto, Prešernovo cesto, Valvasorjevo ulico in Cankarjevimi domom, sredi katerega stoji kip Borisa Kidriča, dobil ime Park Sveta Evrope.« (Delo 19. marca 2002, 7) V dneh pregledovanja zadnjih korektur in tiskanja prve številke dvainštiridesetega letnika Glasnika SED, katerega tematski prispevki se ukvarjajo predvsem s spremembami po osamosvojitvi Slovenije, se tako kaže, da »deset let potem« ni tudi »deset let prepozno«, saj so tudi zdaj aktualna poimenovanja in preimenovanja, a tokrat bolj »evropskih« vsebin. Tako je bilo na razpravi mestnih svetnikov, ki jo povzemamo po novinarjevem poročilu, nekaterim nelogično, da park ne bo poimenovan po Borisu Kidriču, drugim pa se je zdelo pomembnejše vprašanje, ali ga poimenovati po Svetu Evrope, saj »nihče ne ve, koliko časa bo Evropa še imela organ, imenovan Svet«. Isto besedilo prav tako navaja, da sta svetniška skupina in neka stanovalka predstavili pobudo, da bi Ulici Janez Pavla II. vrnila ime Zrinjskega ulica. To naj bi podžgalo nekaj svetnikov k razpravi, »ki s točko dnevnega reda niso imele veliko skupnega«.

Podobne primere običajno nekoliko starejšega datuma, ki pa se dostikrat vlečejo v sodobnost, navajajo tudi tokratni tematski prispevki, poleg katerih je na naslednjih straneh kar nekaj gradiva, ki

se je nabralo v zadnjih nekaj mesecih (in mu namenjamo tudi zajeten prostor v prihodnji, predvidoma še junijski številki Glasnika SED). Tako je med Razglabljanji v branje (in morebitno poznejše terensko preizkušanje) ponujeno besedilo o osmih na Tržaškem, v razmislek odnos med človekom in »njegovim najboljšim prijateljem« psom, predstavljen pa je tudi lik povodnega moža med Slovenci in drugimi Slovani. Za pogled čez (slovenske) etnološke planke dr. Marta Botikova z bratslavskega oddelka za etnologijo objavlja pregled etnološkega dogajanja na Slovaškem v minulemu stoletju. O vsem, kar so lani počeli nekateri slovenski etnologi muzealci oziroma konservatorji, pa piše v številnih poročilih, ki jih tako kot vsako leto objavljamo tudi v letošnji prvi številki, le da smo tokrat še posebej veseli večjega števila konservatorskih, ki še dopolnjujejo in bogatijo vpogled v njihovo delo, obširneje predstavljeno že z zadnjo lansko številko. Na oboje, pa tudi na temo, se navezuje intervju z ministrico za kulturo Andrejo Rihter.

Gre le za nekaj vsebinskih poudarkov, na katere želiva uvodoma opozoriti, seveda pa upava, da boste na naslednjih straneh našli še marsikaj zanimivega, od povsem konkretnih vprašanj, s katerimi se srečamo pri etnološkem delu v mestnem okolju, bolj polemičnih razmišljanj predstojnice Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU dr. Mojce Ravnik do predvsem informativnih društvenih strani.

Obširnejšo in poglobljeno predstavitev dela društva in njegovih vizij sicer pripravljamo za letošnjo tako imenovano društveno številko, v kateri bomo spregovorili o razmišljanjih v zvezi z usmeritvijo društva, aktualizaciji društvenega dela in njegovi prepoznavnosti. Nekaj besed smo o tovrstnih premikih že povedali na letošnjem občnem zboru in upamo, da se bomo znali še pravočasno povsem in primerno odzvati na hitre spremembe drvečega časa. Delujemo v obdobju, ko je zanimanje za naša znanja izredno veliko, priljubljeno in aktualno. Govorili bi lahko o razcvetu, če se ne bi nehote igrali slepe miši. Tisti, ki iščejo, ne vedo, da iščejo nas, mi pa se nemalokrat ne odzovemo dovolj intenzivno. Tako so srečanja obeh strani pogosto zgolj naključna in se zgodijo, če si ob pravem času na pravem kraju. Seveda je tudi to nekaj, a prav gotovo je odgovornost vseh nas, da svoje znanje tudi pravilno in enotno ovrednotimo, oblikujemo jasno in prepoznavno ponudbo in strategijo, ju promoviramo ter delujemo suvereno. Tu vidiva eno od svežih poslanstev našega društva.

Tanja Rozenbergar Šega, glavna urednica
Mateja Habinc, odgovorna urednica

RAZGLABLJANJA

Alja Kotar 4
ČE BO VINO DOBRO
BO OSMICA USPELA

Uroš Mlinar 12
ČLOVEK IN PES

Tjaša Pavšič 17
POVODNI MOŽ V
SLOVENSKIH IN
VZHODNOSLOVANSKIH
VEROVANJIH

Marta Botikova 23
O DEJAVNOSTIH IN PRISPEVKIH
KATEDRE ZA ETNOLOGIJO NA
UNIVERZI KOMENSKEGA V
BRATISLAVI

IZ OČI V OČI

INTERVJU Z 27
MINISTRICO ZA KULTURO
GA. ANDREJO RIHTER

TEMA

dr. Božidar Jezernik 30
IZUMLJANJE TRADICIJ

Andrej Malnič 32
KRIŽI S KRIŽEM

Alenka Černelič Krošelj 37
SV.KRIŽ ALI PODBOČJE

Barbara Šterbenc Svetina 40
POT SPOMINOV IN
TOVARIŠTVA V LJUBLJANI

Damjana Žbontar 43
SPREMENLJIVA
USODA LJUBLJANSKIH
ULIČNIH IMEN

Mateja Habinc 46
RDEČI MUZEJI

Tanja Rožembergar Šega 50
KO PARADNEGA
KONJA ZAMENJAJO
RUMENE ZVEZDE

Špela Ledinek 54
ETNOLOŠKI SPOMENIK

OBZORJA STROKE

Jerneja Ferlež 59
TERENSKO DELO V
URBANEM OKOLJU

Boža Grafenauer, Maja Kanop 63
SPLAVARSKI MUZEJ JAVNIK

Barbara Šoster 67
NASTAJANJE MUZEJA
VRBOVEC, MUZEJA
GOZDARSTVA IN
LESARSTVA V NAZARJIH

Iztok Šori 70
BOŽIČ NA KOSTELSKEM

Bojan Matjašič 72
SPLETNA STRAN
NA INTRENETU

OBZORJA STROKE

polemike

dr. Mojca Ravnik 74
ETNOLOŠKO
KONSERVATORSTVO IN
APLIKATIVNA ANTROPOLOGIJA
V GLASNIKU 41/3, 4, 2001

gradivo

Nuša Berce 76
ZGODBE VSAKDANA

poročila

VSEBINSKA POROČILA
ETNOLOGOV KUSTOSOV:

Saša Florjančič 77
KOVAŠKI MUZEJ

Ida Gnilšak 78
ČEBELARSKI MUZEJ

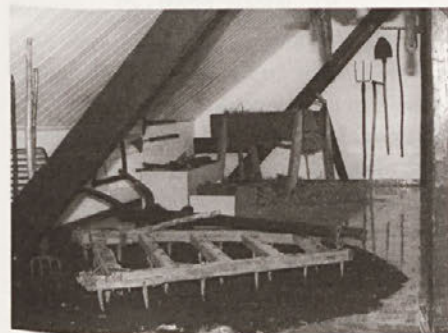
Tita Porenta 78
TRŽIŠKI MUZEJ

Monika Simonič, Andrej Brence
POKRAJINSKI MUZEJ PTUJ 80

Tanja Roženberger Šega
MUZEJ NOVEJŠE
ZGODOVINE CELJE 81

Jana Mlakar Adamič
ZASAVSKI MUZEJ
TRBOVLJE 83

Helena Rožman
KOZJANSKI PARK 84

Brigita Rajšter
KOROŠKI POKRAJINSKI
MUZEJ SLOVENJ GRADEC 87

VSEBINSKA
POROČILA ETNOLOGOV
KONSERVATORJEV 91

Tanja Hohnec, OE Celje
Božena Hostnik, OE Celje
Eda Belingar, OE Nova Gorica
Andrejka Ščukovič, OE Nova Gorica
Mojca Tercelj Otorepec, OE Kranj
Suzana Vešligaj, OE Maribor
Jelka Skalicky, OE Maribor
Lilijana Medved, OE Maribor
Damjana Pediček Terseglav, OE Ljubljana

Zvezda Delak Koželj
DELOVNA SKUPINA
ZA ETNOLOŠKO
KONSERVATORSTVO
PRI SED 99

Tita Porenta
DELOVNA SKUPINA ZA
ETNOLOŠKO MUZEOLOGIJU
PRI SED 99

Janez Rus
KONGRES ŠTUDENTOV
ANTROPOLOGIJE
V BARCELONI 100

Andreja Mesarič
ETNOLOGIJA NA
BENEŠKI UNIVERZI 101

DRUŠTVENE STRANI

Bojana Rogelj Škafar
DRUŠTVENE STRANI SED 102

OCENE KNJIG

Mojca Tercelj Otorepec
TIČARJI (dr. Nena Židov) 104

Jerneja Ferlež
MARIBORSKA DVORIŠČA:
ETNOLOŠKI ORIS
(dr. Maja Godina Golija) 105

SUMMARY

106

VSEBINA

ČE JE VINO DOBRO, BO OSMICA USPELA!

Prispevek je izleček iz diplomske naloge z naslovom Osmice na Tržaškem.¹ Predmet raziskave je, kaj je osmica, kdo so njeni prireditelji in obiskovalci. Naloga temelji na terenskem delu, pripovedovanju informatorjev, literaturi, analizi časopisnih prispevkov ter zbirki prispevkov o vinogradništvu in osmicah.² Na podlagi teh podatkov, predvsem pa s terenskimi zapiski sem poskušala zbrati spomine in informacije o prirejanju osmic od konca druge svetovne vojne do konca leta 2000, njihovih prirediteljih, obiskovalcev ter pravilih, ki določajo in urejajo njihovo potekanje.

Na Tržaškem, v deželi Furlanija - Julijska krajina v Republiki Italiji, se je pred drugo svetovno vojno in po njej velik del prebivalstva ukvarjal s kmetijstvom. Na območju kraške planote so bili bolj usmerjeni v živinorejo kot vinogradništvo, ki se je začelo močneje razvijati po drugi svetovni vojni, ko so se lotili obnavljanja in sajenja trt. V obalnem pasu tržaškega zaledja in na vzhodnem delu tržaške pokrajine - dolinska občina - pa so bili bolj usmerjeni v vinogradništvo in oljkarstvo. V tržaški pokrajini teren ni primeren za ekstenzivno poljedelstvo. Kraška planota z vsemi tipičnimi kraškimi pojavi je zelo kamnita. Na voljo ni bilo veliko površin, ki bi bile primerne za ekstenzivno obdelavo. Zato so se kmetje ukvarjali z živinorejo, gojenjem zgodnje zelenjave, cvetličarstvom, torej dejavnostmi, ki niso zahtevale veliko obdelovalnih površin, ter z vinogradništvom in oljkarstvom. Na Tržaškem ni bilo velikih kmetov, ki bi se ukvarjali z ekstenzivnim kme-

tijstvom. Politične in gospodarske okoliščine so v vsakem zgodovinskem obdobju po svoje vplivale na razvoj vinogradništva.

O načinu raziskovanja in kraju raziskave

Pri raziskovanju sem se osredotočila na obdobje prirejanja osmic na Tržaškem³ od konca druge svetovne vojne do konca dvajsetega stoletja. Naloga je nastala na podlagi prebrane literature,⁴ pogovorov z informatorji o njihovih spominih in pogledih na osmice ter lastnih opažanj.

Stike z informatorji sem navezovala neposredno na osmicah in po telefonu. Pri raziskovanju so mi pomagala tudi priporočila informatorjev. Tako so mi nekateri sami pomagali pri širjenju informatorske mreže. Informatorke in informatorji so bili veseli, da so lahko pripovedovali. Med pogovorom so se pokazali za odprte in gostoljubne.

Pogovori so potekali v obliki usmerjenih intervjujev s prireditelji in obiskovalci osmic.⁵ To so bili predvsem moški, ki so se jim velikokrat pridružili preostali družinski člani: žena, otroci, stari starši. Vsi prireditelji, s katerimi sem se pogovarjala, so bili slovenskega rodu, in kot so mi pripovedovali, je bilo prirejanje osmic na Tržaškem vedno slovenska domena. Med raziskovanjem pa sem odkrila ali izvedela za štiri osmice, katerih organizator je bil italijanskega rodu (gre za mešane zakone: mož Slovenec, žena Italijanka in nasprotno).

Kaj je osmica?

Osmica je oblika prodaje neustekleničenega in ustekleničenega vina »z geografskim poreklom« na drobno, v objektu, kjer se vino neguje in hrani, neposredno pri pridelovalcu na domu (Kotar 2000, 6). Ime »osmica« izvira iz slovenske besede osem. Tako so jo poimenovali, ker je navadno trajala osem dni

(več ni smela, manj pa lahko). Poleg te razlage obstaja še druga: ime naj bi izviralo iz besede »osminka«, ki je bila včasih najbolj razširjena mera za pitje vina. Termin osmica z istim pomenom - prodaja vina - se je prenesel tudi v italijanščino v obliki »osmiza« (Colja 1993, 12). Kmet je priredil osmico na svojem domu, v prostoru, kjer se vino neguje in hrani: v kleti ali kar na dvorišču. Kmetu oziroma vinogradniku je bilo s tem omogočeno, da je lahko svoj pridelek prodal potrošniku, saj je bila količina vina večja, kot bi jo lahko porabila povprečna družina. Prvotno je organiziranje osmic prirediteljem poleg prodaje poljskih pridelkov pomenilo edini vir zaslužka. Danes je ta pomen bolj postranski, saj ima večina vinogradnikov redne službe.

Kaj nam povedo pisni viri o osmicah?

Pisni viri poročajo, da pravica do točenja vina izvira iz časov nemškega cesarja Karla V. Ta pravica je obstajala tudi pozneje, v času vladanja avstrijskega cesarja Jožefa II., sina Marije Terezije. Leta 1784 je bil izdan dekret, ki je vinogradnikom dovoljeval osemdnevno točenje vina. Tako je lahko kmet oziroma vinogradnik prodajal vinske presežke preteklega leta v »vinotoču pod vejo«. V času Avstro-Ogrske je bil leta 1886 izdan Zakonik in zakonik za Avstrijsko-ilirsko primorje, ki je prav tako dovoljeval točenje in prodajo vina.⁷ Vinotoč, v katerem je kmet prodajal svoje vino brez davka osem dni v letu, je dobil ime osmica. Med osmico je bil na vhodna vrata pritrjen šop bršljana, imenovan »fraska«.

Vinogradniki so manj kakovostna vina in vinske presežke prodajali v osmicah. Znana je bila tudi podobna prodaja vina, imenovana »točenje vina pod vejo«: »V nekaterih okoliših je bilo razširjeno točenje vina pod vejo. Tako pravico so imeli vinogradniki še iz prejš-

njih stoletij; obnavljali in urejali so jo v posameznih deželah predpisi, ki pa so se med seboj razlikovali. Na Štajerskem je bilo prosto točenje vina lastnega pridelka sedečim gostom omejeno na kraj proizvodnje in dom vinogradnika. Na Kranjskem so okrajna glavarstva dovoljevala ob semnjih, žegnanjih in podobnih praznikih vinogradnikom prodajo vina tudi na prostem. Po poročilu kranjske deželne vlade iz leta 1881 so na Kranjskem vinogradniki le v novomeškem okraju točili vino sedečim gostom na domovih ali v vinogradih. Na Primorskem točenje vina iz lastnega pridelka ni bilo omejeno na bivališče vinogradnika ali kraj pridelka. (Valenčič 1970, 308)

Martina Repinc je osmice na Tržaškem opisala tako: »Osmice so bile v naših krajih že za časa avstro-ogrske monarhije. Odpirali so jih domačini, da so lahko doma prodali svoje vino. Naši informatorji na splošno trdijo, da jih je bilo v tistih časih in tudi v preteklosti (do leta 1960) manj, ker se je vino bolje prodajalo drugam. V okviru Avstro-Ogrske je bilo naše vinorodno področje tako znano, da so vino izvažali celo na Dunaj. Ob tem so domačini prodajali še tržaškim gostilničarjem, ki so kupovali samo domače vino. Osmica je bila torej v tistih časih skoraj opravilo za nekaj drugega: za druženje. Tu so se srečevali zlasti vaški gospodarji, da so kakšno rekli v (predvsem) moški družbi. Znak za osmico v vasi je bila bršljanova veja fraska. Osmico so ponavadi odprli za osem dni in približno toliko časa je rabila bršljanova veja, da se je posušila.« (Repinc 1987, 68)

Trajanje osmice

Ko je današnja tržaška pokrajina spadala pod Avstro-Ogrsko (1867–1918), so bile osmice lahko odprte osem dni. Tako je bilo tudi, ko je to območje prišlo pod italijansko oblast, leta 1921. Po drugi svetovni vojni se je prvotno trajanje osmic podaljšalo. Število dni je bilo odvisno od količine pridelanega vina: več ga je bilo, dlje časa je bila lahko osmica odprta. Trajala je, dokler niso stočili vsega vina. V današnjem času nekateri veliki vinogradniki oziroma pridelovalci vina priredijo osmico tudi večkrat na leto. Danes ne traja le osem dni, ampak od dveh tednov do enega meseca.

Prijava in dovoljenje za prirejanje osmice

V času Avstro-Ogrske so vinogradniki večinoma prodajali le vino, hrane ni bilo dovoljeno ponuditi niti je ni bilo v izobilju. Osmi-

ce so potekale tudi pred drugo svetovno vojno, v obdobju fašizma, ko so vinogradnike bremenili davki. Med drugo svetovno vojno so le redki prirejali osmice. Spet so jih začeli prirejati v prvih letih po vojni, bolj pogosteje pa v petdesetih letih 20. stoletja. Od šestdesetih let so poleg jajc začeli v osmici ponujati še pršut in druge suhomesne izdelke, sir, sočivje. Dogajalo se je, da so nekateri ponujali hrano in pijačo, ki nista bili domač pridelki (mineralno vodo, golaž, pečena piščanca ...).

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so osmice prirejali tudi tisti, ki niso imeli dovolj trt. Grozdje so preprosto kupili, predelali in prodajali vino kot svoj pridelok. Zaradi širitve industrije je mnogo vinogradnikov izgubilo zemljo. Svoje vino so lahko prodajali v osmici ali gostilnam, ki so bile pred drugo svetovno vojno in v letih po njej dokaj redne odjemalke. Gostinci so nato začeli kupovati cenejše vino in kmet je bil prepuščen samemu sebi. Začeli so prirejati osmice, ki so se v osemdesetih letih zelo razširile. Ker mnogi niso bili pravi vinogradniki, je bilo slišati pritožbe gostilničarjev in prirediteljev osmic, ki so res ponujali svoje vino in domače pridelke. Zaradi teh razlogov so občine poskušale zaščititi prave vinogradnike in kmete. Tako so v osemdesetih letih 20. stoletja začeli popisovati zemljišča in število trt ter izdajati zakone, s katerimi naj bi občine nadzorovale osmičarsko dejavnost.

V vseh občinah na Tržaškem (Devin - Nabrežina, Dolina, Repentabor, Trst, Milje, Zgonik) zakoni⁸ določajo pravila o prirejanju osmic, ki jih mora vsak prireditelj upoštevati pred odprtjem. Pravila devinnabrežinske⁹ in zgoniške¹⁰ občine so:

1. »Osmico ima lahko vsak vinogradnik, ki prijavi vino.« (Občina Zgonik, 1994)
2. »Vinogradnik, ki namerava prodajati svoja vina, mora javiti občini obdobje, v katerem namerava izvesti navedeno prodajo. Prijava mora biti predložena občini vsaj 30 dni pred začetkom prodaje. V primeru večjega števila prošenj za isto obdobje v isti vasi bo veljal kronološki red predložitve prošenj.« (Občina Devin - Nabrežina, 1997)
3. »Rok trajanja osmice bo odvisen od količine prijavljenega vina. Mesečno dovoljenje bo dobil, kdor bo prijavil za prodajo skupno nad 20 hektolitrov vina. Pod to količino bo prosilec dobil za vsak hektoliter vina dnevno dovoljenje (15 hl – 15 dni; 10 hl – 10 dni). Od celotne prijavljene količine bo treba odšteti 3 hektolitrov vina za lastno uporabo.« (Občina Zgonik, 1994)

4. »V primeru, da vinogradnik ni uspel prodati predvidene količine vina zaradi vremenskih neprilik ali drugih utemeljenih razlogov višje sile, lahko prosi za eno in edino podaljšanje roka za enako število dni, ki so mu bili že dodeljeni. Navedeno podaljšanje, o katerem se na tem področju dokončno izreče župan, se lahko dovoli le v primeru, da se to obdobje ne krije z obdobjem odprtja drugih prodaj vina v vasi.« (Občina Devin - Nabrežina, 1997)
5. »Za prodajo narezka mora vinogradnik priložiti prošnji za osmico potrdilo o nakupu prašiča, iz katerega bo razvidno, da je kmetovalec redil prašiča vsaj tri mesece. Poleg tega bo moral priložiti tudi potrdilo živinozdravnika K.Z.E. o zakolu rejene prašiča.« (Občina Zgonik, 1994)
6. »Vino se prodaja v stanovanjskih prostorih vinogradnika ali v drugih prostorih kmetijskega podjetja, v primeru, da niso že namenjeni razdeljevanju hrane in pijače javnosti, v skladu z zakonom 287/91. Navedene prostore mora potrditi za pri-

- 1 Naloga je nastala na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod mentorstvom Boruta Brumna.
- 2 Pregled fotografij in člankov o vinogradništvu in osmicah, ki jih hrani Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino v Trstu.
- 3 Raziskava je potekala v tržaški pokrajini v občinah Devin - Nabrežina, Dolina, Repentabor, Trst, Zgonik.
- 4 Ta žal ni obsežna, saj se s tovrstno tematiko ni nihče podrobneje ukvarjal. Našla sem nekaj člankov o osmicah, sicer pa sem v literaturi zasledila redka poglavja, ki so omenjala osmice in z njo povezano problematiko. Glavni in pomembni vir pri pisanju naloge so tako bili terenski zapiski, nastali na podlagi pogovorov z informatorji in informatorji.
- 5 Informatorje sem razvrstila v tri skupine: prireditelji, ki so nehali prirejati osmice, prireditelji, ki še vedno prirejajo osmice, in obiskovalci osmic.
- 6 »Osminka« – osmina litra oziroma 1,25 decilitra.
- 7 Vire sem iskala v Arhivu Trsta in Arhivu Slovenije, a jih nisem našla. Letnice sem povzela iz serije oddaj Korenine slovenske lipe z naslovom Pretakanja – osmice. Oddaja je bila posneta leta 1996 (TVS KP – CAPODISTRIA, urednica Barbara Žigante, režija Igor Košir, idejni nosilec dr. Janez Bogataj).
- 8 Za boljše razumevanje pogojev in pravil, ki jih mora upoštevati vsak prireditelj osmice, bom navedla pravila iz občin Devin - Nabrežina in Zgonik.
- 9 Občinski pravilnik za ureditev prodaje vina iz grozdja, pridelanega na lastnih zemljiščih, Občina Devin - Nabrežina, leto 1997.
- 10 Pravilnik za osmice v zgoniški občini, Občina Zgonik, leto 1994.

merne tržaško Podjetje za zdravstvene usluge št. 1.« (Občina Devin - Nabrežina, 1997)

7. »Vsi točaji morajo imeti zdravstveno knjižico.« (Občina Devin - Nabrežina, 1997)
8. »V prostoru, ki je namenjen prodaji vina, bo moral biti izpostavljen na viden način cenik v lirah, v italijanskem in slovenskem ter neobvezno v drugih jezikih, za obveščanje mimoidočih turistov.« (Občina Devin - Nabrežina, 1997)

Informator¹¹ s Kontovela je razložil, kakšne so obveznosti vsakega prireditelja pred odprtjem osmice: »Pred odprtjem osmice je potrebno prijaviti vino, in sicer vsako leto meseca novembra, ko je konec trgatve, okoli dvajsetga. Takoj na začetku, ko smo odprli osmico, smo morali dobiti sanitarno dovoljenje za prostore; stranišče mora biti higiensko, voda lijaka in stranišča mora biti na pedal, da ne pride v stik z rokami.« Informatorica iz Piščancev je razložila, kako je bilo z odpiranjem osmic nekoč: »Enkrat ni bilo sanitarnih izkaznic za osebe in prostor. Dovoljenje od policije je bilo potrebno, da je osmica sploh potekala.«

Kaj se je dogajalo z osmicami v osemdesetih letih 20. stoletja, je razložil informator iz Boljunca: »Takrat so pobrali delovne površine za tovarne. Nekateri so začeli kupovati grozdje z juga Italije, ga predelovati v vino in prodajati v osmicah. To se nam tistim, ki smo še vedno sami pridelovali grozdje in iz njega vino, ni zdelo pošteno, zato so se napisala pravila. Ta pa smo postavili oziroma napisali mi, vinogradniki in osmičarji sami. To ni bil noben zakon; ne državni ne deželni. Sicer pa ta pravila danes še vedno veljajo v naši občini. Takrat v osemdesetih je bilo v naši občini 90 procentov osmic, sedaj pa mogoče samo 10 procentov. Situacija je sedaj taka, da starejši, ki prirejajo osmico, so vsako leto starejši. Med mladimi pa ni več takega zanimanja za obdelovanje polj in vinogradov. Temu botrujejo še dodatne obremenitve, kar se tiče zdravstvenih pogojev; potrebno je voditi blagajno - knjigovodstvo za osmico. Danes, kljub temu, da so cene višje, je potrebno imeti dovolj vina in hrane, torej ponudbe v osmicah. Poleg tega gre veliko denarja za ureditev prostorov, po tleh morajo biti ploščice. Vse mora biti urejeno kot za javni lokal. Tistemu, ki ima malo proizvodov, se ne splača. V naši občini so nekateri vložili dosti dela, truda, denarja v to dejavnost. Nekateri so dobri in se jih splača obiskati.«

Zaradi zahtevnih pogojev so nekateri nehali prirejati osmice, drugi pa so dejavnost spremenili in se preusmerili v »agriturizem«. ¹² »Sedaj je pri nas še kakšnih pet osmic, drugi so se odločili za druge poti, na primer, agriturizem.

Je zelo zanimivo na Krasu, kako so se osmice spremenile v agriturizme. Upam, da se zakoni ne bodo še bolj poostri, ker potem se bodo res vse zaprle. S tem bodo naredili uslugo gostilničarjem; saj tisti, ki ne gre v osmico, gre v gostilno. To pa bi bilo žalostno, saj je tukaj že stoletna tradicija in več. Sedaj je s prirejanjem res veliko stroškov,« je povedal mladi informator iz Krogelj.

Vsaka občina posebej določa dovoljeno količino prodanega vina v enem dnevu, nekateri pa se znajdejo. »En vinogradnik pridelava več vina. Toda zakaj bi se moral zadovoljiti s to prodajo. Ne moreš prodati niti pol, hotel pa bi več? Zato eni naredijo tako: če hočejo prodati v osmicah, dajo pol pridelka na ženo in ostalo na svoje ime. S tem trikom lahko ista hiša odpre osmico po dvakrat, čeprav, na primer, tržaška občina dovoljuje le enkrat na leto. To pa je lahko zato, ker ženske ob poroki ohranijo dekliški priimek, čeprav bi morale k dovoljenju napisati še poročenega. Po drugi vojni so, namreč v šestdesetih letih, ženske ob poroki obdržale svoj dekliški priimek, da ne bi bilo zmešnjav,« je razložil informator srednjih let. Nekateri so ugotovili, kako je mogoče prirediti osmico za daljše obdobje v okviru ene družine. Če je bil moški zaposlen, žena pa je ostala doma kot gospodinja, se je vinogradnik ponavadi znašel tako, da je posestvo prepisal na ženino ime. Osmico je tako prvič prijavil na svoj, drugič pa na ženin priimek. ¹³ Mnogi so v zadnjih letih prenehali prirejati osmice. »Ljudje so sedaj zapustili vinograde, vina ni več, in tako tudi ne osmic. Pri nas na Kontovelu je sedaj le ena osmica, drugi nimajo prostora ali pa ni več moči pri družini. Starejši so dali vinograde v najem. In osmice so pomrle. Sedaj se je zaustavilo, tudi, ker je preveč pregledov, preveč natančnosti. Vse je potrebno preurediti, s tem je veliko stroškov. Tam na Krasu se jim bol splača imet osmico, je bolj turistično,« je povedal o težavah s prirejanjem osmic informator s Kontovela. Drugi je dodal: »Morajo preživeti osmice, saj mora vinogradnik prodati svoje vino. Na vsake dve leti al eno so dodatni stroški. Tisti, ki jih bo hotel prirejati še naprej, se bo moral prilagoditi birokraciji.«

Nadzor nad izvajanjem osmic

Pristojna služba preverja, ali prireditelj izpolnjuje vse potrebno za nemoteno potekanje osmic v skladu s pravili in zahtevami občinskih pravilnikov. Pred odprtjem mora vsak prireditelj omogočiti analizo prodajanih pridelkov (suhomesnih, mlečnih, vina), opravi pa jo inšpekcijska služba. Tudi prostori, v ka-

terih se prireja osmica, morajo izpolnjevati minimalne higienske pogoje. Med potekom osmice imajo občinski redarji ali finančni stražniki pravico preveriti, ali vse ustreza pravilom, predvsem, ali so pridelki, ki jih ponujajo, res domači. Lahko se zgodi, da preverjanje naročijo sosedji oziroma krajani v svojem kraju, če domnevajo, da osmica ne deluje po pravilih. Pristojna služba naj bi takoj ukrepala in ugotovila, ali kaj ne ustreza pogojem. In če odkrije nepravilnost, se napiše »globo«. ¹⁴

Nekateri prireditelji so do osemdesetih let v svojih osmicah postregli še s kakšno domačo specialiteto, ki ni sodila k redni ponudbi. Za to so poskrbele gospodinjke. V času velike noči je bilo v navadi pripraviti pripravile »sardone« (sardele) ali druge ribe. Za sklenitev osmice so nekatere pripravile golaž, testenine, pastičo, ¹⁶ tudi pasulj, čeprav ne sodijo h klasični ponudbi hrane. Da bi preprečili takšno ponudbo v osmicah in obdržali tradicionalno ponudbo (suhomesne izdelke, sir, jajca, sočivje in vino), so začeli opravljati napovedane ali nenapovedane kontrole.

Ali se predpisi izpolnjujejo, preverja finančna služba ali karabinjerji. »Če pride kontrola, pogledajo dokumente, torej če je vse v redu. Pridejo lahko vsaki dan: financa pa karabinjerji. Pred dvema letoma, se spomnim, so hodil naokoli in preverjal, če doma res redimo živino, kokoši. Tako je veliko ljudi dobilo globo,« je povedal informator iz Zgonika, kjer se vse leto prireja veliko osmic. »Od Tržiča naprej proti Furlaniji imajo lahko samo vino. Neka gospa nam je razlagala, da tam pri njih v Furlaniji še jaje ne bi smeli ponujati. In če pridejo preverit, dobimo veliko globo. So različni zakoni, tisti tam na Goriškem so avstrijski, naši so italijanski; v Zgoniku in v Repentabru so drugačni.«

Ko se prireditelj odloči, da bo odprl prvo osmico, ga obišče zdravstveni inšpektor. Sledi obvezen pregled prostorov, ki bodo namenjeni tej dejavnosti. Če prostor ustreza normativom, se izda dovoljenje, s katerim lahko prihodnji prireditelj šele zaprosi za odobritev prošnje za odprtje osmice.

Takih pravil, kot so danes, nekoč skoraj ni bilo, je razložil informator iz Piščancev: »Takrat, pred petnajstimi ali dvajsetimi leti, ni bilo takih pravil. Je bilo kar prepuščeno. Občino ni brigalo kaj posebej. So dali dovoljenje. Kar se tiče higienske inšpekcije, si lahko delal sendviče; kar se tiče finančne inšpekcije, nisi smel ponuditi nič razen jajc. Si bil navzkriž z zakonom; so vsi vedeli, zakaj se gre, a noben ni nikogar tožil. Če so bile gostilne blizu, je bilo pa bolj nevarno. Ker gostinec je gledal, da ima

delo. So bili gostinci tudi sami krivi, ker niso hoteli odkupovati vina od vinogradnika, ki je moral zato prirejati osmico. In zaslužek je bil boljši, kot pa če bi prodali na debelo gostilnam. Gostinci vinogradniku niso plačali niti polovico za vino, še manj. In potem je prišel trn v pete gostilničarjem in še vedno ga imajo, ker je sedaj veliko osmic in agriturizmov, ki naj bi gostilnam odvzemali delo.»

Razlika med osmicami na Tržaškem in v Sloveniji

Za osmice v Furlaniji - Julijski krajini in Sloveniji veljajo podobna pravila. Opazne pa so manjše razlike. Prireditelji na slovenski strani imajo lahko osmico enkrat ali dvakrat na leto¹⁷ (odvisno od pridelane količine vina), na italijanski pa lahko poteka ves mesec oziroma toliko dni, kolikor je pridelanega vina. Na slovenski strani sodijo k tipični ponudbi trdo kuhana jajca, suhomesni izdelki (pršut, klobase, vratovina, prata), repa ali/in zelje, sočivje, domač kruh, kuhani štruklji ali druge lokalno značilne sladice, belo in rdeče vino. Na italijanski pa sodijo k tipični ponudbi trdo kuhana jajca, suhomesni izdelki, sočivje, kruh (kupljen, ni obvezna postrežba doma pečenega kruha kot na Slovenskem), belo in rdeče vino. Ponudba toplih jedi in lokalno značilnih sladice na italijanski strani ni dovoljena. Včasih gostje s sabo prinesejo posladek, še posebno, če gre za praznovanje.

Kakšna pravila za prirejanje osmice veljajo v Sloveniji? Osmice so začeli spet¹⁸ prirejati na Primorskem v osemdesetih letih 20. stoletja, in sicer v koprski občini leta 1985, v sežanski leta 1987,¹⁹ v novogoriški leta 1989, v ajdovski leta 1990 in v vipavski občini leta 1991.

Pravila²⁰ za pridobitev dovoljenja za izvajanje osmic v sežanski občini:

- Osmico lahko odpre vsak pridelovalec vina, ki je vpisan v register proizvajalcev vina in ki izpolnjuje vse predpisane pogoje v skladu z določili Zakona o vinu (prijava vina, analizni izvidi, urejen prostor za predelavo in hranjenje vina) ter izpolnjuje pogoje Zakona o gostinstvu.
- Ponudba v osmici:
 - vino in druge doma pridelane alkoholne in brezalkoholne pijače
 - hladne narezke in doma pečen kruh
 - pristne, krajevno značilne enolončnice in sladice
 - klobase s prikuho
 - vloženo sočivje
 - trdo kuhana jajca, ponujena v lupini

- Osebe, ki strežejo gostom, morajo biti polnoletne, tehnično pomoč lahko nudijo tudi nepolnoletne osebe, ki pa morajo biti člani gospodinjstva ali najožji sorodniki organizatorja. V času poslovanja osmice morajo imeti osebe pri sebi veljavno zdravniško spričevalo - pregled za delo v živilski stroki.
- Po pridobitvi odločbe o izvajanju sme organizator osmico oglaševati prek sredstev javnega obveščanja. Dan pred pričetkom in med osmico je na primernih točkah dovoljeno označevanje osmice s krajevno uveljavljenim simbolom: lesena tabla na palici, ki je na koncu okrašena z bršljano vejo, imenovano fraska, dovoljen je brin ali veja trte. V Vipavski dolini pa za označevanje uporabljajo lovorjevo vejo.

V devetdesetih letih so se pravila in pogoji za prirejanje osmice dopolnili ter poostriili. Določa jih pravilnik Uradnega lista Republike Slovenije. Upoštevati jih morajo vsi, ki prirejajo osmice v Sloveniji.

11 Zaradi varovanja osebnih podatkov informatorjev na koncu citata ne navajam imena in priimka ter starosti informatorjev. Zaradi pomanjkljivega znanja dialektologije izjav nisem mogla ohraniti v čisti narečni obliki in sem jih po pravopisnih pravilih zapisala po posluhu, pri čemer sem poskušala ohraniti nekatere narečne posebnosti. Odločila sem se za zapis, približen knjižnemu jeziku.

- Kmečki turizem - agriturizem (it. Azienda agriturismo) - »je turistična dopolnilna dejavnost kmečkega gospodarstva. Kmečka družina sprejema goste in izletnike na daljše ali krajše bivanje ter jim nudi prenočevanje, hrano, pijačo.« (Enciklopedija Slovenije 1991, 111) Agriturizem na Tržaškem je pomožna dejavnost, ki je obdavena. Pravila in pogoji za odprtje se razlikujejo od pogojev za odprtje osmice. Že na začetku leta je treba prijaviti, kdaj bo kmečki turizem odprt. Število dni je odvisno od števila vložnih delovnih ur na kmetiji (dovoljeno je šest mesecev). Vsi prostori (klavnica, prostor za sušenje mesa, klet, kuhinja, prostori za goste) morajo izpolnjevati sanitarne zahteve (higienski minimum). Poleg hladne hrane je dovoljeno gostom ponuditi tudi tople jedi. Približno 60 odstotkov ponujene hrane in pijače je lahko domače in 40 kupljene. Treba je voditi registre prodanega vina in hrane. Kdor dela v agriturizmu, mora imeti sanitarno izkaznico. Nosilec te dejavnosti mora opraviti tečaj za agriturizem in kletarjenje. Pogoja in pravila urejajo ter izvršujejo pristojni organi (občine in Kmečka zveza v Trstu).
- Ženske lahko po poroki obdržijo dekliški priimek.
- Denarna kazen.
- Na Tržaškem med veliko nočjo gospodinje pripravljajo žolco. Nekatere so naredile »žiuco«

- Pravilnik²¹ Uradnega lista Republike Slovenije (29. aprila 1996) v 72. členu določa za osmice naslednje:

Vinotoč in osmica sta obliki strežbe in prodaje lastnega vina in drugih doma pridelanih alkoholnih in brezalkoholnih pijač. Gostinske storitve se ponujajo na kmetiji oziroma v vinski kleti. Vinotoč ali osmica ima: točilni prostor, prostor za pripravo hrane (če se ponujajo tople jedi - enolončnice), tekočo hladno in toplo vodo, ločeno žensko in moško stranišče. Poleg tega v vinotoču lahko ponudijo: vino in druge alkoholne in brezalkoholne pijače, hladne narezke, domač kruh in potico, pristne krajevno značilne enolončnice (joto, klobaso z zeljem, štruklje). V vinotoču prodajajo in strežejo vse leto, dokler imajo svojo pijačo, v nasprotju z osmico, kjer lahko prodajajo in strežejo največ dvakrat na leto do deset dni, dokler imajo lastno pijačo in prehrano. Razlika med vinotočem in osmico je tudi v tem, da so pogoji za odprtje strožji.

tudi za goste v osmici. Danes žolce zaradi strožjih sanitarnih pogojev ne smejo več ponujati, a zgodi se, da katera gospodinja prekrši to pravilo, da bi ustregla gostom. Nekoč je bila v času velike noči navada, da se je družina po prvi jutranji maši zbrala pri praznično pogrnjeni mizi. »da bi skupaj zaužila frustek, ki je bil skoraj obrednega značaja. Na mizi so morale biti velikončne jedi, kot so: žiuca, kuhano ali v testu pečeno plečje, pinca, bela potica, hren, pirhi ... Ponekod je bila navada, da so na tešče pojedli župo s kruhom.« (Guštin - Grilanc 1999, 111)

- Pastičo ali lazanja - gre za vrsto testenin, ki jih lahko pripravimo z mesom ali zelenjavo.
- Vsak prireditelj lahko organizira osmico največkrat dvakrat v letu, vsakič po deset dni, dokler ima svojo hrano in pijačo. Če vino poide pred iztekom osmice, se mora ta takoj zapreti. Zelo pomembno je, da se v osmici ponuja kakovostno vino z geografskim poreklom.
- Na območju današnje Slovenije, na Primorskem, so potekale osmice do leta 1943. Po drugi svetovni vojni so izginile. Znova pa so jih začeli prirejati v osemdesetih letih.
- Leta 1991 je izvršni svet SO Sežana sprejel navodila o delovanju osmic, imenovan Navodila za pridobitev dovoljenja za organizacijo in izvajanje osmic na območju občine Sežana. Pravilnik so sestavili na podlagi enega od pravilnikov, ki veljajo na Tržaškem, in ga prilagodili slovenskemu prostoru.
- Za boljše razumevanje pravil in pogojev, ki jih morajo izpolnjevati prireditelji osmic v Sloveniji, bom navedla pravila iz občine Sežana, izdana leta 1991. V občinah Ajdovščina, Koper, Nova Gorica, Sežana in Vipava veljajo pravila na lokalni ravni. Leta 1996 pa je bil sprejet zakon oziroma pravilnik, ki določa pravila za prirejanje osmic na državni ravni.
- Pravilnik velja za vinotoče in osmice.

Prostor, kjer je vinotoč, mora namreč imeti veljavno uporabno dovoljenje za objekt po pravilniku Zakona o gostinstvu. Odprt je vsak teden, in sicer od petka do nedelje. Za izvajanje osmice pa zakoni niso tako strogi.

2. Pravilnik o minimalnih tehničnih pogojih, ki se nanašajo na notranje prostore (Uradni list, 23/96, 72. člen) določa, da morajo vsi prostori, kjer bo osmica, ustrezati normam higienskega minimuma. Pregled opravi zdravstveni inšpektor, in sicer takrat, ko se osmica prvič organizira.
3. Mesec dni pred odprtjem mora organizator na upravni enoti (Ajdovščina, Koper, Nova Gorica, Sežana, Vipava), na oddelku za gospodarske dejavnosti, oddati prošnjo za organiziranje osmice. Navesti je treba točne rojstne podatke, kraj bivanja in organiziranja osmice. Sem sodijo tudi podatki, v katerih prostorih bo potekala osmica. Navesti je treba še podatke, od kdaj do kdaj bo potekala, delovni čas obratovanja ter vrsto in količino hrane in pijače.
4. Sledi delo inšpekcijske službe, ki opravlja osnovni nadzor. Veterinarski zakon (Uradni list, 91/99, 150. člen) dovoljuje samo zakol doma vzrejene živine. Prašič mora biti rejen pri prireditelju vsaj tri mesece pred zakolom, govedo pa šest mesecev pred zakolom. Če prireditelj nima lokacijske registracije (klavnica, hladilna komora, predelovalnica), zakola ne more opraviti doma, ampak v najbližji klavnici. Veterinarski inšpektor pred klanjem pregleda živino, ali je zdrava. Pregled spet ponovi v času zakola, po katerem je potreben še pregled izdelkov. Če meso in izdelki niso oporečni, inšpektor izda zdravstveno spričevalo o neoporečnosti mesa. Pregled mora opraviti tudi vinarski inšpektor, ki odvzame vzorce vina in jih nato pošlje na analizo v Novo Gorico. Treba je navesti, koliko vina je bilo predelanega in koliko naj bi se ga stočilo med osmico. Če je vino neoporečno, inšpektor izda odločbo o njegovi ustreznosti. Ves postopek vodi upravna enota. Ko so pridobljeni vsi potrebni vzorci analize, glavni inšpektor izda in potrdi dovoljenje za prirejanje osmice.

Vsi zakoni in pravila dovoljujejo prirediteljem ponudbo doma pridelane hrane in pijače, tako alkoholne kot brezalkoholne. Prireditelji sami določajo ceno svojih pridelkov. Pravzaprav gre za njihov medsebojni dogovor, saj se ne smejo pojaviti prevelika odstopanja.

Obiskovalci

Od konca druge svetovne vojne do sedemdesetih let

V omenjenem obdobju so med obiskovalci osmic prevladovali vaščani in okoličani. Zaradi boljših prometnih povezav²² je v osmice začelo zahajati tudi vse več obiskovalcev iz mesta. Meščanske družine so prišle predvsem ob koncu tedna in med nedeljskim izletom na kraško planoto zavile še v osmico. »Včasih je bilo malo obiskovalcev, so prišli samo iz vasi in bližnje okolice,« je povedala starejša informatorka iz Piščancev. Po vojni se je začel hiter razvoj komunikacij, število prevoznih sredstev se je večalo, kar je omogočalo obiskovanje bolj oddaljenih krajev in s tem tudi osmic.

Med gosti so prevladovali moški. Ženske v svojem kraju ali okolici niso hodile v osmice, saj se ni spodobilo. Prišle pa so meščanke s svojimi fanti ali možmi oziroma družinami. To so bili ljudje italijanskega rodu. Med tednom so bili številnejši slovensko govoreči obiskovalci. Starejši možje, predvsem domačini, so imeli navado priti večkrat na dan. Veliko je bilo gostov, starih nad dvajset let, prevladovali pa so starejši nad štirideset let. Prihajali so kmetje, ljudje s poklicno in srednjo šolo. Informator iz Piščancev je povedal: »Zjutraj so prišli fakini²³ iz mesta. So prišli že pred osmo zjutraj. Tukaj pri nas ni bilo nobene gostilne, in ko je bila odprta osmica, so bili domačini notri.«

Ljudje so prihajali v osmice posamič in se tam srečevali s prijatelji, znanci. Večina pa je prihajala v zaključenih družbah, navadno iste generacije. To so bile predvsem družbe fantov ali starejših moških. O družbah mladih je povedal informator iz Boljuna: »Pri nas je bila navada, da s šestnajstimi leti začneš s klapo hodit po osmicah. Včasih za mlade ni bilo tolko zabave, kot je danes. Smo rekli: 'Kam gremo? V osmico.' Smo obiskali vse v občini, ne da bi veliko pili, šlo je za družbo. Sedaj se ne gre več tolko s klapo, saj ima vsak svoj avto.«

Od sedemdesetih let 20. stoletja do leta 2000

V sedemdesetih letih so v osmice začele zahajati tudi ženske iz vasi in okoliških krajev. Najbrž so jih obiskovale že prej, če ne drugače, ko so prišle kupit vino za domov. V tem času so začele svobodno zahajati v osmice in v družbi to ni veljalo več za nezaželeno.

Struktura in število obiskovalcev sta se torej začela v tem obdobju spreminjati. Informatorica iz Repna je o obiskovalkah povedala

tako: »Včasih so ženske bolj malo hodile po osmicah. Pri nas zadnja leta; odprto imamo marca meseca; pridejo za 8. marec ženske družbe same. Pridejo bolj starejše ženske, ki so tu celo popoldne in klepetajo, kaj pojejo in popijejo. Sedaj je bolj družinsko in mešano.« Če pridejo ženske družbe same, to ni več nekaj neprimernege. »Pred petindvajsetimi leti se je začelo, da so začele hodit ženske. Ni bilo v navadi, so bile doma. Morda so ženske v mestu že prej hodile po barih; dost prej kot pri nas na Krasu. V osmice so hodili pretežno domačini, ženske niso imele časa. Ni bila navada, da bi ženska pijančevala po osmicah. Včasih so bile take korajžne, ki so pršle po svojga moža. So pile vino doma. Je hodila k nam ena starejša ženica med tednom po vino. Kadar so prišle ženske, so prišle po vino za domov, drugače niso bile v osmicah. In če so šle iskat moža, so bile včasih zaradi tega tepene,« je povedal starejši informator s Kontovela. Matere so iz strahu, da ne bodo tepene, marsikdaj poslale otroke, naj gredo po očete.

Poleg števila žensk se je v zadnjih dveh desetletjih spremenila tudi starostna sestava obiskovalcev osmic. V primerjavi s prvimi desetletji po drugi svetovni vojni se je do danes opazno povečalo število mladih od 16. do 25. leta. Osmice obiskujejo tudi družine z otroki, pa tisti med 26. in 35. ter med 36. in 50. letom. Veliko obiskovalcev osmic je starejših od 50 let.

Med obema vojnama in prva leta po drugi svetovni vojni so prevladovali slovensko govoreči obiskovalci, v zadnjih desetletjih pa so osmice postale zelo priljubljene tudi med Italijani. Meščani že od nekdaj radi obiskujejo Kras, ki je mnogim postal pomembna izletniška točka.

Poleg obiskovalcev iz bližnje okolice in Trsta v osmice pridejo tudi izletniki iz širše okolice Furlanije - Julijske krajine (Tržič, Gorica, Pordenone, Videm ...), Slovenci iz matične domovine, turisti (Avstrijci, Nemci) ter izseljenci iz Amerike in Avstralije. Informator iz Doline je povedal: »Lani smo gostili španske zobozdravnike. So bili na Tržaškem na izletu. Za njih je bila to ena novost, saj niso navajeni. Prišli so Avstrijci; oni imajo tisti grinzg gor, je podobno osmici, samo da je bolj na veliko. Veliko ljudi ne pozna osmic. Vsako leto pride kakšen nov. Ali pa kakšni zdomci iz Avstralije ali Amerike.« Mnogi prireditelji osmic so pridobili stalne stranke, ki se vsako leto znova vračajo, tudi po večkrat, in s sabo pripeljejo prijatelje in znance. Tudi prireditelji sami z družbo odidejo v drugo osmico za sprostitev.

Danes je bolj kot individualno priljubljeno obiskovanje osmic v družbi. Prijatelji se po navadi že prej dogovorijo in pridejo v večjih

skupinah (več parov skupaj, družine, »klope«). V teh skupinah navadno ni večjih starostnih razlik. Starejše ženske še danes skorajda ne pridejo same, zgodi pa se, da dekleta kdaj sama zavijejo v osmico. Nekoč to ni bilo sprejemljivo, saj ženska tudi v moški družbi ni smela v osmico. »Ženske so včasih res redko hodile v osmice. Se niso smele družiti s svojim možem v osmici. Sedaj pa, ko so začele hoditi družine, hodijo tudi ženske. Prej niso, ker ni bilo v navadi. Sedaj so osmice postale kot lokali. Pridejo po tri punce same; punce iz pevskega zbora končajo z vajami in pridejo. Zaradi družabnosti pridejo ženske same, in pride jih vedno več. Je pa še vedno 65 procentov moške družbe, ostalo so ženske,« je povedal informator iz Piščancev.

Če primerjamo sestavo obiskovalcev osmic danes in nekoč, ugotovimo, da so danes bolj različni: po spolu, starosti, izobrazbi, političnem prepričanju, narodnosti ... Nekoč so prevladovali domačini in ljudje iz okoliških krajev, danes pa jih je manj. Povečalo se je število obiskovalcev iz Trsta in od drugod. Informator iz Zgonika je povedal: »Ne pridejo samo Slovenci, v veliki večini so to Italijani. V mestu večinoma živijo Italijani, smo odvisni od mesta; od obiska Trieste. Saj je tudi nekaj Slovencev, a ne toliko. Med vikendi domačini ne pridejo, saj je naval Tržačanov. Med vikendom je zelo natrpano, včasih težko dobiš sedež.« Drugi informator je dodal: »Ko so prišle gor klope iz mesta, so domačini izginili. Domačini so bili naši redni gostje in ob deveti zvečer so zginili, če so prišli iz mesta.« Informator iz Zabrežca je opisal obiskovalce: »K meni sedaj pridejo tisti iz univerze in meni se to dopade, ker so korektni. Sedaj smo imeli eno skupino in je bila ena novinarka in arhitekt. So prav plesali in godli.« Informator iz Doline je povedal o gostih: »Pri nas je 70 procentov meščanov in 30 procentov domačinov. Brez meščanov ne bi mogli shajati. Mladine je dosti. Starejših je manj; zaradi zdravniških problemov ali pa zaradi starosti. Naši vaščani radi zahajajo v osmico, ko pridejo iz vinograda ali iz polja. Potem pridejo v osmico. Če bi samo od naših ljudi živeli, ne bi šlo dobro. Letos smo imeli tri gledališke skupine iz Trsta, jih je bilo 35. Eden igralec je take lomil, da je bilo za počit od smeha.«

Ljudje prihajajo v osmice večinoma z osebnimi avtomobili, za kar pa so potrebni parkirni prostori, ki so med osmico precej zasedeni. Tudi ljudje iz bližnje okolice danes ne prihajajo več peš, temveč s prevoznimi sredstvi (avtomobili, motorji in kolesi). Starejši informator iz Proseka je povedal: »Dokler ni bilo avtov in teh vesp, so bili ljudje bolj združeni, so hodili skupaj. Sedaj ima mladina svoje

avtomobile, imajo dekleta in tako gre vsak po svoje. Od kar so prišli avtomobili pa tiste vesp, ni več soglasja med mladino.«

Obiskovalci so se v osmicah vedno počutili sproščene, saj jim ni bilo treba skrbeti za posebno urejen videz. »V gostilno si moral iti v ta mašni obleki. Obiskat osmico je pomenilo, da si tja lahko prišel v delovni, preprosti obleki, brez kravate,« je povedal starejši informator s Kontovela.

Obiskovalci in njihove želje so se od druge svetovne vojne do današnjih dni vseskozi spreminjali. V zadnjih dveh desetletjih so morali prireditelji poskrbeti za bolj kakovostno ponudbo hrane in vina, saj so se spremenile zahteve obiskovalcev. Danes je pomembno, kje je osmica, kakšno je parkirišče, sam prostor, prijaznost prirediteljev in seveda kakovostna ponudba. Število obiskovalcev osmic je odvisno predvsem od teh dejavnikov. »Večje zadoščenje je postreči ljudem, ki upoštevajo kvaliteto. Danes ljudje ne pridejo, da bi bili pijani, to so ljubitelji dobre kapljice, ki uživajo ob vinu. S takimi ljudmi je odnos drugačen, je večje zadoščenje,« je povedala starejša informatorka iz Piščancev.²⁴

Prireditelji odprejo osmico ob osmih ali devetih dopoldne. Prvi obiskovalci, to so predvsem upokojeanci, pridejo že v dopoldanskih urah. Domačini ali okoličani pridejo sami ali v družbi prijateljev, starejši mestni ljudje pa ponavadi v paru. Če je osmica v bližini delovnega mesta, pridejo med kosilom (med 13. in 14. uro) zaposleni na prigrizek. Največ gostov je med tednom, po delu po 17. oziroma 18. uri. Zvečer se nabere več ljudi kot čez dan. »Še bolj pestro je za konec tedna, ko se v osmice odpravijo obiskovalci že v dopoldanskih urah. Saj tudi med tednom vaščani pridejo dopoldne. Gre za mešano sestavo ljudi; mladi in starejši, družine, pari, ženske. Takrat so osmice zasedene ves dan, še posebej v času kosila in v poznih popoldanskih ter večernih urah. V večernih urah je med tednom, predvsem pa ob koncu tedna, polno ljudi, dokler se ne zaprejo ob 23. ali 24. uri,« je povedal informator iz Doline.

Informator iz Loga je takole opisal obiskovalce: »Odprto imamo od 9. do 23. ure. Preden odpremo, so že tukaj nekateri starejši vaščani. Dopoldne pridejo penzionisti, to so tisti, ki v glavnem pijejo. S seboj si prinesejo vsak svojo marendo. Ti penzionisti se ponavadi ustavijo do 11.30 ure; takoj vidiš, če je dobro vino, ker pridejo nazaj in so vsako jutro tukaj. V gostilno ne smeš prit z malico, v osmico pa lahko. Med 12.30 in 14.30 pridejo na malico tisti, ki delajo v tovarnah, bančniki, uradniki. Namesto da bi šli v osterijo, pridejo k nam, pojejo in grejo delat. Potem je majhen počitek, lih tako, da očistiš mize in opereš kozarce, in

sicer tja do 16. ure. Potem zopet pridejo starejši, pa tisti, ki so končali z delom. Potem pridejo družine, ki so bolj številne ob vikendih. In zvečer pridejo mladi. Od 16. do 19. ure se stopnjuje in takrat začnejo odhajati. Povratek je zopet po 20. uri. Pridejo kakšni fantje, kompanije (družbe, op. p.). Družine v glavnem pridejo za konec tedna, takrat je polno ljudi.«

Vzdevki

Posameznik je del skupnosti, ki ga ocenjuje, mu nadeva vzdevke. Nekoč je bilo v navadi, da so hiša in njeni prebivalci dobili posebno poimenovanje, to je družinsko ali hišno (domače) ime. »Ta imena oziroma vzdevke se je podeljevalo na podlagi dejavnosti, s katero se je posamezna družina ukvarjala, ali glede na funkcije, ki jih je ta opravljala v vaški skupnosti. Vaščani so se prepoznavali bolj po hišnih imenih kot po priimku. Če hišna imena pogledamo bolj podrobno, ugotovimo, da je večina teh samo preoblikovan priimek ali ime v vaško rodbinsko obliko.« (Vidau 1993, 64) Lahko pa so se hišna imena preoblikovala v priimke.

Merila za ocenjevanje, vrednotenje in zaznavanje so različna. Na njihovi podlagi je posameznik dobil vzdevek. Lahko izvirajo iz poklica ali dejavnosti, ki jo opravlja družina ali njen član (na primer Ključar, Žagar, Zidar, Županovi, Benečanovi). Druga izražajo obnašanje v družini (posebno značilnost v družini, odliko ali posebno družinsko zanimivost oziroma fizično lastnost). Spet tretja izražajo ime okolja oziroma kraja, od koder prihaja posameznik (primer: Vremec – je prišel iz Vremske doline), ali pa njegovo vlogo v skupnosti. Hišna imena se navadno prenašajo iz generacije v generacijo in vzdevki posameznika spremljajo do konca življenja.

Uporaba vzdevkov ali domačih imen ni znana samo med ljudmi v domačem kraju, uporabljajo jih tudi nekateri prireditelji za poimenovanje stalnih strank v osmicah. O uporabi vzdevkov je spregovorila informatorka iz Zgonika: »Še danes se uporabljajo

22 Prva leta po drugi svetovni vojni so meščani prišli z avtobusom ali vlakom ter se nato peš odpravili v osmico. Vaščani so prihajali peš. Od šestdesetih let, ko se je pojavil »avtobus«, so ljudje iz bolj oddaljenih krajev prihajali z osebnimi avtomobili in motorji.

23 Fakini – osebe, ki so opravljale težka fizična dela v pristaniščih kot nosači.

24 Na Krasu, kjer se bolj prilagajajo obiskovalcem, so jim med svetovnim nogometnim prvenstvom 2000 na eni od osmic omogočili gledanje televizije. Prireditelji so se s tem prilagodili obiskovalcem, med katerimi prevladujejo Tržačani.

vzdevki. Stalne stranke se kliče po imenu, to pa je dokaz, da so stalne stranke. Če pride kakšen kolesar ali če je kdo kaj posebnega, dobi svoje ime. Tisti, ki igrajo karte, se jih kliče igralci. Enega kličemo Nos, ker je ta velik. Naše stalne stranke kličemo po imenu ali vzdevku.»

Prireditelji imenujejo stalne stranke »osmičarji«. ²⁵ »Tisti, ki pridejo v osmico, so osmičarji, vsi, ki pridejo, jih kličemo tako. Jaz nisem osmičar, jaz sem jo imel. Pri nas se največkrat reče: 'Sedaj gredo ta pravi osmičarji.' Ker gredo po vseh osmicah. So bili klienti, ki so hodili od osmice do osmice,« je povedal starejši informator o izrazu, ki so ga uporabljali tudi za goste, ki so veliko popili. Drugi informator iz Doline je o poimenovanju stalnih obiskovalcev povedal: »Se spomnim še starih osmičarjev tukaj iz vasi, tudi iz mesta. So spili po deset osmink. Danes ni več tako. Se še vedno najde močan možakar, dober osmičar, ki spi po štiri osminke. Hodijo naokoli starejši ocenjevalci vina, mi jih kličemo stari osmičarji. S tem nazivom kličemo stare kliente. Tisti, ki ne pridejo redno, jih ne kličemo tako.«

Če posebnega imena obiskovalcem niso dajali prireditelji, je to storil kateri od obiskovalcev, ki je dal ime po telesni ali drugi posebni značilnosti. »Tisti, ki so hodili po osmicah, so se poznali med seboj in so si dajal imena. Taka smešna, neumna, to je bilo za hec,« je povedal informator iz Prebenega.

Taka poimenovanja so se nekoč zelo uporabljala, danes pa le redko. »Navadno se je reklo, da so prišli stari osmičarji. Jaz poznam kliente že od prej in večino jih kličem po njihovem imenu,« je povedal informator iz Doline. Posebna poimenovanja se uporabljajo tudi za ljudi, ki jih ne poznajo osebno. »Moj brat je govoril enemu 'Tisti, ki ma rdečo jopo',« je povedal informator iz Doline. Vzdevki so zelo uporabni, saj jih prireditelji uporabljajo tudi za identificiranje obiskovalca, ki pride prvič. »Ta imena pišemo še posebej na račune: Ta debel, z očali ...« je pojasnil informator iz Samorce.

Kaj je dobra osmica?

Na Tržaškem obstaja dvestoletna tradicija prirejanja osmic. Njihovo število je bilo odvisno od gospodarskega položaja in političnih razmer v posameznem obdobju. Število osmic je nihalo. Med dolgoletnim prirejanjem so mnoge osmice pridobile stalne goste, »kliente«. In vsaka je postala znana in priljubljena po svoji posebnosti. Ali je osmica res dobra, najbolje pokaže število gostov. Z dolgoletno tradicijo osmičarstva je povezana šega ocenjevanja vin. Znani so bili »ljudski okuševalci« vina ali »ljubitelji dobre kap-

ljice«. Šlo je za družbe moških, ki so jih prireditelji imenovali »stari osmičarji« in so hodili od osmice do osmice pokušat vino. Navadno so prišli že prvi dan, ponavadi dopoldne. Pokušali so kozarec belega in kozarec rdečega. Z vinom, ki jim je bolj ustrezalo, so nadaljevali. Za prireditelja je bila to nekakšna preizkušnja, kajti če je bilo vino dobro, so se stari osmičarji še istega dne ali naslednji dan vrnili. To je bilo znamenje, da je vino dobro in bo tudi osmica uspela. Mnogi prireditelji poznajo take družbe ocenjevalcev vina in vedo, da gre za ocenjevanje njihovega pridelka. Seveda to ni strokovno ocenjevanje sommelierjev ali poznavalcev, temveč laikov, ki radi spišejo kozarec dobrega vina.

Družbe starih osmičarjev so nekoč dale »blagoslov«, da bo določena osmica uspela. Imeti dobro vino je pomenilo imeti dobro osmico. Če je vino kakovostno, se hitro razširi glas med ljudmi, kje je ta osmica. Vsak vinogradnik si je prizadeval za dobro vino, največ pa je bilo odvisno od letine in vremenskih razmer. Čeprav je posameznik znan kot dober vinogradnik, se je včasih zgodilo, da grozdje ni dobro obrodilo, kar se je poznalo pridelanemu vinu.

Merila »ljudskega ocenjevanja«²⁶ so se s časom spremenila. Danes v osmici poleg vina ponujajo hrano. »Ni več tistih pivcev kot nekoč, ki jim hrana ni bila pomembna, ampak samo vino.« Danes pomeni imeti dobro osmico ponuditi gostom dobro vino in hrano. K tem merilom sodijo tudi način postrežbe, prijaznost osebja, lep ambient in tudi ustrezno veliki parkirni prostori. Katera osmica je res dobra, mora potrošnik, torej obiskovalec, presoditi sam.

Pred drugo svetovno vojno in v desetletju po njej se je popilo več vina kot v današnjem obdobju. Razlogov je več: hrana se prvotno ni ponujala v osmici, obiskovalci so bili nekoč predvsem vaščani, ki so jedli doma, nato pa prišli v osmico. Informatorji se spominjajo, da je bilo življenje takrat težko in vsaka družina se je morala potruditi, da je pridelala hrano za svojo porabo. Ljudje niso zahajali v oddaljene osmice, saj ni bilo na voljo prevoznih sredstev. Veliko ljudi je opravljalo fizična dela, in kot so pripovedovali informatorji, so »vino tretirali kot kakšen alimento (hrano, op. p.)«. Težko bi trdili, da so nekoč pili več kot danes. Vsekakor pa so se spremenili način in kultura pitja, način pridelovanja vina in želja vinogradnika, da ponudi kakovostno vino, zato v zadnjih časih v marsikateri osmici postrežejo z ustekleničenim vinom, kar zahtevata trg in potrošnik. Obisk osmice je nekoč pomenil solidarnost vaščanov, pomoč »klientov« pri prodaji vi-

na. Informator s Kontovela je povedal: »Pri nas je bla navada, da so prišli zvečer možki in mladeniči; to je bilo po vojni. Čez dan se ni hodilo, saj je blo za delat. In zvečer namesto v gostilno so prišli v osmico na hlad. Tako si pomagal kmetu, da se je stočilo vino, pa še družba je bila. Kmetu je bilo veliko zadoščenje, če je imel dobro vino in so ljudje prišli k njemu.« O tej medsebojni pomoči vaščanov je spregovoril tudi informator iz Proseka: »Enkrat so bili večinoma vaščani in z okoliških vasi, saj avtov ni bilo, zato se ni tolko hodilo naokoli. Šlo je za vaško potrošnjo; sosedje so tako prireditelju pomagali stočiti vino. Vaščani so skorajda čutili kot eno dolžnost, da gredo v osmico. Nekoč se je veliko popilo tudi, ker so bila težka dela, ki so jih možki opravljali.« Informator iz Doline je povedal o kulturi pitja: »Ali se je včasih pilo več kot danes, ne bi rekel, saj se pri nas ne pije nič več in nič manj kot nekoč. Može niso šli v osmico z namenom, da se napijejo, ampak da so v družbi. Seveda so se ga napili, pa tudi pelo se je veliko več kot danes.«

Informator iz Proseka je pojasnil o okuševalcih vina: »So res bili takrat taki okuševalci vina. Tudi vsak kmet, ki je imel doma vino, je šel v gostilno ali osmico pokušat, pit vino. So bili taki vaščani, ki se razumejo v vino. Se je tudi zgodilo, da so kmetje pokvarili vino doma, ker ni bilo dosti vode, pa zaradi posode. In tudi zato, ker ni bilo take snage, čistoče. Vino je ena živa stvar, in če ga lepo ravnaš in lepo piješ, alora je zdravo.« Informator iz Doline se spominja: »Starih osmičarjev ni več. To so bili ta boljši pivci; liter in pol za malico, to ni bilo nič. Takih možakarjev ni več; ali so pomrli, kakšen pa tudi ne more več pit.«

Hrana včasih ni bila pomembna v ponudbi. Informatorica s Kontovela je razložila: »Starejših osmičarjev tudi danes ne zanima dosti hrana, v glavnem pridejo pit, pojedjo mogoče malo pršuta. Oni ne rabijo več jest.« Danes pa je poleg kakovostnega vina pomembna tudi ponudba hrane, ki se je porabi več kot vina. Razlogov za obisk je veliko. Obiskovalci pridejo v osmico predvsem zaradi ponudbe dobrega vina in jedače. Vse bolj pomembni so prirediteljeva ustrežljivost in sprejem ter lep ambient. Razpoloženje v osmici je bolj sproščeno kot v gostilni ali restavraciji. Zgoraj naštetih dejavnikov in tudi posebnosti na jedilniku so postali neizogibni. Bolj ko bodo prireditelji poskrbeli za svojo ponudbo in posebnosti, več obiskovalcev bodo privabili.

²⁵ Izraz »(stari) osmičar« pomeni stalnega obiskovalca osmic. Med terenskim delom sem redko opazila, da nekateri uporabljajo izraz za poimenovanje prireditelja osmice.

²⁶ Izraz, ki so ga ob razlagi, kaj je dobra osmica, uporabljali informatorji (prireditelji osmic).

Viri in literatura

BUFON, Milan in Kalc, Aleksej 1990: Krajevni leksikon Slovencev v Italiji. Topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci. Prva knjiga: Tržaška pokrajina. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

COLJA, Klara 1993: Osmice na Krasu. Seminararska naloga 2. Ljubljana, tipkopis.

ČIPIČ, Marija 1999: Trife in osmice. Njihova vloga, pomen in vpliv. Seminararska naloga 2. Ljubljana, tipkopis.

ČLOVEK IN TRTA. L' uomo e la Vite. Tržaška pokrajina 1987. Trst, Repen - Kraški muzej.

GUŠTIN - GRILANC, Vesna 1999: Je več dnevou ku klobas. Nekdanje prehrabene navade in recepti tržaškega podeželja. Trst, ZIT EST.

KOREN, Vlasta 1976: Vinogradništvo. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice V. Ljubljana.

KOTAR, Alja 2000: Osmice. Kras in Vipavska dolina. Seminararska naloga 2. Ljubljana, tipkopis.

KUFERSIN, Jure 1972: Kaj je IVA. V: Milan Bolčič (ur.) Jadranski koledar 1973. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 92-95.

MEGLIČ, Marko in Ivan Šprajc, 1982: Vrtne veselice v Ljubljani in okolici. V: Problemi, letnik 20, št. 9-10, 8-47.

NOVAK, Vilko 1976: Prehrana. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice V. Ljubljana.

OBČINA DEVIN - NABREŽINA, Pokrajina Trst 1997: Občinski pravilnik za ureditev prodaje vina iz grozdja, pridelanega na lastnih zemljiščih. Trst.

OBČINA SEŽANA 1991: Pravila za pridobitev dovoljenja za izvajanje osmic v sežanski občini. Sežana.

OBČINA ZGONIK 1994: Pravilnik za osmice v zgoniški občini. Zgonik.

PRAVILNIK o minimalnih tehničnih pogojih gostinskih obratov. V: Uradni list Republike Slovenije. 1996 (29. aprila), št. 23.

REPINC, Martina 1987: Osmice. V: Človek in trta. L' uomo e la Vite. Tržaška pokrajina. Trst, Repen - Kraški muzej, 68-69.

RUPEL, Aldo 1995: Krajevni leksikon Slovencev v Italiji. Topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci ali sodijo v isto upravno enoto. Druška knjiga: Goriška pokrajina. Gorica, založba Devin v Trstu.

RUTAR, Simon 1896: Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Prirodosanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis. Ljubljana.

SKETELJ, Polona, Nives Špeh in Duša Krenel - Umek, 1999: Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu. Posvetovanje o etnološkem delu pri Slovencih v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo.

ŠORI, Iztok 2000: Etnologija, turizem in turistične kmetije. V: Glasnik SED 40/3, 4, 44-54.

TENCE, Drago 1976: Od grozdja do vina. V: Dan. Trst, 58-59.

VALENČIČ, Vlado 1970: Vinogradništvo. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, SAZU, DZS, 279-308.

VIDAU, Pavel 1993: Hišna ali družinska imena. V: Kovačič, Kristina (ur.), Ondile čez Stari vrh. Bani: Zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja. Trst, Slovensko kulturno društvo Grad - Bani, 63-65.

ZORKO, Daniela 1991: Kmečki turizem. V: Enciklopedija Slovenije, 5. zvezek. Ljubljana, Mladinska knjiga, 111.

ČLOVEK IN PES

Glavno dilemo oziroma motiv, da sem se posvetil razmerju med človekom in psom, mi je pomenila ločnica (prepad) med človekom in živaljo, ki je hkrati ločnica med kulturo in naravo. V današnji človeški kulturi sem iskal stik kulturnega in naravnega, stik, ki je dovolj stalen, razširjen in dovolj splošen. Izhajal sem iz poskusa umestitve fenomena pasjega in človeškega sožitja med druge dejavnosti sodobnega človeka, ki so hkrati tudi dejavnosti lastnikov psov. Navdihoval me je torej tujek iz naravnega sveta, ki mu civiliziran in visoko kultiviran človek še posveča toliko pozornosti in mu je tudi pretirano predan.

Osebnost sem s študijem antropologije, etnologije in sociologije pridobil veliko znanja, ki me usmerja k obravnavanju človeškega družbenega in kulturnega življenja tako, da sem z mislimi na domačem terenu resnično samo takrat, ko je tema lahko družboslovno razločljiva. Zavedanje kompleksne družbene vpletenosti človeka in bogate kulture mi občasno pomeni tudi oviro, saj v pogovoru s študenti z drugih fakultet ali ljudmi z bolj stereotipnim družboslovnim vidikom vse prevečkrat lahko zaidem v brezizhoden položaj. Imam občutek, da kljub boljšemu poznavanju načina življenja najbolj razvite življenjske oblike še vedno ne zavzemam stališča, da ljudje gospodarimo nad življenjem, medtem ko to lahko pripišem kulturi, ki ji pripadam, in družbi, v kateri živim. Ta občutek me napeljuje, da je človeška razmerja mogoče lažje razumeti, če poznaš razmerja tudi med drugimi živimi bitji. Zato je pes danes ena izmed največjih zakladnic znanja. Proučiti vse lastnosti zdajšnjih pasem pomeni razumeti kompleksnost in raznolikost, ki sta vzporedni človeški. Ali ne gre morda celo za opis posameznih kultur? In kakšen je položaj indivi-

dualnega predstavnika pasme znotraj njenih temeljnih predpostavk? Če sem po družboslovnem izhodišču usmerjen poiskati plemenitost tudi zunaj okvirov človeka, pa mi interese v kinologiji (naravoslovju) pomeni prenos znanja o kulturni in družbeni zaznamovanosti v sobivanju s striktno človeškega na širše živalsko in tudi medvrstno.

Druženje s kinologi in lastniki psov mi je pomagalo spoznati njihovo videnje današnje problematike živali (psov) v sodobni družbi in njihove poglede na živali v razmerju s človekom. Kopičenje novosti v meni mi je odpiralo pogled na vse večje število med seboj različnih in tudi posebnih odnosov človeka do psa. To, da je do ene same biološke vrste, ki je naša tradicionalna domača žival, človek v sodobni družbi razvil toliko različnih in med seboj nasprotujočih si koeksistenc. Ta fenomen me je močno prevzel, ker so odnosi lahko raznoliki že v enem samem kulturnem in družbenem okolju ali na izobrazbenem področju. Paleta vseh teh pojavnih oblik se mi razprostira od povsem znanstveno podkovanega dresurnega razmerja, službenouporabniškega odnosa do družabno-partnerskih vlog, obrtniške vzreje ali v povsem drugi skrajnosti kot gol uporabniški odnos do »varnostne naprave«. Srž problema pa se mi izlušči takoj, ko se vprašam, od kod izvirajo vse te razlikovitosti. Kaj predstavlja osnovne možnosti za večplastnost pojavnosti v okviru današnjih enosmernih civilizacijskih teženj? In katero zakonitost ali skupni imenovalec bi lahko pripisal ljudem, ki so razmeroma stalno povezani s psom?

V svoji seminarski nalogi¹ sem se navedenega problema poskušal lotiti ožje, ker sta obsežnost in kompleksnost preveliki, da bi še lahko ohranil preglednost. Na grobo sem se usmeril na razmerje tistih ljudi, ki s psom dejavno sodelujejo v okviru različnih klubov, društev, združenj in na različnih javnih prireditvah. V bistvu sem iskal ljudi, ki so predani svojemu delu s psi ter poskušajo svoje razmerje čim bolj dopolniti in izpopolniti tako na področju poznavanja živalske vrste, strokovnih ved, kinologije, veterine kot pri izpopolnjevanju praktičnega znanja, obvladovanju tekmovalnih in drugih veščin, poglobljanju v čustveno in mentalno življenje psa...

Druženje z ljudmi iz Kinološkega društva Vrhnika mi je ob tem pomenilo glavno zakladnico znanja. Med njimi sem opravil tudi največ anket, nekaj pa so jih izpolnili še člani KD Rakek - Cerknica in naključni posamezniki. Lastniki so mi bistvene značilnosti svojih razmerij s psi razkrili seveda v pogovoru. Informacije sem zbiral tudi v kinoloških revijah in literaturi. Tako sem pregledal in analiziral vse izvode strokovnih revij Kinolog in Moj pes iz leta 1999. Del mojega praktičnega dela je sestavljalo tudi bolj pozorno vsakdanje in priložnostno spremljanje vedenja človeka in psa.

Ne upam si trditi, da ima naloga kakšno reprezentativno vrednost ali bo posegla v občo paradigmo kinološkega mišljenja, vendar mi osebno pomeni poskus približati se vzgibom in težnjam sodobne človeške družbe skozi poseben odnos do nečloveških članov te družbe. Iz pridobljenih podatkov »iz življenja kinologov« lahko bolj na slepo označim to posebno človekovo razmerje s psom in sklepam, da gre za samostojen pojav, ki je v primerjavi z drugimi lahko bolj pravilen ali moralen ali celo bolj human. Izbral sem ga predvsem kot bolj kompleksnega in poglobljenega v svoji naravi, kar mi omogoča nadaljnje iskanje vplivov, ki so temeljni za sodobno kinološko vedo.

Za družboslovca pa je največja uganka prav osrednji člen teh razmerij, to je nečloveški dejavnik – pes. Opraviti imamo torej s sožitjem naravnega in kulturnega, vendar brez jasne ločnice, ker gre za medsebojno prepletanje in navezovanje. Vzgojo psa je mogoče razumeti kot kulturni pojav in človeško prakso, hkrati pa je pes lahko objektivizacija in reprodukcija naravnega, prežitek, ki je v kulturi očitno potreben. Dilema se v naslednji stopnji lahko prenese na kinologijo in kinologe, ki so moj vir znanja in praks, hkrati pa raziskovalno okolje. Ali sta veda in znanje (logos) o psih neposredno povezana tudi s kulturo, ki jo lastniki gojijo do svojih psov (kynos) in se na primer izraža na množici pasem in njihovi različni uporabnosti? Ali pa znanje in veda lahko obstajata, temelječ izključno na bioloških dejstvih, ki niso povezana s kulturo in človeškim mišljenjem?

Je naravnost psa torej odvisna od naše kulture in je kot realnost zase naša predstava, naš kulturni produkt ali pa je pes povezan z naravo, ki obstaja kot organizem zase, torej nasproti družbenemu organizmu (tako da sta organizma med sabo postavljena v opozicijo človek – narava)?

Moje izhodišče je kulturološko, torej razumi psi kot družbeni fenomen. V razmerju med človekom in psom sem želel prikazati tudi širši antropološki vidik (pes kot človekov sopotnik), kar pa je v sodobnosti tesno povezano s kinologijo in uveljavljenim »navoslovnim« dojemanjem drugih življenjskih oblik. Iskreno rečeno, sem se že ob začetku raziskovanja opredelil za tako imenovan multidisciplinarni pristop, pri čemer mi je »druga disciplina« (kinologija) pomenila nekakšen osebni izziv in spodbujala željo po spoznanju. Med različnimi vrstami literature sem izpeljal nekakšen »pionirski slalom«, ki je dopolnjen še z mojimi spoznanji s terena in anketnim gradivom. Zavedam se velikanske teže subjektivnih dejavnikov pri takšnem prijemu, vendar jih želim poudariti, in ne prikriti. Izhajam iz te hibe družboslovja, ki pa po mojem mnenju ni značilna samo za vede o človeku, ampak tudi za vse vede, ki so človekov produkt.

Izvečki iz ankete

Opozoriti želim na določene poglede, ki so danes uveljavljeni med lastniki psov, kadar se poskušata razložiti narava psov in njihovo vedenje. Gre torej za posamezne sestavne predstave, ki naj bi jo imeli imetniki psa o teh živalskih partnerjih. Prizadeval sem si o razumevanju miselnosti teh »operaterjev s psi«, kadar se posvečajo delu s (svojim) psom in imajo na splošno opravka s psi. Razlog, zakaj se ljudje odločajo za psa in življenje z njim, je večinoma povezan z naravnostjo psa. Življenje s psom naj bi bilo za človeka bolj naravno in pristno, na primer manj stresno in bolj prizemljeno, kar je primeren »dodatek« k današnjemu tempu življenja. Ljubezen do živali se navezuje na pristnost pasje narave in njihov naravni izvor. Skoraj enako pomembne pri odločitvi za psa so še njegove posebne lastnosti, ki so koristen pripomoček za kakovostnejše življenje (dobro čuvaj, zvestoba ...).

Za ljudi je prav tako pomembna tudi lastnost, da je pes »odvisen od družabnosti«, torej družabno bitje. Globoko v nas je zakoreninjena misel, da je pes človekov najboljši prijatelj ali edini prijatelj, ki se ga da kupiti. Družbenost, ki nam je omogočena v življenju s psom, je po mojem mnenju najbolj tehničen razlog za njegovo »množičnost uporabe«.

Čeprav se ta lastnost rada izpušča s prednostnih seznamov.

Kot vemo, se pasmi lahko določijo nekatere splošne vedenjske značilnosti, ki so v primerjavi s tistimi druge pasme bolj ali manj poudarjene. To se očitno zelo upošteva, ko se odločamo o ustreznosti pasjega člana v svojem okolju. Večina lastnikov psov je prepričana, da je osebnost psa, s katerim živijo, vsaj delno že bila določena s pasmo. Nekateri se celo strinjajo, da je značaj psa skoraj povsem določen z geni, kar pomeni, da je nakup psa enak nakupu izdelka z določenimi lastnostmi. Torej očitno prevladuje miselnost o biološki determiniranosti psa. Danes je zagotavljanje osebnostnega značaja pri psu (pasmi) eden izmed pomembnejših dejavnikov pri odločanju za nakup čistokrvnih psov. Nadzorovanje izvora (rodovnik) je potemtakem še stopnja višje v determiniranosti, pri čemer gre za prizadevanje določati lastnosti v okviru pasme, in to tako na fiziološki kot tudi na psihološki (značajski) ravni. Kinologija psa pojmuje skozi biološke determinante in prek njih sklepa tudi na vedenjske oziroma etološke determinante. Vendar pa je princip teh determinant isti, kot ga gojimo v vsej zahodni kulturi (in znanosti) tudi do vseh drugih živalskih vrst in organizmov. Gre torej za določljivost, ki pomeni le osnovo psov, torej nekakšen začetni kapital, ki ga žival dobi po naravnih načelih ob skotitvi, vendar razmerje s psom danes zajema precej več kot samo »upravljanje« živali.

Iz ankete je očitno, da imetniki psov občutijo (vidijo) številne povezave, ki lastnosti njihovih psov približujejo lastnostim človeka. Razmerje, ki ga imajo s svojim psom, je sestavljeno iz podobnih obrazcev ravnanja, kot jih človek uporablja za razmerje (komunikacijo) z drugimi ljudmi. V nadaljnji analizi bi se mi mogoče odkrila podobnost med odnosom človeka do mlajšega (nebojlenega) člana svoje skupnosti in odnosom do domačega psa. Zdi se mi, da človek v interakciji s psom samodejno posega po ustaljenih formah, ki jih sam uporablja v socializaciji z okolico.

Današnji način dejavnega sobivanja s psom zahteva obilico časa in prizadevanja. Treba se je odreči številnim značilno človeškim rečem in se usmeriti v razmerje z živaljo, kar je verjetno po svoje privlačno. Grobo rečeno, stik med psom in njemu bližnjimi ljudmi postaja vse tesnejši, ker tudi sodelovanje postaja vse globlje in vsestransko. Prizadevnost ljudi, da se psom omogoči neki dostojanstven položaj, se veča. Tega se najbolj zavedajo tisti, ki psu posvečajo veliko pozornosti, torej potencialno tisti, ki so imeli (imajo) stik z dejavnostmi v kinoloških društvih. Dejstvo je, da pes postaja vse bolj enako-

praven član v družbenem življenju človeka, seveda v določenih stvareh. Poleg tega je položaj psa v današnji urbani družbi zavidljivo visok, če ga primerjamo z drugimi živalmi v tej verigi.

Glede vzgoje psa bi med kinologi pogosto slišali, da sta pomembna predvsem občutek (smisel) za žival in odločnost pri delu. Vzgoja ne poteka samo na vadišču in pri treningu (ali ko si vzamemo čas), ampak je treba naučeno tudi upoštevati in smiselno nadgrajevati ob vsakem stiku s psom. Takšna teoretična podlaga je jasna vsem, ki so kdaj prestopili prag kinologije in kinološkega društva, čeprav se v praksi ali ob lastnem psu to zelo rado spregleda. Predvsem pa je na vzgojo vezana človekova odgovornost do psa, saj je na primer vsesplošno znano, da je za nevzgojenega (nevarnega) psa odgovoren ali kriv lastnik, in ne pes ali njegova pasma.

Danes je nekako prevladalo mnenje, da je za normalno vzgojo psa (dresuro) nujen samo en gospodar oziroma vodja vzgoje. Velikokrat se predpostavljata povsem individualno delo s psom in individualna skrb zanj (ker se tudi sami odločimo za nakup), kar je dolžnost njegovega lastnika. Nedvomno kinologija tu išče povezavo z naravo organizacije v volčjem ali pasjem krdelu, kjer je strogo uveljavljena in upoštevana hierarhija. Če smo psu pripravljeni dati neko vzgojo, se je nujno postaviti v hierarhično nadrejen položaj, torej kot stalna avtoriteta.

Naslednji pomemben dejavnik, ki se precej upošteva pri vzgoji, so izkušnje psa in ekscesi, ki jih je doživel. Zavedanje vpliva »zunanjih dejavnikov« na značajske lastnosti psa zahteva od lastnika in vzreditelja posebno pozornost in dodatno skrb. Lastniki večinoma tudi neradi vidijo, da se njihovi prijatelji in obiskovalci preveč menijo za njihovega psa, saj ga to oddaljuje od ustaljenega odnosa do gospodarja in bega glede na naučeno znanje in obnašanje. Pravi gospodar torej nadzoruje tudi okolje svojega psa in omejuje ali upošteva zunanje dražljaje, ki na psa delujejo vsak dan.

Kinološka literatura in praktično znanje

Potrditve svojih ugotovitev iz ankete sem iskal v literaturi o psih, kjer je mogoče odkriti številne namige, ki preraščajo ali zavračajo klasično kinološko znanje in poglede na psa.

1 Prispevek je nastal na osnovi seminarske naloge (Človek s psom: medsebojne korelacije iz vidika antropologa), napisane v štud. l. 2000/01 pod mentorstvom dr. Boruta Brumna.

Najprej sem opazil težnjo po zaščiti narave in naravnosti, kar v večini besedil lahko razberemo med vrsticami, lahko pa je izražena tudi neposredno. Za psa se predpostavlja določena vsebina, celo določen zaklad znanj in čustev, ki jih je sposoben deliti s človekom. Ta zaklad mu je dan z njegovo naravo, torej po naravni poti in po volji narave. Človek je v takšnem kontekstu postavljen v nasprotje z naravo, torej vpliva na psa prav tako kot narava, vendar s človeškimi dejavniki.

Človekovi vpetost v naravo in odvisnost od nje sta torej neizogibni. Sodoben človek živi izolirano v svojem svetu, potemtakem je pes eden najboljših in najbližjih izhodov v naravo in vez z normalizacijo odnosov s preostalim planetom.

»Živimo v okolju, ki je vedno manj primereno za normalno življenje; razsežnosti družinskega življenja so vse manjše. V tej luči pomeni žival v družini nov, a istočasno star stik z naravo, ki skrbi tudi za duševno ravnovesje.« (Gombač 1999, 45)

Upoštevanje in zagovarjanje narave v kinološki literaturi je neposredno povezano s svari lom sodobni človeški družbi (državi), da samozavestna ob svojem napredku skrbi samo za svoje ozke interese, zaradi katerih pa izgublja stik s širšimi življenjskimi danostmi, v prenesenem pomenu izgublja tla pod nogami. Alternativa človeški misli je po njihovem znanje narave, ki ga je bil deležen tudi človek, ko je še imel vsakdanji stik z njo. Zato danes potrebuje stik tudi z drugimi biološkimi vrstami – »medvrstni kontakt«, iz katerega se lahko nauči alternativnih, naravnih modrosti (ki pa jih je v dobri meri deležen prav pes).

Psa je mogoče povezati še z enim, malo drugačnim vidikom, ki je lahko izpeljava ali nadgradnja občutka, da ima pes v sebi pristen naravni zaklad. Današnji človek tudi svojemu ruralnemu predhodniku ali pa oddaljenim »primitivnim družbam« pripisuje naravnost, in to s prvina, ki so vse bližje mitu (prednikov). Naša kulturna potreba po razumevanju in predstavljanju življenja v preteklosti tudi psu omogoča povezavo z zgodovinskim človekom, zato je lahko pes posredno tudi nosilec (posredovalec) naše dediščine in vez s preteklostjo. »Je pa še en pomemben razlog za druženje človeka in psa. Pes je človeku nostalgiji pomnik davnih časov. Na sprehodu s psom po umazanem asfaltu, med sivimi betonskimi nebotičniki in čadastimi dimniki človek v skritih asociacijah vzpostavlja vez z zdavnaj izgubljeno vaško idilo. Tako mu grozno velemestno življenje postaja bolj znosno. Pes je edino točasno mestno bitje, ki človeku to omogoča.« (Sam 1995, 16)

Če povzamem tendence iz kinoloških opozoril in razmišljanj, bi za skupno točko označil misel, da civiliziranega človeka fascinirata lastna ekspanzija in napredek, vendar v njem zbuja tudi strah, ker se boji svoje moči in hkrati nesposobnosti, pes (žival) pa v sebi ohranja zdrav pristop, zato nam njegova družba daje duševno varnost in občutek prizemljenosti.

Uveljavljeno kinološko znanje priznava dispozicije, ki jih pes dobi s pasmo, vendar pa je dednost ozko omejena na zgradbo in videz, od tod pa so posploševanja že vprašljiva, kaj šele da bi se lahko sklicevali na izvor prednikov iz divjine, ali kakor je lepo ponazoril dr. vet. med. Jože Vidic: »Tako je primerjanje današnjih psov z volkovi in šakali podobno primerjavi sodobnega človeka z Neandertalcem.« (Vidic 1999, 13)

Kinološka veda se danes vse bolj nagiba k temu, da pes ni povezan samo s svojim dednim materialom in nagoni oziroma da ni samo produkt v okviru svoje pasme in »zmes« obeh staršev, kar pa nasprotuje logiki selektivne vzreje. Namesto tega stopa v ospredje prepričanje o enkratnosti vsakega psa. »Poleg tega pa je vsak pes osebek zase in se razlikuje od vsakega drugega. Nobenega jamstva ni, kako se bo neka žival obnašala samo zato, ker je določene pasme.« (Stariha 1999, 14)

Pasje življenje si je mogoče razlagati po več poteh, predvsem pa je ogromno osebnih mnenj, ki so povezana zlasti s percepcijo kinologovega ali kakšnega drugega psa. Odgovor, katere značilnosti določajo psa, je zelo odvisen od naše predstave, kakšen mora biti pes. Zato je pri psih poleg vzporednic z živo naravo in »divjimi sorodniki« treba nujno upoštevati tudi vzporednice s človekom, ki jih lahko zasledimo kljub različni biološki vrsti. Razvit odnos in sporazumevanje s svojim gospodarjem pomenita prilagoditev našemu (urbanemu) okolju (kar pa je po kinološki logiki nasprotno od naravnosti), zato je pes deležen naravnosti kvečjemu toliko kot njegov gospodar. Pripisovanje naravnosti in pristnosti je naša raven razumevanja ali morda celo način podcenjevanja in poenostavljanja razmerja s psom, kar pa je najprej izraz naše zgodovine mišljenja in kulture, torej tradicionalnega odnosa do psa, živali in planeta.

Naravo danes pojmujejo z eksotičnimi sredstvi (iskanje drugačnosti, oddaljenosti, neodvisnosti, prikazovanje fenomenov ...), ki nam v razmerju z njo kažejo našo odtujenost in nesposobnost. S takšnim pogledom pa potiskamo psa proč od človeka, v idilo in naravo, ki je za nas (mitičen) prostor, dosegljiv samo najbolj predanim specialistom – naravoslovcem (vračem). Verjamem tudi, da

ista logika v mnogih primerih pripelje do nakupa psa samo zaradi občutka ali želje po obvladanju neukrotljive narave, rezultat pa so tudi bahači z napadalnimi psi.

Druga raven, ki je prav tako pomembna za razmerje oziroma zblíževanje, je osebnostne narave. Potrebna je uskladitev dveh individualnih značajev, lastnikovega in pasjega. Posplošene značilnosti pasme, ki nam jih ponujajo rejci s svojimi reklamnimi izdelki, še ne zagotavljajo povezanosti s psom, ker njegov značaj oblikuje interakcija. »Psi imajo določeno obliko osebnosti in ta vsakega psa in njegovo vez s človekom naredi enkratnega. Včasih se zunaj kroga enako mislečih ne upamo govoriti o osebnosti psa, saj lahko naletemo na nerazumevanje.« (Stele 1999, 28) Tu se razumevanje naših živalskih partnerjev začne prevešati na drugo raven, saj imamo opraviti z antropomorfnimi pogledi na psa, torej z istimi mentalnimi šablonami, s katerimi razlagamo tudi človeške odnose in življenje. Ne mislim, da gre za preprosto prenašanje vzorcev iz človeške narave in da z njimi sestavljamo miselni konstrukt o psu. Priznavanje osebnosti pasjemu individuumu razumem kot korak v smeri priznavanja enkratnosti (neponovljivosti) živega bitja, tudi svobodne duhovnosti (nedeterminiranosti), ki smo jo do zdaj pripisovali samo človeku. Ob upoštevanju sodobnega etološkega in psihološkega znanja lahko psu povsem upravičeno pripišemo določeno osebnost, ki pa so jo ljudje v konkretnem odnosu (zavedno ali nezavedno) že samo po sebi lahko priznavali. Po mojem mnenju noben lastnik čistokrvnega psa v njem ne vidi samo značilnega predstavnika pasme, prej dostojanstveno osebo svojega kova.

Pri razmerju med človekom in psom je izvor specifik vezan predvsem na posebnost stika, ki sta ga razvila tisti, ki drži povodec, in tisti, ki je na povodcu. Psihiater in sociolog Vanja Rejec je v intervjuju med drugim izrekel tudi tale stavek, ki mi govori o prenosljivosti tako fizičnih kot psihičnih lastnosti v dejavnem razmerju: »Kot psihiater menim, da imajo psi značaje, znotraj tega zelo podobne našim značajem, tako kot imajo boleznijo zelo podobne našim.« (Fon 1999, 45) Nasprotujoči in izključujoči se deli v okviru znanja o psih dokazujejo obstoj različnih in protislovnih stikov ljudi in psov v kinoloških krogih. Le tako lahko obstaja tudi osebnostni vidik, ki je svojevrstna nadgradnja v kinološkem znanju in hkrati izraz časa in položaja kulture, ki ji pripadamo.

S primeri iz kinoloških revij sem si prizadeval ponazoriti nekakšno občo lastnost stika med človekom in psom, ki teži k prisvajanju pasjega življenja in počlovečenju nje-

govega značaja. S tem pa ne mislim pokazati na človeka kot nekakšnega roparja narave, ampak želim spregovoriti o značilnostih v tem razmerju, ki so njegov sestavni del ali pa neizogibna posledica, celo stranski produkt. Ker je razmerje v oblasti človeka, in tudi življenjski prostor je prepojen z ljudmi in njihovimi navadami, ne vidim nikakršne podlage za to, da bi v psu obstajala ali nastajala kakšna lastnost iz »divje nara-ve«. Sodeč po tem, kje in kako danes živi, gre za živo bitje iz jedra (ne s pristranskega obrobja) civiliziranega okolja, ki živi v sožitju z nami.²

Naravne danosti človeka in psa so različne, ker gre za različna biološka organizma, vendar sta naravno pogojena oba, torej sta naravna oba. Iskanje značaja, ki je pristen ali prvinski, je človeška lastnost v razmerju, hkrati pa pomeni tudi antropocentričen pogledu človeka na psa (žival). Logika katerega koli človeškega odnosa je vedno izraz časa in kulture, ki ji človek pripada ter govori o stanju duha in miselni okupaciji družbe.

Sinteza

Ob množici in razvejenosti današnjih značnosti sem se na koncu zadovoljil z razlago, da se sorazmerno s časom in »napredkom« (specificiranjem, separacijo) znanja vse bolj razlikujejo in zapletajo tudi praktični in vsakdanji pogledi na psa. Kaj lastnik vidi na psu, je odvisno od tega, iz katere stroke ali področja prihaja, kakšno literaturo prebira, čeprav to ni nujno povezano tudi s konkretnim ravnanjem s psom ali njegovo vzgojo. Predstavljam si nekakšne miselne svetove, ki jih branimo in opravičujemo ob stiku z drugimi, hkrati pa se branimo in izogibamo prevelikih sintez.

Verjamem, da je med psom in človekom možno razviti globoko osebno razmerje, tesno prijateljstvo, medsebojno zaupanje ali skrb, vendar je glavni pogoj velik človeški duh, dovtetnost in želja po interaktivnem razmerju. Osebnosti, ki jo je pes v takšnem primeru razvil, pa ne kaže posploševati in reklamirati kot občo pasjo zmožnost (lastnost), ker osebnostno manj samozavesten, manj inovativen ali racionalno prestrog človek tega ne bo opazil v svojem razmerju, čeprav je poučen in vreden vzgojitelj svojega psa. Sklicevanje na nepravilnosti v vzgoji je lahko vsiljevanje norm iz svojega sveta, prepričanje, da je treba imeti uniformen odnos, ki je za psa edini pravilen ali ustrezen, izvirno naraven...

Poudarjanje pomena družbe in socialne odvisnosti je seveda podmena družboslovcev. Tako sem tudi pri sebi opazil, da preveč naravoslovno (biološko – genetsko) bese-

dilo dojemam ali površno ali skozi filter sociološke primernosti oziroma sorodnosti in možnosti uporabe v okviru smernic sociologije (družboslovja). Nesporno je tudi ves moj prispevek nastal kot zagovor pomembnosti družbenih dejavnikov v razmerju med človekom in psom ter razsežnosti vpliva, ki izvira iz stika dveh različnih individuumov. Razlog za vse pa je boljše razumevanje človeka in človeških odnosov, zato mi pes pomeni samo figuro oziroma sredstvo za vzpostavitev tega posebnega, »medvrstnega« odnosa.

Ker se mi je s študijem etnologije oblikoval izostren čut za varovanje in populariziranje nacionalne dediščine (in tradicije nasploh), sem ob vprašanju zagotavljanja primerne statusa domačim pasmam psov³ takoj odkril svoje poslanstvo, ki ga vidim tudi v popularizaciji za njihovo uveljavljanje doma in svetu ter v organiziranju zaščitne politike. Takšno ravnanje mi je idejno zelo blizu, vendar je mogoče tudi moja preokupacija. Iskreno rečeno, naša etnološka stroka za takšno »pasjo dediščino« nima prav veliko posluha in je premalo dejavna oziroma preveč okorna (tudi delikatna), da bi si upala poseči in uveljaviti na tem področju. Ker obstaja predvsem mačehovski (koristoljubljen) odnos do naravne dediščine (ne nacionalne), in to na vseh družbenih (državnih) ravneh, ni čudno, da se nekateri ljudje ob psih počutijo odmaknjene v svet narave in eksistencialno ogrožene kot narava sama. Uveljavljanje enoumja v sodobni družbi in širjenje občutka nemoči ob njegovi ekspanziji povzročata resignacijo nad večino družbenega dogajanja, ki je sebično človeško. Hkrati prek medijev nase sprejemamo še globalno problematiko, ki jo je zakrivilo človeštvo, tako da živimo z nenehnim občutkom kolektivne odgovornosti.

Tradicija nas uči, da smo ljudje od nekdaj predstavljali oazo reda v kaosu, ki sicer vlada svetu. Nova spoznanja v znanosti in težnje sodobne družbe pa napeljujejo na manj samovšečen položaj, ki bi ga imel človek v razmerju z živalmi, saj se živalim pripisujeta vse bolj strukturirana in kompleksna organiziranost življenja ter vse manjša kaotičnost. (Midgley 1995)

Specifično merilo za vrednotenje živali in narave lahko spoznamo med ljudmi, združenimi v okviru kinologije. Tako gre zaslugo za spreobrnjen mehanicistični odnos do živali in brisanje razlik med njimi in človekom gotovo pripisati tudi skupini ljudi, ki živijo in se ukvarjajo s psi.

Sodobna znanost predpostavlja, da je socialno obnašanje človeka ali živali odvisno od določene lastnosti, ki je zasidrana v genomu. Takšen biološki determinizem je sme-

šen vsem, ki imajo izkušnje in opravka s konkretnimi oziroma osebnimi bitji, njihovim socialnim obnašanjem in socializacijo. Kinologija upošteva to lastnost osebnega stika, zato se v njenem okviru prav tako pojavlja nasprotovanje ozkemu informacijsko-biološkemu označevanju življenja, kar jo po metodi zbližuje z znanostmi o človeku (sociologijo, psihologijo in antropologijo).

»Vztrajanje nekaterih družboslovcev na popolnem razkoraku med človekom in drugimi živimi bitji je nedvomno vprašljivo. Zato je ključno vprašanje sodobne znanosti o človeku drugje – kako ljudje konstruiramo svoj sociokulturni svet in kako ga prepoznavamo pri drugih? Za odgovor na to vprašanje pa je po našem mnenju eksplanatorno potentnejši nek drugi pristop, kognitivno družboslovje.« (Tomec 2000, 25)

O razmerju s psi bi za konec dodal samo še to, na kar opozarja prejšnji citat, torej na sposobnost oziroma pripravljenost, da enakovredno svojemu mišljenju in prepričanju sprejmemo tudi malo ali povsem drugačnega. V tem pogledu so psi veliko bolj odprti do nas kot mi do njih. Narava obstaja v psu, če obstaja tudi v nas in si oboji dovolj prizadevamo za kakovosten in poglobljen odnos. Ta narava je narava drugačnega živega bitja, nikakor pa ne pričakujemo dostopa do naravnega vrelca (bistva), katerega razumevanje nam bo pokazalo pravo pot in kaj je najboljše za nas. Najverjetneje se ne da specificirati in opisati, kaj nam neposredno ponuja pes, vsekakor pa ta »lastnost« ni odvisna ne od velikosti ali dednega materiala ali pa od pasme oziroma značaja. Očitno je s tem razmerju ponujena vera v obstoj nečesa nadčutnega, neizmerljivega in nedoločljivega z našim ukalupljenim razumom.

2 V sožitju z nami živijo številni drugi organizmi in živali, na primer druge domače živali ali miši, golobi in pršice – sicer ne po naši volji – ali pa lastovke, klopi, medvedi in volkovi (v občasnem sožitju).

3 Idejo in občutek odgovornosti je spodbudilo branje kinoloških revij, v katerih sem opazil prizadevanja nekaterih kinologov, da bi spremenili brezbrizen odnos, značilen za slovenski prostor. Psov, kot so kraški ovčar, istrski gonič, posavski gonič in koroški žigec, niti ne poznamo, razen tisti, ki se ukvarjajo z njimi. Njim tudi prepuščamo vso odgovornost, ker potrebno dejavnost za uveljavitev pasme razumemo kot njihov interes. Zato na primer takšni pozivi danes izzvenijo povsem v prazno: »Slovinci, imejmo več nacionalnega ponosa in ne dajmo, kar je našega! Ne dopustimo Hrvaški, da nam na tak način odvzame istrjanca. To, kar je naše, slovensko, moramo čuvati kot punčico v očesu, kajti le tako bodo zanamci dobili tisto, kar jim pripada.« (Snoj 1999, 4)

Viri in literatura

COREN, Stanley 1996: Inteligenca psov Pasja zavest in sposobnost razmišljanja. Ljubljana, Dedal.

ESCURET, Gerges Guille 1998: Družbe in njihove narave. Ljubljana, Studia humanitatis.

FON, Željka 1999: Magister sociologije in psihiater Vanja Rejec. V: Kinolog, l. 27, št. 4. Ljubljana, 44-45.

HAUSER, Marc 1996: The Evolution of Communication. London, A Bradford Bock.

LEROI - GOURHAN, Andre 1988: Gib in beseda 1 in 2. Ljubljana, Studia humanitatis.

MACNAGHTEN, Phil in Urry, John 1998: Contested Natures. London, SAGE Publications.

MATURANA, Humberto in Varela, Francisco 1998: Drevo spoznanja. Ljubljana, Studia humanitatis.

MIDGLEY, Mary 1995: Beast and men (The roots of human nature). London, Routledge.

SAKSIDA, Iztok 1997: Uvod v primerjalno sociologijo. Filozofska fakulteta. Ljubljana.

SAM, Andrej 1995: Balade zavrženih. Samozaložba. Ljubljana, A. Sam.

SNOJ, Jože 1999: Kinologija smo ljudje. V: Kinolog, l. 27, št. 12. Ljubljana, 4.

STARIHA PIPAN, Sabina 1999: Pastirski pes v stanovanju? V: Moj pes, l. 7, št. 3. Ljubljana, 14.

STELE, France 1999: Dobrodošli v nebesih. V: Moj pes, l. 7, št. 4. Ljubljana, 28-29.

TOMC, Gregor 2000: Sebičnost genov I. Delo, Sobotna priloga, 7. oktobra 2000, 24-25.

VIDIC, Jože 1999: Jesenca pa ne! V: Moj pes, l. 8, št. 11. Ljubljana, 12-13.

VREG, France 1997: Sporazumevanje živih bitij. Etološki vidik komuniciranja, vedenja, delovanja in preživetja človeka in živali. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

POVODNI MOŽ V SLOVENSkih IN VZHODNOSLOVANSKIH VEROVANJih

Članek je povzet po seminarski nalogi z naslovom Povodni mož v slovenskih in vzhodnoslovanskih verovanjih, ki sem jo napisala pod mentorstvom dr. Mirjam Mencej.¹ V seminarski nalogi sem na podlagi literature o demonologiji in folklornega gradiva prikazala značilnosti in funkcije mitološkega lika povodnega moža pri Slovencih in vzhodnih Slovanih. Govorimo o zlem bitju ali demonu, ki prebiva na nevarnih vodnih predelih, kjer preži na svoje žrtve, jih utaplja in ugrablja.

Najširše področje v slovanski mitologiji zavzema demonologija. Verovanje v demone, duhove in druga bajna bitja se je v nasprotju z verovanjem v slovanske bogove, ki je skoraj brez sledu izginilo, v veliki meri ohranilo do današnje dobe (Zečević 1981, 6; Zelenin 1927, 383). Nikolaj Mihailov poudarja, da je treba pri analizi slovanske mitologije upoštevati vsaj tri obdobja: dobo uradnega poganstva, dobo pokristjanjevanja/dvoeverstva in poznejšo »demonološko« dobo. Demonologija torej pomeni nekakšno nadaljevanje mitologije (Mihailov 1997, 78). Verjetno se je lahko ohranila, ker jo je Cerkev v težnji, da bo izbrisala poganstva božanstva, nekoliko prezrla (Zečević 1981, 6). Tudi Ivanov in Toporov navajata, da se je ohranil predvsem demonizem, vera v gozdne duhove, povodnega moža, vile, v poljske, hišne in razne druge demone predvsem pri južnih Slovanih (Ivanov, Toporov 1989, 1012).

V seminarski nalogi sem se ukvarjala z enim od demonoloških likov, likom povodnega moža. Zanimale so me predvsem njegove značilnosti in funkcije, ki se jih da razbrati skozi ohranjeno ljudsko izročilo. Pri analizi lika

sem se okvirno oprla na Dyninov članek *Ruska demonologija*, v katerem navaja osem točk, ki jih moramo upoštevati pri obravnavi demonologije: 1. sama pojavnost določenega lika v vseh različicah, 2. demonološka leksika, 3. predstave o zunanji podobi demonov, 4. predstave o krajih, kjer prebivajo demoni, 5. časovna določenost demonov (deli dneva ali leta, ko se določeni duhovi pojavljajo), 6. predstave o oblikah pojavljanja, 7. funkcije in 8. odnos človeka do objekta verovanja – sistem varovalnih sredstev in tabujev, izvajanje določenih obredov in tako naprej (Dynin 1993, 78–79).

Metoda dela, ki sem jo uporabila pri pisanju seminarske naloge, je analiza ter primerjava literature in virov, ki obravnavajo področje vodnih demonov pri Slovencih in vzhodnih Slovanih. Literature o slovenskem povodnem možu je zelo malo, zato sem se v nalogi oprla na številne pisane vire iz slovenske folklorne. Gre predvsem za prozno izročilo, povedke in podatke, ki so jih zapisovalci zbrali na slovenskem območju. Manj je povodni mož navzoč tudi v ljudski poeziji, ljudskih baladah. Najštevilčnejši so viri iz 19. in začetka 20. stoletja, ko so zgodbe objavljali v raznih periodičnih publikacijah in zbirkah ljudskih povedk. Vzhodnoslovanskega vodanoja sem obdelala predvsem na podlagi ruske literature o vodnih demonih. Temo so v nasprotju s Slovenci obravnavali številni ruski raziskovalci. Glavni termini, ki jih uporabljam, so demon, povodni mož in vodanoj. Besedo demon uporabljam kot oznako za mitično bitje, ki po Dyninu pomeni prežitek starega animizma (Dynin 1993, 78). Gre za gozdna, vodna, hišna, poljska in druga bitja, pojavljajoča se v naravi, ki jih pogosto zasledimo tudi pod imeni duhovi narave, bajna bitja, vilinska bitja in podobnimi oznakami. Povodni mož je najznačilnejše ime za slovenskega moškega vodnega demona, ponekod znanega tudi pod nekaterimi drugimi poimenovanji, ki so manj pogosta. Izraz uporabljam kot termin za oznako vodnih demonov na Slovenskem, ki se

pojavljajo v določeni podobi in opravljajo določene funkcije. Z izrazom vodanoj označujem vzhodnoslovanski moški mitološki lik, ki je po glavnih značilnostih analogen slovenskemu povodnemu možu. Živi v vodi in je sovražen človeku. Njegova glavna funkcija je utapljanje ljudi. Beseda vodanoj izvira iz ruske besede »vodjanaj«, kar pomeni voden. Je najpogostejše poimenovanje vodnega demona pri Rusih. Ruski raziskovalci uporabljajo izraz kot znanstveni termin za vodnega demona pri vseh slovanskih ljudstvih (Levkijevska, Usačeva 1995, 154).

Povodni mož v slovenskem ljudskem izročilu

Najstarejše poročilo o povodnem možu pri nas je zapisal Valvasor s splošno znano zgodbo o ugrabitvi Urške Šafarjeve ob plesu pri lipi na Starem trgu. Valvasor celo piše, da je v mladosti v Ljubljani sam videl povodnega moža, kako se je ogrnjen v črn plašč vzdignil iz vode ter sunil v vodo meščana Šmajdlerja, ki se je vračal z ženitovanja. Pravi, da zna o ljubljanskem povodnem strahu vsak ribič in čolnar na Ljubljani kaj povedati, tako da bi se o tem dala napisati debela knjiga (SLP I 1970, 144; Valvasor 1969, 397). Iz istega krajevnega izročila se je rodila tudi ljudska pesem, ki jo je vsebovala pozneje izgubljena *Zakotnikova zbirka* (ok. 1775) (SLP I 1970, 144).

Mnogo bogatejše od verzificiranih besedil in po vsem slovenskem ozemlju razširjeno je bilo prozno izročilo. Le na kratko, kot v povodni stekleni palači domujočega in predvsem otrokom nevarnega, označuje povodnega moža V. Vodnik v svojih *Mythen, zu Rib-*

1 Seminarsko nalogo z naslovom Povodni mož v slovenskih in vzhodnoslovanskih verovanjih sem napisala v študijskem letu 2000/01 v okviru izbirnega seminarja Etnologija Slovanov pod mentorstvom dr. Mirjam Mencej.

niza geglaupte, št. 4, podobno, le da v zapisu grozljive zgodbe, pa tudi M. Ravnikar - Poženčan v svojih *Krainische Volksmärchen und Sagen*, št. 14 (SLP I 1970, 144).

Številne zgodbe o povodnem možu so zapisali zbiralci ljudskega izročila v časopisih iz druge polovice 19. stoletja. Tri zgodbe so bile objavljene v med letoma 1857 in 1860 v *Novicah gospodarskih, obertnijskih in narodskih*. V letih od 1859 do 1869 je Davorin Trstenjak objavil šest prispevkov o slovenskem izročilu o vodnih bitjih v *Slovenskem glasniku*. Po eno zgodbo sta v *Slovenskem glasniku* objavila tudi J. Tušek, leta 1859, in J. Borovski, leta 1861. Sledile so Trdinove *Bajke in povesti o Gorjancih* na temo povodnega moža, objavljene v *Ljubljanskem zvonu* leta 1882. J. Majciger je leta 1883 v *Kresu* objavil članek v štirih nadaljevanjih z naslovom *Voda in njene moči v domišljiji štajerskih Slovencev*. Dve zgodbi sta bili izdani tudi v *Popotniku* leta 1883 in 1885, ena v *Ljubljanskem zvonu* leta 1891 in ena v *Letopisu Matice slovenske* leta 1894. Povzetek objavljenega gradiva o povodnem možu je leta 1884 izdal Josip Pajek v zbirki *Črtice duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Tri pesmi o povodnem možu je leta 1895 zapisal Karel Šterkelj v zbirki *Slovenske narodne pesmi*.

Leta 1914 je Georg Graber izdal obsežno zbirko z naslovom *Sagen aus Kärnten*, v kateri je objavil tudi mnogo blaga iz slovenskih krajev (Kotnik 1924, III). Prvi zbornik, ki je ustrezal znanstvenim zahtevam, so *Kotnikove Storijske I* (1924), sledili so mu Keleminova zbirka *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom* (1930), *Kotnikov zbornik* (1956) in pozneje mnoge druge zbirke ljudskih povedk, ki so vsebovale zgodbe o povodnem možu. Najnovejši zapisi o verovanjih v povodnega moža so v zbirki *Glasovi*, ki je začela izhajati leta 1988.

Poimenovanje

Vodnega demona so na Slovenskem največkrat poimenovali po kraju, kjer prebiva, torej po divji vodni okolici. V slovenskih virih najpogosteje najdemo poimenovanja »povodni mož«, »povodnji mož«, »vodni mož« ali »voden mož«, redkeje tudi »povodnik« ali »divji mož«.

Majciger je zapisal izročilo iz okolice reke Mure, kjer vodnega duha imenujejo »Muk« (Majciger 1883, 560). Kelemina predvideva, da gre za besedo onomatopoejskega izvora (Kelemina 1997, 316). Na štajerskem ob Dravi in Muri so poznali povodnega moža tudi pod imenom »Gestrin«, kar Kelemina razlaga kot izpeljanko iz nemškega izraza za povodnega moža »Wasserman«. Po Šterkelju poznajo v gorš-

ki okolici povodnega moža z imenom »Salemsonar«. Šterkelj meni, da je beseda tujega izvora, vendar ne ve povedati, od kod prihaja (Šterkelj 1894, 41). Trstenjak navaja, da je ponekod po Slovenskem znan tudi pod nemškim imenom »Taterman«. Besedo izpeljuje iz nemške »tattern« ali »zittern« (= trepetati). Šlo naj bi torej za »trepetajoči vodni curek«, »der zitternde Wasserstrahl«. Zato se na Koroškem še danes neki studenec imenuje Taterman (Trstenjak 1860a, 142). Enkrat je omenjeno tudi ime »Motovilec«, ki so ga uporabljali ob Savi (Borovski 1861, 118). Ob zgornjem toku Kolpe poznajo vodno bitje z imenom »Vrbaua« (Primc 1997, 253).

Pogosta so poimenovanja ali, bolje rečeno, označbe vodnega demona po njegovi zunanjo-
sti, na primer »kosmatinec« ali »zeleni mož«.

Telesne značilnosti

Povodni mož je v predstavah Slovencev antropomorfne ali antropozoomorfne tipa. Le redko ima podobo povsem navadnega človeka. Večinoma ga od ljudi ločijo razne telesne anomalije ali živalske poteze. Najpogostejše značilnosti so nenavadna postava, luskinasta koža ali izredna poraščenost z dlako ter zelena barva. Zgodbe pogosto sploh ne opisujejo zunanosti povodnega moža ali pa le na kratko označijo njene posebnosti: »Bil je velike postave« (Toman 1858, 4), »velikanski mož« (Majciger 1883, 560), »zeleni mož« (Cilenšek 1891, 742), »kosmatinec« ali »velik kosmat mož«, »mož z velikimi mustačami« (Majciger 1883, 559, 457, 504), »Mož je bil čudne postave, kakršne pastir še nikoli ni videl; zdelo se mu je, da je bil mož po stegnih ves luskinast« (Tušek 1857, 193), »Bil je velikan, ves luskinast in zelen« (Kelemina 1997, 192).

Znana je tudi predstava o povodnem možu, ki je od glave do pasu človeške podobe, od pasu navzdol pa ima ribji rep. »Prikazal se je povodni mož, ki je bil do pasu človek, od pasu pa riba« (Möderndorfer 1946, 27). V Šaleški dolini pripovedujejo, »da je bil povodni mož do pasa zelen; lasje, brada, obleka, vse je bilo zeleno. Od pasu nižje je bil menda riba, ker se ni višje prikazal iz vode kakor do pasa« (Majciger 1883, 458). Tudi Gestrin, kot povodnega moža imenujejo ponekod ob Dravi in Muri, ima poteze ribe: »Gestrin je bolj mlad kakor star, nima nog, temveč plavuti« (Trstenjak 1859, 170).

Včasih se povodni mož pojavi v podobi navadnega človeka. To se zgodi predvsem ob priložnostih, ko zapeljuje mlado dekle. Takrat je videti kot lep mladenič, ko pa dobi deklico v svoje roke, ta po neki njegovi nenavadni lastnosti spozna njegovo nezemeljsko naravo. Se-

veda je takrat že prepozno. Zanimivo je, da zgodbe večkrat namigujejo, da gre v teh primerih za preobrazbo povodnega moža. Tako se zgodi v ljudski pesmi, ki jo je neznani zapisovalec zabeležil nekje na Kranjskem:

*»Micka pleše s fanti tam,
pride k njim še kje mlad gospod:
'Micka, al greš plesat z menoj?'
Micka še gre plesat z njim.
On ji stiska roke močno,
Micka tako pravi, govori:
'Ne stiskaj mi rok tak močno!'
On jo stiska čedalje bolj,
de ji z za nohtov kri kaplja.*

*Micka zavpije premočno:
'Po me je prišel povodni mož.'
(SLP I 1970, 143)*

Kot navaden človek se prikaže tudi, kadar ima pri ljudeh dobre namene oziroma išče pri njih uslugo. V zgodbi s Koroškega, ki jo je zapisal Möderndorfer, se je povodni mož, ki si je hotel od kmeta sposoditi črna vola, spremenil v pastirja (Möderndorfer 1946, 22). Na Murskem polju se je povodni mož prikazal v podobi prijaznega mladeniča pridnemu kmetu, ki je imel v življenju vedno nesrečo, ter mu posodil denar.

Bivališče

Povodni mož se pojavlja v vodah vseh vrst, jezerih, ribnikih, rekah, potokih. Posebno rad se zadržuje na nevarnih krajih, v tolmunih, vrtincih, pod slapovi, pečinami ali tam, kjer je voda posebno globoka: »Povodnji mož je čisto zelen in stanuje najrajši v globokih vodah, posebno v vrtincih in tam, kjer je voda tako globoka, da je vsa zelena.« (Majciger 1883, 559) »Blizu velike ceste stoji vas Vrblje, okoli katere je mnogo mlakuž in močvirnatih izvirkov; domačini jim pravijo 'virja'. Osobito jedno je precej veliko, in vaščanje trdijo, da nima dna in da je povodnikov dom.« (Cilenšek 1891, 741) Na Krasu so povodni možje prebivali celo v vodnjakih: »V davnih cajtih so se v štirinah radi prikazovali povodni možje.« (Kocjan, Haladin 1993, 112) Pod vodo ima povodni mož svoje bogato stanovanje. Opise prebivališča povodnega moža najdemo najpogosteje v zgodbah, v katerih povodni mož ukrade otroka ali dekle in ga odpelje na svoje podvodno domovanje. »Krnica Janeza pogoltne in ga nese globoko doli tja do steklene hiše povodnega moža. On stopi v hišo. Kamor je le pogledal, lesketalo se je biserje, zlato, srebro in sto drugih dragocenih rud in samocvetnih kamnov.« (Trdina 1882, 673) Mnogi drugi zapisi povodnikovo bivališče označijo le na kratko: »podvodni grad« (Zupanc

1987, 43), »steklena hiša« (Novice 18 (10), 76), »stanovanje je bilo iz čistega stekla« (Majciger 1883, 502), »velikanski grad z visokim zidovjem obdan« (Majciger 1883, 558).

Čas moči

Zgodbe ne opisujejo obdobja ali dni v letu, ko bi bil povodni mož posebno nevaren in dejaven, niti posebnih trenutkov dneva. Čas, ko ima povodni mož največjo moč, je v zgodbah omenjen le posredno, možno pa je razbrati, da gre za noč ali za prehod v dnevni cikel, torej za večer, jutro ali poldan: »Ko je še pri mraku prala ...« (Majciger 1883, 457), »neko nedeljo zjutraj se je hotela umiti ...« (Trdina 1882, 670), »deklica je morala vsak dan zgodaj po vodo iti« (Majciger 1883, 457), »ponoči« (Kotnik 1924, 4), »bila je jasna mesečina« (Majciger 1883, 560), »pri lepej mesečini« (Majciger 1883, 455), »poldne zazvoni« (Popotnik 6 (9), 139).

Funkcije

Glavna funkcija povodnega moža, ki ga poznamo na Slovenskem, je – tako kot pri drugih Slovanih – utapljanje ljudi, v slovenskih zgodbah pa se kaže predvsem v ugrabitvah ljudi, večinoma mladih deklet in otrok. Povodni mož pomeni nevarnost za ljudi, ki so v bližini vode ali prihajajo v neposreden stik z vodo. To so ribiči, perice, pastirji in pastirice, kopalci, tisti, ki plujejo po vodi na slapovih ali v čolnih, in drugi, ki imajo razna opravila ob vodi. Povodni mož je nevaren živini, ki se pase ob vodi.

V slovenskih povedkah o povodnem možu najpogostejše naletimo na motiv ugrabitve lepega mladega dekleta. Povodni mož si jo vzame za ženo in z njo živi v svoji povodni palači. Dekletu se navadno ponudi priložnost za pobeg na zemljo, kar zbudi v povodnem možu maščevalnost. Okrutno pokonča njune otroke ali celo njo samo.

Včasih, čeprav redko, povodni mož pridne mu in poštenemu človeku pomaga oziroma mu nakloni veliko bogastvo. Kmetiču je nekoč padla sekira v vodo, kar ga je zelo užalo stilo. Povodni mož je slišal jok, se dvignil na površje z zlato in srebrno sekiro ter ga povprašal, ali sta njegovi. Fant je odgovoril, da nista, in ker je govoril resnico, mu je povodni mož vrnil njegovo ter podaril zlato in srebrno sekiro (Rodna gruda 12, 31). O pomoči povodnega moža govori tudi zgodba, ki sicer pripoveduje o nastanku Cerkniškega jezera. V njej povodni mož svetuje mlademu graščaku, ki zaradi spora med družinama ni smel dobiti dekleta iz sosednjega gradu. Ko jo je prišel zasnuti, mu je njen oče posta-

vil pogoj, da mora prostor med gradovoma obeh družin zaliti voda, tako da bo lahko nevesto v čolnu pripeljal na svoj dom. Povodni mož mu je predlagal, naj zasuje požiralno jamo, v katero se stekajo studenci in potoki. Voda bo poplavlila polje, mladenič pa bo lahko s čolnom priplul do svojega dekleta (Kelemina 1997, 238).

V povedki, ki je bila večkrat zapisana na Koroškem, povodni mož bogato poplača za uslugo. Povodni mož je živel v jezeru na Uršlji gori, nekoč pa je prišla tja sveta Uršula in si zaželela, da bi ostala tam. Poklicala je povodnega moža in mu naročila, naj svoje jezero odpelje na Pohorje, kjer je bilo njeno dotedanje bivališče. Da bi povodni mož lahko izpolnil to nalogo, si je moral od kmeta Šisernika sposoditi dva črna vola. Le ta dva sta veljala. Ko je delo končal, je kmet med rogovoma obeh volov našel mošnjo zlata (Kotnik 1924, 3–4; Möderner 1946, 19–26; Popotnik 1885, 139).

Obrambna sredstva

Povedke omenjajo številna sredstva, s katerimi se je mogoče obraniti zlih namenov ali maščevalnosti povodnega moža. Zelo učinkoviti so razna krščanska znamenja in molitve: »Povodni mož se jej približa ali zapazivši na roki prstan, spomin krščanske zvestobe in ljubezni, moral je odskočiti nazaj v globčino, ker še ni imel do nje oblasti. Metki se je jel v vodi prstan izmikati. V strahu, da jej ne pade v Krko in se izgubi, sname ga s prsta in dene na grivo. Povodni mož se zopet prikaže in ko vidi, da ni zapreke, plane iz vode in Metko ugrabi.« (Trdina 1882, 670) Povodnega moža se je možno znebiti tudi z zaklinjanjem in raznimi izreki ter nekaterimi posebnimi sredstvi, ki so mu nevarna. Trdina je zapisal, da so si Novomeščani izmislili poseben zagovor, ki se ga je povodna pošast tako zbala, da je hipoma pobegnila v Krko in si ni več drznila nadlegovati ljudi. Zagovor naj bi se glasil: »Svinjski d... naj te zatre.« (Trdina 1882, 621) Tudi premeteni grajski čuvar Grom, ki ga je hotel povodni mož skupaj z vozom prevrniti v vodo, se je nevarnosti obranil tako, da se je najprej po latinsko prekrižal, nato pa zagovarjal z besedami: »Voda, pivoda, kalivoda, gazvoda! Sv. Miklavž, sv. Šempos, sv. Šentjanž! Vi ste moji jaz sem vaš. Pano gažo – dižo tažo – amen, amen, amen!« Ob teh besedah se je zaslislal pok, kot da bi kdo ustrelil, in povodni mož se je razletel in razkadil (Trdina 1882, 624). Posebna sredstva, ki so onemogočila povodnika, je bilo tudi kajenje s cvetjem dobrote (Kelemina 1997, 187) ali glasno žvižganje mladeničev (Majciger 1883, 503).

Vodanoj v verovanju vzhodnih Slovanov

Vodanoj je moški mitološki lik, zli demon, ki prebiva v vodi. Je gospodar in zaščitnik vsega območja, ki ga pokriva voda. Njegova glavna funkcija je utapljanje ljudi. Lik je najbolj izrazit pri severnih in južnih Rusih, precej pogost pri Belorusih, medtem ko je pri Ukrajincih mnoge vodanojeve poteze prekril lik rusalke (Tokarev 1957, 85; Tolstoj 1995, 396).

Poimenovanje

Najznačilnejše oblike poimenovanja vodnega demona so izpeljane iz korena vod-, gre torej za poimenovanje po kraju bivanja demona: rus. »vodjanoj«, ukr. »vodjanik«, p. »vodnik«, hrv. »vodenjak«. Tako poimenovanje je tipično za vzhodne Slované, predvsem za Ruse in Beloruse, medtem ko so pri Ukrajincih, kjer prevladujejo stepe z malo vodnimi površinami, predstave o tem liku slabše razvite. Imena vodnega demona so lahko izpeljana tudi iz naziva konkretnega kraja, na katerem prebiva: v vrtincu (rus. vodorot) biva »virnik«, v močvirju (rus. boloto) »bolotnik« (Levkijevska, Usačeva 1995, 154; Tolstoj 1995, 396). Leksemi s korenem top- odražajo poimenovanje lika po njegovem izvoru iz utoplencev. Številne izpeljave so znane v Polesju: »potoplenik«, »potopleunyk«, »toplenik«, »utoplenik« in tako naprej. Pogosto se pojavlja poimenovanje vodnega duha, povezano s predstavo o njem kot nečisti sili in predstavniku »levega« sveta: »nečistij duh« (nečisti duh), »nečistaja sila« (nečista sila), »satana«, »nečystij«, »certyško-perevertyško«, »vojanyj čert«, »levak« in podobno. Za predele, kjer vodni demon velja za gospodarja vod, so značilna sestavljena imena, večinoma iz poimenovanja po nečisti sili in poimenovanja kraja, kjer prebiva: »vodjanoj car« (vodni car), »čort vodjanij« (vodni hudič), »vodjanij hozjajin« (vodni gospodar). Zanimivo je tudi poimenovanje vodanoja iz pokrajine Velikoe Pol'e: »poudzen« in »poludennik«. Imeni sta povezani s predstavami o poldnevu kot času posebne dejavnosti nečiste sile in temeljita na verovanjih, da se vodanoj opoldne kopa, prihaja iz vode na breg in je takrat posebno nevaren (Levkijevska, Usačeva 199, 157–158; Tolstoj 1995, 396).

Zunanja podoba

Vzhodnoslovanski vodanoj se pojavlja v najrazličnejših podobah. Morfološki tip je najpogostejše antropomorfen ali antropozoomorfen, redkeje tudi zoomorfen ali

amorfen. Prestavljajo si ga kot navadnega človeka, starčka, bitje v podobi človeka z zoolomfornimi potezami (rogovi, telesom, pokritim z dlako ali luskami), polčloveka, polžival (ribji rep), žival (riba, ptica, svinja, konj, črna mačka, črn pes), bitje v podobi njegovega življenjskega okolja (kot reko, jezero) (Dynin 1993, 86; Vlasova 1995, 93).

Med vzhodnimi Slovani je znano, da se vodanj lahko spremeni v katerikoli živ ali neživ predmet (Levkijevska, Usačeva 1995, 168). Vodanoj se lahko preobrazi v otroka, žensko ali deklico. Kadar se pokaže ljudem, si nade ne podobo njihovih znancev, sosedov ali sorodnikov. Lahko se spremeni v utopljenca ali gospoda s palico. Postane lahko neviden, se pojavi v obliki nekaterih rib, živali ali ptic, kot je som, ščuka ali krap. Lahko se pojavi kot riba s krili, velika črna riba, konj, pes, svinja ali mačka. Vodanoj se preobrazi tudi v kamen, drevo, leseno klado ali jabolko, plavajoče po vodi (Tolstoj 1995, 397).

Oglašanje

Po vzhodnoslovanskih verovanjih se vodanoj oglašja z različnimi zvoki: se glasno smeji, heheta, kriči, uka, vzklika, tuli, stoka, žvižga, rezgeta, kraka, ploska z dlanmi ali čofota po vodi (Tolstoj 1995, 397). Včasih je neviden in se sliši le njegov glas, smeh ali žvižganje (Tokarev 1957, 85). V bilinah in pravljicah človeka, katerega hoče utopiti, trikrat pokliče, pogosto po imenu. Včasih se pogovarja sam s sabo in tarna zaradi zamude žrtve ali pa napoveduje njen skorajšnji prihod. Pripoveduje o svojih načrtih, delu, ljubezenskih prigodah, preštevata rastline, ki so rešile deklico pred njegovimi naklepi (Tolstoj 1995, 397).

Bivališče in kraji, kjer se pojavlja Vodanoj

Prebivališče in kraji, kjer se pojavljajo vodanoji, navadno niso podrobno opisani. Zgodbe njegovo pojavljanje navadno opisujejo z glagoli: tam »je«, »sedi« ali – najbolj natančno – »živi«. Po vzhodnoslovanskih predstavah prebiva v rekah, jezerih, ribnikih in močvirjih. Najraje se zadržuje v globokih tolmunih, posebno v bližini mlinov, pod strmimi pečinami, v vrtincih in tam, kjer je reka posebno globoka in nevarna (Tolstoj 1995, 398; Vlasova 1995, 99). Pri Rusih ga najdemo v globokih gozdnih jezerih, pri Belorusih pa na krajih, ki ne zamrznejo, ter pod zapornicami rek. Posebno rad je v bližini delujočih mlinov, pri Rusih tudi ob starih zapuščenih mlinih (Tolstoj 1995, 398). Po verovanju kmetov iz Tambovske gubernije vodanoji

pozimi bivajo v jamah pod zemljo: »Bivališča vodanojev se nahajajo globoko pod zemljo. Vhod je vedno odprt za vse nečiste. Vodanoj pride tja skozi odprtino v strugi. Te skrivne odprtine obstajajo v vsakem jezeru.« Čulkov je konec 18. stoletja poročal, da »deduška vodanoj« živi v kalni vodi ob mlinu (Vlasova 1995, 99). Tudi Zelenin navaja, da vodanoj največkrat živi v jamah na dnu rek in jezer pa tudi pod mlini. Omenja še, da ponekod pripovedujejo o kristalnih palačah pod vodo (Zelenin 1927, 389). Ponekod med vzhodnimi in zahodnimi Slovani pravijo, da vodanoj živi v steklenem ali kristalnem dvorcu, ponekod v Rusiji pa, da prebiva v palači, hiši ali trdnem kmečkem domu (Vlasova 1995, 99). Vodanoj se lahko prikaže človeku tudi na kopnem: na bregu, skalah, mlinskih koleših, nasipih, mostovih, sejmihi in kopicah sena (Tolstoj 1995, 398).

Čas moči

Vodanojevo delovanje je povezano s koledarjem, z luninimi menami in dnevnim ritmom. Posebno nevaren je opoldne in opolnoči ter nasploh ves čas od sončnega zahoda do vzhoda. V nekaterih predelih Rusije so se kmetje v strahu pred vodanojem izogibali hoje ob vodi ponoči. Voda namreč ponoči počiva in se ne sme vznemirjati (Vlasova 1995, 31). Dnevi, na katere je bil vodanoj najbolj nevaren, so v Rusiji in Belorusiji iljevo, petrovo in dan Ivana Kupale, v Rusiji je nevarna tudi binkoštna sobota. Najbolj nevarne so noči pred temi prazniki. Posebno moč ima vodanoj pred nevihto in med cvetenjem rži, ko – kot pravijo v Arhangeljski guberniji – »igraet i trebuet žrtv« (se igra in zahteva žrtve). Takrat je bilo tudi prepovedano kopati se. Vendar pa vodanoj ne more škodovati ljudem na Marijino oznanenje in v času od Svetih treh kraljev do velike noči. Po beloruskih verovanjih je vodanoj v vodi od velike noči do Svetih treh kraljev, potem se preseli na trsje (imezuje se »lozovik«, rus. loza = trs), zatem na kopno na travo ob bregovih in šele po veliki noči se spet vrne v vodo. V Rusiji verjamejo, da pozimi vodanoj spi na dnu reke, se 1. aprila lačen prebudi in takrat lomi led, muči majhne ribe in podobno (Tolstoj 1995, 398; Vlasova 1995, 103).

Funkcije

Temelj ruske mitološke tradicije je sistem mitoloških oseb – »gospodarjev«, pokroviteljev določenih mitoloških prostorov. V tem sistemu je vodanoj gospodar, zaščitnik vsega prostora, v katerem prebiva. Pogosto se poudar-

ja, da ima vsako vodovje gotovo svojega vodanoja, kjer živi večno v nespremenljivi obliki (Levkijevska, Usačeva 1995, 158). Vlasova ugotavlja, da vodanoj v nekaterih predelih Rusije pomeni povsem univerzalno bitje. Ni le gospodar določenih ozemelj – vodnih in celo nekaterih zunaj vode –, ampak tudi vremena in rodovitnosti zemlje. V Olonecki guberniji verjamejo, da se lahko dvigne nad zemljo kot oblak, ustvarja jezera in reke, dviguje iz vode otoke. Po verovanjih Tulske gubernije vodanoj vlada živini in daje pridelek, predvsem rži (Vlasova 1995, 100).

Glavna funkcija vodanoja je utapljanje ljudi, vendar pri vzhodnih Slovanih večinoma povsem prevzema dejavnosti, ki so značilne za nečiste sile, kar pomeni, da škoduje ljudem (Levkijevska, Usačeva 1995, 160). Zelo redko srečamo predstave o tem, da bi vodanoj ljudem prinesel kakšno korist. V odnosih z njim ljudje izražajo spoštovanje, pa tudi strah (Tokarev 1957, 86).

Med vzhodnimi Slovani je splošno verovanje, da vodanoj vabi k vodi ljudi in jih utaplja. Od njega je odvisna predvsem usoda kopalcev in drugih ljudi, ki prihajajo v stik z vodo. Kmetje so bili prepričani, da se ljudje ne utopijo po svoji krivdi, ampak jih utaplja razna vodna bitja (Vlasova 1995, 102). Vodanoj preži na svoje žrtve v bližini tolmunov ali vrtincev. V ljudeh zbujajo nepremagljivo silo, ki jih vleče k vodi. Utopljenec odvede na dno, včasih pa svojo žrtev celo požre (Tolstoj 1995, 398). V severni Rusiji vodanoj ne le utopi človeka, ampak mu tudi odrobi glavo in odere kožo (Dynin 1993, 86).

Vodanoj ugrabi ljudi, ki se ob vodi vedejo nepravilno: v Jaroslavski guberniji se v bližini vode ne sme zmerjati ali omenjati hudiča, v Vjatski guberniji vodanoj v bližini vode ali na njej ne mara pogovorov o sebi. Zgodba iz Olonecke gubernije pravi, da je neko dekle, ki se je peljalo v čolnu, omenilo, da bi rado videlo podvodno cesarstvo. V tem trenutku se je iz vode dvignil vodanoj in jo potegnil k sebi (Vlasova 1995, 103).

Ugrabitev človeka v mnogih ruskih zgodbah ni z ničimer motivirana: vodanoj uresniči sodbo, usodo. V enem od najbolj priljubljenih motivov 19. in 20. stoletja iz Olonecke gubernije se vodanoj pojavi na kraju, kjer mora utoniti človek, rekoč: »Sud'ba est', a golovy net.« (Sodba je, glave pa ni.) Zatem kdo gotovo utone. V zgodbi iz Tulske gubernije gospodar vodanoj prav tako izreče usodo, vendar v tem primeru človeku, ki je prišel k njemu, pojasni, da »ni čas, da bi utonil«, in ga spusti nazaj na zemljo (Vlasova 1995, 103).

Vodanoj je imel posebno vlogo v življenju ljudi, ki so prebivali ob vodi ali bili življenjsko odvisni od vode. Zlasti mlinarji in ribi-

či, v ruski tradiciji pa tudi čebelarji, so opravljali posebne obrede, da bi si pridobili vodanojevo naklonjenost. Z vodanojem so s sistemom žrtvovanja sklepali posebne dogovore, s katerimi so si ribiči zagotovili njegovo milost pri ulovu, mlinarji pa uspešno delovanje mlinov.

Po tradicionalnih obredih za dober ulov ribiči vodanoja »krmijo«, ga pogostijo s krušnimi drobtinami in ostanki vina, v vodo mu mečejo tobak, govorec: »Na tebe, vodjanoj, tabaku, davaj mne rybku.« (Tu imaš, vodjanoj, tobak, meni pa daj ribice.) V vodo mu vrnejo prvo ulovljeno ribo ali del ulova. V Vologodski guberniji so ribiči vrgli v vodo razcapan čevlj in rekli: »Na tebe, čert, obutku, zagonjaj rybku.« (Vrag, tukaj imaš obutev, priženi ribice.) Zelenin piše, da ob Onežkem jezeru na predvečer nikolajevega (19. decembra) ribiči na bregu postavljajo slamnato strašilo, podobno človeku. Nanj nadevano obujke in srajco ter ga v preluknjnem čolnu spustijo po vodi. Čoln potone. Tudi to je žrtev vodanoju. Da bi bil lov uspešen, v severnoruski Vologodski guberniji prvo ribo, ulovljeno s trnkom, zagrebejo v zemljo (Vlasova 1995, 101).

Kmetje so verjeli v posebno zvezo mlinarjev z vodanojem. Njihovo življenje je bilo še bolj odvisno od vodanoja kot življenje ribičev (Tokarev 1957, 86). Vodanoj živi predvsem v tolmunih ob mlinih in lahko mlinom zelo škoduje: jih poruši, poplavi, podira nasipe in jezove in tako naprej. Da bi si zagotovili milost vodanoja, so mu morali prinašati stalne darove, prve že ob gradnji mlina. V Novgorodski guberniji so pod vodno kolo postavili milo, šilo in glavo petelina, drugod so dali pod prag živega črnega petelina in tri stebela rži. Ponekod so še v začetku 20. stoletja mlinarji vodanoju v vodo metali moko, kruh ali krušne drobtine, vodko, konjske lobanje ali poginule živali. V mlinu so redili črne živali in nosili pri sebi dlako črnega kozla, saj je veljalo, da ima vodanoj rad črno barvo. Po verovanjih so nekoč vodanoju žrtvovali tudi živa bitja in mu metali v vodo celo ljudi (Tokarev 1957, 86; Vlasova 1995, 101–102). V srednji Rusiji obstaja pregovor: »S každoj novoj mel'nicy vodjanoj svoju podat' voz'mjot.« (Z vsakim novim mlinom si vodanoj vzame svoj davek.) (Tolstoj 1995, 399)

Primerjava slovenskega in vzhodnoslovanskega vodnega demona

Na koncu bi rada predstavila nekatere ugotovitve, nastale na podlagi analize virov, ki pričajo o verovanju v povodnega moža na

Slovenskem, literature o vzhodnoslovanskem vodanoju in primerjavi obojega. Pri obeh likih, slovenskem povodnem možu in vzhodnoslovanskem vodanoju, se skladajo glavne poteze in funkcije, kar kaže, da imata lika verjetno skupni izvor. Po drugi strani pa sta doživljala različen lokalni razvoj, v zelo različnem naravnem, zgodovinskem in kulturnem okolju, zato je razumljivo, da so med njima tudi številne razlike. Pri primerjavi se moramo zavedati, da obravnavamo povodnega moža na zelo majhnem slovenskem etničnem ozemlju, vodanoja pa na obširnem, ki ga poseljujejo vzhodni Slovani. Na vzhodnoslovanskem območju zatorej najdemo številne različice vodanoja tako v zunanji podobi kot funkciji, pri Slovencih pa je ta lik bolj enoten in mu lažje pripišemo tipične značilnosti.

Glavna funkcija obeh demonskih bitij je utapljanje ljudi in živali, ki se zadržujejo ob vodi ali v njej. Sta zla in ljudem nevarna duhova, ki prebivata na nevarnih vodnih predelih, v tolmunih, vrtincih, ob pečinah in tam, kjer je voda posebno globoka, torej na tistih krajih, kjer se pogosto zgodijo nesreče.

Ena najpomembnejših razlik med vzhodnoslovanskimi in slovenskimi predstavami o vodnem demonu se kaže že v dojemanju moči in delovanja vodnega demona. V skladu z vzhodnoslovansko mitološko tradicijo, ki gradi na sistemu mitoloških oseb – gospodarjev in pokroviteljev določenih mitoloških prostorov –, dojemajo vzhodni Slovani vodanoja kot gospodarja in zaščitnika vsega prostora, v katerem prebiva, torej sveta v vodi in ob njej. Poleg tega ima vodanoj nadzor celo nad vremenom in rodovitnostjo zemlje (Levkijevska, Usačeva 1995, 158; Vlasova 1995, 100). Takega razumevanja vodnega sveta slovensko ljudsko izročilo ne pozna. V slovenskih verovanjih pomeni povodni mož le nevarnost, ki preži na človeka na določenih krajih in v določenih razmerah. Druga velika razlika, ki se navezuje na dojemanje vodanoja kot gospodarja vodnega območja, je sistem žrtvovanja, v katero so vpeti vzhodnoslovanski ribiči in mlinarji. Na Slovenskem ni ohranjenih poročil o podobnih obredih ali razmerjih med ljudmi in povodnim možem. Kljub temu morda lahko sklepamo, da obstaja sorodnost slovenskega izročila z vzhodnoslovanskim sistemom žrtvovanja vodanoju glede na motiva, ki sta bila na Slovenskem zabeležena v 19. stoletju. Prvi je obdarovanje povodnega moža s kruhom. Motiv sem zasledila le dvakrat. Prva zgodba je bila objavljena v Novicah in pravi takole: »Blejski povodni mož je vsako jutro prihajal k 'Oravh' po za groš kruha. Kruha

pa mu niso dali v roko, ampak so ga vselej na okno položili, kamor je tudi on pokladal groš. Ko je prvokrat prišel po kruh je Oravki rekel: 'Ne dajaj mi kruha iz rok v roko, zakaj ker nisem krščen, bi ti jo pri priči odtrgal.« (Novice 1860, 76) Druga zgodba pravi, da je povodni mož deklici postavil pogoj, da jo izpusti za zmerom, če bo le vsak dan od peka dobil hlebec kruha (Tušek 1859, 43). Drugi, nekoliko bolj razširjen motiv darovanja povodnemu možu pa so vraže ob plovbi. Kadar so se ljudje peljali mimo vrtinca, so morale ženske vreči v vodo belo rutico, da jih povodni mož ne bi mogel uloviti (Trstenjak 1860, 108). Posebno nevarno je bilo, kadar je sedela v čolnu prešušnica. Takrat je nastal vihar in povodni mož ni izpustil čolna, dokler niso pometali iz njega vseh dragocenih stvari. Če pa ne bi imeli nič takega, bi morala ženska sama skočiti v vodo (Majciger 1883, 559–602).

Glavna funkcija vodnega demona je utapljanje ljudi, vendar je med vzhodnoslovanskimi in slovenskimi verovanji opaziti precejšnjo razliko v tipu žrtev, ki jih napada vodni demon, pa tudi v odnosu vodnega demona do žrtev. Vzhodnoslovanski vodanoj lovi žrtve ne glede na spol, to stori zaradi neprimerne vedenja v bližini vode, brez motivacije, ali ker izpolnjuje voljo usode. Utopljenca navadno pokonča takoj, pogosto zelo kruto. Ko se znajde v vodanojevi oblasti, skoraj nima več možnosti za rešitev. Še celo če ga vodanoj ne ubije takoj, ampak privede na svoj dom, se ne more več vrniti v življenje na zemlji, temveč sčasoma sam postane vodanoj. V nasprotju z vzhodnoslovanskimi verovanji slovensko ljudsko verovanje dejanj povodnega moža ne dojemata kot utopitve, temveč prej kot ugrabitve. Povodni mož ugrablja predvsem lepa, mlada dekleta, ki si jih želi vzeti za ženo. Z njimi lepo ravna in jih obdarja z velikim bogastvom. Žrtev se od povodnega moža praviloma reši z ukano ali kakšnim posebnim sredstvom, na primer s krščanskim znamenjem. Šele tako dejanje povodnega moža tako razsrdi, da ga pripravi k strašnemu, neusmiljenemu maščevanju, v katerem pokonča bodisi pobeglo ženo bodisi njune otroke. Vendar pa se je v slovenskih povedkah celo tako silnemu besu povodnega moža mogoče s pravilnim ravnanjem izogniti.

Slovenski in vzhodnoslovanski povodni mož imata v svojem podvodnem domovanju družino, razlika pa je v tem, da se slovenski povodni mož oženi z dekletom, katero ugrabi na zemlji, žena vzhodnoslovanskega vodanoja pa je tudi sama vodni demon, vodaniha ali rusalka. Že ob primerja-

vi slovenskih in vzhodnoslovanskih zgodb o utopitvah in ugrabitvah lahko opazimo, da slovenski povodni mož v nasprotju z ruskim ni povsem negativen lik. Človeku pogosto pomaga, mu svetuje ali ga obdara z velikim bogastvom, navadno zlatom. Takšnega motiva med vzhodnoslovanskim gradivom nisem zasledila. Po vzhodnoslovanskem verovanju je naklonjen le ribičem in mlinarjem, če jim uspe navezati dobre stike z njim, kar lahko dosežejo z ustreznimi daritvami. V tem primeru bo vodanaj ribičem naklonil dober ulov, mlinarjem pa ne bo rušil nasipov in poplavljal mlinov. Predstave o zunanji podobi so pri vzhodnih Slovanih veliko bolj pestre in raznolike kot pri Slovencih, kar je razumljivo, saj vodanoja obravnavamo na obširnem vzhodnoslovanskem območju. Slovenski viri o povodnem možu so glede zunanosti povodnega moža zelo skromni, označujejo ga kot moža nenavadne postave z raznimi anomalijami, kot sta luskavost in izjemna dlakavost. Vzhodni Slovani poleg starčka, ki ga zaznamujejo najrazličnejše anomalije, poznajo še številna preobrazbe vodanoja v živali. Te na Slovenskem komaj zasledimo. Med atributi, ki spremljajo vodanoja, so pogosto tudi barve, najbolj značilne so črna, zelena in rdeča, redkeje celo bela in temno modra. Pri Slovencih je poglavitna barva, ki označuje povodnega moža, zelena, zelo redko kot barva oblačila tudi rdeča.

Sklep

Porajajo se mi številna nova vprašanja, ki ne obsegajo več le obravnave enega demonskega lika, ampak širše področje slovanske demonologije. Opazila sem namreč, da se značilnosti in funkcije tako slovenskega povodnega moža kot vzhodnoslovanskega vodanoja prepletajo s prvinami, značilnimi za druga demonska bitja. Najprej je treba poudariti elemente, značilne za hudiča. Prekrivanje potez hudiča in vodnega demona se kaže predvsem v zunanji podobi, telesnih značilnostih, pri vzhodnih Slovanih v imenih, s katerimi označujejo povodnega moža, pri Slovencih pa v nekaterih zgodbah tudi v sami funkciji hudiča. Nekatere poteze vodnega demona bi lahko primerjali tudi s potezami rojenic, škratov in gozdnih demonov. Zanimiva bi bila tudi celostna obravnava koncepta vodnega območja in pomena vode pri Slovanih, saj bi ob širšem razumevanju lahko odgovorila na vprašanja nastanka in razvoja verovanja v vodne demone.

Viri in literatura

- BOROVSKI, J.** 1861: Pripovedka o povodnem možu. V: Slovenski glasnik 7 (21), 117-118.
- CILENŠEK, M.** 1891: Narodne stvari: Kaj pripovedujejo ob Ložnici. V: Ljubljanski zvon 11 (12), 783-742.
- CVETEK, Marija** 1993: Naš voča so včas zapodval: Bohinjske pravljice. Ljubljana, Kmečki glas.
- ČERNIGOJ, Franc** 1988: Javorjev hudič. Ljubljana, Kmečki glas.
- DYNIN, V. I.** 1993: Russkaja demonologija. Opyt vydelenija lokal'nyh variantov. V: Etnografičeskoe obozrenie 4, 78-91.
- IVANOV, V. N. in I. N. Toporov** 1989: Slovanska mitologija. V: Nova revija 87/88, 1006-1013.
- KELEMINA, Jakob** 1930: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvo-dom. Celje, Družba sv. Mohorja.
- KOCJAN, Danila in Jelka Haladin** 1993: Be-ži zlodej, baba gre: Kraške štorije. Ljubljana, Kmečki glas.
- KOTNIK, France** 1924: Storijske I: Koroške narodne pripovedke in pravljice. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- KUMAR, Zmaga, Milko Matičetov, Boris Merhar in Valens Vodušek** 1970: Slovenske ljudske pesmi I: Pripovedne pesmi. Ljubljana, Slovenska matica.
- LEKŠE, Jože in Stane Teršak** 1956: Nekaj ljudskih bajk in pripovedk iz okolice Podsrede. V: Kotnikov zbornik: Narodni zapiski z Gorjanskega in Kozjanskega. Celje, Mestni muzej.
- LEVKIJEVSKA, E. E. in V. V. Usačeva** 1995: Polesskij vod'anoj na obščeslavjanskem fone. Slavjanskij i balkanskij folklor: Etnografičeskoe izučenie Poles'ja. Moskva, Indrik, 153-172.
- MAJCIGER, J.** 1883: Voda in njene moči v domišljiji štajerskih Slovencev. V: Kres 3, 455-458, 502-505, 558-561, 601-604.
- MERHAR, Boris** ur. 1994: Desetnica: Slovenske ljudske pesmi. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- MIKHAILOV, Nikolai** 1997: Baltoslovanska mitologija - baltika in slovanska mitologija - slovanska mitologija: Nekaj terminoloških opomb. V: Traditiones 26, 77-95.
- MÖDERNDORFER, Vinko** 1946: Koroške narodne pripovedke. Celje, Družba sv. Mohorja.
- NOVICE** gospodarske obertnijske in narodske 1860: Ena resnična, druga pa pravica: Povodna moža Bohinjskega in Blejskega jezera. V: Novice gospodarske obertnijske in narodske 18 (10), 75-76.

- OVSEC, Damjan** 1991: Slovanska mitologija in verovanje. Ljubljana, Domus.
- PAJEK, Josip** 1884: Črtice duševnega žitka štajerskih Slovencev. Ljubljana, Matica slovenska.
- POPOTNIK** 1885: Pravljice iz slovenjegraškega okolja: Kaj je bilo vzrok, da so stavlili cerkev sv. Uršule. V: Popotnik 6 (9), 139.
- PRIMC, Jože** 1997: Okameneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline: od Babnega polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada. Ljubljana, Kmečki glas.
- RODNA GRUDA** 1994: Kmet in povodni mož. V: Rodna gruda 40 (12), 31.
- RUPEL, Mirko** ur. 1969: Valvasorjevo berilo. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ŠTREKELJ, Karol** 1894: Slovski doneski iz živega jezika narodovega. V: Letopis Matice slovenske 1-61.
- ŠTREKELJ, Karol** 1895: Slovenske narodne pesmi: Zvezek I. Ljubljana, Slovenska matica.
- TOKAREV, S. A.** 1957: Religiozne verovanja bostočnoslavjanskih narodov XIX. načala XX. veka. Moskva, Akademii nauk SSSR.
- TOLSTOJ, N. I.** 1995: Slavjanskije drevnosti: Etnografičeskij slovar A-G. Moskva, Meždunarodnye otnošenija.
- TOMAN, Lovro** 1858: Narodne povesti: Povodni mož in divji mož. V: Novice gospodarske, obertnijske in narodske 16 (1), 4.
- TRDINA, Janez** 1882: Bajke in povesti o Gorjancih: Povodni mož. V: Ljubljanski zvon 2 (10-11), 620-624, 670-674.
- TRSTENJAK, Davorin** 1859: Mythologične drobtine: O Gestrinu. V: Slovenski glasnik 4 (6), 170-171.
- 1860: Kaj storijo Slovenci, ko se čez vodo peljejo. V: Slovenski glasnik 5 (4), 108.
- 1860a: Mythologične drobtine: O Tatermanu. V: Slovenski glasnik 6 (5), 142.
- TUŠEK** 1857: Domače pripovedke: Povodna moža se borita. V: Novice gospodarske, obertnijske in narodske 15 (35), 139-140.
- TUŠEK, J.** 1859: Od povodnega moža. V: Slovenski glasnik 6 (2), 43.
- VLASOVA, M.** 1995: Novaja abeveda ruskih sujeverij: Illustrirovannyj slovar. Sankt Petrburg, Severo-Zapad.
- ZEČEVIĆ, Slobodan** 1981: Mitska biča srpskih pradanja. Beograd, Etnografski muzej.
- ZELENIN, D. K.** 1927, Russische (Ostslavische) Volkskunde. Leipzig: W. de Gruyter & Co.
- ZLOGONSKI** 1883: Narodno blago: Povodni mož: Pripovedka z južnega Štajerskega. V: Popotnik 4 (7), 106-107.
- ZUPANC, Lojze** 1987: Povodni mož v Poljanah. V: Žirovski občasnik 7 (11-12), 43.

O DEJAVNOSTIH IN PRISPEVKIH KATEDRE ZA ETNOLOGIJO NA UNIVERZI KOMENSKEGA V BRATISLAVI

Prispevek je del predavanja, ki sem ga med bivanjem v Sloveniji novembra 2001 imela na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Njegov namen je dati temeljne informacije oziroma okvirno predstavo o položaju in spremembah v smereh poučevanja etnologije na Univerzi Komenskega v Bratislavi.

Ko govorimo o institucionalizirani obliki poučevanja narodopisja, etnografije in folkloristike oziroma etnologije na Slovaškem, lahko »vpademo« naravnost v 20. stoletje. Medtem ko imamo o starejših obdobjih razvoja naše znanosti več pomembnih knjižnih publikacij ter študij v zbornikih in časopisih, se nam 20. stoletje še vedno zdi preblizu, da bi se lotili njegovega kompleksnega vrednotenja. Obstajajo delne ocene posameznih obdobj (Michalek 1969, 1996; Podolak, 1991) tem in projektov, vendar skupni pregled še čaka na nas (pri tem lahko malce za- vidamo slovenskim kolegom, ki so tovrstno delo izpod peresa Ingrid Slavec Gradišnik že dočakali). Namen tega prispevka je pred- vsem predstaviti pregled razvoja poučevanja narodopisja (etnologije) in raziskovalnih pro- jektov katedre oziroma tistih, pri katerih so delavci katedre sodelovali in so bili objavlje- ni ali kako drugače predstavljeni. Poučevanje naše znanstvene discipline se je skozi zgodovinski razvoj spreminjalo. Ker ne nameravamo analizirati procesa teh spre- memb, bomo termine narodopisje, etnogra-

fija in folkloristika oziroma etnologija de- lovno uporabljali kot sinonime. Nemogo- če je spregledati, da je podobno kot pri vseh malih srednjeevropskih narodih ne- kakšen prednatalni stadij razvoja etnologi- je pomenilo obdobje razsvetljenstva, ki je prineslo tudi prve projekte znanstvenih us- tanov. Ta doba je potem prerasla v mo- gočni tok narodnega preporoda, v kate- rem je etnologija, takrat predvsem folklo- ristika, postala sredstvo politične argu- mentacije, pa tudi temelj romantične lite- rature oblikujočega se naroda. Folklorne zbirke niso bile namenjene samo izobra- ževanju, temveč tudi graditvi narodne identitete.

Druga polovica 19. stoletja na Slovaškem pomeni čas zapletenih političnih bojev, ka- terih izid je bil deloma tudi nastanek na- rodniških ustanov. Te so sicer delovale težko in epizodično, vendar so po svoje pomeni- le kontinuiteto iskanja narodnih temeljev v ljudski ustvarjalnosti. Obenem je to čas razvoja pozitivizma, ki se je s področja du- hovnega bogastva usmerjal tudi na področ- je materialne kulture in njenega dokumen- tiranja. V takšnih skromnih razmerah so torej občudovanja vredni in prizadevni raz- iskovalci, pa tudi ustanove, pričakali 20. stoletje. Prelom 19. in 20. stoletja so zaz- namovali hudi madžarizacijski politični pri- tiski, slab gospodarski položaj, množično izseljevanje in bolečine, prizadejane na bo- jišči prve svetovne vojne. Nastanek Češ- koslovaške republike leta 1918 je resnično prinesel olajšanje v različnih smereh. Raz- voj izobraževanja na Slovaškem se je začel obetavno, še posebno z ustanovitvijo Uni- verze Komenskega v Bratislavi leta 1919. Njena Filozofska fakulteta je začela delo-

vati leta 1921, med njenimi prvimi izobra- ževalnimi smermi pa je bila tudi etnologija. Predavanja etnologije v Bratislavi so bila prva na univerzah na Češkoslovaškem nas- ploh.

Prvi redni profesor, ki je deloval v Bratisla- vi na oddelku za narodopisje v letih 1921- 1931, je tja prišel iz praške Karlove Univer- ze. To je bil Karel Chotek, profesor občega narodopisja in geografije, učenec in asi- stent velikega slavista evropskega imena Luborja Niederleja. Chotek ni le širil ob- zorja svojim študentom v smeri »svetov- ljanstva«, temveč jih je usmerjal tudi navz- noter, k narodopisnemu raziskovanju slo- vaškega gradiva, ki ga je sam poznal iz svo- jih starejših raziskav. Leta 1906 je izšla nje- gova monografija vasi Cerovo, kraja v hon- tianski regiji. (Ta regija je zaradi svoje iz- jemne kulturne pestrosti, arhaičnosti in et- nične sestave v sedemdesetih in osemde- setih letih postala predmet velikega razi- skovalnega projekta.) Karel Chotek je ta- krat oblikoval program etnološkega razisko- vanja in dokumentiranja, ki je bil usmerjen predvsem v iskanje arhaičnih kulturnih potez. Nedvomno je v češko-slovaški pri- merjavi Slovaška pomenila pravi vir kultur- nih prežitkov in hvaležen narodopisni te- ren. Da so se v tem obdobju univerze zares postavljali temelji modernega raziskovanja, dokazuje tudi dejstvo, da sta Chotkova štu- denta Jan Mjartan (med letoma 1923 in 1925 je bil profesorjev asistent) in Rudolf Bednarik pozneje postala vodilni osebnosti slovaške etnologije. Takšno prizadeva- nje se je izrazilo tudi v ureditvi seminarske knjižnice, ki kljub temu, da je bila večkrat preseljena (prenesena je bila v Prago, po letu 1945 pa je bil del vrnjen), še danes

pomeni vir mnogih dragocenih publikacij, nastalih prav v tem začetnem obdobju. Po odhodu profesorja Chotka je nastal kratek premor, študentje pa so izbirna predavanja iz narodopisja lahko poslušali v okviru študija na katedri za zgodovino. Predaval jim je docent Vilem Pražak, češki etnolog, takrat srednješolski profesor v Bratislavi, pozneje pa knjižničar Univerzitetne knjižnice in sodelavec Slovaškega domoznanskega muzeja. Zanimal se je predvsem za ljudsko likovno umetnost in stavbarstvo, zato je takšne teme skupaj z obveznim uvidom o terenskem delu predaval tudi na fakulteti. Njegove študije o slovaških vezenih pomenijo umestitev tovrstne vsebine tudi v evropski kontekst. Podobno velja za njegovo raziskovanje ljudskega stavbarstva, pri čemer je enako upošteval tako gospodarske in družbene razmere kot medetnične vplive. (Njegova študija o čičmianski hiši je sprožila velik odziv v raziskavah znanstvenikov poznejših generacij.) Pražakova natančnost in podrobno poznavanje terena sta bila učinkovita tudi pri njegovih poznejši eksterni pedagoški dejavnosti v letih 1955-1957.

Terensko raziskovanje je bilo resnično eden najpomembnejših delov študija, saj je pomenilo eno od metodoloških specifičnosti narodopisja kot znanstvene discipline. Treba je omeniti, da so pri poučevanju oziroma študiju narodopisja v tem času raziskovali predvsem pojave materialne in duhovne, vsakdanje kulture. Slovstvena umetnost je bila bolj ali manj predmet literarnega in jezikoslovnega zanimanja, tako da se je folkloristika razvijala v okviru dejavnosti Slovanskega seminarja, ki ga je med letoma 1925 in 1928 vodil profesor Frank Wollman. Ta je skupaj s svojimi študenti izpeljal obširno zbirateljsko akcijo, katere rezultati so dolgo čakali na arhivsko obdelavo. Gre za stotine folklornih besedil, nastalih pri tem izjemnem zbirateljskem početju. Do danes sta že izšla dva od treh pripravljenih delov iz fonda te zbirke. Med Wollmanovimi študenti je bila tudi odlična folkloristka Maria Kosova, ki je pozneje objavila izjemno pomembno monografijo o konkretnem *pripovedniku* in družbenih razsežnostih njegovega repertoarja. (Delo je izšlo v okviru številnih tematskih monografij z gornjehronskega območja.)

Folkloristika je bila nekakšen most uveljavitve novih metodoloških smernic tako v Wollmanovi zbirateljski akciji kot tudi skozi prisotnost in vpliv Petra Bogatyriova, ki je na Univerzi Komenskega v Bratislavi deloval v letih 1936-1939. Izkazal se je s poudarjanjem primerjalnega slavističnega študija, še posebno pa s tem, da je v študij folkloristike vne-

sel semiotični pristop in zasnoval pomembno šolo funkcionalnega strukturalizma. Znanja so njegova dela o funkciji noše oziroma obleke v moravski Slovaški, Češko in slovaško ljudsko gledališče ter druga. V znanstveni diskurz na Slovaškem se je pomembno zapisal s svojim teoretskim delom Funkcionalno-strukturalna metoda in druge metode etnografije in folkloristike (1935). Njegova teza, po kateri so spremembe funkcionalnih struktur pojava pomembnejše od spremembe njegovih oblik, je vplivala tudi na več njegovih študentov in naslednikov, ne le na področju folklorističnega, temveč tudi etnološkega raziskovanja. V naši znanstveni disciplini k najpomembnejšim sodita Andrej Melicherčík in Sonja Kovačevićova. Med drugo svetovno vojno, v času Slovaške republike, češki profesorji na univerzi (takrat je imela naziv Slovaška univerza) niso bili zaželeni. Pri študiju narodopisja so do leta 1944 potekala priložnostna predavanja gostujočega nemškega profesorja iz Leipziga Bruna Schierja. Profesor Schier je prav tako poznal slovaški teren, sam pa se je osredotočil predvsem na raziskovanje kulture, še posebno ljudskega stavbarstva na tukajšnjih nemških jezikovnih otokih.

Po vojni, leta 1947, je bil obnovljen Narodopisni seminar z dvema docentoma. Njuni imeni smo že omenili: docent Rudolf Bednarik, habilitiran za slovaško narodopisje, je predstavljal navezanost na chotekovsko dokumentacijsko tradicijo, docent Andrej Melicherčík pa je bil učenec modernih folklorističnih smeri, habilitiran na področju občega narodopisja.

Narodopisni seminar je bil organizacijsko vključen v katedro za zgodovino, pozneje pa v združeno katedro za arheologijo, umetnostno zgodovino, etnografijo in folkloristiko. Samostojna katedra za etnografijo in folkloristiko je skupaj z etnološkim kabinetom kot znanstveno-dokumentacijskim delovnim prostorom nastala na podlagi prizadevanj in znanstveno-organizacijskih dejavnosti takratnega docenta, danes profesorja Jana Podolaka. V sedemdesetih letih ga je nasledil takratni docent za folkloristiko, danes profesor Jan Michalek. Oddelek je vodil mimo raznih čeri politično neprijaznih obdobjev vse do devetdesetih let. Za njim je postala predstojnica katedre folkloristka docentka Lubica Droppova, pred kratkim pa jo je nadomestil docent Milan Leščák. Pregled zaposlenih v marsičem nakazuje usmeritev in raziskovalne interese, ki so se izrazili tudi v pedagoških in znanstvenih izsledkih tega univerzitetnega oddelka ter v bistvu določali usmeritev etnologije na Slovaškem.

Etnografski del raziskovanja je bil dlje časa bolj kot v analizo usmerjen v dokumentiranje, in sicer po zaslugi Rudolfa Bednarika, ki so ga zanimale tako terenske raziskave kot tudi odpiranje novih tem. Zbral in objavil je množico gradiva s področja ljudskega stavbarstva, pastirske rezbarske umetnosti in ljudskih nagrobnikov. Raziskovanje je postalo alfa in omega študentov narodopisja, izsledki mnogih od njih, ki so terensko delo pozneje spojili s teoretsko analizo, pa so bili pomemben prispevek k znanstvenemu raziskovanju, ki je bilo zasidrano bolj na akademskih kot univerzitetnih tleh. Etnografske teme na katedri je do polovice sedemdesetih predaval Jan Podolak, odličen strokovnjak pri proučevanju poljedelstva in pastirstva na Karpatih in Balkanu. Njegova znanstvena inovativnost, usmerjenost in evropska razgledanost v temah, ki se jim je posvečal, so pripomogle tudi k ustanovitvi Etnološkega kabineta, znanstveno-dokumentacijskega oddelka katedre. Prek nje je katedra navezala številne mednarodne stike. Mnoge pomembne osebnosti iz etnoloških krogov iz držav srednje Evrope se spominjajo udeležbe na poletnih študentskih raziskavah z naslovom *Seminarum etnologicum*, tam navezani stiki pa še danes napajajo in krepijo mednarodno etnološko skupnost. Naslednja pomembna Podolakova dejavnost je bila ustanovitev mednarodnega etnološkega slavističnega zbornika *Etnologia Slavica*, ki še danes (čeprav včasih zaradi težav z zamudo) izhaja na naši univerzi v angleškem, nemškem in francoskem jeziku. (Izraz stalne življenjske energije našega zaslužnega profesorja Podolaka je tudi to, da se je lotil ustanovitve katedre za etnologijo na novi Univerzi Cirila in Metoda v Trnavi, na kateri je obenem tudi rektor.)

Če se vendarle vrnemo k njegovemu znanstvenemu delu, je verjetno najvišje strokovno ovrednotena in z metodološkega vidika najpomembnejša njegova tematska monografija o ovčarstvu. Svoje organizacijske sposobnosti je izkoristil za pripravo več monografij posameznih regij, pa tudi vasi. Bil je tudi eden izmed tistih, ki so odprli temo raziskovanja narodnostnih manjšin, ta pa je za več desetletij postala raziskovalni program Etnološkega kabineta. V okviru raziskovanja, ki je bilo določeno z državnim načrtom in znotraj katerega je bila takrat organizirana znanstvena dejavnost, so potekale raziskave na vzhodu med Rusini in Ukrajinci, na severu v občinah, naseljenih z goralskim prebivalstvom, na južni meji pa je bila opravljena raziskava kulture in načina življenja madžarskih prebivalcev Slovaške.

Začetek sedemdesetih let na katedri je povezan z delovanjem pomembnega slavista in etnologa, današnjega zaslužnega profesorja Jana Komorovskega. V Etnološkem kabinetu je delal kot izvršni urednik zbornika *Etnologica Slavica*. V slavističnem študiju zvest zgodovinsko-primerjalni metodi ter prav tako izhajajoč iz bogatyriovske teorije komunikacije je pripravil sintezo Tradicionalna poroka pri Slovanih. V času normalizacije je moral zapustiti akademsko tla, vendar ni opustil svojih strokovnih tem. Po rehabilitaciji in vrnitvi v devetdesetih letih je slovaško znanost dopolnil z neodvisnim in kritičnim študijem svetovnih verskih tradicij, oblikovanim v oddelku religiologije na naši katedri.

Etnografsko ali morda natančnejše etnološko raziskovanje in študij na področju duhovne kulture je od sedemdesetih let vodila docentka Emilia Horvathova. Osredotočala se je bolj na konkretno delo kot na njegovo mednarodno publiciteto, pa tudi po svojem znanju je bila usmerjena bolj v individualno kot skupinsko delo. Pri raziskovanju duhovne kulture je pokrivala mnogo vsebin, predvsem vsakdanjo kulturo, vero, zavest in kozmologijo. Uporabljala je zgodovinsko-primerjalno metodo ter svoje raziskovanje umeščala v slovanski kontekst.

Zanimivo je, da se je Horvathova že na začetku svoje znanstvene poti (na katedro je prišla z Narodopisnega inštituta Slovaške akademije znanosti) lotila nevsakdanjega področja. Prva je namreč opravila obsežnejšo raziskavo romske etnične skupine na Slovaškem.

Romi so bili edina bližnja, obenem pa kulturno izredno različna etnična skupina. Horvathova med svojim delom na katedri te problematike ni predavala, vodila pa je sistematični študij občega narodopisja, ki je po smrti Andreja Melicherčika začasno izpadel iz študijskih programov oziroma so ga občasno izvajali gostujoči profesorji.

Kot sem že napisala, je folkloristika na bratislavski katedri pomenila teoretično dobro pripravljeno področje, ki ga je po vojni v duhu bogatyriovske funkcionalno-strukturalne tradicije razvijal docent Andrej Melicherčik. Mnoge generacije še danes uporabljajo njegovo Teorijo narodopisja kot temeljno metodološko delo. Očitno pod pritiskom »sovjetizacije« znanosti je politično korektno izbral janošikovsko tradicijo za osrednjo temo takratnega folklorističnega raziskovanja. Pomembna so tudi njegova druga dela, na primer *Chrestomatia* (čitanka slovaške folklo-re) ali kritična izdaja Dobšinskjevih slovaških ljudskih povesti. Pozneje je zanimanje folkloristike usmeril v upodobitev slovaške na-

rodne vstaje v ljudski tradiciji. Pomen takih raziskav ni bil le v empiričnem kopičenju dejstev, temveč je privedel tudi k razpravi z zgodovinarji. Gre pravzaprav za zelo zanimivo usmeritev folkloristike, ki jo je teoretično razdelal Jan Michalek. Določitev položaja in vloga žanra spominskega pripovedovanja v folklornem repertoarju sta bili inovativni in sta pomenili preseganje romantiziranega pogleda na »čistost« folklornega ustvarjanja.

Metoda »ustne zgodovine«, ki jo danes uporablja več znanstvenih disciplin, se je v našem znanstvenem diskurzu prav po zaslugi folkloristike, natančnejše Michalkovega raziskovanja, pojavila že v začetku sedemdesetih let. Čeprav se lahko zdi, da so bile nekatere teme šestdesetih in sedemdesetih let le izraz režimskih zahtev, menim, da bi storili napako, če ne bi ovrednotili tudi inovatorstva, ki so jih prinesle na področju narodopisnega, posebno folklorističnega raziskovanja. Zanimanje za delavsko okolje (v začetku predvsem za »tradicionalno« - rudarsko) pomeni tudi zanimanje za določene institucionalizirane oblike gojenja folklore in ob tem za mestno okolje, urbano kulturo. Urbana etnologija je tudi v širših evropskih kontekstih razmeroma nova smer ter za etnografijo in folkloristiko vendarle ne povsem običajna. V folklorističnem raziskovanju katedre jo je zastopala L'ubica Droppova, ki danes sodi že v starejšo generacijo učiteljev in raziskovalcev katedre.

Katedra za etnografijo in folkloristiko se je konec sedemdesetih let preimenovala v katedro za etnologijo. Čeprav v študijskih programih opazimo neko usmerjenost v slovansko narodopisje, se ta - gledano nazaj - ne zdi več tako izrazita, da bi motila uravnoteženost pouka vseh kulturnih sestavin ter preglednih informacij o evropskih in drugih narodih, ki so do danes stalen in obvezen del študijskega programa. Vse več je tudi novih predavanj s področja urbane etnologije, problematike rodovnih študij in vaj iz vizualne antropologije. Od šestdesetih let je na katedri poskrbljeno tudi za muzeologijo, ki se v zadnjih letih oblikuje v samostojni študij.

Po »grobi« tradicionalni delitvi naše discipline, s katero si pomagamo, čeprav ne ustreza več povsem sodobnemu pogledu na ljudsko kulturo, skrbi danes na katedri za predmete, katerih glavna vsebina je materialna kultura, docentka za slovansko narodopisje Magda Parikova skupaj z dr. Ladislavom Mlynkom in dr. Silvio Dillnbergerovo. Področje »nematerialne«, predvsem »duhovne« kulture vodi docentka za slovansko narodopisje Kornelia Jakubikova. Za nekatere te-

me etnologije religij skrbi dr. Katarina Nádaská. Socialno-kulturne vsebine predavata dr. Zita Škovierová in docentka za obče narodopisje Marta Botiková, ki se še posebej ukvarja z etnično problematiko, skupaj s kolegom dr. Milanom Kovačem z oddelka za religionistiko pa v zadnjem času na katedri uveljavljata tudi amerikanistične študije. Za študij in raziskovanje folkloristike skrbijo že omenjene pomembne osebnosti - profesor Jan Michalek, docentka L'ubica Droppova in profesor Milan Leščák. Prihajajo tudi mlajši kolegi in kolegice v okviru podiplomskega študija ter v znanstveno disciplino vnašajo nove teme in metodološke poglede.

Po letu 1990 se je na katedri začelo oblikovati novo delovno področje, religiološki oddelk. V desetletju svojega obstoja se lahko pohvali s pomembnimi pedagoškimi, raziskovalnimi in izdajateljskimi uspehi. Njegov utemeljitelj, danes zaslužni profesor Komorovsky je sam pokrival širok spekter te problematike, obenem pa vzgajal svoje zanesljive naslednike. Dr. Milan Kovač se sicer ukvarja z obširno tematiko, a vendarle je mogoče ugotoviti njegovo odlično usmerjenost na področju mezoamerikanistike. Dr. Martin Kanovsky se posveča predvsem teoretičnim vidikom kulturne antropologije, v njenem okviru pa tudi religiologiji. Pred nedavnim je našo strokovno javnost razveselil s slovaškim prevodom *Strukturalne antropologije* Clauda Levija Straussa. Oddelk religiologije, kjer delujejo tudi mnogi eksterni pedagogi, število rednih in podiplomskih študentov pa narašča, je za zdaj dobrodošel del katedre za etnologijo in bogati širok spekter študija etnologije, gotovo pa je še vedno njegova glavna želja postopno oblikovanje samostojne katedre. Narodopisni inštitut Slovaške akademije znanosti s sedežem v Bratislavi je nastal leta 1946 kot osrednji prostor temeljnega znanstvenega raziskovanja na področju etnografije in folkloristike. Delavci katedre so sodelovali pri številnih akademskih raziskovalnih projektih, znanstveniki z inštituta pa so na katedri predavali oziroma predavajo predvsem specializirane izbirne vsebine. Takšno sodelovanje je privedlo do nekaj izdajateljskih dosežkov na področju velikih domoznanskih del (slovaški del *Českoslovaškega domoznanstva*, 1968; *Die Slowakische Volkskultur*, 1972; *Slovaška* 3, Ljudstvo 2. del, 1974). Reprezentativno vlogo novega kartografskega pristopa je pomenilo delo pri *Etnografskem atlasu Slovaške* (1990). Atlas je privedel do novih razmer ne le na področju raziskovanja in izražanja, temveč tudi pri navajanju na sku-

pinsko delo. Nekateri sodelavci katedre so sodelovali tudi pri naslednjem velikem skupinskem delu slovaške etnologije, Enciklopediji ljudske kulture Slovaške (1995).

V sedemdesetih letih so se za največje teoretične izzive pokazala vprašanja »vsakdanjika«, »tradicije« in »sodobnosti«. Etnična problematika se je pri nas razvijala pod močnim vplivom sovjetske šole, vendar sta se v začetku devetdesetih prav na tem področju začela ena od živih tematskih razprav in prevrednotenje pristopov.

Ko prebiramo strani Slovaškega narodopisa, osrednjega znanstvenega časopisa, ki izhaja od leta 1953, in naredimo tematsko inventarizacijo, dobimo predstavo tudi o raziskovalnih usmeritvah slovaške etnologije ob koncu 20. stoletja. V zadnjem desetletju so bile nedvomno odprte nove teme, še posebej tiste z religiozno problematiko, na primer vprašanje religioznosti kot kulturnega dejavnika, profanega in posvetnega v kulturi, vprašanje romanj, ljudske religioznosti in vere. Na novo se razpravlja o vprašanjih etnične, narodne in socialne identitete, kulturnega spomina in medetnične konfrontacije, vse pa na temeljih družbene transformacije.

V tem prispevku gre morda le za delni povzetek bistvenega. V njem ni vseh imen, še posebej eksternih pedagogov, prav tako ni bilo prostora za širše ocenjevanje znanstvenega prispevka kolektiva ali posameznih delavcev katedre. Mogoče pa je ugotoviti, da je bila do druge polovice osemdesetih let Katedra za etnologijo na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi pravzaprav edina etnološka šola na Slovaškem in nekakšna »valilnica«. Čeprav postopoma naraščajo samostojne katedre – na Univerzi Konstantina Filozofa v Nitri ter na Univerzi Cirila in Metoda v Trnavi – in inštituti na univerzah v Banskí Bistrici in Prešovu, Bratislava ohranja svoj pomembni položaj ne le z vidika trajanja svoje eksistence, temveč tudi z vidika metodičnih in metodoloških prispevkov k razvoju etnologije na Slovaškem.

Viri in literatura

KOVÁČ, M. in T. Podolinská (ur.), 1999: Na cestách za posvätnom. Bratislava.

MICHÁLEK, J. 1969: Národopis na Univerzite Komenského. K 50. výročiu univerzity v Bratislave. V: Slovenský národopis 17, 185-191.

- - 1996: Význam Katedry etnológie pre rozvoj národopisného výskumu na Slovensku. V: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v retrospektive a perspektive. Zborník príspevkov ..., Bratislava, 64-69.

NÁRODOPISNÉ INFORMÁCIE 1991, št. 1. Národopisný ústav SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV (števka, posvečená Katedri za etnologijo FF UK).

PODOLÁK, J. 1991: Seventy years of Ethnology at Comenius University in Bratislava (1921-1991). V: Ethnologia Slavica 23, 221-243.

ZAUPAM V STROKO

O nemirnih in negotovih časih za kulturo, dediščino in seveda etnologijo sva se glavna urednica Glasnika SED Tanja Rožnbergar Šega in predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, prof. dr. Božidar Jezernik tokrat pogovarjala z ministrico za kulturo, prof. Andrejo Rihter, ki je prijazno sprejela pobudo za pogovor. Andreja Rihter, prof. zgodovine in sociologije, je kot direktorica dolga leta vodila Muzej revolucije Celje oziroma Muzej novejšje zgodovine Celje ter se z etnologijo seznanjala tudi prek muzejskih in konservatorskih programov in projektov - povsem konkretno in živo.

T. R. Š.: Glede na vaše večletne izkušnje z delom v kulturi, v zadnjem letu pa tudi ministrovanjem, ki gotovo prinaša splošnejši vpogled v razmere, bi vas za uvod povprašala, kaj menite o odnosu Slovencev do kulturne dediščine?

A. R.: Slovenska kulturna dediščina je izredno obsežna, raznovrstna in bogata. A če sem iskrena in s tem tudi nekoliko kritična, moram na žalost ugotoviti, da je splošen odnos do dediščine izredno površen. Za to je gotovo kriva tudi stroka, ki nima dobrih evidenc in registrov, pomanjkljivosti pa se kažejo tudi v zanemarjanju privzganja odnosa do dediščine. Tako je muzejska stroka še pred leti svojim obiskovalcem, posebno najmlajšim, posvečala premalo pozornosti, zato so se ti redko spraševali, kaj dediščina sploh je, kako nastane ter kako in zakaj jo moramo ohranjati. Na ta vprašanja bi morali vsi obiskovalci muzejev takoj dobiti odgovore. Nekateri dediščino občutijo celo kot breme - predvsem v finančnem pomenu seveda -, saj ne vedo, kaj bi z njo počeli, oziroma ne znajo izkoristiti njenih potencialov. Tudi ustanovitelji zavodov se pogosto ne zavedajo odgovornosti, da je ohranjanje dediščine na njihovem območju njihovo poslanstvo in skrb. Pri financiranju se preveč računa le na državo. Res pa je, da na žalost še niso dodelani mehanizmi za dodatno spodbujanje tistih posameznikov, ki bi se lotevali različnih obnov. To je celostno vprašanje, povezano tudi z drugimi ministrstvi in strokovnimi področji. Tu še niso stvari razrešene in usklajene, saj pravega pojma kulturne dediščine še vedno ne poznamo. Čaka nas dolga pot do točke, ko bosta kapital in kulturna dediščina šla z roko v roki. Končno se moramo odločiti, kaj nam dediščina pomeni, in za-

četi zavestno vlagati vanjo. Te odločitve, gledano v splošnem, pa še vedno ni.

T. R. Š.: Kakšno oziroma kolikšno vlogo ima tu po vašem mnenju stroka?

A. R.: Na potezi je predvsem stroka - v vašem primeru torej etnologija. Prav stroka mora pripraviti smeje in prepričljive programe in vsebine z določeno vizijo. Prilagoditi se mora današnjemu življenju in prihodnosti. Ohranjenost tradicije je treba navezati na prihodnost. Kot ministrica spodbujam stroko in zaupam vanjo, saj je prav to najpomembnejše in seveda temeljno. Vse se začne pri njej.

T. R. Š.: Kje in kako ob svojem delu prepoznate značilnosti etnološke stroke?

A. R.: Najbolj me moti to, da se etnologija prepogosto navezuje le na kmetstvo. Značilnost etnoloških spomenikov je v tem, da imajo večinoma kmečko vsebino in funkcijo, saj so povezani zlasti s podeželsko stavbno dediščino, kar je velika pomanjkljivost. Pogrešam predloge za razglasitve iz urbanega okolja, tudi oziroma predvsem iz etnoloških vrst. Kmalu bomo dočakali novo stalno postavitev v Slovenskem etnografskem muzeju, saj je prostorsko reševanje državnih muzejev naša prednostna naloga. Tudi ta postavitev se po mojem mnenju preveč navezuje le na kmečko tradicijo. Tudi življenje v obdobju industrializacije je del naše tradicije.

T. R. Š.: Poudarili ste kmečko vsebino in funkcijo etnoloških spomenikov. Kakšno je vaše stališče do povezovanja z drugimi ministrstvi in njihovimi resorji, na primer ministrom za kmetijstvo, pri financiranju obnove nekaterih kulturnih spomenikov?

A. R.: Etnološki spomeniki se obravnavajo v okviru vseh preostalih spomenikov in projektov. Ministrstvo za kmetijstvo bi se seveda zanimalo za sodelovanje pri obnovi, če bi vedelo, kakšna je vsebina teh spomenikov. Tu nam manjkajo predvsem dobri in prepričljivi programi. Ministrstvo za kulturo financira stene, kamne, stavbe, ne pa vsebin, ker jih ni. Govorim seveda posplošeno, saj imamo nekaj svetlih in obetavnih izjem. Samo z dobrimi vsebinami bo lahko naše ministrstvo poiskalo ustreznega partnerja, ne samo v ministrstvu za kmetijstvo, tu sta še ministrstvo za okolje in prostor ter seveda ministrstvo za gospodarstvo. Življenje teče naprej, tudi z vidika tradicije in spomeniškovarstvene obnove. Muzej na prostem v Rogatcu se navezuje na tradicijo, a hkrati mora dajati možnosti programom, ki so vtankani v sodobno

Ministrica za kulturo prof. Andreja Rihter, marec 2002. Foto: Tanja R. Šega.

življenje. Tu tiči tudi eden od virov samofinanciranja, ob dodatnem zagotovljenem finančnem viru iz državnega ali lokalnega proračuna.

B. J.: Po načrtih naj bi tretjina slovenskega državnega ozemlja postala varovano območje. Kako v zvezi s tem poteka usklajevanje med ministrskimi resorji in kako bi ga bilo mogoče izboljšati?

A. R.: Ministrstvo za kulturo se je v zadnjem obdobju tesno povežalo z ministrstvom za okolje in prostor. Usklajevanje med nami in MOP poteka v obliki stalnih stikov naše in njihove uprave, državnih sekretarjev ter v obliki rednih sestankov. Pred razglasitvijo predelov in območij vedno poteka usklajevanje, pri katerem se pridobijo soglasja vseh resorjev. Na ravni vlade je torej sodelovanje zgledno. Težava pa je vodenje registra vseh teh območij.

T. R. Š.: Iskanje identitete oziroma »sidrišča« je v zadnjem obdobju izredno okrepljeno in poudarjano tudi na lokalnih ravneh. Tudi kustosi v muzejih zaznavamo čedalje več pobud, prošenj in želja s terena, ki mu zaradi preobilice dela nismo vedno kos. Kaj menite o možnostih izvajanja javne službe zunaj institucionalnih muzejskih okvirov?

A. R.: Ne strinjam se s tem, da ste kustosi v muzejih preobremenjeni. Če statistično pogledamo razmerje

med delovnimi mesti kustosov v slovenskih muzejih in številom hranjenih predmetov, smo v evropskem povprečju. Je pa res, da se vsi zaposleni ne zavedajo svojega temeljnega poslanstva – v ospredju raznoliškega dela kustosa je delo s premično kulturno dediščino. Tu vidim poglavitno težavo. Ker je vsako novo zaposlovanje vprašljivo, razmišljam o novih vzvodih, ki bi spodbujali mlade in dodatno zaščitili dediščino. Intenzivno razmišljam tudi o podeljevanju koncesij, ki bi omogočale posameznikom, da delujejo kot samostojni varuhi dediščine.

T. R. Š.: Želja po obujanju lokalnega spomina se izraža tudi v povečanju zasebnih etnoloških zbirk. Ali bi bilo po vašem mnenju smiselno razmišljati tudi o izobraževanju v krogih »ljubitelskega« muzejstva in kako naj bi potekalo?

A. R.: Ne smemo prezreti dejstva, da take zbirke nastajajo tudi zaradi lastnikovega dodatnega vira dohodka. Ljubezen do predmetov je lahko celo drugotnega pomena. To je očitno na primer v večjih zdraviliških kompleksih, kjer je tovrstna ponudba pogosto narejena »po liniji najmanjšega odpora«. Seveda mora stroka znati take pobude izkoristiti. Kljub vsemu – predmeti se, tudi po tej poti, ohranjajo in ti ljudje opravijo delo namesto muzejske stroke. Vsekakor jim je treba pomagati predvsem s svojim znanjem.

T. R. Š.: Kako in v kakšni obliki? Kakšna naj bi bila tu vloga države?

A. R.: Konkretno o tem še nismo razmišljali. Če bi govorila kot muzealka, bi bilo tako komuniciranje ena izmed oblik rednega dela kustosa oziroma muzejske stroke. Tako bi imeli evidenco vseh posameznikov in njihovih zbirk, ki pa bi jih bilo smiselno povezati v mrežo. Obvezni bi bili obhodi stroke, tem ljudem je treba pomagati s strokovni napotki in jih informirati. Tudi oni morajo poznati interes stroke in njene sodobne usmeritve. Treba si je prisluhniti.

T. R. Š.: V konkretnih primerih lahko nastanejo izredno težave situacije. Marsikdo ne sprejme nasveta stroke, ki pa je le dobrohoten, in ne zavezujoč. Zaradi morebitnih napačnih pristopov pri hranjenju premične dediščine, za katere je krivo neznanje, pa se predmetom lahko dela tudi velika škoda.

A. R.: Da, to je neizogibna zgodba o tem, kako se posamezniku približati in vstopiti v njegov svet. Končno gre tu za lastništvo. Lastnik lahko s svojim predmetom naredi, kar hoče. Mi imamo le vzvod, da zavarujemo nekaj kot spomenik in zavezujemo lastnika, da se ravna po zapisanih merilih. Razglasitev pa je izredno odgovorno dejanje. Če neki objekt zavaruješ kot spomenik, moraš zavestno vedeti, da boš k obnovi primaknil tudi finančna sredstva. Vsaka razglasitev pomeni natanko to. Tega se je treba zavedati. Ne moreš od nekoga terjati, da upošteva merila, hkrati pa mu ne daš finančnih sredstev. Za to, kar se v evropskem prostoru zaščiti, se natančno ve, da je tolikšnega pomena za tradicijo, da se bo tudi obnovilo.

B. J.: Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pripravljamo specialistični študij muzeologije. Kakšno je vaše stališče do morebitnega oblikovanja posebnega študijskega programa muzeologije in konservatorstva na dodiplomski in podiplomski ravni ter do možnosti vključitve naštetega v pravilnike za napredovanje?

A. R.: Moje osebno mnenje je, da vsi - skupaj s tistimi, ki o tej stroki predavajo - še vedno premalo vemo o muzeologiji. Muzeologija je izredno široka in specifična stroka. Prav zaradi bogate slovenske tradicije in dediščine je lahko osnovna in primarna veda. Zato pozdravljam pobudo, da ste se resno odločili za izdelavo programa iz muzeologije in konservatorstva. Seveda sta to povsem samostojni usmeritvi oziroma področji. Muzeologijo je treba predavati kot samostojno stroko, in ne kot izpeljanko ali le nadgradnjo posameznih ved, na primer etnologije. To je samostojna veda, ki pa vsebuje znanja vseh preostalih družboslovnih znanosti. V okviru ICOM (International Council of Museums) imamo poseben komite, ki se ukvarja prav z izobraževanjem. Prihodnje leto bomo v Sloveniji organizirali kongres tega komiteja in morda to lahko tudi za naša prizadevanja pomeni čudovit začetek z določenimi predavanji, srečanji ali seminarji na to temo. Nič novega nam ni treba ugotavljati, nadaljujmo tam, kjer je svet že začel. Če bomo nekoč resnično imeli slovenske diplomante s področja muzeologije, lahko zanje takoj najdemo delovna mesta v slovenskih muzejih. Vpraša-

nje izobraževanja v kulturi je splošno in izredno pereče. Zato resnično podpiram vaše delo.

T. R. Š., B. J.: Tematika spomeniškega varstva, muzejev, dela etnologov sploh je ključno povezana tudi z razpravo o nastajajočem kulturnem programu, ki v javnosti traja že dlje časa. Kateri so glavni poudarki in poglobitve spremembe novega krovnega zakona o javnem interesu v kulturi oziroma omenjenega nacionalnega kulturnega programa, ki bi utegnili še posebno zanimati prav etnologe?

A. R.: Najpomembnejše, kar prinaša zakon, je nacionalni kulturni program, ki je strateški plan s konkretnimi cilji, strategijo in finančno ovrednotenim programom, kar prejšnji nacionalni program ni bil. Nacionalni kulturni program mora biti konkretna zadeva, izhajati iz trenutnega stanja kulture in natančno določiti prednostne naloge štiriletnega obdobja, za vsako leto posebej. Konkretno - nujno potrebujemo stalno postavitev o zgodovini Slovencev. Dodelati je treba tudi vlogo muzejev na prostem. Koliko jih potrebujemo, kje, kakšne oblike in do kdaj jih bomo postavili. Tako bomo spregovorili o Rogatcu, solinah in Brdu... Kaj je prednostna naloga? Kar pa zadeva javne zavode in muzeje, bi rada poudarila, da dokončno nalagamo večjo odgovornost vodstva in strokovnih služb. Vodstvo se zavezuje, da bo odgovarjalo tistemu, ki ga je imenoval in izbral. Direktor bo moral biti tudi dober in predvsem odgovoren gospodar. Muzeji v Sloveniji se še vedno ne zavedajo dovolj, kaj je njihovo poslanstvo.

B. J.: V navezavi s tokratno temo, ki jo ponuja Glasnik SED, dovolite še vprašanje iz vaše preteklosti. Na položaj ministrice za kulturo ste prišli iz muzejskih vrst, kot dolgoletna direktorica Muzeja revolucije Celje oziroma Muzeja novejših zgodovine Celje. Kako ste vodili njegovo preobrazbo, kdo so bili pobudniki zanjo, zakaj je do nje sploh prišlo in kakšni so bili odzivi?

A. R.: Muzej se je preimenoval predvsem zaradi strokovnih razlogov. Obseg našega dela in samo ime preprosto nista šla skupaj. Muzeji revolucije so bili ustanovljeni prvenstveno kot spomeniki NOB. Mi pa smo že v osemdesetih letih posegali po temah iz povojnega obdobja in zbirali razno gradivo. Samo preimenovanje se je sicer časovno ujelo z velikimi političnimi spremembami, zato nam je bilo tudi očitano, da se prilagajamo novemu sistemu. A spet bi poudarila, da so bili poglobljen razlog za spremembo imena gradivo in zbirke muzeja. Velikega političnega nasprotovanja ni bilo nikoli. Veliko je bilo tekočih dogovarjanj na vseh ravneh, še posebno z ustanovitelji. Sprotno smo vse obveščali o delu in usmeritvah ter jim razložili naše pobude. Prav ob odprtju nove stalne razstave leta 2000 smo največje pohvale in priznanja dobili ravno od tistih, ki so ustanovili Muzej revolucije. Ni bilo preprosto, bilo je težko, a z veliko zavzetostjo vsega kolektiva nam je uspelo.

Ljubljana, 4. marca 2002
Uredila: Tanja Rožnberger Šega
Transkripcija: Polona Korez

IZUMLJANJE TRADICIJ

Za etnologue je bila tradicija predmet poudarjenega zanimanja vse od takrat, ko je davnega leta 1783 cesarjev bibliotekar Kollar skoval termin etnologija za novo znanstveno disciplino, spočeto v prostoru in času velikih političnih sprememb. Od vsega začetka uveljavljanja etnologije na Slovenskem so veljali za tradicije tisti elementi kulture, ki so povezani z bolj ali manj daljno preteklostjo neke etnične skupnosti. Toda, kot je opozoril angleški zgodovinar Eric Hobsbawm v uvodu k znameniti knjigi *The Invented Traditions*, so mnoge tradicije stare samo na videz, medtem ko so v resnici nastale šele v poznem 19. stoletju ali pozneje.

Po Hobsbawmu so bile številne stare tradicije dejansko »izumljene«, to se pravi izumljene, konstruirane ali formalno institucionalizirane v nekem zgodovinskem obdobju. Pri izumljenih tradicijah gre za vrsto praks ritualne ali simbolne narave, uravnavanih po izrecno ali molče sprejetih pravilih, ki skušajo vzpostaviti določene norme in vrednote za vedenje z velikim številom ponovitev, kar avtomatsko implicira kontinuiteto s preteklostjo. Za izumljene tradicije je značilno, da je njihova kontinuiteta s preteklostjo pretežno navidezna, saj so dejansko odzivi na nove situacije, ki prevzamejo oblike, spominjajoče na stare situacije, ali vzpostavljajo svojo lastno preteklost s kvaziobligatornim ponavljanjem. Celotna revolucionarna in njim podobna gibanja, katerih cilj je po definiciji »juriš na nebo« oziroma prelom s preteklostjo, imajo svojo relevantno preteklost, na kateri se utemeljujejo.

Take tradicije poznamo, seveda, tudi pri nas. Med osamosvajanjem Slovenije, denimo, je bila ena najbolj priljubljenih tradicij, po kateri je lipa nekakšno slovensko narodno drevo. Takrat so namreč promotorji slovenske »dežele« sprožili uspešno propagandno akcijo, ki je za svoj simbol vzela lipov list. Med potenciranim navdušenjem nad vsem »pristno slovenskim« si je nekdo celo omislil *lipo* kot slovensko denarno enoto in v projekt vložil veliko svojega kapitala, k sodelovanju pa pritegnil tudi vrsto nacionalno neravnodušnih posameznikov. Simbolična moč lipovega lista v času splošnega navdušenja ni pustila ravnodušnih niti posameznih slovenskih etnologov, ki so si v znamenju tega »simbola slovenstva« poiskali primerno torišče za svojo dejavnost. Navdušenje je bilo tolikšno in tako vsesplošno, da takšna zgodovinska dejstva, kot je podatek, da so leta 1530 v Sarajevu, ko je bila zgrajena Husrevbegova džamija, zasadili lipovo drevo - kot simbol islama - v javnosti niso bila niti opažena, čeprav lipa tam raste in cveti še dandanašnji.

Če si zastavimo vprašanje, kako je mogoče, da se je kaj takega primerilo celo tistim strokovnjakom, ki so nastopali kot poznavalci simbolike, nanj ne bomo mogli najti

pravega odgovora brez upoštevanja dejstva, da je bilo prav izumljanje tradicij dolgo časa ena glavnih nalog slovenskega narodopisja oziroma slovenske etnologije - discipline, ki je nastopala kot kreatorka slovenske identitete. Slovensko narodopisje je bilo namreč utemeljeno v iskanju in varovanju tistih elementov slovenske samobitnosti, ki naj bi bili samo naši in po katerih naj bi se razlikovali od svojih sosedov in vseh drugih ljudstev in ki naj bi bili takšni že od pradavnine. Tako so si nekateri eminentni slovenski narodopisci prizadevali odkrivati in obvarovati pred pozabo tako imenovane nezdgovinske elemente slovenske kulture, to se pravi takšne med njimi, ki se ne spreminjajo. Ker je bilo v nenehno spreminjajočem se (modernem) svetu vedno teže odkrivati »nezdgovinske elemente kulture«, so govorili o civilizaciji (mest) kot o grožnji za tako imenovano pristno slovensko kulturo.

Domnevam, da je bil prav to razlog, da slovensko narodopisje ni bilo oziroma ni moglo biti pozorno na ta pojav oziroma ga ni registriralo in tematiziralo kot svoj predmet raziskovanja: saj je bilo dela z reševanjem in varovanjem tradicij vedno dovolj. Nenehne spremembe in inovacije v življenju, ki je teklo po svojih zakonitostih pač bolj gladko kot po tirnicah, kamor so ga skušali utiriti skrbniki za narodov blagor, so takšno vnemo samo še stopnjevale. In krog je bil sklenjen.

Iskanje »nezdgovinskih« elementov kulture (Novak 1956, 11; Kuret 1978, 20) ali »narodne duše«, kakor so rekli nekateri, ni bilo uspešno, ker takšnih elementov preprosto ni bilo. Obstajali so zgolj kot konstrukti določene zgodovinskega obdobja, zato brez izumljenih tradicij ni šlo. Pri tem pa, to je že treba reči, so bili njihovi ustvarjalci izjemno učinkoviti. Ko si danes predstavljamo »ti-pičnega« Janeza in Micko, ju v naši domišljiji še vedno raje odenemo v »narodno nošo«, kot da bi ju oblekli po zahodni modi. Če si ju predstavljamo, kako jesta potico, ju bomo občutili kot bolj »naša«, kot če bosta šla na piknik in uživala v čevapčičih oziroma (kot to neokusno besedo nekateri lepo slovenijo) »mesnih lulčih« ali zavila v McDonald's na hamburger. Takšna podoba, ki je v veliki meri nastala kot konstrukt slovenskega narodopisja, je še vedno tako čila in zdrava, da Slovenci v nasprotju z drugimi Evropejci (da Kitajcev, Arabcev, Inkov in drugih ne omenjamo) svojo kulturo še vedno v veliki meri, če že ne pretežno, asociiramo s kmetstvom. Pri čemer prav po Ložarjevo doživljamo mesto kot področje, kjer ni prostora za kulturo. Vsaj za tisto pravo, pristno kulturo ne (Ložar 1944, 11). Pač v skladu s starim reklom: »God made the country and man the city,« ki ga navaja anonimni britanski diplomat (1915, 41).

Med tradicije slovenskega narodopisja sodi tudi bolj ali manj molče sprejeta zapoved, da se o politiki in politič-

nem ne govori. Le izjemoma je dovoljeno bolj ali manj ostro kritizirati politike, ki v teh kritikah nastopajo kot poosebljenja nesposobnosti pravilnega dojemanja sveta okoli sebe. Politika je seveda veliko več od tega in je prisotna tudi tam, kjer ji vstop sicer ni dovoljen in kamor se mora prikrasti v vseh mogočih preoblekah, da jo je tudi najbolj ostrim očem kar se da težko opaziti in prepoznati. Ko napišemo svoj naslov, temu v vsakdanjemu življenju ne pripisujemo globljih pomenov, ob podrobnejšem pogledu pa lahko vidimo, da že ta pomeni določeno politično izjavo. In to ne le na koncu, ko napišemo ime države. Politika se kaže tudi v naših osebnih imenih, imenih ulic in imenih naselij.

Bogato dogajanje v novi slovenski državi v zvezi s spreminjanjem imen ulic, krajev, posameznih ustanov in tako naprej oziroma popravljanjem zgodovinskih krivic, ki jih je oziroma naj bi jih povzročila ljudska revolucija, ko je skušala napisati vso zgodovino znova in po svoji meri, nam omogoča neposreden vpogled v izumljanje tradicij, kakršen za večino predhodnih generacij ni bil mogoč. V teoretskem seminarju, namenjenem podiplomskim študentom, smo zato v preteklem študijskem letu posvetili pozornost procesom, ki jih lahko (spet) spremljamo v živo v zvezi s preimenovanjem ulic, ustanov, naselij. Priložena besedila, nastala v tem seminarju, obravnavajo različne aktualne pojave oblike izumljanja tradicij na Slovenskem v času tranzicije. Vsak posebej in vsi skupaj pa jasno ilustrirajo, kako pomembno in veliko vlogo pri izumljanju tradicij igrajo politični interesi, ki se skušajo legitimizirati in uveljaviti (ter hkrati izpodriniti konkurenčne politične interese) prav prek številnih ponavljanj. Če ves čas ponavljam, na primer, da sem doma iz Sv. Križa, hkrati pripovedujem tudi, da sem del katoliške skupnosti. Postopek ni nov, saj ga je uporabilo že revolucionarno gibanje, ko je z dekreti spremenilo vrsto imen slovenskih krajev in ulic, ki so bila ideološko oporečna, in jih nadomestilo z imeni herojev novega sveta ali po »zgodovinskih dogodkih« (to je dogodkih, ki so legitimizirali revolucionarno oblast).

Analize konkretnih primerov jasno pokažejo, da je vračanje k »starim, avtentičnim tradicijam« z vračanjem prejšnjih, »avtentičnih« toponimov ali odstranjevanjem spomenikov herojem »ljudske revolucije«, čeprav je strokovno utemeljeno na tem, da je bilo preimenovanje ideološke narave in v bistvu ne gre za preimenovanje, temveč zgolj za vračanje starih imen, vedno v službi določenih ideoloških in političnih ciljev. Jasno pokažejo tudi, da v naravi ni nobenega spomenika, potemtakem tudi etnološkega spomenika samega po sebi ne, temveč da je spomenik vedno ideološki in politični konstrukt, s katerim določena skupnost nekemu predmetu pripiše določen pomen. To pa seveda implicira marsikaj. Predvsem to, da etnolog/kulturni antropolog narodnega blaga ne more zgolj »otemati pozabi« oziroma skrbeti za »ohranjanje dediščine«, kot se reče bolj sodobno. Če takšnega svojega delovanja ne problematizira, namreč (so)konstruira družbeni svet in identitetne mehanizme svoje skupnosti v službi določene politike in ideologije. Tisti etnolog/kulturni antropolog, ki želi s svojim delovanjem prispevati k znanosti, se mora zavedati, da takšno početje ni znanstveno, temveč politično in/ali ideološko delovanje.

Literatura:

A. DIPLOMATIST 1915: Nationalism and War in the Near East. Oxford, Clarendon Press.

HOBSBAWM, Eric in **Terence Ranger** (ur.) 1983: The Invention of Tradition. Cambridge, Cambridge University Press.

KURET, Niko 1978: Konec folkloristike? V: Glasnik SED let. 18, št. 1. Ljubljana, 20.

LOŽAR, Rajko (ur.) 1944: Narodopisje Slovencev I. Ljubljana, Klas.

NOVAK, Vilko 1956: O bistvu etnografije in njeni metodi. V: Slovenski etnograf let. 9, 7–15.

Predhodna objava / 1.03

Andrej Malnič

KRIŽI S KRIŽEM

Pobuda, da se Vipavskemu Križu povrne staro ime Sveti Križ, je imela pred dobrim letom dni v slovenski javnosti velik odmev. Precej pozornosti so ji posvetili tako lokalni kot tudi državni mediji. Vipavski Križ pač ni katerakoli slovenska vas. To je kraj, ki se je v preteklosti ponašal s statusom mesta, danes pa je zaradi svoje stare urbanistične in arhitekturne podobe pod spomeniškim varstvom in že samo zato turistično nadvse zanimiv. Pa ne le zato.

Tu je v samostanu bival pridigar Janez Svetokriški, ki mu je kraj dal ime. Tu je zbrani množici govoril Primož Trubar. Kraj se kot utrdba zoper Turke omenja v domnevni zvezi z Leonardom da Vincijem in še bi lahko naštevati. A namen našega spisa ni, da bi peli slavo Vipavskemu Križu. Zanimali nas bodo dogodki v zvezi s preimenovanjem kraja, predvsem to, kaj lahko ta primer pove etnologu in kulturnemu antropologu. Za lažje razumevanje je treba na začetku predstaviti nekaj temeljnih zgodovinskih dejstev o imenu kraja.

Kraj, točneje njegovo ime, se v pisnih virih prvič omenja leta 1252 kot villa Crucis. »Vse naslednje omembe kraja,« tako piše Ferdinand Šerbelj, »pa se nanašajo v osnovi na patrocinij cerkve, posvečene sv. Križu. Razlika je le v interpretaciji zapisov imena. S tem da se omenja Chreutz, Creucz, Creutz, Crux, Kreutz, Kreuz zum Vippach, Sveti Križ, Ipavski Križ, Heiligen Kreutz, Santa Croce di Aidussina, kar vse govori, da je kraju dal ime omenjeni patrocinij cerkve ... Nemško oz. slovensko poimenovanje Sveti Križ se je obdržalo najdlje, nad štiristo let, oziroma do povojnih let, ko so kraj leta 1955 z dekretom preimenovali v današnje ime. In če se v starejših listinah kraj imenuje samo Križ je isto, kot domačini Sv. Križ že od nekdaj imajo le za Križ, saj se itak razume, da ne gre za cestno križišče (zagovorniki Vipavskega Križa so namreč postavili domnevo, da bi lahko ime Križ prišlo od cestnega križišča, in ne od cerkve, ki je posvečena Svetemu Križu, op. A. M.). Za nekatere rešilna bilka, češ v časopisu Domovina leta 1868 je zapisano Križ Ipavski, ostane samo ena bilka, saj, kdor prelistava starejše časopise, dobro ve, kako nedorečeno in nedosledno je bilo pisanje vseh vrst imen.«¹

Leta 1955 je bil Sveti Križ preimenovan v Vipavski Križ. Prva pobuda, da bi se kraju vrnilo staro ime, je bila dana že leta 1994. Predlog za spremembo imena na krajevnem referendumu ni dobil potrebne večine.² Leta 1998 je KS Vipavski Križ od kriškega kapucinskega samostana prejel nov predlog, da bi se vrnilo kraju staro ime.³ Isti pred-

log je dobila tudi občina Ajdovščina.⁴ Ko so o tem predlogu izvedeli tisti prebivalci Vipavskega Križa, ki se z njim niso strinjali, so takoj ustanovili Iniciativni odbor za ohranitev imena naselja Vipavski Križ. Pozneje so se zbrali tudi pobudniki za vrnitev starega imena in ustanovili društvo Prijatelji Svetega Križa. Vnela se je prava medijska vojna med tistimi, ki so zagovarjali spremembo, in onimi, ki so bili proti. Da je šlo res za vojno, pričajo številne izjave (obeh strani), s katerimi so dogodke v zvezi s preimenovanjem kraja opisovali in doživljali kot bitko, boj, vojno ali spopad. Spor se je še posebno zaostрил takrat, ko je občinski svet občine Ajdovščina na seji marca 1999 izglasoval spremembo imena. Od 25 poslancev občinskega sveta jih je za spremembo glasovalo 13, pet jih je bilo proti, trije so se vzdržali, štirje poslanci pa so sejo zapustili.⁵ Iniciativni odbor je začel biti bitko za izpodbitni referendum. Ajdovski župan je uradno objavilo odloko o spremembi imena zadržal in določil, da morajo nasprotniki preimenovanja do 30. junija 1999, če hočejo, da bo referendum razpisan, zbrati 700 glasov podpore, to je pet odstotkov vseh volilnih upravičencev v občini Ajdovščina.⁶ Zbiranje podpisov se je začelo maja. Do zakonskega roka je pobudo za izpodbitni referendum v občini Ajdovščina podprlo 1346 ljudi.⁷ Referendum je bil zapovedan za nedeljo, 12. septembra 1999.⁸ Udeležila se ga je slaba polovica volilnih upravičencev (48,3 odstotka). Izid je bil tesen; proti spremembi imena je glasovalo 51,24 odstotka volivcev.⁹ V samem Vipavskem Križu (v to krajevno skupnost sodijo še nekatere druge vasi) je za preimenovanje glasovalo 139, proti imenu Sveti Križ pa 193 volivcev.¹⁰ Vipavski Križ je ostal Vipavski.

Dogodkov v zvezi s preimenovanjem Vipavskega Križa ne gre razumeti zgolj kot neko ceneno politikantstvo, podobno kot se na primer pri sprejemanju zakonov politiki preklajo zaradi proceduralnih zadev, pravnih tolmačenj, vejic in pik. Res je bilo v našem primeru tudi tega precej, vendar imajo dogodki v zvezi s preimenovanjem širši okvir. Na plečih Vipavskega Križa se je v tistih dneh odločalo o Resnici, Spoznanju, Zgodovini, Tradiciji, Kulturi, Demokraciji, Ljudski volji, Javnosti, Državi, Narodu, Ideologiji in podobnih človeških zadregah, ki jih pišemo z veliko začetnico. To niso bile zgolj učene filozofske ali akademske svetovnonazorske razprave zaprtega kroga ljudi. Stvar se je godila na ulici, pred in med ljudmi, zgodila se je kot način življenja, torej kot tisto, kar etnologi štejemo za svojo domeno raziskave. Zgodila se je na način, kako ljudje živijo Resnico, Zgodovino, Demokracijo kot ljudje, in ne le kot strokovnjaki, pravniki, filozofi ali politiki. Dokumenti iz teh dni ne pričajo samo o tem, kaj je kdo kdaj rekel, mislil ali storil. Govorijo predvsem o

tem, kako se je pravzaprav *delala in obenem živela zgodovina, kako so se delali in obenem živeli dogodki*. Govorijo o samem človeku, o njegovi kulturi, kako so ljudje živeli čas, ko se je odločalo o imenu Vipavskega Križa.

Če bi ta primer opisali stari zgodovinarji – kronisti (narodopisci se ga verjetno ne bi niti lotili), bi pač natančno navedli, kdaj in zakaj je bila vložena pobuda za preimenovanje kraja, kakšen je bil potek dogodkov, kje se hranijo viri za raziskavo, kaj je kdo rekel ali naredil, omenili bi še, da so bile razprave v občinskem svetu o preimenovanju živahne, kako je bila javnost vznemirjena, ker da je bil kršen ta in ta zakon. Verodostojnih podatkov, ki so pomembni tudi za etnologa, zagotovo ne bi primanjkovalo. Toda: kako so ljudje *živeli in delali* ves ta splet dogodkov, o tem bi bilo napisanega kaj malo.

Delati dogodka pomeni, da neki dogodek ne le *gledamo*, ampak ga tudi *vidimo*. Podobno kot je Holmes opozoril Watsona – ki ni vedel, koliko stopnic šteje njuno domače stopnišče –, da gleda, pa ne vidi. Skratka, *videti* pomeni opaziti in obenem vedeti, poznati, razumeti, spoznati, imeti do nečesa aktiven odnos. Pomeni, da to, kar vidimo, lahko tudi uporabljamo, da nekaj z *videnim* počnemo. *Živeti dogodek* pa pomeni, da človek ni zgolj šahist, ki bi premikal figure iz nekega drugega sveta, ampak je sam obenem šahovska figura. Človek *igra in je igran, živi dogodka, ki jih sam dela*. In tej ujetosti, ki jo moramo dobesedno razumeti, ni moč uteči. Ni mogoče zbežati od drugih figur. Na mizi nismo nikoli sami in šahovsko polje obstaja neodvisno od naše osebne volje. Posameznik si morda res misli, da je lahko sam, a je potem v očeh drugih ljudi prej podoben Watsonu kot Holmesu, v rokah šahovskega mojstra pa je zgolj navaden statist, ki se lahko žrtvuje. In prav zaradi pogleda drugega je človek tudi Človek, ne zgolj zato, ker je bil sam tako sklenil. Hkrati ne smemo pozabiti, da dediščine preteklih kultur stopajo v sedanjosti z nami kot naše sence. Ljudje pač nismo živali in se ne vohljamo, da bi izvedeli, kdo in kaj smo.

Medtem ko so pri šahu pravila in vrednost figur natančno določeni, je v življenju to veliko bolj ohlapno načrtano. Vsem nam je očitno, da moramo, če hočemo obstati kot družba, imeti pravila in jih spoštovati. In ker kot družba obstajamo, sklepamo, da pravila imamo in jih tudi spoštujemo. A težava je v tem, da kmet ni vedno kmet in kralj ni zmeraj kralj. Kakor nanese priložnost. Da je prostor, kjer živimo, sestavljen iz različnih okolij, da so v teh okoljih šahovska polja različnih, poljubnih in nestalnih oblik. Prostor, okolja in polja vedno znova in znova definiramo sami, seveda skupaj in v odnosu do drugih. Z novim pa ne zavržemo starega. Staro se kopiči kot dediščina. Je virus, ki ga nosimo v sebi, za sebe in za druge. Ljudje smo podobni Alici, ki so jo v Čudežni deželi poučili, da izreči in misliti ni isto. Od tod številne zadrege. Živimo v Čudežni deželi, kjer se vedno znova sprašujemo, ali to, kar *gledamo*, v resnici *vidimo*, in ali tako kot mi *vidijo* tudi drugi. Primer Vipavskega Križa je lep zgled za to.

Pobuda kriškega kapucinskega samostana, da se Vipavskemu Križu povrne staro ime, je v slovenski družbi vzpostavila neko posebno življenjsko okolje. Zanj je bilo značilno, da so se ljudje takoj razdelili na tiste, ki so bili za spremembo, in na one, ki so bili proti. Kot pričajo števil-

ni ohranjeni dokumenti, je delitev zajela vso Slovenijo, in ne le vaščanov Vipavskega Križa. Ujela je vse tiste, ki so se v tem novem življenjskem okolju našli in prepoznali, vse tiste, ki so menili, da sodijo vanj, da je ime Vipavskega Križa tudi njihova zadeva.

Čeprav so pravila, kako se postopa v takih primerih, napisana v zakonu, pa so bile razlage teh pravil različne. Prepirali se niso le o tem, ali lahko o preimenovanju odloča zgolj občinski svet, ali je bila pobuda pravilno vložena, ali naj se razpiše poizvedovalni referendum ali naj o tem na referendumu odločijo ljudje sami in ali naj referendum zajame zgolj vas Vipavski Križ, krajevno skupnost ali vso občino. Prepir se ni sukal le okrog proceduralnih zadev, pravnih tolmačenj in občinskih zdrah. Kot rečeno, odločalo se je tudi v imenu velikih tem Zgodovine, Resnice, Poštenja, Ideologije, Naroda in tako naprej. Pomembno je, da so bile tovrstne presoje za ljudi odločilnejše od proceduralnih in zakonskih postopkov. Sodbe ljudi so bile vrednostne in izključujoče do druge strani. Kulturni vzorec – matrica vedenja, je bil takšen: na primer izrečeni stavek, da je občinski odlok, s katerim je bilo vrnjeno kraju staro ime, pošten, v očeh zagovornikov Svetega Križa ni pomenil le, da je bil pravilno izpeljan z zakonom določen postopek. Pomenil je tudi, da je bilo preimenovanje storjeno v imenu Poštenja, bilo je zadoščeno Pravici, Resnici in Zgodovini. Nasprotniki, ki niso mislili tako, so za zagovornike

- 1 Ferdinand Šerbelj, Imena krajev so naša kulturna dediščina. Tudi Sv. Križ, mar ne? V: Novi glas 8. junija 2000, let. 5, št. 21, Trst, Gorica 2000, 7. Glej tudi: Mirko Kovač, Sveti Križ – Vipavski Križ. Ljubljana 2000, Prijatelji Svetega Križa, 131. Esej je napisan na podlagi več kot sto časopisnih prispevkov in dokumentov, ki jih je zbral Mirko Kovač (gl. nav. delo). Najprej navajam časopisni vir, nato pa še stran, na kateri je v zborniku člankov in dokumentov *Sveti Križ – Vipavski Križ* citirani prispevek.
- 2 Rosana Rijavec, Ali bodo odločali krajani? V: Oko 28. januarja 1999, let. 6, št. 154, Nova Gorica 1999, 5. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 23.
- 3 Slavica Crnica, Bo Vipavski Križ spet Sveti Križ? V: Delo 21. januarja 1999, let. 41, št. 16, Ljubljana 1999, 7. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 21.
- 4 Vanja Alič, Križ, ki razburja prebivalce. V: Dnevnik 10. septembra 1999, let. 49, št. 246, Ljubljana 1999, 15. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 105.
- 5 Spet politična odločitev. V: Primorske novice 9. marca 1999, let. 53, št. 19, Koper, Nova Gorica 1999, 32. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 50.
- 6 Vanja Alič, Zbiranje podpisov se je začelo. V: Dnevnik 29. maja 1999, let. 49, št. 143, Ljubljana 1999, 10. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 74.
- 7 Slavica Crnica, Podpisov celo preveč. V: Delo 2. julija 1999, let. 41, št. 150, Ljubljana 1999, 6. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 79.
- 8 Pred referendumom o preimenovanju Vipavskega Križa. V: Novi glas 9. septembra 1999, let. 4, št. 34, Trst, Gorica 1999, 16. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 104.
- 9 Slavica Crnica, Ime Vipavski Križ bo ostalo enako. V: Delo 13. septembra 1999, let. 41, št. 212, Ljubljana 1999, 1. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 109.
- 10 Vipavski Križ bo ohranil svoje ime. V: Novi glas 16. septembra 1999, let. 4, št. 35, Trst, Gorica 1999, 12. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 110.

preimenovanja zato živeli v Zmoti, Neresnici in Nezgodovini. Zagovorniki Vipavskega Križa pa so bili prepričani, da je bil v občinskem svetu kršen z zakonom določen postopek, ker je občinski svet odločil v imenu krajanov, ne da bi predhodno vse krajane sploh vprašal, kaj si o preimenovanju mislijo. Zato v očeh zagovornikov Vipavskega Križa odlok o preimenovanju zaradi proceduralne zmote ni bil le pravno sporen, ampak tudi Nepošten in Krivičen. Bolj kot samo preimenovanje je zagovornike Vipavskega Križa razjezila aroganca 13 svetnikov občinske oblasti.¹¹ Skratka, ljudje so se razvrščali na podlagi tega, kako so živeli in delali Resnico, Zgodovino, Demokracijo, Poštenje in tako naprej. Poglejmo, kaj je v pismu¹² (12. septembra 2000) ajdovskemu županu zapisal Mirko Kovač, zagovornik preimenovanja, ko je bilo ime Sveti Križ na referendumu zavrnjeno.

»Pred letom dni je pičila večina udeležencev referendumu v ajdovski občini zavrnila predlog, da se Vipavskemu Križu vrne izvirno ime Sveti Križ. Da se je to zgodilo, smo krivi sami, ker ne poznamo zgodovine in nasedamo uradnim dokumentom iz totalitarnih časov (ko je bil Sveti Križ preimenovan v Vipavski Križ, op. A. M.), ali kot je dejal pisatelj Marjan Tomšič, ko je izvedel za napoved referendumu: 'Kako je mogoče ljudi spraševati, ali naj bo Križ Vipavski ali pa naj se imenuje tako, kakor se je pred preimenovanjem, kakor so ga predniki tega istega ljudstva nekoč že poimenovali?' Res, o zgodovinskih dejstvih ljudi na referendumih ni mogoče spraševati. Referendumsko vprašanje se bi, če bi hotelo biti resnicoljubno, moralo glasiti: 'Ali ste zato, da se ohrani odlok iz leta 1955, po katerem je bil kraj brez predhodnega referendumu iz političnih razlogov preimenovan v Vipavski Križ?' ... **Sv. Križ je torej v zavesti in srcih Križanov preživel avstrijsko in italijansko nadoblast in zdelo se je, da bo preživel tudi novo jugoslovansko, saj v dokumentu Krajevnega odbora Osvobodilne fronte iz 29. avgusta leta 1944 beremo, da so se volitve vršile v Sv. Križu. Še dobro leto kasneje otroci iz Sv. Križa prejmejo spričevalo Poverjenišтва PNOO za Slovensko Primorje v Ajdovščini, na katerem je izrecno navedena osnovna šola v Svetem Križu. Enako še v spričevalu za šolsko leto 1946/47, medtem ko se Vipavski Križ prvič pojavi v šolskih spričevalih kriških otrok za šolsko leto 1947/48. Kaj se je zgodilo, da so otroci čez noč prišli v drugi kraj? Pravzaprav še nič uradnega, kajti šele leta 1948 je bil v Uradnem listu 10-64/48 objavljen sklep, da 'naselja ne smejo imeti imen, ki niso v skladu z današnjo družbeno in narodno stvarnostjo ali ki žalijo narodnostni čut slovenskega naroda ...' ... Ljudje se oblasti uklonijo. Skozi zid se ne da ... **Nasilni ukrep oblasti postane z menjavo generacij dejstvo, okoliščine brez alternative, sčasoma navada. V tej navajenosti in odsotnosti zgodovinskega spomina postane poskus, da bi kraju vrnili ukradeni pravi imi, pragmatično vprašanje, sinonim za 'same sitnosti, nepotrebne poti, zapravljjanje časa, stroške in nobene koristi', kot je zapisano v referenduskem propagandnem materialu zagovornikov Vipavskega Križa. Prav ti - kakšen narobe svet - trdijo, da je povrnitev imena 'vpletanje Cerkve v politiko', 'pritisk na ljudi čez vso mero', 'zdraharstvo, kovanje političnega kapitala' - četudi je prav do preimenovanja Sv. Križa v Vipavski Križ leta 1955 prišlo izključno iz ideoloških in političnih razlogov. Ali je ideologija kraju povrniti pravo ime?» (tisk poudaril A. M.)****

Povsem drugačen pogled so imeli nasprotniki preimenovanja. Pred referendumom je v Delu¹³ Diana Koloini zapisala:

»Ja, pa čeprav se sliši patetično: če bodo spremenili ime vasi, iz katere sem doma, bodo posegli tudi v del moje identitete ... V imenu česa je mogoče spremeniti ime neke vasi? Ime, po katerem je prepoznavna in v katerem se prepoznavajo tudi njeni prebivalci. Vrh tega ime, ki ni zaznamovano s prejšnjim sistemom in politično ideologijo, katere znamenja naj bi bilo treba povsod izbrisati. Šključujejo se na tradicijo - ki je v tem primeru kaj malo tradicionalna, saj zgodovina pravi le o nenehnem spreminjanju. In radi bi tudi počastili njenega najznamenitejšega prebivalca, Janeza Svetokriškega; sedanji prebivalci ob tem menda ne morejo imeti posebne veljave. Menda ne, če jih postaviš na 'njihovo' mesto. Duhovnik le govori s posebnega mesta in to je v resnici njegov edini pravi argument. Zastopa institucijo in njeno ideologijo - ker če tovrstna zamenjava ni ideološko zaznamovana, potem res ne vem, kaj je ideologija ... Menda je vaščanov premalo, da bi smeli odločati o tako pomembni stvari, kot je ime njihove vasi. In res jih je malo (okrog 130), skoraj bi se lahko reklo nekaj posameznikov. A kdo naj bi torej odločal? In v imenu česa? Kdo in predvsem kaj je tisto, kar ima v svobodi pravico odločanja o drugih, če mnenje 'nekaj posameznikov' ne šteje? A morda ne gre za to, da ima prav vsak posameznik pravice, omejene s pravicami enakovrednih drugih posameznikov?» (tisk poudaril A. M.)

Ta dva zgleđa lepo pričata, da je spor med obema stranema vsestranski in dokončen. Za povrhu vsega pa lahko, na načelni ravni, damo prav tako enim kot drugim. Res je, kot piše Mirko Kovač, da lahko nasilni ukrepi nedemokratske oblasti postanejo sčasoma in z zamenjavo generacij navada. Dejanj, ko s silo postavljena pravila postanejo z leti celo tradicionalne navade, je v zgodovini dovolj. Res pa je tudi to, kar je zapisala Diana Koloini. V imenu česa ali koga je mogoče v demokratični družbi spreminjati imena? Poglejmo, kaj je o pravi krivici v času bitke za ime menil Križan Egon Bartelj.

»Leta 1954 so s preimenovanjem Križa v Vipavski Križ opeharili mojo mamo in vse, ki ste tedaj bili tukaj. Zdaj so svetniki popravili krivico 10 do 15 starejšim ljudem, vsem nam pa, ki zdaj tukaj živimo - vključno z našimi otroki - so jo na novo storili. In to kljub toliko opevani demokraciji. Ne zavedajo se, da je tudi minulih 50 let Vipavskega Križa za nas dragocena zgodovina, ki se ji ne moremo odpovedati.«¹⁴ Sprti strani se nista strinjali v nobeni zadevi, razen v tem, da se ne strinjata. Drug drugega so prepričevali, kaj je družbena in narodna stvarnost, grajali in diskvalificirali. Poglejmo dva primera. Mirko Kovač, zagovornik Svetega Križa, je zapisal:

»Prijatelji Sv. Križa smo v svojih javnih nastopih in predstavitvenih gradivih (zloženki) vnaprej zavračali zlorabo referendumskega vprašanja v verske ali politične namene. Izrečno smo zapisali, da 'ime kraja ni politično vprašanje, tudi ne stvar vere'. Tega pa ne moremo trditi za iniciativni odbor za ohranitev imena Vipavski Križ, ki je na propagandni razglednici po našem mnenju uporabil neprimeren jezik, ko npr. piše, da se 'po cerkvah stopnjuje pritisk na ljudi', da gre na referendumu za glasovanje 'proti vpletanju Cerkve v politiko', ko so vse, ki se z njimi ne strinjajo, poimenovali s 'poli-

tikanti' ali s tistimi, 'ki si poskušajo z zdrahami kovati politični kapital', in podobno. Višek pa je žaljivo izrazoslovje pobudnikov preimenovanja v Vipavski Križ doseglo z izjavo Boruta Koloinija za Primorske novice z dne 14. septembra čes, da so sedaj 'ustavili ajdovsko zdraharsko bando'. Menimo, da si univerzitetno izobražen človek in humanist takšnega besednjaka ne bi smel privoščiti. Hkrati ostro zavračamo takšna žaljiva podtikanja, saj je naš referendumski boj ves čas potekal umirjeno in strogo. Ni pa bil vselej takšen volilni boj 'nasprotne strani'. Naj spomnim le na trganje plakatov, sam pa sem te dni po pošti od anonimnega zagovornika Vipavskega Križa prejel celo našo zloženko, namazano s človeškim blatom ...»¹⁵

Borut Koloini, zagovornik Vipavskega Križa, pa je razpoloženje v referendumskem obdobju opisal tako:

»Rezultat referenduma in tudi zgodbe je znan. Kaj vse je k temu prispevalo, je že zgodovina. Res je, da sem ob koncu referenduma s še vročo glavo nepremišljeno izrazil upanje, da bomo s tem zaustavili ajdovsko zdraharsko bando in s tem nekatere po nepotrebnem užalil. S tem nisem mislil tistih, ki si iskreno želijo takšnega ali drugačnega imena naše vasi, in se jim zato opravičujem. Z izjavo sem meril na tiste, ki so lagali – ne le o meni, pač pa tudi o mojih sorodnikih in sodelavcih, na tiste, ki so mi prerezali gumo na avtomobilu, in ne nazadnje na tiste, ki so mojo ženo s komaj rojeno hčerko metali iz stanovanja in jima obljubljali linč. Ob tem je njihova zahteva, da mi vzamejo diplomu in vržejo iz službe, prava malenkost. S takšnimi ljudmi se pa ni mogoče pogovarjati.«¹⁶

Odnos, kako se je živelo in delalo te dogodke, je bil oseben in angažiran, saj je ime kraja del osebne in krajevene identitete, ime, takšno ali drugačno, nosijo namreč oboji v srcu in zavesti. Nekateri bolj, drugi manj pogumno, ali kakor je zapisal novinar, ki se je v času referendumskega boja pogovarjal z nekaterimi Križani: »Tudi nekaj možakov, ki se domala vsak dan najdejo na mostu pred glavnim vaškim portonom, se je v soboto odločno zavzelo za novo staro ime Sveti Križ, čes da je to edino prav. Nihče od njih ni želel povedati svojega imena. Zakaj? 'Mi smo tiho za Sveti Križ in se nočemo izpostavljati, oni drugi se gredo pa histerično revolucijo, hočejo z glavo skozi zid, čeprav je vse že odločeno. Vas bi radi razklali, a jim ne bo uspelo.'«¹⁷

Poglejmo, kako je novinar Mladine Jure Aleksič v značilnem slogu revije živo opisal svoj obisk Vipavskega Križa v času, ko se je bila bitka za ime:

»'Od katere stranke sta? Od Kacina? Od Janše?' naju je za začetek pobaral krepak sivolas gospod srednji let, oblečen v temno zeleno bundico. Ne, niti od Kacina niti od Janše. 'Potem sta pa gotovo komunisti.' Ne tudi komunisti nista. Ja, kaj pa sva potem? No, osebno sem v političnem smislu skrajno demokratičen: vse politike sovražim enako. Ta uvodni gambit požanje nemalo odobravanja, gospa mama pa pristavi: 'Na tisti njihov parlament bi morali itak vreči bombo ...' Vsi zbrani so zaradi nastale situacije v domačem kraju, milo rečeno, slabe volje. Za vse skupaj krivijo lokalne politike. 'Zaradi njih je danes tukaj tako, kot je bilo leta 42: al' si fašist al' pa komunist! Med sabo je vse sprto,' razloži možak v modrem pajacu.«¹⁸

Ker je novinar Mladine Jure Aleksič od Križanov izvedel, da naj bi bil v Vipavskem Križu prvi referendum o tem, kakšno ime kraja želijo imeti Križani, že leta 1952, ko je

oblast hotela zamenjati ime Sveti Križ, je stopil do človeka, ki naj bi se tega referenduma v vasi še edini spominjal. Kako je bilo z referendumom iz leta 1952, je novinarja verjetno zanimalo zato, ker so nekateri zagovorniki referenduma iz leta 1999 trdili, da komunistična oblast ni zamenjala imena s silo, ampak na referendumu. In kaj je povedala ta še edina živa priča? Tole:

»'Kurac je bil to referendum!' eksplodira gospod Vinko: 'Iz Nove Gorice je prišla partijska drhal in nas pritiskala.' Na kakšen način? 'S sestanki. Vsako nedeljo so nas po maši gonili v dvorano nad trgovino! Pet nedelj in vsako nas je bilo manj tistih, ki smo bili za Sveti Križ. Oni so hoteli imeti Hum! Hum, si morete misliti?' Na koncu naj bi neka ženska, partijska živina, le popustila: če že tako obupno hočete imeti križ, pa naj bo Vipavski Križ.«¹⁹

Vojni za ime, ki se je preteklo leto bila pred vso slovensko javnostjo, ni videti konca. Je le čas premirja in ne miru. Dediščina vojne bo ostala za vedno z nami kot senca. Imeli jo bomo ob sebi za nas in za druge. Poraženci so resda v manjšini, a zmagovalci imajo le pičlo večino. Ali kot je zapisal Mirko Kovač v prispevku z naslovom Bitka še ni končana:

»To kaže na razdeljenost ajdovske javnosti ob primeru Sv. Križa, zato menimo, da zmagoslavje nasprotnikov imena Sv. Križ ni na mestu, pač pa je čas za trezen premislek.«²⁰

Besede pisatelja Marjana Tomšiča iz pisma, poslanega ajdovskemu županu 7. januarja 1999,²¹ ko se je vojna vihra preimenovanja šele dobro začela, gre vzeti tudi zares:

»Menim, da je treba popraviti tiste napake, ki so nastale zaradi ideološke zaslepljenosti. Če zdaj vztrajamo v tej zablodi in se skušamo reševati z nekakšnimi referendumi, dokazujemo le to, da nam ni mar za zgodovino, torej za dejstva. In seveda za resnico. Ta pa je v tem primeru ena sama: Vipavski Križ je pač Sveti Križ.

Ne zamerite, ker vas nadlegujem s tem pisanjem. Vem, da imate kot župan polno glavo skrbi. Menim pa, da boste s

11 Borut Koloini, Preimenovanje in aroganca. V: Primorske novice 18. maja 1999, let. 53, št. 38, Koper, Nova Gorica 1999, 24. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 73.

12 Mirko Kovač, nav. delo, 3–5.

13 Diana Koloini, Preimenovanja. V: Delo 15. februarja 1999, let. 41, št. 36, Ljubljana 1999, 8. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 25.

14 Nada Mavrič, Stare zamere nove krivice. V: Dnevnik 8. marca 1999, let. 49, št. 64, Ljubljana 1999, 5. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 47, 48.

15 Mirko Kovač, Bitka še ni končana (pisma bralcev). V: Primorske novice 24. septembra 1999, let. 53, št. 74, Koper, Nova Gorica 1999, 5. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 121.

16 Borut Koloini, Imena krajev so naša kulturna dediščina. V: Novi glas 6. julija 2000, let. 5, št. 25, Trst, Gorica 2000, 7. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 132.

17 Nada Mavrič, Stare zamere nove krivice. V: Dnevnik 8. marca 1999, let. 49, št. 64, Ljubljana 1999, 5. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 48.

18 Jure Aleksič, S Križem je strašen križ. V: Mladina 15. marca 1999, št. 11, Ljubljana 1999, 46–48. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 58–60.

19 Ibid.

20 Mirko Kovač, Bitka še ni končana (pisma bralcev). V: Primorske novice 24. septembra 1999, let. 53, št. 74, Koper, Nova Gorica 1999, 5. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 121.

21 Mirko Kovač, nav. delo, 20.

povrnitvijo prvotnega imena kot župan naredili dobro, ne samo dobro, temveč tudi pravično delo. In se bo reklo: 'Ko je bil župan gospod Bavec, se je bobu spet reklo bob.'»

Kot vemo danes, je bil referendum razpisan in občinski odlok o preimenovanju Vipavskega Križa, ki bi ajdovskega župana popeljal v zgodovino, razveljavljen. In vaščani? V svojem domačem kraju bobu še naprej pravijo preprosto Križ, tako tisti, ki v srcu nosijo Svetega, in oni, ki nosijo Vipavskega. To ime je staro, je ljudsko in ni uradno. Za oblast ne šteje. Je pa dovolj povedno, da njihovi bližnji sosedje vedo, od kod Križani so, in ime ne žali ne verskih ne narodnih čustev. Zadoščeno je Pravici in Zgodovini ter Družbeni in osebni stvarnosti. Smo potemtakaem morebiti za spor krivi mi – tisti drugi, ker ne vemo, kje je Križ?

In etnologi ter kulturni antropologi? Dobro bi bilo, če bi bili ob teh zadevah takrat zraven, ker so tovrstni dogodki področje naše raziskave. Vprašanje demokracije je v osnovi eno temeljnih civilizacijskih vprašanj, ker je urejanje odnosov v družbi v temelju problem kulture. Če bi bili zraven, bi morda tudi vojne ne bilo. Morda! Zagotovo pa bi politikom in oblastem dokazali, da vemo o teh rečeh precej koristnega povedati. Povedali bi jim lahko, kaj si mislimo o tradiciji, kaj tradicija sploh je, kako lahko nastane, živi in propade. Kakšne posledice imajo nasilni ukrepi za način življenja ljudi, kaj se zgodi z zamenjavo generacij. Kaj je identiteta in podobno. Temeljno vprašanje je tudi tako imenovano izumljanje tradicije, kako ga razumeti, kakšen odnos imajo današnji ljudje do v preteklosti izumljene tradicije – najsi je bila izumljena nasilno ali ne. Iz zgodovine dobro vemo, da so bile nekatere navade, ki jih danes ljudje štejemo za svoje, v preteklosti ljudem vsiljene bolj ali manj boleče. A kot pravi ljudski pregovor, čas celi rane. Posebno še, ker z zamenjavo generacij spomin blede. Kjer pa priče ostanejo, boleč spomin marsikdaj terja svojo pravico. Na koncu lahko z mirno vestjo pritrdimo besedam Ferdinanda Šerbelja, da: »Na referendumu ni štela ta ali ona 'strokovna opcija', temveč je šlo za odločanje vnaprej prepričanih (beri sprtih) volivcev, ljudi z dveh bregov iste reke.«²² V tem stavku je izpovedana vsa zadrega, ki pesti našo družbo. Strokovnost malo šteje, strpnega dialoga ni in za povrh vsega marsikdo sodi, da kršimo tudi temeljna demokratična pravila. Kako in kdo bo postavil vse ljudi z dveh bregov reke v isti čoln, če so na enem bregu reke tudi taki, ki trdijo, da se o resnici ne glasuje, ker »/r/ esnica ostane resnica, tudi če vi glasujete proti njej«?²³ Na drugem bregu pa so ljudje, ki menijo, da ni le ene resnice. Obenem so tudi prepričani, da če se o resnici ali resnicah glasuje, se lahko glasuje tolikokrat, kolikokrat dovoljuje zakoniti postopek, in ne le enkrat. In imamo tudi take, ki tako kot Pilat vprašujejo: *Kaj je resnica?* Ne belijo si glave, kako bi našli pot do resnice, niti ne preštevajo, koliko je resnic. Njihovo temeljno vprašanje je, ali resnica sploh obstaja, in če obstaja, kakšna je v svojem obstoju. Verovati in spraševati se pa je človeško in legitimno.

22 Ferdinand Šerbelj, *Imena krajev so naša kulturna dediščina*. V: *Novi glas* 8. junija 2000, let. 5, št. 21, Trst, Gorica 2000.
7. Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 131.

23 Mirko Žakelj, »Posilstvo ob Križu«. V: *Primorske novice* 1. oktobra 1999, let. 53, št. 76, Koper, Nova Gorica 1999, 19.
Glej tudi: Mirko Kovač, nav. delo, 110.

Predhodna objava / 1.03

Alenka Černelič Krošelj

SV. KRIŽ ALI PODBOČJE

Podbočje je vas, ki leži 10 kilometrov južno od Krškega, 13 kilometrov vzhodno od Brežic in pet kilometrov vzhodno od Kostanjevice na Krki, v kotlini med reko Krko, griči in Gorjanci. Upravno sodi v občino Krško in posavsko regijo. Že od ustanovitve župnije nekje v 12. stoletju je njeno središče, od 19. stoletja pa je bila vas tudi sedež raznih upravnih ustanov, občine in zdaj krajevne skupnosti. Vas se je do leta 1952 imenovala Sv. Križ, potem pa so ji dali novo ime Podbočje.¹

Za približno predstavo velikosti vasi naj navedem podatke:

- leta 1869 je vas imela 288 prebivalcev, občina Sv. Križ pa 1858,
- leta 1931 je vas imela 369 prebivalcev, občina 2209,
- leta 1999 pa 325 prebivalcev in krajevna skupnost 1663.

Sama vas nima kakšne slavne zgodovine, vendar pa je z njo povezanih kar nekaj omembe vrednih podatkov:²

- območje je bilo zagotovo že zgodaj naseljeno, saj je le-ga vasi zelo ugodna, blizu vode, zavarovana z Gorjanci. Z vinorodnih gričev sega pogled na ves Krakovski gozd, vse Krško polje, vse do zasavskih hribov. O naselitvi pričajo najdišča v okolici vasi, o dobri legi pa ostanki stolpa na griču Stari grad, ki je po domnevah arheolo-gov³ rabil kot razgledni stolp v povezavi s kostanjeviškim gradom. Najbolj znana najdba s Starega gradu je kamniti lev, ki je zdaj na ogled v predidverju Narodnega muzeja v Ljubljani;⁴
- kraj Sv. Križ je prvič omenjen 8. maja 1249, ko je kot priča pri drugi ustanovni listini kostanjeviškega samo-stana zapisan tudi župnik Tomaž od Sv. Križa (de sanc-ta Cruce).⁵ Leta 1296 se omenja Sv. Križ prvič nepo-sredno kot fara, in sicer na papeškem desetinskem sez-namu,⁶ leta 1444 pa kot prafara;⁷
- prav tako je s Kostanjevico povezano delovanje pomož-ne kovnice, ki je v Sv. Križu delovala med letoma 1228 in 1235. Znana je po številu prikovov in hibridnih nov-cev ter legendi -ANCTACRV-. Na podlagi enega izmed najdenih kovancev je Franc Černelič oblikoval znak za gasilsko društvo in izpeljanko predlagal tudi za grb kra-jevne skupnosti.⁸

Nekaj zgodovinskih podatkov sem nanizala, da vsaj malo predstavim vas, ki sicer ni nič posebnega, prav tako ni posebno njeno ime ali povojno preimenovanje. Vendar pa je taka »majhna in nepomembna« zgodovina zelo pomem-bna za njene prebivalce in vse, ki so kakorkoli povezani z

njo. Pomemben del tega je tudi ime kraja, saj prav posta-vitev posameznika v natančno določen prostor pomeni velik del njegove identitete. Že ime je marsikaj povedalo o vasi, jo opredelilo kot katoliško in izražalo visoko stop-njo kolektivne katoliške zavesti njenih prebivalcev.

Kdaj natančno je bila vas poimenovana Sv. Križ, se ne ve. Najbrž nekako sočasno z graditvijo prve cerkve nekje v 12. stoletju, ki so jo posvetili svetemu Križu. Ta cerkev je stala vse do začetka 20. stoletja na majhni vzpetini sredi vasi, v zapisih o vasi pa se vedno pojavlja ime Sv. Križ ali v nemščini ali latinščini (Hailigen Creuz, Heilig Creutz, Sancta Cruce, Sancta Crux). Nekaj časa, konec 19. sto-letja, naj bi se vas imenovala Križovo, vendar pravih do-kazov, razen blede spominov ljudi, nisem našla. Najbrž jo je hotel takratni župnik tako poimenovati zaradi šte-vilčnosti krajev z imenom Sv. Križ, z razvojem pošte pa so iz istega razloga oblasti dodale še »pri Kostanjevici« (zum Landestro). Leta 1930 si je takratni občinski od-bor občine Sv. Križ pri Kostanjevici prizadeval, da bi na-mesto »pri Kostanjevici« bila oznaka »ob Krki«. Zahtevo so utemeljevali s tem, da je to bolj natančna oznaka in je v splošni uporabi, pa tudi na uradih in pošti so velikokrat

- 1 O preimenovanju več v nadaljevanju. Vas bom imenovala gle-de na časovno obdobje, o katerem pišem, in glede na to, kako se je takrat tudi uradno imenovala.
- 2 O samem kraju je le malo neposrednih zgodovinskih virov. Črpala sem iz literature, povezane s Kostanjevico, kjer je večkrat omenjen tudi Sv. Križ, za zadnji dve stoletji pa je najti podatke tudi v župnijski in šolski kroniki ter seveda v spominih in zapisih krajanov.
- 3 Izkopavanja so potekala leta 1977 (Posavski muzej Brežice), poletni študentski tabori pa v letih 1992, 1993 in 1994. Ude-leženci so bili mladi prostovoljci Evropskega foruma zdru-ženj za varstvo dediščine. Več v: Mitja Guštin (ur.), Podboč-je/Stari grad. Brežice 1993.
- 4 Kopija kamnitega leva, sicer na grozljivem marmornem pod-stavku, krasi leta 1999 obnovljen trg pred cerkvijo sredi vasi.
- 5 Jože Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234–1786. Kostanje-vica na Krki 1987, 135.
- 6 Stanko Škaler, Iz preteklosti Podbočja. Naša šola 1854–1964. Podbočje 1964, 16. Sancta Crux prope Landestro (Sv. Križ pri Kostanjevici).
- 7 Ibid. Urfar zu Heiligen Kreuze.
- 8 Leta 1999, ob 750-letnici prve omembe kraja, so potekale razne akcije, ki so pripomogle k oživitvi, predvsem pa uredi-tvi vasi Podbočje. Tako je bil tlakovan in urejen trg pred cerk-vijo, kjer je postavljena tudi omenjena kopija leva. Uredili so vodnjak na trgu (sicer ne prav uspešno) ter začeli urejati po-kopališče (poti in zid z ograjo). Osrednja prireditve je bila maja, izšel je tudi zbornik Ob 750-letnici Sv. Križa, Podboč-je 2000.

zamenjevali kraja Sv. Križ in Kostanjevica.⁹ Tej prošnji ni bilo ugodeno, so pa nekateri kljub temu, na primer tudi gasilsko društvo, na svojem pečatu uporabljali tako ime (Sv. Križ ob Krki).

Leta 1948 je prezidij ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije izdal zakon o imenih naselij in označbi trgov, ulic in hiš. Tretji člen tega zakona se glasi: »Naselja ne smejo imeti imen, ki niso v skladu z današnjo družbeno in narodnostno stvarnostjo ali ki žalijo narodnostni čut slovenskega naroda ali drugih narodov Jugoslavije.«¹⁰

Sv. Križ so preimenovali v Podbočje šele leta 1952. Natančen datum ni znan, kajti v arhivu okrajnega ljudskega odbora Krško ni dokumentov o tem, v krajevni skupnosti pa o tem, vsaj po besedah domačinov, niso vedeli ničesar. Sprememba je bila objavljena le v glasilu krškega okraja Naše delo. V notici je zapisano: »... dosedanje ime Sv. Križ v Kostanjevici (se preimenuje, op. p.) v Podbočje.«¹¹

Novo ime so vzeli po griču Bočje in delu travnikov blizu vasi, ki so mu domačini že rekli Podbočje. Ljudje se zelo različno spominjajo, kdaj in kako so izvedeli za novo ime svoje vasi. Le malokdo je to prebral v časopisu. Tako nekateri pravijo, da je bilo preimenovanje aprila, drugi pa od aprila do novembra 1952. Ljudem sprememba sicer ni bila všeč, vendar niso ukrepali. Niso pa se strinjali, ker:

- so bili vajeni starega imena in niso videli razlogov za zamenjavo, saj sta vas in vse območje skorajda povsem katoliška;
- se jim ime Podbočje ni zdelo primerno že zaradi ledinskega imena nekaj travnikov in njiv, dolgih kilometer, ki v resnici ležijo pod gričem Bočje, medtem ko vas leži pod gričem Stari grad.

Vaščani so se bali kazni, ki bi jih lahko doletele, če bi se javno upirali odločitvi. Že za manjše stvari so bili takrat večkrat kaznovani, najpogosteje z dvema mesecema orožnih vaj. Uprli so se s tem, da novega imena niso uporabljali v pogovoru, prav tako pa niso hoteli pisati novega imena na poštne pošiljke - in tako so delali tudi ljudje od drugod. Kmalu pošta, ki je bila naslovljena na Sv. Križ, ni več prihajala. Takratni župnik Viktor Frole je v pismu škofiji spraševal, kaj naj naredi z novim imenom. Odgovorili so mu, da je kraj pač Podbočje, župnija je še vedno Sv. Križ, uradno pa se bo imenovala Sv. Križ - Podbočje,¹² tako kot so naredili tudi z mnogimi drugimi župnijami v Sloveniji.

Počasi je v zavest ljudi prišlo novo ime in se v sedemdesetih letih z novo generacijo skorajda povsem udomačilo. Veliko vaščanov in okoličanov je še vedno ohranjalo staro poimenovanje, na primer »Grem v Sv. Križ« ali »To so pa Križevci«, večina mladih pa se je že imela za Podbočjane.

Tako je minilo slabih štirideset let, ko so se ljudje ukvarjali z drugimi stvarmi in imeli ime, prvo ali drugo, za nekaj, kar pač je, se je zgodilo in jih ni kaj posebej zanimalo.

Z novimi političnimi razmerami pa je nastala tudi prva pobuda za vračanje imena Sv. Križ. Leta 1990 jo je dal župnik France Novak. Na svetu krajevne skupnosti so sklenili, da bodo vaščani Podbočja hkrati z odločanjem o neodvisnosti Slovenije odločali tudi o imenu vasi. To je bilo sicer izpeljano v obliki ankete in ni bilo zavezujoče za nikogar. Od 288 volivcev jih je tako bilo 215 za Sv. Križ, 71 za Podbočje, dva anketna lista pa nista bila veljavna.

Takrat so tudi drugje po Sloveniji načenjali ta vprašanja in kar veliko krajev je spet dobilo stara imena, ponekod pa so zadržali nova. V Podbočju je opravljena anketa sprožila proces opredeljevanja in polarizacije, ki še ni končan. Nekateri so menili, da je bila izvedba ankete pametna in dobra poteza ter naj se na podlagi njenega izida vasi povrne odvzeto ime. Drugi so trdili, da je anketa prišla preveč nenadoma ter bi o tem morali odločati počasneje in preudarno. Veliko pripomb pa so imeli tudi prebivalci okoliških vasi, saj bi se poleg same vasi preimenovala tudi krajevna skupnost in kar nekaj malih vasi, ki so jim v sedemdesetih letih prav nerodno dodali še »v Podbočju«. Tudi oni so hoteli sodelovati pri odločanju.

Svet krajevne skupnosti je sklenil, da bo vse pretehtal in ne bo ukrepal na podlagi ankete. Skupaj z občino so prosili strokovnjake za mnenje in nasvet, dobili pa so seveda zelo različne odgovore.¹³ Od njih ni bilo kakšne posebne koristi, delno zaradi mnenj, ki niso dajala konkretnih rešitev, predvsem pa zaradi popolne nesprejemljivosti kakršnegakoli vpletanja »tujcev, nedomačinov«. Poleg tega je vsaka stran mnenja uporabljala in prilagajala v svoje namene.

Na podlagi pridobljenih in izraženih mnenj, da je treba o zadevi odločiti razumno in pretehtano, sta svet in skupščina krajevne skupnosti Podbočje po dobrih dveh letih razpisala javno razpravo. Potekala je v prostorih gasilskega doma od 10. januarja do 10. februarja 1993, in sicer vsako nedeljo od 8.30 do 10.00. Razprave so se udeleževali predvsem moški, ki so po jutranji maši skočili še na kozarček v gostilno, po razpravi pa spet s somišljeniki analizirati dogodke. To je bil zelo razburljiv čas, prebivalci vse krajevne skupnosti so se razdelili na dva pola, na zagovornike Sv. Križa in na zagovornike Podbočja. Prvi so poudarjali predvsem več kot sedemstoletno zgodovino, tradicijo in primernost starega imena. Pomemben argument je bil tudi poprava krivice, ki se je zgodila z nasilnim preimenovanjem. Drugim - mlajši generaciji in tistim, ki so bolj liberalno ali levo usmerjeni - pa je bilo bolj všeč novo ime. Podbočje je po njihovem mnenju nevtravno, lepo ime, ki je vzeto iz samega kraja in tako tudi zelo primerno. Vas in krajevna skupnost pa že nekaj desetletij nista več samo katoliški, ampak tudi ateistični, poleg tega je Podbočje znano tudi širše, predvsem po športu.¹⁴

Namen javne razprave je bil v obveščanju ljudi in zbiranju mnenj, predlogov. Končna odločitev je bila predvidena z referendumom. Vendar tega ni bilo. Vzrokov je lahko več, predvsem pa javna razprava ni nakazala nobene pametne rešitve. V ospredju so bila nesoglasja, družinske zamere, označevanja, obtoževanja. Ljudje so se spraševali o krivcih, motivih, pomembno vprašanje so bili stroški, ki bi jih imel vsak prebivalec, če bi kraj preimenovali, in podobno. Nihče od odgovornih si tako ni upal ali pa želel storiti ničesar, še manj pa dokončno odločiti o imenu.

Tako je bilo do leta 2000, ko je skupina vaščanov aprila ustanovila Iniciativni odbor za vrnitev imena Sveti Križ. Njihova naloga je bila vodenje postopka za vrnitev imena Sveti Križ.¹⁵ Tako so začeli zbirati podpise po vasi in spet se je razvnela razprava za vračanje imena in proti njemu. Ljudje so se jezili predvsem zaradi načina zbiranja ter očitne podpore in podpihovanja župnika Novaka, ki je tudi pri mašah dal jasno vedeti, kako se mora odločiti in v

akcijo vključiti vsak kristjan. S tem pa je naredil več škoda kot koristi, saj je vsaj med mlajšo generacijo zelo nepriljubljen. Enako je z zbiralci podpisov. Tako je predlog počasi prispel do občinskega sveta občine Krško, na njem pa so pred začetkom državnozborskih volitev sklenili, da bodo prebivalci Podbočja glasovali tudi o imenu. Od vseh predlogov je na svetu krajevnih skupnosti dobil podporo kompromisni predlog vaščana, ki je predlagal ime Sveti Križ Podbočje. Tako naj bi bilo zadoščeno obema stranema, tradiciji in primernosti (nevtralnosti). Iniciativni odbor je to predlagal občinskemu svetu, ta pa je 14. septembra 2000 sprejel sklep o razpisu svetovalnega referenduma o preimenovanju kraja Podbočje.¹⁶

Na referendumsko vprašanje »Ali se strinjate, da se naselje Podbočje preimenuje v Sveti Križ Podbočje« so Podbočjani odgovorili tako: od 242 volivcev jih je na volišče prišlo 223, za jih je glasovalo 83, proti 137, tri glasovnice pa niso bile veljavne.¹⁷

Deset let po prvem odločanju je bil izid povsem drugačen. Zakaj se je to zgodilo? Najbrž je kar veliko razlogov, poskušala bom izluščiti tiste, ki sem jih zaznala ali na katere so me opozorili vaščani. Leta 1990 so bili še vsi navdušeni nad vsem novim in nezadovoljni s staro državo, kar je simboliziralo tudi ime Podbočje. Deset let pozneje tudi življenje v samostojni državi ni prav rožnato, hkrati pa so zagovorniki Podbočja izdali letake, na katerih so jasno izpisali vse stroške, ki čakajo krajana pri zamenjavi imena in posledično tudi dokumentov.¹⁸ Iniciativni odbor za vrnitev imena so sestavljali ljudje, ki so prišli ali v vasi niso priljubljeni, predvsem pa so preveč povezani z župnikom. Tako je bila skoraj večina mladih od 18 do 35 let proti preimenovanju prav zaradi ljudi, ki so bili v to vpleteni. Vas se je tako razdelila na klerikalce in liberalce, vsaka stran pa je preštevala svoje možnosti za zmago. Obe gostilni sta postali zbirališči, ena za Podbočje in druga za Sv. Križ.

Kljub kompromisnemu predlogu je v resnici šlo za staro (Sv. Križ) ali novo (Podbočje) ime. Ljudje so bolj presojali s čustvi, in ne z razumom, saj je bolj prevladala naklonjenost ali nenaklonjenost do posameznikov kot dejansko zavedanje pomembnosti imena, s katerim se lahko vsak prebivalec identificira in predstavlja. Politizacija tega vprašanja je logična, saj je vsaka akcija za preimenovanje ali vrnitev starega imena (glede na posameznikovo stališče) potekala v splošno razburljivih časih za vso Slovenijo. Vsaka opredelitev krajana Podbočja do imena je hkrati pomenila tudi politično opredelitev, opredelitev verske pripadnosti, strinjanje ali nestrinjanje, zadovoljstvo ali nezadovoljstvo tako s Cerkvijo kot državo. Po zadnjem odločanju je tudi tu Cerkev kot institucija dobila enak odgovor kot v vsej Sloveniji, se pravi jasno izraženo željo ljudi, tako vernih kot drugih, po njenem nevmešavanju v politiko.

Kako je vse omenjeno vplivalo na način življenja prebivalcev teh krajev, je pomembno vprašanje. Konec decembra 2000 in v začetku januarja 2001 je posameznike razveselilo anonimno pismo, najprej z leve strani predstavnikom desne strani, potem pa še nasprotno. Najpomembnejše vprašanje je bilo identiteta piscev in izbira prejemnikov kot »tipičnih« predstavnikov, če že ne vodij, ene ali druge strani. Kmalu se je vse umirilo, pisci niso bili odkriti, življenje pa je bilo v letu 2001, vsaj kar zadeva ime, mirno.

Gotovo je samo, da se zgodba o imenu te vasi še ni končala in bodo njeni prebivalci znova iskali razloge za in proti, utemeljevali svoje mnenje in iskali poti do zmage. Te razprave in akcije prinašajo kraju sicer nekaj kratkoročne slave,¹⁹ vendar pa je posebna samo pot, ne pa tudi samo ime in vprašanje preimenovanja. To področje bi lahko medtem slovelo po dobrem cvičku, urejenih kopališčih ob Krki, kamnitem mostu, urejeni okolici, obnovljenih starih mlinih, čistem potoku in ljudeh.

9 Poleg tega se prebivalci, kot je značilno za sosede, ne marajo in se zmerjajo, Kostanjevičani so »flokariji«, Krževci pa »pizdonariji«. Pretepi in izzivanja na javnih prireditvah (veseljah) so bili nekaj povsem navadnega. V zadnjih letih je tega veliko manj.

10 Uradni list LRS, št. 10, 1948. Dopolnitve zakona: Uradni list LRS, št. 8, 1949; št. 20, 1950, in št. 8, 1952.

11 Naše delo, glasilo okraja Krško, št. 8, 1952, 1. V Uradnem listu LRS ni nobenega zapisa tega in drugih preimenovanj, tako je bilo pravilo. Spremembe so bile objavljene v lokalnih časopisih ali glasilih.

12 Arhiv župnije Sv. Križ - Podbočje.

13 Dr. Igor Vrišer je nanizal nekaj statističnih podatkov in menil, da za kraj ni pomembno ime, ampak kulturne in naravne znamenitosti. Dr. Janez Bogataj je razložil, da je bilo preimenovanje ideološke narave in pravzaprav ne gre za preimenovanje, ampak vračanje starih imen krajem. Dva dopisa je poslal tudi Nadškofijski ordinariat Ljubljana. V prvem je imel nevtralno vlogo in se ni opredelil, v drugem pa je nadškof menil, da ima vsakdo, komur je bilo kaj krivično in nasilno odvzeto, tudi pravico, da zahteva popravilo take krivice (hranila arhiva KS Podbočje in občine Krško).

14 Takrat je Košarkarski klub Podbočje igral v prvi državni ligi, kar je pomenilo, da je bil kraj vsaj enkrat na teden omenjen v športnih poročilih tudi na nacionalni televiziji in seveda v tiskanih medijih. Prav tako je bila regijsko zelo dobra tudi malonogometna ekipa.

15 Pri pisanju imena so razhajanja, nekateri menijo da je prav Sv. Križ, kot je bilo včasih, mnenje komisije za standardizacijo zemljepisnih imen pri Vladi Republike Slovenije pa je, »da se v uradni obliki zapisa krajevnih imen izogibamo okrajšav, kot na primer Sv. in podobno« (dopis št. 12/1999, 15. junija). Iniciativni odbor je komisijo spraševal o možnosti preimenovanja vasi Podbočje v Sveti Križ ob Krki. To pa lahko vzamemo spet kot - vsaj delno - novo ime, saj se vas nikoli ni imenovala natanko tako.

16 Zapisnik s šeste izredne seje občinskega sveta, ki je bila v četrtek, 14. septembra 2000, ob 15.30 v sejni dvorani A občine Krško.

17 Poročilo o izidu glasovanja na svetovalnem referendumu o preimenovanju naselja Podbočje, 16. oktobra 2000.

18 Prav zdaj se je to izkazalo za ironijo, kajti letos morajo državljani Slovenije zamenjati vse dokumente.

19 Ob zbiranju podpisov in referendumu je izšlo nekaj prispevkov in komentarjev v Dnevniku, Delu, Dolenjskem listu ter lokalnem Posavskem obzorniku in Sava glas, vendar kakšne posebne medijske pozornosti kraj ni bil deležen.

Predhodna objava / 1.03

Barbara Šterbenc Svetina

POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA V LJUBLJANI MED OSAMOSVAJANJEM SLOVENIJE

Prispevek obravnava problematiko spomenikov – jamborov za zastave, ki so bili ob ljubljanski Poti spominov in tovarštva postavljeni leta 1984, požagani pa 22. aprila 1991. O tem, kdo je bil kriv in ali je tako dejanje sploh upravičeno, je potekala odmevna javna debata, mnenja pa so bila različna.

Ljudje smo nagnjeni k temu, da nekatere dogodke zaradi lastne pozabljenosti ali iz drugih, bolj osebnih motivov shranjujemo v materialni obliki, z dnevniki, dokumenti, fotografijami, videoposnetki in tako naprej. Če so ti dogodki širšega družbenega pomena, se spomin nanje mnogokrat ohranja tako, da se postavi spomenik. Ta pa je lahko tudi učinkovito sredstvo za potrjevanje politične oblasti.

»Materializirani spomin« na čas okupirane Ljubljane med drugo svetovno vojno so tudi spomeniki – jambori za zastave, o katerih pišem v tem prispevku.

Pot spominov in tovarštva

Aprila 1941 je Ljubljano zasedla italijanska okupacijska oblast. V mestu so se kmalu po okupaciji začele priprave na oboroženo vstajo, Ljubljana je postala središče vseslovenskega odpora proti okupatorju. Da bi Italijani lahko mesto čim bolj nadzorovali, so februarja 1942 Ljubljano obdali z bodečo žico, z 69 večjimi bunkerji, ob cestah pa s 13 posebej utrjenimi bloki. Ta blokada Ljubljane se je ohranila tudi v času nemške okupacije (od jeseni 1943). Bodečo žico so začeli pospravljati po osvoboditvi Ljubljane, 9. maja 1945.

Prvi spominski pohod po poti okupirane Ljubljane (takrat imenovan Pohod ob žici okupirane Ljubljane) so pripravili že leta 1957, razvil pa se je v »tradicionalno politično-športno manifestacijo v spomin partizanom, borcem, aktivistom in rodoljubom, ki jih je povezala trda usoda junaškega mesta«. Postopoma se je izoblikovala misel o gradnji Poti spominov in tovarštva (v nadaljevanju Pot),

in sicer po trasi, kjer je žica obdajala Ljubljano. Tako so leta 1961 ljubljanski delovni kolektivi ob sledovih žične ograje postavili 102 spominska kamna (vanje so vklesali letnice 1941–1945, odtis bodeče žice in ime kolektiva, ki je kamen postavil), ob šestih ljubljanskih vpadnicah, kjer so bili glavni izhodni bloki, pa šest večjih spomenikov. Arhitekt stebrov in spomenikov je bil Vlasto Kopač, Plečnikov učenec, sodelovali pa so tudi različni kiparji. Prvi od šestih spomenikov je bil postavljen že leta 1957 na križišču Titove in Allendejeve ulice (današnje Dunajske ceste in Baragove ulice), 1959. so postavili spomenika na Tržaški in Celovski cesti, 1960. na Litijski in Dolenjski cesti, 1961. pa še na Zaloški. Predvideno je bilo, da bodo ob trasi zasadili tudi 2500 dreves, vendar vsa niso bila zasajena. Leta 1968 je bila trasa s posebnim odlokom zaščiten.

Pozneje, v začetku sedemdesetih let, so trije študentje arhitekture (F. Kastelic, M. Omersa in J. Štok) izoblikovali novo idejno zasnovo Poti. Javnosti je bila prvič predstavljena leta 1972, in sicer na takratni praznik, dan vstaje slovenskega naroda, 22. julija. Predstavitev je bila v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani (današnji Muzej novejšje zgodovine), sledile so predstavitev še po ljubljanskih občinah, nekaterih šolah in domovih. Zamisel arhitektov je bila, da bi naredili krožno pešpot ob nekdanji trasi. Ker je bil tedaj že velik del poti zazidan, se je morala prilagoditi novim razmeram. Nastajati je začelo štiri metre široko in 34 kilometrov dolgo peščeno sprehajališče (namenjeno tudi rekreaciji) s štiri metre široko zelenico na vsaki strani poti in klopki za počitek. Zasadili so še nova drevesa, tako da jih je bilo skupaj 5000, od teh 88 v spomin na Josipa Broza Tita.

Za gradnjo Poti je bil ustanovljen odbor, ki mu je pomagala štiričlanska strokovna služba, sodelovalo pa je menda več kot 300 strokovnih in drugih delavcev (zlasti mladina in medvojni aktivisti OF). Pot so začeli pospešeno graditi leta 1978, dograjena pa je bila leta 1985. Pri tem so bile uspešne razne mladinske delovne akcije, s prostovoljnim delom in denarnimi prispevki je pri gradnji Poti v osmih letih sodelovalo več kot 150 tisoč Ljubljančanov.

Leta 1984 je na natečaju za enotnejše označevanje Poti zmagal arhitekt Janez Koželj. Oblikoval je smerokaze, pojasnjevalne table, talne označbe in sedem kovinskih jamborov za zastave s peterokrako zvezdo na vrhu, ki so bili postavljeni na sedmih ljubljanskih vpadnicah ob Poti. Leta 1988 je bila Pot zaščitená kot zgodovinski spomenik in spomenik oblikovane narave.

Poleg vsakoletnega pohoda po Poti spominov in tovarštva (oziroma ob žici okupirane Ljubljane) na dan osvoboditve Ljubljane, 9. maja, in pohodov za 27. april, na dan ustanovitve OF, je na Poti potekala tudi štafeta mladosti, leta 1981 pa so ljubljanski otroci sklenili živi obroč okoli mesta. S tem so ohranjali spomin na Ljubljano – mesto heroj – in »slavno preteklost povezali s samoupravno socialistično sedanostjo.« Hkrati je »pot, ki povezuje večrainsje vrednote in ideale s hotenji današnje in jutrišnje generacije,«² je bila in je še danes namenjena predvsem sprehajanju in rekreaciji.³

Sedem jamborov

Leta 1990 so pospešeno tekli postopki za osamosvojitve Slovenije. Po aprilskih volitvah je na oblast prišla nova politična stran, ki jo je predstavljal Demos, s tem pa so spremembe veljale tudi za številne spomenike. Z javnih mest so bili odstranjeni na primer kipi Josipa Broza Tita, nastajale so nove spominske plošče žrtvam povojnih bojov in drugo.

Tudi Pot ni ostala enaka. Dvaindvajsetega aprila 1991, nekaj dni pred pohodom po Poti spominov in tovarštva (27. aprila), je tedanji ljubljanski komunalni minister Janez Lesar ukazal požagati vseh sedem jamborov za zastave, ki so bili postavljeni ob ljubljanske vpadnice ob Poti. Žaganje jamborov je povzročilo izredno velik odmev v javnosti (tako v dnevnem časopisu kot na radiu in televiziji). Vse kaže, da je Lesar opravil zadevo zelo potihó, brez vednosti tedanjega župana Jožeta Strgarja, predsednika mestnega izvršnega sveta Marjana Vidmarja in drugih pristojnih služb mestne uprave. Lesar je za žaganje jamborov navajal več razlogov: prvič, da je bila v začetku aprila na zasedanju mestne skupščine predstavljena delegatska pobuda o odstranjevanju jamborov, drugič, da je notranjost drogov razžrla rja, zaradi česar so nevarni, tretjič, da jih je dal peskati in prebarvati na modro, zvezdo pa rumeno (barve Evrope), četrtič, da je za datum odstranjevanja (nekaj dni pred pohodom) kriv sneg, in, petič, da ima Demos v programu tudi odstranitev vseh socialističnih simbolov, kar po Lesarjevem mnenju jambori prav gotovo so.

Vidmar je izjavljal, da ne on ne člani mestnega izvršnega sveta o žaganju niso vedeli ničesar. Poudarjal je, da gre pri tem predvsem za politično potezo in zato mestni svet nima s tem nobene zveze. Poleg tega naj bi odstranjevanje in premeščanje spomenikov (pa tudi jamborov) še ne bila pravno urejena. Menil je, da jamborov nikakor ne bi smeli uničevati.

Prav zaradi bližajočega se pohoda, ki je označeval 50. obletnico ustanovitve OF, so se v Delu pojavila tudi stališča do praznovanja 27. aprila. Ljubljanski Demos je imel do praznovanja dneva OF odklonilno stališče: »V velikem delu slovenskega naroda pomeni 27. april začetek bratske mo-

rije in mnogim še danes vzbuja odpor ali vsaj nelagodje. Mnenja smo, da datum, o katerem imamo Slovenci tako različno mnenje in nas razdvaja, ne more biti državni slovenski praznik.«⁴ SDSS pa je menil: »27. april se je v zavesti mnogih slovenskih ljudi ustalil kot simbol svobodoljubnosti in neodvisnosti slovenskega naroda. Kot tak si zasluži, da velja za zgodovinski praznik.«⁵ Izrekel se je tudi proti izkoriščanju praznika v strankarske namene.

Žaganje jamborov sta obsodili tudi mestna in republiška organizacija socialistov. Iz zveze borcev je bilo slišati hude kritike in zahteve, da se to nekulturno dejanje obsodi, borci pa so še opozarjali, »da so poskusi izničenja osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki je bil sestavni del evropskega protifašističnega gibanja, v globokem nasprotju s težnjo, da bi Slovenci postali enakopraven dejavnik v svobodni demokratični Evropi.«⁶ Vse glasnejše so postajale zahteve, da se Lesar razreši s položaja ljubljanskega komunalnega ministra.

Demos je zanikal vse trditve, da je naročil odstranitev jamborov. Potrdili pa so, da so na svoji seji v začetku aprila razpravljali o odstranitvi nekaterih boljševističnih spomenikov, vendar ob upoštevanju predpisov. Tudi tedanji ljubljanski župan Jože Strgar se je »po službeni dolžnosti« moral opredeliti. Menil je, da se je preobčila spomenikov in obeležij razbohotila po vsem realsocialističnem svetu in jih zdaj povsod odstranjujejo. »Ponekod lepo in vztrajno, drugod z zagnanostjo in pompom. In čisto razumljivo je, da bo vse to prišlo ali pa je že prišlo tudi k nam.«⁷

Poleg uradnih izjav »udeležencev« žaganja jamborov so se mnenja pojavljala predvsem v Delovi Sobotni prilogi, prihajala pa so predvsem iz borčevskih organizacij, političnih strank in od posameznikov. Pisci so se večinoma strinjali, da je žaganje jamborov vandalsko in barbarsko početje, da skruni spomin na NOB in nikakor ne sodi v čas, ko si Slovenija želi priznanja Evrope. Drugi so v jamborih videli »sorealistične, režimske reklame«, ki ne sodijo več v sedanji čas. Spet nekatera mnenja so se sukala okrog vprašanja estetskega jamborov, češ da grdi kovinski konstrukti niso primerni za mestno okolje. Večina razpravljalcev je očitala Lesarju, da je deloval v nasprotju z zakonom, ker je bila Pot zaščitená kot spomenik (zgodovinski spomenik, spomenik oblikovane narave), zato se ne bi smela spreminjati tako korenito.

1 Pot spominov in tovarštva. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. 47. zv., Ljubljana 1985.

2 Glej nav. delo, 33.

3 Zgodovinske podatke o Poti povzeman po: Pot spominov in tovarštva. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 47. zv., Ljubljana 1985, in Janez Kromar, Vprašanje kulturne dediščine. V: Delo 22. maja 1991, Sobotna priloga, 29.

4 Marko Jakopec, Zdenko Matož, Demosovi popravki na Poti spominov in tovarštva. V: Delo 26. aprila 1991, 2.

5 Glej nav. delo.

6 Glej nav. delo.

7 Jože Strgar, »Kdaj bodo odstranili boljševistična znamenja?« V: Delo 9. maja 1991, 7.

Ivan Sedej se je v svojem članku z naslovom Vprašanje kulturne dediščine⁸ lotil vprašanja jamborov in Poti kot kulturnega spomenika. Njegovo mnenje je bilo, da so »prostor, ki je imel tudi funkcijo dokumenta o medvojnih dogajanjih, začeli načrtno spreminjati in v spomeniškovarstvenem pomenu degradirati tudi s postavljanjem rdečih kapelic in spominskih znamenj, ki pač ne morejo biti sestavina kulturnega (zgodovinskega) spomenika, ker ne gre za avtentično sestavino, ampak za vrvež.« Po njegovih besedah o Poti ne moremo več govoriti kot o spomeniškem območju, zato sodi na področje komunale. Ljubljanskemu regionalnemu zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine je namreč očitno, da se je v razpravo vpletel preveč čustveno in nestrokovno. (Zavod je žaganje jamborov močno obsodil.) Direktor omenjenega zavoda Janez Kromar je Sedeju odgovoril z vrsto svojih argumentov, zakaj Pot sodi med kulturne spomenike in s tem na njihovo področje. Po njegovem mnenju Pot kot kulturni spomenik zaznamujeta 102 stebra ob njej, postavljena na avtentične zgodovinske lokacije, leta 1968 sprejet poseben odlok o zaščiti trase, to, da je Pot kljub prilagoditvam zaradi pozidav na prvotni trasi bodeče žice postala sestavni del mesta, glavni argument za Kramarja pa je bil leta 1988 sprejet sklep o Poti kot zgodovinskem spomeniku in spomeniku oblikovane narave.

Končno je bila izdana odločba, s katero je bilo sekretariatu za komunalno gospodarstvo, promet in zveze mesta Ljubljana naloženo, naj jambore do 30. avgusta 1991 postavi na prvotni kraj. Lesar je pozneje zaprosil za podaljšanje roka, kar so mu tudi odobrili (30. september 1991). Prvega oktobra jamborov ni bilo tam, kamor sodijo, prav tako ne septembra 1992. Takrat naj bi dosegli dogovor z avtorjem jamborov Janezom Koželjem, da bo sodeloval pri njihovem preoblikovanju tako, da bi spremenili simbole upora proti sovražniku s politično nevtralnimi simboli. Toda vse je očitno potekalo v slogu »volkovi lajajo, karavana gre dalje«. Jambori namreč še danes niso na svojem kraju.

In?

Res je, da sta si Demos in mestna oblast nad žaganjem jamborov umila roke. Pa so bile res tako čiste? Pri tem naj si sposodim ugotovitve Draga Medveda v zvezi s polemiko o požaganih jamborih.⁹ Ugotavljal je namreč, naj so spomeniki še tako zaščiteni s temi in onimi odloki, politika in ideologija določata (tudi v nasprotju s predpisi) njihovo usodo, saj je »spreminjanje simbolov zgodovine najljubša igrača tistih, ki so na oblasti«.

Medvedu se je zdel tak poseg značilen za nastajajoče odnose v slovenski družbi. Za nekatere je Pot – in z njo jambori – pomenila simbol NOB, zato so bili ob rušenju teh simbolov tudi osebno prizadeti. Drugi so bili zadovoljni, saj so v jamborih videli socializem, boljše vizem, skratka, vse tisto, česar bi se radi čim prej znebili. Tako polemika v zvezi z jambori ni bila nekaj novega, le odprle so se stare rane. Takrat se je začelo tudi na veliko pisati o narodni spravi, postavljanju spomenikov žrtvam poveljnih pobojev in tako naprej. V vsem pa se je zrcalila močna osebna prizadetost vseh udeležencev na eni in drugi strani.

Ivan Sedej je ob Medvedu polemiko prikazal še z druge strani, tudi z vidika konservatorske stroke. Menil je, da Pot ni več »avtentičen« spomenik, zato ne more več izpolnjevati meril za kulturne spomenike. Nasprotno pa je direktor ljubljanskega zavoda za naravno in kulturno dediščino trdil, da je spomenik, ki je zaščiten kot zgodovinski (ali kulturni) ali spomenik oblikovane narave, kljub spremembam še vedno spomenik, ker je tako zapisano v zakonu.

Po vsem napisanem lahko preprosto ugotovimo, da so imeli ljudje, ki so doživljali drugo svetovno vojno na svoji koži, različen odnos do jamborov. Eni so se z njimi ponasali, drugim so odpirali stare rane. In politika je lahko to s pridom izkoriščala. Ker imajo tovrstna družbena obeležja vedno svoje privržence in nasprotnike, in ker so pri prvih nemalokrat še simbol neke (osebne) preteklosti, so postavljena pred številne »preizkušnje« in pravzaprav »od nekdanj« sredstvo za razkazovanje oblasti.¹⁰ Spomeniki NOB so gotovo posebno poglavje med spomeniki, morda prav zaradi množične udeležnosti v njihovem »spominu«. Po Medvedu obstajata dve vrsti spomenikov NOB – tisti, ki ohranjajo samo spomin na NOB, ti so skromnejši, zato estetsko učinkovitejši in manjkrat predmet javnih polemik, s tem pa tudi sprememb, in tisti, ki spominjajo še na »s partijsko doktrino uvedeno revolucijo«, ti so ideološki, zato v želji po čim večji učinkovitosti predimenzionirani in mnogo prej »kamen spotike«. Jambori za zastave ob Poti so očitno sodili med slednje.

Viri in literatura

ČOPIČ Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko 1991: Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

DELO, november–december 1990, 1991, september 1992. JEZERNIK Božidar: Monuments in the Winds of Change. V: International journal of urban and regional research 22/4. Oxford – Boston, Blackwell Publishers, 582–588.

OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE. V: Enciklopedija Slovenije, 8. zv. Ljubljana 1994, Mladinska knjiga, 174–184. POT SPOMINOV IN TOVARIŠTVA. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 47. zv. Ljubljana 1985.

SPOMENIK. V: Enciklopedija Slovenije, 12. zv. Ljubljana 1998, Mladinska knjiga, 208–213.

SPOMENIK OBLIKOVANE NARAVE. V: Enciklopedija Slovenije, 12. zv. Ljubljana 1998, Mladinska knjiga, 213–214.

⁸ Ivan Sedej, Vprašanje kulturne dediščine. V: Delo 10. maja 1991, 8.

⁹ Drago Medved, Tudi simboli so lastnina. V: Delo 9. maja 1991, 6.

¹⁰ Glej Enciklopedija Slovenije (gesli spomenik, spomenik oblikovane narave) in Špelca Čopic, Damjan Prelovšek, Sonja Žitko, Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana 1991.

Predhodna objava / 1.03

Damjana Žbontar

SPREMENLJIVA USODA LJUBLJANSKIH ULIČNIH IMEN

S padcem socializma in rušenjem berlinskega zidu so politični rituali, simboli in moč postali vroča tema politične antropologije.

Raziskovanje političnih ritualov in simbolov je bilo na območju nekdanje Jugoslavije vse do začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja precej nevhvaležna in nezaželen raziskovalna tematika.

Ena prvih raziskovalk je bila Lydija Sklevicky s svojima člankoma *Izmišljanje tradicije: od kada se zapravo i zašto slavi međunarodni dan žena* leta 1988 in *«Nova» Nova godina - od «Mladog» ljeta k političkom ritualu* leta 1996. Predlani pa je Dunja Rihtman Avguštin izdala knjigo *Ulice moga grada*, v kateri je zbrala članke o etno-antropološkem raziskovanju političnih ritualov in simbolov, njihovem vplivu na vsakdanjik, o času in socialističnih praznikih v tranziciji. V Sloveniji se je v drugi polovici devetdesetih te problematike dotaknil Božidar Jezernik s članekom *Spomeniki v vetru sprememb* in knjigo *Dežela, kjer je vse narobe*.

Proučevanje sodobnih političnih ritualov in simbolov poleg političnih pritiskov ovira tudi dejstvo, da so nevidni del našega vsakdanjika in jih zato težje prepoznamo kot del zgodovinskega, družbenega in kulturnega procesa. David Kertzer je v svojem delu *Ritual, Politics and Power* zapisal, da je politična moč v svojem bistvu nevidna. Prepoznavna je z ritualom in njegovo simboliko.¹

Politični rituali oblikujejo in hkrati ohranjajo politično identiteto. Naslanjajo se na zgodovino, tradicijo, ki jo ustvari politična oblast. Andrew Lass v članku *Romantic documents and political monuments* iz leta 1988 opisuje ustvarjanje narodne zgodovine pri Čehih od apokrifnih pisanj kot zgodovinskega dejstva in poveljevanja le-teh v leposlovju, ki je navadno realistično in zato tudi prepričljivo, do gradnje celotnega zgodovinskega okolja, kjer se zgodovina opredmeti s političnimi simboli, ki so del vsakdanjika,² kot so poštne znamke, denar, imena ulic in trgov...

Politični simboli so skrbno izbrani ter hkrati povsem navadni in neopazni delci naše stvarnosti. Uporabljamo jih in sprejemamo, pri tem pa ne razmišljamo, da pomenijo povsem določeno politično in ideološko usmeritev³ političnega sistema, ki z nadzorom časa (določanjem praz-

nikov) in poimenovanjem urbanega prostora vsiljuje posameznikom svoj ritem življenja in z njim določene vrednote.

Proučevanje dinamike spreminjanja imen mestnih ulic in trgov posredno omogoča proučevanje zgodovine vodilne državne ideologije,⁴ njenih razkolov in kontinuitet. Po političnih spremembah v vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1990 se je od Berlina do Tirane usul plaz spreminjanja ulične toponimije. Zanimanje evropskih etnologov, antropologov in zgodovinarjev je raslo. Naj naštejem le nekaj najpomembnejših: Maoz Azaryah, Marc Auge, Ernest Gellner, Hermine De Soto.

Pri nas je o uličnih imenih in njihovem spreminjanju pisal zgodovinar Vlado Valenčič v knjigi *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, ki je izšla ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja in je v javnosti zbudila precejšen odziv, saj so ljubljanska ulična imena doživela samo v zadnjih petdesetih letih kar nekaj sprememb.

Nekaj ulic in trgov v Ljubljani je ohranilo imena še iz začetkov mestnega obstoja. Najstarejša označujejo mestne dele (na primer Gradišče) ali predmestja, redkeje ulice. Ker je bilo mesto majhno in prebivalstvo maloštevilno, so splošni nazivi mestnih delov zadostili potrebi po orientaciji in krajevnem označevanju hiš in zemljišč.⁵ Ulična imena so nastajala in se spreminjala neodvisno od mestne in državne uprave. Mestne in državne oblasti so po potrebi uporabljale imena, ki so bila razširjena med ljudstvom. Če so hoteli v spisih natančneje označiti hišo ali zemljišče, so si pomagali s splošnimi krajevnimi označbami, navajanjem imen lastnikov in omenjanjem bližnjih pomembnejših stavb - cerkva, samostanov, mestnih vrat in mostov.⁶ Nekatera imena ulic so se ohranila, druga spremenila. Če so se spremenile stare ulične značilnosti, je bil pozabljen tudi razlog za staro imenovanje; nove lastnosti, ki so jih ulice pridobile, pa so dajale pobudo za nastanek novih imen.

1 Dunja Rihtman Avguštin, *Ulice moga grada: antropologija domačeg terena*. Beograd 2000, 10.

2 Dunja Rihtman Avguštin, *O konstrukciji tradicije u naše dane*. V: Narodna umjetnost 29, Zagreb 1992, 29.

3 Dunja Rihtman Avguštin, nav. delo, Beograd 2000, 38.

4 Prav tam, 39.

5 Vlado Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana 1989, 8.

6 Prav tam, 22.

Leta 1770 je bila opravljena aritmetična hišna numeracija,⁷ konec 18. stoletja pa je izšel predpis o označevanju ulic, in sicer s črnim napisom na zidu prve in zadnje hiše v ulici.⁸ Imena ulic je določal magistrat, prebivalci niso imeli pravice do odločanja. Črni napisi na zidovih hiš niso bili odporni proti vremenskim razmeram. Ker jih mesto ni obnavljalo, so imena utonila v pozabo, še posebno tista, ki so bila ljudem vsiljena.

Pomlad narodov – leto 1848 – je pomembna tudi za ljubljanske ulične napise. S postopnim uvajanjem slovenskih uličnih imen in drugih javnih napisov se je začela »mehčati« do takrat izrazito nemška podoba mesta Ljubljane in njenih predmestij.⁹

Leta 1876 so uveljavili tako imenovano Winklerjevo¹⁰ metodo oštevilčevanja hiš, po kateri so na desni strani ulice soda, na levi liha števila, ulice pa potekajo iz središča mesta proti obrobju.¹¹ Tako so uvedli red, kakršnega so že poznali na Dunaju in v nekaterih drugih evropskih mestih. V Ljubljani je bilo takrat približno 140 ulic. Poimenovali so Mestni trg, Poljansko, Vegovo, Karlovsko, Zoisovo ...

S krepitvijo narodne zavesti v 19. stoletju, zlasti proti koncu stoletja, ko je bil župan Ivan Hribar, so postala ulična imena sredstvo v narodnostnih bojih med Slovenci in Nemci.¹² Pri poimenovanju ulic naj bi obveljalo načelo, naj se v uličnih imenih zrcali zgodovinski razvoj mesta, obenem pa se v njih ohrani spomin na osebe, ki so bile zaslužne za mesto in narod. V tem času so spremenili še obliko in barvo uličnih tabel.¹³ Nove table so (bile) v barvah mesta Ljubljane – belo-zelene. Pravica do samo slovenskih napisov se je dokončno uveljavila po demonstracijah leta 1908.

Obsežno preimenovanje so ljubljanske ulice doživele leta 1919 po razpadu avstro-ogrske monarhije, ko so svoja ulična imena izgubili cesar Franc-Jozef in drugi člani monarhije. Zamenjali so jih Aleksander, Zrinjski, Frankopan, Aškerc, Krek ... Podobna je bila tudi usoda mostov, na primer jubilejni most cesarja Frana Josipa je postal Zmajski most.¹⁴

Naslednji val preimenovanj je bil leta 1923. To je bilo množično preimenovanje, saj so se mestu priključila še nekatera okoliška naselja. Na seji občinskega sveta 25. maja 1923 so bila sprejeta načela za preimenovanje:¹⁵

1. Stara in zgodovinska imena naj se ne spreminjajo. Imena še živečih osebosti naj se ne bi uporabljala.
2. Pri poimenovanju naj se upošteva predvsem ljubljanska in slovenska zgodovina; tisto, kar bi se moglo imeti za klečeplastvo, pa naj odpade.
3. Uredijo naj se nazivi pot, ulica, cesta, in sicer po njihovi velikosti.
4. Upoštevajo naj se učenjaki, umetniki in drugi kulturni delavci iz naše starejše zgodovine.
5. V pošteev naj pridejo najprej imena ljubljanskih, potem slovenskih, nato slovanskih in končno drugih zaslužnih mož. Pri tem naj se ne upoštevajo samo leposlovci in jezikoslovci, temveč tudi kiparji, slikarji, glasbeniki in drugi.
6. Posebno reprezentativni trgi, ceste in ulice naj se poimenujejo tudi po posebno odličnih osebnostih.
7. Spremenijo naj se vsa imena, ki so nepomembna, razen tistih, ki imajo zgodovinski pomen ali so se udomačila.

8. Upoštevati je treba znamenite dogodke iz svetovne vojne, prevrata in dele slovenske domovine zunaj meja naše države.

Šesto in sedmo načelo puščata občinskemu svetu precej svobode pri spreminjanju imen. Določb o tem, katero ime je pomembno in katero ne, pa načela iz leta 1923 ne obsegajo.

V začetku dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja sta bila aktualna jugoslovanstvo in slovanstvo. Poimenovali so Ulico Majke Jugovičev, Svetosavsko ulico ... Med drugimi so Turjaški trg preimenovali v Marxov trg, čez pet let pa v Novi trg.¹⁶

Italijanska okupacija leta 1941 je pobrala z ulic Karadordevce ter vse, kar je spominjalo na jugoslovanstvo in vojaške nasprotnike (preimenovanje Ameriške in Ruske ceste). Ljubljana je dobila Cesto Viktorja Emanuela III. (prej Bleiweisova ulica), Ulico 3. maja (prej Aleksandrova, današnja Cankarjeva ulica) in Rimski trg (prej Kralja Petra trg).¹⁷ Italijanske oblasti niso preimenovali Kongresnega trga v Mussolinijev trg, čeprav je obstajal tak predlog, niti ne Tyrševe ulice v Cesto Adolfa Hitlerja.¹⁸

Nova Jugoslavija je po letu 1952 spremenila vse, kar je dišalo po starem režimu in »svetem«. Komunistična oblast se je dobro zavedala vpliva simboličnega naboja prostora, zato je sistematično in avtoritarno spreminjala imena trgov in ulic po vsej Jugoslaviji, še posebno v večjih mestih in njihovih središčih. Pomembno je bilo preimenovanje ključnih točk – največjih, najlepših trgov in najširših cest. Iz slovenskega zgodovinskega spomina se je mudilo izbrisati nekatera imena in uveljaviti nova. Spremembe so napovedovale in označevale prihajajočo politično usmeritev in program. Svoje ulice so izgubili Janez Vajkard Valvasor, duhovnik in meceni Luka Knafelj, politik in teolog Anton Korošec, Jakob Schell pl. Schellenburg, misijonarja in raziskovalca Friderik Irenej Baraga in Ignacij Knobelhar, sv. Jakob, sv. Florijan, sv. Peter ... Zamenjali so jih junaki narodnoosvobodilnega boja, heroji, politiki ... vse do političnih pretresov v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Zadnje preimenovanje so ljubljanske ulice doživele po osamosvojitvi Slovenije leta 1991. Preimenovanja so bila dvojna – vračanje imen iz predvojnega obdobja z ustreznimi zgodovinsko-simbolično vrednostjo ali uvajanje povsem novih.¹⁹ Sprva je bil cilj preimenovanja temeljito brisanje ostankov socializma in narodnoosvobodilnega boja, pozneje pa tudi vračanje starih, zgodovinskih imen.²⁰ Oživiljanje pozabljenih in prepovedanih tradicij, simbolov in novih nacionalnih političnih ritualov je bilo premišljena politična akcija in manipulacija ter spontan odgovor na spremembe leta 1952.²¹

Kot šolski primer preimenovanja v zgodovini ljubljanskih uličnih imen naj navedem Slovensko in Dunajsko cesto, ki sta kot osrednji, najširši in najdaljši ljubljanski cesti doživeli največ sprememb, saj sta bili zaradi svoje lege in velikosti najprimernejši za nosilke pomembnih, večinoma političnih imen:

- Dunajska cesta (1876–1932),
- Tyrševa cesta (1932–1941),
- Bleiweisova cesta (1941–1943),
- Cesta Viktorja Emanuela III. (1941–1943),

- Dunajska cesta (1943-1948),
- Ciril-Metodova cesta (od železniške proge do mestne meje pri Ježici; 1943- 1948),
- Tyrševa cesta (1948-1952),
- Schellenburgova²² ulica - od Cankarjeve ceste do Trga osvoboditve (1876-1952),
- Kardeljeva ulica (1952-1954),
- Titova cesta (1952-1991),
- Dunajska cesta (1991-?).

Od leta 1876 so mestne uprave izbirale in določale ulična imena po različnih merilih. Ta so se spreminjala s političnimi razmerami in novimi zgodovinskimi dogodki. Postalo je skoraj pravilo, da je vsaka nova mestna uprava, ki je nameravala imenovati ali preimenovati več ulic, postavila načela, po katerih je/bo to izpeljala. Med temi načeli sta bila skoraj vedno na prvem mestu upoštevanje in ohranjanje starih obstoječih in uporabljenih nazivov. Vendar pogosto tega načela niso upoštevali, niti drugih, ki naj bi zagotovila načrtno in sistematično mestno nomenklaturu. Političen pritisk je bil navadno premočen in se ni oziiral na dotedanje določbe. Pravica do poimenovanja in razimenovala sodi pač med privilegije oblasti - in tudi tu je možna tako raba kot zloraba.²³ Seveda so bila z novo vlado in komisijo mestnega sveta MOL za preimenovanje ulic in naselij leta 1991 sprejeta tudi nova pravila. Preimenovanje ulice lahko predlaga vsakdo, seveda s strinjanjem komisije in mestnega sveta. Predlog mora upoštevati nekatera temeljna načela:²⁴

1. ime ulice mora biti kratko, praviloma naj ne bi imelo več kot 24 znakov,
2. biti mora preprosto, jasno, lahko izgovorljivo in jasno zapisljivo,
4. v imenu naj ne bo kratic in števil,
5. ulice se lahko poimenujejo po osebnostih, geografskih pojmi, zgodovinskih dogodkih, lokalnih in ledinskih imenih ali posebnostih,
6. najprej naj se predlagajo ljubljanska oziroma slovenska in šele nato druga imena,
7. ulica se ne sme poimenovati po še živem človeku,
8. predlagano ime mora biti navedeno vsaj v eni od javnih publikacij, bodisi v leksikonu bodisi v enciklopediji.

Javno mnenje o spremembah je - kot vedno - različno. Opaziti je od velikega navdušenja zaradi dolgo pričakovane uresničitve mitskih nacionalnih ciljev do ogorčenja nad vnovičnimi spremembami. Starejšim Ljubljancem, ki so živeli in odrasli v Ljubljani pred letom 1952, zadnji dve preimenovanji ne pomenita veliko. Še vedno uporabljajo večino starih imen. Mladim se zdi preimenovanje nesmiselno, ker je to zgolj zapravljanje časa, denarja ... (na primer sprememba imen štirinajstih ulic v centru Ljubljane je stala približno pet milijonov tolarjev),²⁵ drugi so samo za nekatere spremembe večjih cest. Tretji opozarjajo, naj se komisija pri MOL odslej vendarle izogiba političnih in verskih poimenovanj, saj je v vseh teh letih postalo jasno, da jih pozneje največkrat preimenujejo. Preimenovanje ulic in trgov se lahko proučuje na ravni političnih simbolov in ideologij ali pa človeškega vsakdanjika. Zastavljajo se nam vprašanja - ali opazamo imena

ulic, kaj nam povedo, kako dobro poznamo zgodovinsko ozadje, kako se dejansko orientiramo v mestu ...²⁶ Maoz Azaryah v člankih *Die Umbenennung der Vergangenheit* in *Die Politik der symbolischen Architektur der Stadt Ost-Berlin* v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja razlaga imena ulic kot besedilo mesta. Pravi, da kulturno in zgodovinsko ozadje mesta ni samo arhitektura, ampak tudi arhitektura, ki jo opredeljuje kot celoto urbane arhitekture in besedila, ki jo označuje. V imenih ulic se srečujeta vladajoča ideologija in vsakdanje življenje. V arhitekturi slovenskih mest obstajata dve vrsti poimenovanj. Prva so stara poimenovanja, ki se naslanjajo na okolje in tradicionalna imena predmestij (Gradišče, Trnovo, Prule...), ki se stapljajo z mestom. Druga pa so liki in imena narodnega panteona - osebe, zgodovinski dogodki in miti, ki so odvisni od politične moči.²⁷ Hermine De Soto v svojem članku *Symbolic Productions in the New East Side of Berlin* leta 1995 piše o imenih ulic kot vsakdanjih komunikacijskih znakih, o udomačenih simbolih, ki sčasoma postanejo del človeške biografije in identitete.²⁸ Posameznik zelo osebno doživlja spomine na zgodovinske dogodke in si jih prisvaja kot del svojega življenja.

Med posameznikom in prostorom, v katerem se vsak dan giblje in živi, se sčasoma splete intimen odnos, ki ga spremlja želja po obvladovanju. Človek je prostor s svojim bivanjem nekako posvojil, zato želi sodelovati pri spremembah, kar pa je le redko mogoče. V skrajnem primeru se zateče k izmišljevanju večinoma ironičnih vzporednih imen, kar pa seveda ne pomeni, da proces preimenovanja ne vpliva na njegov vsakdanjik.²⁹ »Ljud-

7 Prav tam, 22.

8 Prav tam, 33.

9 Andrej Vovko, Zgodbe o prekrščevanju starih ljubljanskih cest in ulic. V: Delo 14. junija 1990, 32/137, Ljubljana 1990, 18.

10 Mihael Winkler, dunajski tovarnar.

11 Vlado Valenčič, nav. delo, 51.

12 Marjan Drnovšek, Spremenljiva usoda uličnih imen. V: Naši razgledi 17. avgusta 1990, 39/15, Ljubljana 1990, 436.

13 Saša Vidmajer, Čas v zrcalu uličnih imen. V: Delo 1. marca 1990, 32/50, Ljubljana 1990, 6.

14 Andrej Vovko, nav. delo, 18.

15 Vlado Valenčič, nav. delo, 155, 157.

16 Damjan Franz, V imenih ulic se zgodovina pozna. V: Dnevnik 17. avgusta 2000, 223, Ljubljana 1990, 32.

17 Prav tam, 32.

18 Makso Šunderl, Dnevnik 1941-1945: v okupirani Ljubljani. Maribor 1993, 37.

19 Dunja Rihtman Avguštin, nav. delo, Beograd 2000, 45.

20 Prav tam, 48.

21 Dunja Rihtman Avguštin, nav. delo, Zagreb 1992, 40.

22 Jakob Schell pl. Schellenburg (1652-1715), trgovec, podjetnik in mecen.

23 Alenka Puhar, Imena kot kašipoti in ideološka gesla. V: Delo 2. junija 1990, 32/127, Ljubljana 1990, 28.

24 Damjan Franz, nav. delo, 32.

25 Božena Lipej, Pri teh odločitvah kaže upoštevati več vidikov, med drugim tudi gnotnega. V: Delo 4. aprila 1991, 33/79, Ljubljana 1991, 5.

26 Dunja Rihtman Avguštin, nav. delo, Beograd 2000, 51.

27 Prav tam, 52.

28 Prav tam, 40.

29 Prav tam, 56.

ska« toponimija nastaja spontano in postopno. Meščani s svojim poimenovanjem zadovoljijo željo po obvladovanju prostora, stavbe, ulice in trgi pa si zaradi anonimne ali drugačne zunanje podobe ter predolge izgovorjave prislužijo novo neuradno poimenovanje, na primer Kozolec³⁰ na Bavarskem dvoru, Peglezen³¹ na Poljanski cesti, Kanarček³² na Kopitarjevi, Prešerc namesto Prešernovega trga, Dolenka namesto Dolenske ceste ...

Ulična imena izražajo zgodovino naroda, življenje nekega mesta in njegovih prebivalcev. Spreminjanje ne pomeni le poseganje v zgodovinsko podobo mesta, ampak tudi identiteto stanovalcev, ki v teh ulicah živijo. Ulična imena so poleg arhitekture besedilo mesta, ki dajejo mestu kulturno-zgodovinski pečat. Vsakokratno preimenovanje postavi mesto spet na začetek pisanja njegove zgodovine, kajti vsako preimenovanje prekrije ostanke stare ureditve, tako da z uličnih imen ni mogoče prebrati nič drugega kot sedanjost.

Viri in literatura

KLADNIK, Darinka 1991: Ljubljanske metamorfoze. Ljubljana.

30 Stanovanjska stavba arhitekta Eda Mihevca, zgrajena po drugi svetovni vojni, zaradi svoje fasade spominja na kozolec.

31 Dolga, ozka hiša, ki po obliki spominja na likalnik (nem. Bügeleisen), je bila leta 1934 zgrajena po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika.

32 Ob Kopitarjevi ulici je bilo po vojni zgrajeno upravno poslopje Cankarjeve založbe in zaradi rumene fasade dobilo ime Kanarček.

Predhodna objava / 1.03

Mateja Habinc

>>RDEČI MUZEJI<<

Muzeje (oziroma njihove enote), ki so nastali po drugi svetovni vojni in obiskovalcem predstavljali dogodke v zvezi s tako imenovano narodno osvoboditvijo, (ljudsko) revolucijo, je javnost v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, med osamosvajanjem Slovenije, spremljala tudi z nekoliko drugačnega zornega kota. Nanj kažejo že za te ustanove uporabljani izrazi, kot so rdeči, komunistični, ideološki, režimski muzeji. Kateri so bili ti muzeji,¹ kakšne so bile spremembe, kako so se jim »zgodile« in kaj je o njih menila javnost² – s tem se ukvarja prispevek.

Ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja je večina pokrajinskih, mestnih in drugih muzejev na Slovenskem pod svojo streho že sprejela tudi oddelke tako imenovane narodne osvoboditve oziroma (ljudske) revolucije. Kot pa kažejo viri, se je v omenjenem obdobju predvsem s slednjo ukvarjalo tudi šest muzejev: Muzej ljudske revolucije Slovenije (danes Muzej novejšje zgodovine Ljubljana), Muzej narodne osvoboditve (v Mariboru, tako poimenovan še danes), Muzej revolucije Celje (danes Muzej novejšje zgodovine Celje), Revirski muzej ljudske revolucije iz Trbovelj (danes Zasavski muzej), Koroški pokrajinski muzej revolucije (v Slovenj Gradcu, od leta 1951 do 1980 poimenovan kot Okrajni muzej narodnoosvobodilne borbe za Koroško, od leta 1991 Koroški pokrajinski muzej) in Muzej ljud-

ske revolucije Notranjske (iz Loža, deloval je v okviru Druženega centra Cerknica, njegovo dejavnost so njegove soustanoviteljice cerkniška, logaška in vrhniška občina v devetdesetih letih prenesle na Notranjski muzej Postojna). Eden od naštetih muzejev naj bi se torej ukvarjal z vsem slovenskim območjem, preostali pa s posamezno pokrajino oziroma njenim delom. Večina od muzejev naj bi zanimala tako imenovana (ljudska) revolucija, enega pa tako imenovana narodna osvoboditev. Kaj je to pomenilo in kakšne spremembe so se zgodile v devetdesetih letih, sem poskušala prikazati zgolj na treh primerih,³ in sicer današnjega Muzeja novejšje zgodovine iz Ljubljane, Muzeja novejšje zgodovine Celje in Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Predhodnik Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani⁴ je leta 1944 ustanovljen Znanstveni inštitut pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je z arhivom, knjižnico, muzejem in galerijo skrbel za zbiranje, hranjenje in proučevanje gradiva o narodnoosvobodilnem boju. Leta 1948 je vlada LR Slovenije ustanovila Muzej narodne osvoboditve, ki je prevzel gradivo ukinjenega omenjenega inštituta in se leta 1951 preselil v Cekinov grad v Ljubljani. V uredbi o ustanovitvi tega muzeja kot državne institucije je med drugim zapisano, da je uredba izdana z namenom, »da se v širokih ljudskih množicah čimbolj poglobi poznavanje narodnoosvobodilne borbe in njenih pridobitev, da se postavijo trdni temelji za znanstveno preučevanje te dobe [...] in da se poznim rodovom ohranijo spomini na to ju- naško zgodovinsko dobo« (Uradni list, 7. februarja 1948). Leta 1959 je muzej začasnó izgubil samostojnost (postal je enota ustanovljenega Inštituta za zgodovino delavske-

ga gibanja), a jo je spet pridobil leta 1962 s prvim preimenovanjem v Muzej ljudske revolucije Slovenije. Preimenovanje je bilo utemeljeno z razširitvijo interesnega področja tudi na povojno obdobje socializma in predvojno delavsko gibanje, kar se je konkretno izrazilo z zaposlitvijo kustosov za ti obdobji. Leta 1979 je ustanovi pripadel tudi Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici, na začetku osemdesetih so sklicali prvo posvetovanje, namenjeno zbiranju muzealij sodobnosti, konec osemdesetih so odprli tudi delovno mesto kustosa za prvo svetovno vojno, do devetdesetih let pa postavili tri stalne razstave. Kot piše Urbančeva, so »v Muzeju šele v osemdesetih letih dokončno presegli usmerjenost v zbiranje, preučevanje in razstavljanje gradiva, vezanega le na drugo svetovno vojno, delavsko gibanje in socialistično izgradnjo« (1998, 13). V tem obdobju, ko so načrtovali gradnjo muzejske stavbe, ki ji je večina javnosti nasprotovala, saj naj bi, denimo, po Štuhcu (1998, 31) simbolizirala »megalomanski spomenik Revoluciji«, so tako vse bolj razmišljali tudi o svoji prihodnji vlogi in ob tem zbirali veliko gradiva iz vseh obdobji 20. stoletja (Urbanec 1998, 14). Leta 1994 je vlada Republike Slovenije Muzej ljudske revolucije Slovenije ukinila in (namesto njega) ustanovila Muzej novejših zgodovine, v katerem so dve leti zatem odprli stalno razstavo Slovenci v 20. stoletju. Po mnenju Urbančeve je bilo »področje zbiranja tisto, kjer je prišlo najprej do preraščanja iz Muzeja ljudske revolucije v Muzej novejših zgodovine« (1998, 22), ki danes svoj interes omejuje na obdobje od leta 1914 do osamosvojitve, sklep o ustanovitvi javnega zavoda Muzej novejših zgodovine (Uradni list, 19. maja 1994) pa naj bi po isti avtorici »delavce Muzeja dokončno formalnopravno osvobodil kakršnih koli ideološko vsebinskih omejitev« (1998, 24).

Podobna je bila tudi razvojna pot celjskega muzeja, ki je bil kot Muzej revolucije ustanovljen leta 1963, ko se je oddelek za zgodovino NOB pri Pokrajinskem muzeju v Celju osamosvojil, preselil v nove prostore in odprl stalno razstavo o delavskem gibanju in NOB na celjskem območju (Marolt 1974, 535). Kot piše Rihterjeva (2000, 5), se je tudi ta muzej začel kmalu zanimati predvsem za obdobje po letu 1945, leta 1979 pa je s pridobitvijo dodatnih prostorov v njih postavil tudi stalno razstavo o razvoju mesta Celje po drugi svetovni vojni. Zaradi vsebinske razširitve dela se je leta 1991 preimenoval v Muzej novejših zgodovine Celje. Čez leto dni so v njem del prostorov poskusno namenili samo najmlajšim obiskovalcem, danes pa v okviru Muzeja novejših zgodovine Celje stalno deluje otroški muzej Hermanov brlog, od leta 2000 pa ponujajo na ogled tudi novo stalno razstavo Živeti v Celju 1990–2000. In še tretji primer: Muzej narodne osvoboditve Maribor, ki je nastal iz leta 1947 postavljene zbirke o narodnoosvobodilnem boju Pokrajinskega muzeja Maribor. Leta 1958 je namreč omenjena zbirka pomenila temelj za samostojno, od pokrajinskega muzeja odcepljeno muzejsko ustanovo, katere področje delovanja zajema slovensko zgodovino od leta 1914. Od leta 1988 muzej ponuja na ogled stalno razstavo z naslovom Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj na mariborskem območju. Zanimivo je, da zaposleni v muzeju vsebinsko opredelitev delovanja ustanove iz šestdesetih let »upravičujejo« (tudi) v

devetdesetih, ko na primer pišejo »da se muzej nikoli ni osredotočil samo na obdobje narodnoosvobodilnega boja /.../ kar kaže tudi njegovo ime in vsebina razstavne dejavnosti. Slovenci smo se v tem (20. – op. p.) stoletju trikrat bojevali za narodno osvoboditev, ki je rdeča nit slovenske zgodovine v tem stoletju nasploh« (Žnidarič 1994, 81). Isti avtor tako o stalni razstavi¹ obravnavanega muzeja dodaja še: »je danes /.../ v Sloveniji edina večja in stalna muzejska razstava o okupaciji in narodno-osvobodilnem boju. Ker je bila razstava postavljena izključno po muzeoloških strokovnih kriterijih, brez ideološke navlake, ima danes enako zgodovinsko dokumentarno vrednost kot ob otvoritvi« (1994, 81). V istem besedilu avtor tudi napoveduje, da naj bi ob prelomu tisočletja muzej odprl stalno razstavo Severovzhodna Slovenija v 20. stoletju (1994, 82).

Pogled »od zunaj«, z upoštevanjem zgolj napisanega o delu teh muzejev, tako lahko pokaže, da se je navadno v večdesetletnem obdobju začelo širiti področje njihovega delovanja: najprej z druge svetovne vojne na socialistično in delavsko revolucijo, na začetku devetdesetih let pa še na (skoraj vse) obdobje 20. stoletja. Vendar se mi zdi pomembno dogajanje, delovanje in spremembe v teh muzejih, ki so se jim »zgodile«, vsaj nekoliko osvetliti tudi »od znotraj«, s pogledi in vtisi tistih, ki so bili zaposleni v teh muzejih oziroma njihovih oddelkih.

Kot primer navajam delo na Oddelku ljudske revolucije Ljubljane – mesta heroja Mestnega muzeja Ljubljana, ki se je z navedenim imenom na pobudo Mestne občine Ljubljana⁶ začelo ob koncu leta 1979. Po besedah Janeza Kosa, dolgoletnega vodje omenjenega oddelka, so bile začetne delovne razmere zelo skromne – »takorekoč brez

- 1 Omejiti sem se poskušala zgolj na (nekateri) muzeje, kar pomeni, da sem iz obravnave izključila popis tovrstnih zbirk, spominskih sob, izpostav in tako naprej, za katere – poleg za, denimo, druge (zgodovinske, arheološke, etnološke ... zbirke) – skrbijo pokrajinski in drugi muzeji. Tako se nisem ukvarjala z leta 1957 ustanovljenim kranjskim Muzejem revolucije, ki se je 1963. združil z Mestnim muzejem (in kot pokrajinski muzej je nastal Gorenjski muzej).
- 2 To sem poskušala ugotoviti iz strokovnih in publicističnih oziroma novinarskih prispevkov, ki so se s tem v zvezi pojavljali v strokovni periodiki in dnevnem tisku.
- 3 Izbrala sem muzej, ki naj bi se ukvarjal z vsem slovenskim območjem, in en »območno omejen« muzej, pa tudi edini muzej, ki je še danes ohranil poimenovanje iz prejšnjih časov. Slednjega zato, ker se mi zdi zanimiv že samo kot edini preostali izmed muzejev, ki so se v preteklosti ukvarjali s podobno vsebino, prva dva pa zato, ker sta v devetdesetih letih začela delovati z novim (istim) imenom, kar ni pomenilo preoblikovanja v enega od oddelkov nekega drugega muzeja ali območni muzej.
- 4 Podatki so povzeti po: Urbanec 1998, 13–28.
- 5 Zanimiv je tudi prispevek Simone Jaunik (1998), v katerem navaja izsledke ankete, opravljene med šoloobvezno mladino. Iz njih sklepa, da se skoraj polovici anketiranih razstava zdi zelo zanimiva.
- 6 Ta je sicer ustanoviteljica Mestnega muzeja Ljubljana. Zanimivo pa se mi zdi, da pobudniki omenjenega oddelka niso bili iz muzeja, ampak »zunanji«, od oblasti.

prostora,⁷ pisalne mize, kaj šele predmetov ali kakšnega drugega zbranega gradiva. Začelo se je iz nič.⁸ Vsebinsko so si zaposleni delo na oddelku razdelili po obdobjih, tako da so zbirali, proučevali in razstavljali gradivo o delavskem gibanju (od začetkov do druge svetovne vojne), narodnoosvobodilnem boju in povojnem času socializma ter samoupravljanja; v okviru oddelka pa je delovala tudi Galerija revolucije.⁹

»Neprijetnosti«, ki so sčasoma prav vse zaposlene na omenjenem oddelku privedle do (sicer neuspešnega) iskanja drugih služb, so bile povezane predvsem z ne-nehnim preverjanjem njihovega dela, »nekakšnim (samo)cenzuriranjem«. Zanimivo je bilo, da je poleg muzejskega sveta, ki je vsako leto spremljal načrte in poročila o delu celotne ustanove, samo ta oddelk (od vseh oddelkov mestnega muzeja) imel tudi tako imenovani sosvet. Sosvet je bil samoupravni organ z nalogo, da usmerja in spremlja delo oddelka, njegovi člani pa so bili bolj ali manj dejavni predstavniki iz političnih vrst, ki so predvsem stalno bedeli nad ustreznostjo »izdelkov« (besedil na razstavah, njihovih konceptov, razstavljenih fotografij ...). A sosvet je bil le eden od naslovov, s katerih so vseskozi prihajale različne pobude, na primer za postavitev razstav, še pogosteje pa vprašanja in kritike o tem in onem, o primernosti in ustreznosti predstavljanja določenih vsebin. Te so zanimale tudi kulturne, samoupravne in številne druge skupnosti na različnih družbenih ravneh, »tako da si na koncu koncev tudi sam vedno bolj pazil, ali lahko nekaj napišeš, ali je primerno, če nekaj vključiš v razstavo«. Kljub vsemu pa skorajda nikoli ni bilo vsem vse prav, »vedno se je še kaj našlo, saj so vsi – vsak zase – menili, da vedo vse«.

A prav zato, ker je bilo na takih razstavah dostikrat pomembnejše sporočilo kot sam predmet, so bile pogosto med muzeološko inovativnejši.¹⁰ Glavno vodilo delovanja Oddelka ljudske revolucije Ljubljane - mesta heroja je bilo, da ne morejo obravnavati obdobja, ki so jim »pripadla«, ločeno od vseh drugih zgodovinskih obdobja, še manj pa iztrgano iz vsakdanjega življenja – kot so to s poudarjanjem posameznih segmentov, na primer druge svetovne vojne, pogosto počeli po podobnih muzejih v državah nekdanje Jugoslavije, pa tudi nekdanjega vzhodnega bloka. Tako je njihova razstava Ljubljana v letu 1945 (ob 40-letnici dogodkov, leta 1985) prvič vključila tudi vsakdanjik in nekatere sodobnejše muzeografske pristope. Prav tako so zaposleni na oddelku »uhajali stran iz določenih okvirov« tudi s pomočjo kolegom, drugim kusostom iz muzeja (pri postavljanju »njihovih« razstav) ter predvsem z vzpostavljanjem široke mreže informatorjev in zbiranjem najrazličnejšega gradiva. Prav to je vsaj na začetku delovanja pomenilo tudi eno največjih vrzeli oddelka, ki so jo za potrebe razstav zapolnjevali tudi s posojanjem muzealij od drugih muzejev, na primer Muzeja ljudske revolucije Slovenije. Za povabljenе prijatelje muzealce so v osemdesetih letih organizirali tudi »pogovore ob kavi«, neformalno-formalna srečanja, na katerih so navadno razpravljali o različnih vprašanjih v zvezi z njihovim delom in si izmenjevali izkušnje.

Ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let se je ozračje sprostito, »šlo je dejansko za nekakšno osvoboditev«, in leta 1989 se je oddelk – med prvimi na Sloven-

skem – preimenoval v Oddelek za novejšo zgodovino.¹¹ Večja sta bila lahko tudi suverenost zaposlenih in njihov morebitni vpliv na javno mnenje, kar se je pokazalo ob nemirih na Kosovu leta 1989, ko so kljub nasprotovanju Mestne občine Ljubljane vsi člani muzejske partijske celice¹² kolektivno izstopili iz KP.

Po zapisanem sodeč, je torej možno sklepati, da je razširitev zanimanja muzejev ali njihovih oddelkov na (skorajda vse) 20. stoletje vsaj nekoliko tudi plod prizadevanj zaposlenih po teh ustanovah. Ta pa so bila dostikrat, kot se je izrazil tudi Janez Kos, »svojevrsno pionirsko početje«. In to je bilo enim bolj, drugim pa manj po volji. Da le ni šlo za neko logično, samoumevno sosledje, kažejo tudi o tej temi organizirane okrogle mize¹³ in druge predstavitve različnih mnenj z začetka devetdesetih let: odpraviti »rdeče muzeje« oziroma jih spremeniti ali pa ohraniti, takšne, kakršni so? Kaj storiti z njimi »danes, ko o socializmu ni več moderno govoriti« (Gačnik 1992, 27)?

Nekateri novinarski prispevki z začetka devetdesetih let s tem v zvezi opozarjajo, da so tovrstne dileme izraz spremembe časa, možnosti prikazovanja več plati ene zgodbe, kar obenem pomeni spreminjanje, brisanje stvari za nazaj. Tako je poveden prispevek z naslovom Isti ljudje, drugačne resnice, v katerem¹⁴ avtorica piše, da bo »muzejsko zbirko treba krepko posodobiti, kajti nekatere resnice, ki so veljale štirideset let, kajpada niso več prave resnice, še manj pa edine zveličavne« (Mavrič 1993, 6). »Rdeče muzeje« so nekateri strokovnjaki pojasnjevali kot del ideološko-propagandnega aparata socialistične enostranske oblasti, s katerim naj bi politična struktura opravičevala (sic) svojo legitimnost in utemeljevala svojo oblast (Štepec 1998, 29). Spremembe imen teh muzejev v šestdesetih letih naj ne bi širile idejnega obzorja, ampak naj bi v proučevanje zgodovinskih obdobja pred drugo svetovno vojno in po njej z iskanjem »elementov revolucionarnosti« zgolj vnašale selektivnost (29). Pretrganje umetno ustvarjenega necelostnega obravnavanja preteklosti in omejevanje zgodovine na politična dogajanja, ustrezna neki dobi in oblasti, pa sta bila tudi glavni avtorjev argument »za« spremenjeni oziroma novi Muzej novejši zgodovine iz Ljubljane.¹⁵ Štepec v istem prispevku konceptualno preoblikovanje »rdečih muzejev« primerja s spreminjanjem nekdanjih zaporov v mladinski hotel in umetnosti namenjene prostore, ustavi pa se tudi ob nevarnosti, da bi ti »prenovljeni« muzeji »elemente revolucionarnosti zamenjali z elementi državnosti« (1998, 31), pa tudi ob očitkih, da je spreminjanje revizionizem lastne preteklosti, ki naj bi jo poskušali brisati ali vsaj prepuščati pozabi. Slednje je bila tudi glavna »pripomba« drugega dela javnosti, v katerega so sodili predvsem nekdanji borci. Na to »gonjo«¹⁶ so se odzvali z mnenjem, ki je bilo podobno mnenju, da so tudi tako imenovani rdeči muzeji »ustanove, ki so pomemben del naše kulturne zgodovine« (Žnidarič 1994, 120). Prizadevanjem za ohranitev »rdečih muzejev« takšnih, kakršni so, se je pridružil tudi del strokovne javnosti, denimo muzealec Aleš Gačnik (1992), ki je predvsem odklanjal misel, da je bila samo za te muzeje značilna ideološka omejenost – kot da bi vse druge ustanove delovale zunaj sistema. Menil je, da v duhu enostranske prikazovanja »popotovanje po zbirkah 'revolucije' po-

nuja doživetje socializma« (ker je ta pač stvari prikazoval enostransko). Zato je bil proti spreminjanju teh zbirk in se zavzemal le za njihove manjše dopolnitve.¹⁷ Vse drugo zanj pomeni le še eno zamenjavo za edino zveličavno objektivnost, v svojem razmišljanju pa gre avtor še dlje, saj pravi, da bi bilo prav te zbirke (razstave) treba izkoristiti za tako imenovan kulturni turizem (s »socialističnim disneylandom«¹⁸).

Še ne deset let po najbolj zavzetih razpravah pro in contra »rdečim muzejem« se torej sam po sebi ponuja sklep, da je šlo po drugi svetovni vojni za tako imenovano simbolno izražanje moči (države, oblasti, sistema) tudi s temi ustanovami, ki so (oziroma naj bi) posredno, kot se da razbrati iz njihovih ustanovitvenih odlokov, vplivale na takratno znanost, vzgojo in kolektivni spomin. Pomembno pa se mi zdi opozoriti tudi na dejstvo, da popisane spremembe vsebinske usmerjenosti muzejev ali njihovih oddelkov, enot in njihova preimenovanja v zadnjem desetletju 20. stoletja niso doletele le njih, ampak tudi druge ustanove,¹⁹ tudi muzeje po drugih (sistemsko nekoč »sorodnih«) državah.²⁰ Vpetost v sistem pa je tako danes kot v nekoliko bolj oddaljeni preteklosti²¹ stalnica, ki resda včasih bolj, drugič pa nekoliko manj tesno privija okove posameznikovega in skupinskega življenja. In zanimivo je prav to, koliko tesno in kako so pritrjeni.

Viri in literatura

GAČNIK, Aleš 1992: Marketing rdečega. V: Delo 21. marca 1992, 27.

JAUNIK, Simona 1998: Stalna razstava v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. V: Argo 41/1-2, 145-150.

LINASI, Marjan 1988: O letošnjem delovnem načrtu in sploh o vizijah nadaljnjega razvoja Koroškega pokrajinskega muzeja revolucije Slovenj Gradec. V: Vestnik koroških partizanov 22/3-4, 137-141.

MAROLT, Jože 1974: Deset let razstavne dejavnosti Muzeja revolucije v Celju. V: Celjski zbornik 1973-1974/15, 533-558.

MAVRIC, Nada 1993: Isti ljudje, drugačne resnice. V: Dnevnik 2. junija 1993, 6.

RIHTER, Andreja 2000: Muzej, kjer ni tišine, kjer vlada umirjen nemir. V: Živeti v Celju 1900-2000. Celje, 5.

ŠKAFAR ROGELJ, Bojana 1995: Slovenski etnografski muzej od ustanovitve do danes. V: Rajko Muršič, Mojca Ramšak (ur.), Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Ljubljana, 213-220.

ŠTEPEC, Marko 1998: Guljenje rdeče pese zunaj schengenske zaves. V: Muzej novejšje zgodovine: 1948-1998. Ljubljana, 29-32.

UGREŠIČ, Dubravka 1999: The Museum of Unconditional Surrender. New York, New Directions.

URBANC, Nataša 1998: 50 let Muzeja. V: Muzej novejšje zgodovine: 1948-1998. Ljubljana, 13-28.

ŽNIDARIČ, Marjan 1994: 35 let Muzeja narodne osvoboditve Maribor. V: Argo 36/37, 81-82.

-- 1995: Muzeji za novejšjo zgodovino v novih družbenih razmerah. V: Naš zbornik 1996, 118-120.

⁷ Najprej dobesedno, nato je oddelek dobil prostore v nekdanjih hlevih Auerspergove palače v Gosposki ulici, leta 1982 pa se je (skupaj z galerijo) preselil v dve nadstropji (slabo ohranjene) stavbe na Mestnem trgu 10.

⁸ Za vse posredovane informacije v zvezi z delom o omenjenem oddelku Mestnega muzeja Ljubljana se zahvaljujem g. Janezu Kosu, ki je tudi vir vseh v besedilu navedenih citatov s tem v zvezi.

⁹ Galerija je bila po mnenju Janeza Kosa oddelku dodeljena, »pomembno je bilo, da jo je muzej imel«, sicer pa je delovala precej samostojno. V njej so do začetka devetdesetih let razstavljali partizani umetniki, in sicer ne zgolj dela, nastala med NOB, ampak navadno celotne opuse.

¹⁰ To poudarjata Gačnik (1992, 27) in Štepec (1998, 29-32). Janez Kos pa kot drugo plat medalje dodaja, da se je »bistvenost sporočila« pogosto kazala predvsem v poudarjanju fotografije (predmet je bil le njen »dodatek«).

¹¹ Temu so sledile tudi tematsko pesterje razstave (na primer Navada je voščit - o vseh treh decembrskih obdarovalcih otrok: sv. Miklavžu, Božičku, Dedku Mrazu). Bistveno po Janezu Kosu pa je, da si oddelek tudi danes prizadeva za zbiranje, proučevanje in prikazovanje gradiva v zvezi s pred-, med- in povojnim obdobjem. Tako je za leto 2002 v sodelovanju z ljubitelji v načrtu razstava o otrocih partizanskih aktivistov - ilegalčkih, ki so jih med drugo svetovno vojno skrivali (da ne bi sovražnik z njimi izsiljeval njihovih staršev).

¹² Najmanj trije člani Zveze komunistov Slovenije, zaposleni v isti ustanovi, so sestavljali tako imenovano partijsko celico.

¹³ Eno od takih okroglih miz je v Mestnem muzeju Ljubljana ob preimenovanju Oddelka ljudske revolucije v Oddelek za novejšjo zgodovino vodil Ralf Čeplak.

¹⁴ V zvezi z omenjenim muzejem v Ložu.

¹⁵ V »procesu spreminjanja« od osemdesetih let se je z njim v zvezi pojavila tudi zamisel o vojnem oziroma vojaškem muzeju, ki naj bi prikazoval zgodovino vojskovanja in mirovništva, pa tudi tako imenovanega totalnega muzeja epohe oziroma socializma.

¹⁶ Očitek tistim, ki so si prizadevali za spremembo imena Oddelka ljudske revolucije Ljubljane - mesta heroja Mestnega muzeja Ljubljana, je bil: »Komu se pa mudi iz revolucije?«

¹⁷ Na začetku ali koncu zbirk (oziroma razstav) naj bi (na primer napisi) obiskovalce opozorili na kontekst tega, kar bodo oziroma so videli.

¹⁸ Češ »če ga ne bomo naredili mi, ga bodo naredili oni« (Američani - op. p.).

¹⁹ Nekdanji Inštitut za zgodovino delavskega gibanja - zdaj Inštitut za novejšjo zgodovino.

²⁰ Dubravka Ugrešič piše o Muzeju brezpogojne predaje (Museum of Unconditional Surrender - v istoimenski knjigi), ki ga je v vzhodnem Berlinu postavila Sovjetska zveza kot simbol svojega osvajanja.

²¹ Na to kaže tudi primer izpred več kot sto let (1888), ko so odprli vrata prve namenske zgrajene muzejske stavbe na Slovenskem. Vanjo se je preselil leta 1825 ustanovljeni Kranjski deželni muzej (danes Narodni muzej Slovenije) in se ob tej priložnosti v čast poroke princa naslednika Rudolfa preimenoval v Deželni muzej Rudolfinum (Škafar 1995, 214).

Predhodna objava / 1.03

Tanja Roženberger Šega

KO PARADNEGA KONJA ZAMENJAJO RUMENE ZVEZDE

O Muzeju novejšje zgodovine Celje na pragu 40-letnice

Muzej novejšje zgodovine Celje sodi danes, na pragu svoje 40-letnice, med strokovno kakovostne, zanimive, priljubljene in do obiskovalca prijazne evropske muzeje, krojene po načelih sodobne muzeološke teorije in prakse. To dokazujejo navdušeni odzivi obiskovalcev, pozitivna mnenja kolegov, strokovnjakov muzeologov iz Slovenije in tujine, prejete nagrade in nominacije zanje, med katerimi naj omenim tudi dvakratno potegovanje za prestižen naslov evropski muzeja leta. Kakšna je bila pot od Muzeja revolucije Celje do muzeja, ki ga letno obišče več kot 60 tisoč ljudi? Kaj je pri njegovem razvoju, rasti in preobrazbi pomenila »rdeča obarvanost« in kako je minulo delo vtakano v nove projekte, po meri novih družbenih usmeritev? Kaj se je dogajalo v ustanovi, kako in zakaj so zaposleni začutili nujnost sprememb, ki so trkale na debela vrata muzeja? Kako so preoblikovanje muzeja skusili na svoji koži ter kako premikali temelje muzejske politike in jo prilagajali novim tokovom?

Leta 1962 je skupščina občine Celje za ureditev muzeja odstopila stavbo starega magistrata z zelo ugodno lego sredi mesta. Po temeljiti obnovi in prenovi, ki je z uporabo težkih in dragih materialov dajala izrazit vtis protokolarnosti,¹ je bil čez leto dni v prostorih nekdanje mestne hiše odprt Muzej revolucije Celje (MRC) s stalno razstavo o njej, katerega glavno poslanstvo je bilo: »Načrtno, sistematično iskanje, zbiranje, urejanje in preučevanje, izdajanje gradiva, prirejanje razstav in širjenje tradicij NOB in oblikovanje moralne svobodoljubne, patriotske, humane in revolucionarne zavesti« (Marolt 1973, 533).

Prvi ravnatelji MRC so bili imenovani po politični pripadnosti in referencah iz časa NOB (na primer narodni heroj, borec, komandant, član ZZB), ne glede na njihovo muzejsko, raziskovalno in strokovno usposobljenost. Že ob koncu šestdesetih let pa se je vse bolj oblikovalo spoznanje, da se kadruje tudi po strokovnosti in znanju. Prvi direktor, ki je bil po stroki tudi zgodovinar, je bil g. Jože Marolt, sledil mu je g. Stane Mrvič in nato g. Emil Lajh.² Seveda pa so bili politična pripadnost, vsestranska družbena aktivnost in članstvo v Zvezi komunistov še vedno pomembno merilo za izbiro ljudi na odgovorna mesta. Muzej je že od začetka zaznamovala izredno produktivna in dinamična razstavna dejavnost, ki je vsebinsko in tematsko črpala iz začrtanih okvirov oziroma raziskovalnih področij muzeja. Stalna razstava, ki je pomenila jedro muzeja, je predstavljala obdobje od leta 1919 do 1945, tematsko pa bila razdeljena na obdobje revolucionarnega delavskega gibanja, obdobje okupacije in NOB. Posebno so bili poudarjeni štirinajsta divizija, sklepni boji za osvoboditev, partizanska saniteta, partizanska tehnika in okupatorjevo nasilje nad svojci partizanskih družin.³ Tudi pri občasnem razstavljanju⁴ in potujočih razstavah⁵ so bile teme povezane večinoma z revolucionarnim delavskim gibanjem in NOB. V prvem desetletju sta bili izjemni le razstavi Razvoj Celja v obdobju 1945–1970 (razstava je pokazala podobo povojnega Celja in tako časovno posegla v obdobje po drugi svetovni vojni) in Vietnam, ki so jo pripravili v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem. Z občasnimi razstavami so spremljali tudi pomembnejše obletnice in dogodke, pripravljali pa so tudi razstave po naročilu oziroma na predlog medobčinskega komiteja sveta ZKS. MRC je bil s stalnimi razstavami tudi na terenu. Z njimi so zaznamovali rojstne kraje velikih osebnosti, revolucije ali tragične dogodke iz NOB.⁶ Tako so v prvih desetih letih v muzeju pripravili več kot sto razstav, »s katerimi so vsestransko in temeljito, podrobno in pregledno prikazali boj komunistov in delavskega razreda za osnovne socialne, demokratične in politične pravice delovnih ljudi v obdobju reakcionarnih režimov stare Jugoslavije, zlasti pa priprave komunistov na boj proti nacistični agresiji, priprave na oboroženo vstajo in potek NOB na območju celjske regije« (Marolt 1973, 540). Tudi po izjavi Rihterjeve (2002) je bil Muzej revo-

lucije Celje vedno v središču dogajanja, saj je sodil med najpomembnejše tovrstne muzeje v takratni Jugoslaviji. Kot najodmevnejši razstavi zgodnejšega obdobja MRC so sogovorniki označili razstavi *Ukradeni otroci* in *Pohod 14. divizije*.

Ob tem pregledu ugotovimo, da je imel muzej izredno do delano in tipološko raznovrstno razstavno dejavnost (stalna razstava, gostujoče občasne razstave, lastne občasne razstave, stalne razstave zunaj muzeja, potujoče razstave). Nekatere razstave so bile sicer oblikovno preproste, lahko bi jih poimenovali kar »papirne razstave« – uporabljeni so bili predvsem besedni in slikovni mediji (različni dokumenti in fotografije) z malo predmetnega gradiva. Kljub temu lahko izluščimo povsem sodobna načela muzejske prakse. Razstava kot medij oziroma komunikacijska vez med pošiljateljem in prejemnikom je tu delovala v vsej svoji polnosti. Prirejanje razstav je postalo ena izmed najbolj intenzivnih in množičnih oblik dela s poudarjeno vzgojno, izobraževalno in propagandno nalogo. Z razstavami so stopali tudi zunaj muzejskih zidov in razstavljali »med ljudmi«, v gasilskih in kulturnih domovih ter podružničnih šolah in se tako približali tudi ljudem, ki najverjetneje nikoli niso prestopili praga muzejske stavbe. Takšno približevanje muzejskemu občinstvu bi danes označevali kot izredno potezo in prispevek k izpopolnjevanju kakovosti muzejske ponudbe.

Vsebinsko pa so, ne glede na raznolike tipe razstav, ostali le pri črno-belem slikanju politične zgodovine. Vsakoli letni vsebinski program so snovali v muzeju in povedna je izjava, »da je bil muzej pri oblikovanju razstavnih in raziskovalnih programov popolnoma suveren ter da ni nihče vsiljeval svoje volje. Nekatere želje so bile sicer bolj čustveno zavzete, dogajalo se je tudi, da so nekateri v ospredje postavljali osebne želje posameznikov oziroma borcev, odnos oblasti do muzeja pa je bil vedno korekten« (Marolt 2001). Izjava dokazuje, da je v načrtanih ideoloških okvirih raziskovalno in razstavno delo lahko potekalo uspešno, mirno in »suvereno«, hkrati pa – glede na to, da je navedek iz leta 2001 – priča o iskreni predanosti delu.

V nasprotju s tem pa je trditev, da so se zaposleni zavedali obvezne samocenzure. Kot zgodovinar si se zavedal, da ne piše o vsem, jasno je bilo, katere teme »ne bi prišle skozi« in katerih se je treba izogibati. Cenzura je bila močna, čeprav niti ne tako vidna. Kot tabu se omenja problematika tebarskega taborišča, mobilizacije v nemško vojsko, delovanja orlovske organizacije v Celju in celjske ljudske stranke. Morebitno odkrivanje »nedovoljenih tem« pa je bilo onemogočeno tudi zaradi nedosegljivosti gradiva. Edino zadoščenje je bilo, da veš nekaj več. Na razstavne in raziskovalne programe muzeja je posredno vplivala tudi zgodovinska komisija na CK ZKS. Ta je občasno organizirala znanstvena srečanja, ki so se jih udeleževali tudi kustosi, in tako načrtovala okvirno politiko zgodovine, prikazane v muzeju. Zato je bil muzej hkrati tudi institucija v organizaciji države, ustanovljena, da služi ideologiji takratnega časa, nadzoruje položaj in po svoje tudi manipulira z ljudmi.

Nove barve v duhu časovne širitve raziskovalnega področja je prav gotovo naznanjala zaposlitev kustosa za povojno obdobje leta 1982. Tako je bila med letoma 1987 in 1989 postopno postavljena prva stalna razsta-

va⁷ v slovenskem muzejskem prostoru, ki je prikazovala čas po 2. svetovni vojni in tudi osemdeseta leta prejšnjega stoletja. Tudi po Rihterjevi (2000, 5) je novo prelomnico v razvoju muzeja pomenilo leto, ko je muzej pridobil dodatne prostore in v njih med letoma 1987 in 1989 postavil stalno razstavo o razvoju mesta Celja po drugi svetovni vojni. Problematika onesnaževanja, razvoj industrije, družabno in društveno življenje v mestu, tipična moda osemdesetih let ter vsakdanje življenje so bile teme, ki niso bile vajene muzejskih prostorov. Kljub temu, oziroma ravno zato je muzejska publika razstavo sprejela z velikim in pozitivnim zanimanjem.

Vsebinski prelom je bil po besedah Emila Lajha narejen tudi leta 1989 z razstavo *Ustanovitev Socialistične zveze delovnega ljudstva*, s katero se je končalo staro obdobje MRC. Nezadostno poudarjanje likov posameznih herojev in prikazovanje vsebine na ravni povprečnega človeka sta avtorje stala celo dodatnih zagovorov in preverjanj. Razstava z naslovom *Po sili vojak* pa je prva odpirala do takrat prepovedano temo o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko. Leta 1990 so jo pripravili kustosi v sodelovanju z Gorenjskim muzejem. Mobilizirancem se je tako nenadoma odprla tema, o kateri dolgo niso smeli spregovoriti, muzej pa je dokončno opravil z enostranskim prikazovanjem vsebin tudi iz druge svetovne vojne.

- 1 Skupni stroški obnove, preureditve in opreme so znašali 116 milijonov starih dinarjev.
- 2 Najdlje je muzej vodila direktorica, prof. zgodovine Andreja Rihter, sedanja ministrica za kulturo. Pred letom dni jo je nasledila direktorica Marija Počivavšek.
- 3 Na stalni razstavi je bilo prikazanih 452 muzealij, 738 fotografij in 310 dokumentov, v desetih letih pa si jo je ogledalo 117.300 ljudi. Obiskovalci so prihajali iz Slovenije, Jugoslavije in tujine.
- 4 Med letoma 1963 in 1973 so se v občasni razstavnih prostorih zvrstile razstave: *Narodni heroj Slavko Šlander* (v 20 dneh si jo je ogledalo 7.521 ljudi), *Narodni heroj Dušan Kveder Tomaž* (15 dni – 10.286 obiskovalcev), *Veliki oktober* (12 dni – 4.432 obiskovalcev), *Boris Kidrič* (mesec dni – 4.977 obiskovalcev), *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945* (15 dni – 4.080 obiskovalcev), *Koroška v borbi*, 14. udarna divizija, 50 let revolucionarnega boja in boja ZKJ, 5. prekomorska brigada (3.000 obiskovalcev), *Nemška koncentracijska taborišča* (6.000 obiskovalcev), *Partizanska saniteta* (7.454 obiskovalcev). V MRC so skrbeli tudi za razstave likovnih del, ki so bila po tematiki, motivih in času nastanka kakorkoli povezana z NOB. Tako so razstavljali partizansko grafiko Božidarja Jakca, dela Dore Klemenčič Maj in kiparja Vladimira Štovička, Alberta Sirka, Moše Pijada, otroške risbe na temo NOB in dela nekaterih jugoslovanskih slikarjev.
- 5 Od leta 1963 do 1973 je muzej pripravil kar 67 potujočih razstav, in sicer v krajih: Planina nad Sevnico, Ponikva, Gornji Grad, Vojnik, Polzela, Petrovče, Žalec, Rogaška Slatina, Šmartno ob Paki in Jurkloster.
- 6 Razstavo o tragičnem zločinu na Frankolovem so postavili v bližnji osnovni šoli. Nihče se ni vprašal o (ne)primernosti razstavnega prostora glede na temo oziroma pretresljivo fotografsko gradivo. Še vedno pa je v celjski osnovni šoli na ogled razstava *Ukradeni otroci*.
- 7 Razstava je bila postavljena v prostorih, ki jih je muzej dodatno pridobil leta 1979, njena avtorica pa prof. zg. Rolanda Fugger Germadnik.

Iz leta 1990 je pomemben in poveden tudi razpis za novo delovno mesto etnologa, kar je bil še eden izmed konkretnih korakov k širjenju raziskovalnega področja, tudi v metodološkem in strokovnem pomenu. Muzej revolucije Celje je bil edini med tremi največjimi tovrstnimi muzeji,⁸ ki se je sočasno s širitvijo raziskovalnih tem tudi kadrovsko dopolnil. Zakaj in kje se je čutila zgodovinska stroka »prekratka« oziroma prešibka?

»Odločitev, da bomo v naš strokovni tim sprejeli etnologa, je bila razumna in smiselna iz več razlogov. Od obstoja muzeja pa do nekaj let nazaj je v naši muzejski razstavnici dejavnosti prevladovala politična (razvoj delavskega gibanja), formalno tudi gospodarska (stavke) in kulturna (Zlet Svobod) in seveda NOB tematika iz različnih zornih kotov. Čeprav smo te ideološke okvire premagovali mi zgodovinarji s svojo eroditsko natančnostjo in ekribijo, je bila prisotna vrzel – sodelovanje s sorodnimi vedami. Etnolog je nujen strokovnjak za obdobje, ki ga danes obravnavamo v našem muzeju. Analitično delo etnologa bo pripomoglo k celotnejši osvetlitvi družbenega, gospodarskega, prosvetnega in kulturnega življenja na našem področju.« (Lajh 1991)

»Potreba po povezovanju etnologa in zgodovinarja je glavni vzrok zaposlitve kustosa etnologa. Zakoreninjenost preučevanja politične zgodovine se je v naši ustanovi spremenila pred sedmimi leti, ko smo si ob novi muzejski postavitvi zastavili cilj predstavitve življenja Celjana.« (Rihter 1991) »Zgodovinar in etnolog pristopata k posameznemu dogodku, pojavu vsak s svojo metodo, kar lahko da kvalitetnejši rezultat, kot če bi raziskoval vsak zase.« (Počivavšek 1991) Iz izjav lahko povzamemo, da se je nujna po etnologu izluščila iz prakse njihovega dela. Etnologijo razumejo kot nadgradnjo zgodovine, življenjsko znanost, vedo, ki zgodovinskemu vdahne življenje. Glede na premike v delovanju muzeja, tako časovno, predvsem pa tematsko, je v strokovnem kolektivu samodejno vzklikala potreba po etnologu. Tu bi rada poudarila lucidnost, pa tudi osamljenost te odločitve, da so v želji po bolj celostni predstavitvi preteklosti poiskali pomoč pri drugi stroki. Tudi Rihterjeva kot posebno odliko muzeja navaja, da se je vedno izredno dobro odzival na izzive s terena in bil s svojim pogledom naprej velikokrat osamljen pri svojih usmeritvah (2002).

Nekakšno sklepno dejanje je bilo tudi uradno preimenovalje Muzeja revolucije Celje leta 1991 v Muzej novejšje zgodovine Celje. Samo preimenovalje torej ni bilo vzrok za spremembe, temveč posledica teh. Posledica večplastne širitve dela, tako v časovnem pomenu (širitev na vse 20. stoletje) kot vsebinskem in ideološkem (politična zgodovina stopi v ozadje, v ospredje pa vsakdanost), strokovnem (zgodovini se pridruži etnologija) in metodološkem. Novo poimenovanje/ime je muzejskemu raziskovalnemu in razstavnemu delu tudi formalno postavljalo širše okvire. Prvo obdobje preoblikovanja je bilo tako končano, a muzej je na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja spet stal na začetku poti. Kljub ne prehitri spremembi, izpeljani z veliko posluha prav v odnosu do muzejskega občinstva, je muzeju ostala zvesta le še peščica obiskovalcev. Apatija ljudi, ki nam jo potrjujejo tudi številke o obisku,⁹ je bila zgovoren dokaz, da se je »udarna moč« več desetstičlavlje

množice obiskovalcev razblinila in razpršila, novejša publika, ki bi sledila novim usmeritvam, pa je bila še zelo šibka. Starejši obiskovalci, borci oziroma člani ZZB, so pomenili generacijo, ki je bila tudi čustveno vpletena v obdobje in vsebine, s katerimi jo je nagovarjala stalna razstava. Bodisi so obdobje, ki je bilo predstavljeno, sami preživeli bodisi so jih nanj spominjali sorodniki. Tako je pomanjkanje omenjene čustvene prizadetosti med drugim prav gotovo vplivalo na upad obiska. Redno so muzej obiskovali tudi šolarji in mladina, saj so se določene razstavljene teme navezovala na učni program, ob njegovi spremembi pa je seveda zanimanje za muzej usihalo. V tem obdobju so bile čedalje pogostejše pobude, da bi se MRC spet združil s Pokrajinskim muzejem v Celju,¹⁰ saj se je za nekatere njegovo poslanstvo v tem očitno končalo.

Tako je v drugem levitvenem obdobju muzej gradil predvsem navzven – na delu z obiskovalci in svoji novi prepoznavnosti. S spretno razstavno politiko, še posebej je treba omeniti razstavo iz leta 1993 z naslovom V svetu lutk – poskus otroškega muzeja,¹¹ na podlagi katere se je čez nekaj let oblikoval stalni otroški muzej, je muzej pritegoval najmlajše muzejske obiskovalce. Tako si je hitro ustvaril novo in trdno jedro rednih gostov ter s tem krepko povečal svojo prepoznavnost in priljubljenost. Prav odprtje stalnega otroškega muzeja Hermanovega brloga leta 1995 je pomenilo novo prelomnico v razvoju Muzeja novejšje zgodovine Celje.¹² V najbolj kritičnem obdobju se je muzej obrnil oziroma odprl najmlajšemu muzejskemu občinstvu, ki je bilo v slovenskem muzejskem prostoru najbolj zastopano. Razstave otroškega muzeja s spremljajočimi programi so postale prave »uspešnice«, ki so uspešno promovirale muzej.

Nova celostna podoba oziroma ponudba muzeja – tudi v razstavnem pomenu – je bila zaokrožena leta 2000 z odprtjem tretje stalne razstave. Prva je govorila o NOB in jo povečevala, druga je bila prva razstava v slovenskem muzejskem prostoru, ki je posegla v povojno zgodovino, tretja z naslovom Živeti v Celju pa predstavlja pogled na življenje Celjana v vsem 20. stoletju z izrazito apolitičnim predznakom. Obdobje med eno in drugo stalno postavitvijo je bilo dovolj dolgo, da je razstava nastajala po trehni presoji, z veliko posluha. Obdobje NOB je tokrat prikazano kot eden izmed delov razstave. Izredna domiselnost avtorja in smela prostorska rešitev oblikovalca¹³ sta ustvarili izredno učinkovito in pretresljivo predstavitev te teme. Postavitev v živinskem vagonu prostor omejuje od preostalih razstavljenih vsebin ter hkrati deluje tudi na simbolni ravni – kot podoba mračnega, utesnjene in morbidnega časa, polnega trpljenja in tesnobe. Dodatna vitrina na zunanji strani vagona z originalno risbo kaže tudi na temno stran povojnih dni. Postavitev vojnega obdobja so borci lepo sprejeli, morda tudi kot zatočišče tradicije NOB.

Povečevana stalna razstava o revoluciji se je leta 1993 dokončno umaknila v depo, vendar so se nekatere občasne razstave še vedno dotikale tem iz obdobja NOB. Prav tako so ostajale in se dopolnjevale tudi zbirke, ki so v zgodnjem obdobju pomenile temelj muzeja.¹⁴ Zato v navedenem primeru gotovo ne moremo govoriti o brisanju spomina, še manj o njegovem preganjanju. Kljub spremembam zbiralne, raziskovalne in razstavne politike v muzeju

ni bilo predmeta, ki bi bil odveč ali kakorkoli zaničevan. Večina je sicer izgubila funkcijo eksponata oziroma razstavnega predmeta. Predmeti so bili izločeni, ne zapuščeni, svoj prostor so našli na depojskih policah in predalih. Tudi »rdeča« literatura, pod katero so se šibile muzejske knjižne police, se je selila za vrata podstrešnega stopnišča. Poudarila bi, da gre za skrbno vodene in dokumentirane »selitve«, izpeljane po vseh načelih muzejskega in knjižničnega dela. Še najslabše so jo odnesle stalne razstave na terenu, ki so danes bolj ali manj zapuščene in pozabljene, nikomur več mar in nikomur v skrb. Njihova intenzivna pozaba se je začela po devetdesetih letih, nekateri predmeti in dokumenti so se celo izgubili, nekaj gradiva pa je bilo prinesenega v muzej.

Še vedno pa niso muzeološko obdelane nekatere teme iz časa NOB in povojnega obdobja. Zdi se, da je preobremenjenost z drugimi, bolj všečnimi vsebinami le zatiškanje oči pred dolgom, ki ga je sodobnemu Muzeju novejše zgodovine zapustil Muzej revolucije. Dodatna vitrina in originalna risba teharskega taborišča umetnika Marijana Tršarja za ponazarjanje temne strani svobode sta le bežen namig o neobjektivnem slikanju preteklosti. Rihterjeva pojasnjuje (2002), da so poglobljene raziskave te teme izredno otežene zaradi pomanjkanja dokumentacije in drugih zgodovinskih virov, na podlagi katerih bi lahko črpali informacije. Ustni viri za zgodovinsko stroko niso dovolj verodostojni, da bi se povsem oprli nanje. Morda pomeni to tudi neizkoriščen izziv za druge stroke.

Ob sklepnem pregledu prehojene poti lahko opozorimo tudi na temeljni poslanstvi obeh muzejev. Tako so bili glavni poudarki Muzeja revolucije načrtno, sistematično iskanje, zbiranje, urejanje in proučevanje, izdajanje gradiva, prirejanje razstav in širjenje tradicij NOB (Marolt 1973, 533), vzbujanje tradicij iz partijske dejavnosti in NOB (Terčak 1963, 6), oblikovanje moralne, svobodoljubne, patriotske, humane in revolucionarne zavesti (Marolt 1973, 533), izoblikovanje podobe in celostnega pogleda na NOB na tem področju (Marolt 2001). Poslanstvo Muzeja novejše zgodovine Celje, zapisano v zadnjem katalogu k razstavi leta 2000, pa je zbiranje, ohranjanje, raziskovanje in razstavljanje zgodovine Celja in njegovega območja v 20. stoletju, izobraževanje o zgodovini in življenju v 20. stoletju nasploh ter oblikovanje skupnega in pozitivnega odnosa do kulturne dediščine. Muzej svoje delo oziroma ponudbo namenja vsem, ki jih zanimata kultura in zgodovina našega prostora, posebno pozornost posveča mlajšim obiskovalcem, za katere sproti pripravlja poseben pedagoški program in dejavnosti, obiskovalce vabi na stalne in občasne razstave ter druge prireditve: delavnice, predavanja, okrogle mize, predstavitve knjig, koncerte, gledališke predstave, kulturne večere ..., s svojo izdajateljsko dejavnostjo skrbi za znanstveno in publicistično nadgradnjo dela (katalog Živeti v Celju).

Navedeni poudarki pravzaprav govorijo o dveh različnih muzejskih ustanovah, vendar s skupnimi temeljnimi izhodišči muzejskega dela, kot so zbiranje in hranjenje, razstavljanje in izobraževanje. Muzej revolucije je ozko specializiran ter obravnava in predstavlja le tradicijo iz partijske dejavnosti NOB. Njegovo slikanje zgodovine

ni objektivno, je pa resnično. Muzej novejše zgodovine pa govori širše – o vsej novejši zgodovini Celja in njegovega območja. Cilj prvega muzeja je izoblikovanje podobe in celostnega pogleda na NOB, drugi gradi in sooblikuje splošen in pozitiven odnos do skupne kulturne dediščine. Prvi svojo temo, postavljeno v določene ideološke okvire, povečuje, jo pogosto ponuja tudi propagandno, s čimer kaže (svojo) moč in načrtno ozavešča, vzgaja in izobražuje muzejske obiskovalce oziroma družbo nasploh. Muzej novejše zgodovine Celje pa gradi na pestrosti razstavnih tem, namenjenih različnemu ciljnemu občinstvu, izobražuje in vzgaja ter bogati s kulturnimi izkušnjami.

Tako kot je bil položaj MRC v družbi trden in pomemben, velja danes tudi za MNZC. Paradnega konja neke ideologije je zamenjal muzej po meri Evrope. Vizije razvoja muzeja so lahko različne, a za celjsko gotovo velja, da je bila uspešna, izpeljana s trezno presojo, zadostnim posluhom in praviimi koraki ob pravem času.

Viri in literatura

LAJH, Emil 1991, 2001: intervju (neobjavljeno) z avtorico prispevka

LETNA POROČILA Muzeja revolucije Celje

LETNA POROČILA Muzeja novejše zgodovine Celje
MAROLT, Jože 1974: Deset let razstavne dejavnosti Muzeja revolucije v Celju. V: Celjski zbornik 1973–1974/15, 533–558.

- - 2001: intervju (neobjavljeno) z avtorico prispevka

POČIVAVŠEK, Marija 1991: intervju (neobjavljeno) z avtorico prispevka

RIHTER, Andreja 2000: Muzej, kjer ni tišine, kjer vlada umirjen nemir. V: Živeti v Celju 1900–2000. Celje, 5.

- - 1991, 2002: intervju (neobjavljeno) z avtorico prispevka

VODIČ po Muzeju revolucije Celje, 1963

ŽIVETI v Celju. Katalog stalne razstave Muzeja novejše zgodovine. Celje, 2000.

8 Poleg Muzeja revolucije Celje sta (bila) večja tovrstna muzeja še Muzej revolucije v Ljubljani in Muzej narodne osvoboditve v Mariboru.

9 To stanje nam jasno potrjujejo tudi podatki o številu obiskovalcev:

1988: 13.731	1995: 24.077
1990: 9.475	1996: 25.209
1991: 15.084	1997: 34.108
1992: 27.971	1998: 36.173
1993: 20.303	1999: 62.998
1994: 22.506	2000: 63.247

10 Muzej revolucije Celje se je razvil iz oddelka NOB pri takratnem Mestnem muzeju v Celju. Oddelek je bil ustanovljen leta 1951.

11 Avtorica vsebinskega koncepta projekta V svetu lutk – poskus otroškega muzeja je Tanja Rozenbegar Šega, avtorici razstave pa Marija Počivavšek in omenjena.

12 Avtorji otroškega muzeja Hermanovega brloga so Andreja Rihter, Tanja Rozenbegar Šega, Bronica Gologranc Zakonjšek in Rado Gologranc (oblikovanje).

13 Avtor postavitve NOB je prof. zg. Tone Kregar, oblikovalec pa arhitekt Dušan Kramberger.

14 Omenjam le zbirki orožja in poslovnih pisem.

Predhodna objava / 1.03

Špela Ledinek

(ETNOLOŠKI) SPOMENIK

Pričujoči tekst prikazuje večplastnost in mnogopomenskost oznake »spomenik«. Spomeniški historiat vključuje različne razlage, skupaj z etimološko, zaokroža ga pretehtavanje pomenske upravičenosti »etnološkega spomenika«. Le-tega pa, poudarjam, ne gledam z vidika (etnološke) konservatorske stroke, ki je bil predstavljen v prejšnji številki Glasnika (Glasnik SED 41, 3-4), temveč zgolj fenomenološko, brez kakršnihkoli ambicij poseganja v domeno etnološkega konservatorstva.

I.

Prvotni pomen slovenskega izraza »pomen« in sorodnega »spomin« je »tisto, (na) kar mislimo (po tem)« (prim. Bezljaj 1995, 84-85 in Snoj 1997, 469, 597).¹ Pri spomenikih gre za spominjanje v trajajočem pomenu, ki je v javni funkciji.² Pomensko kot tudi estetsko javno funkcijo spomenikov poudari uvodna misel Ekkeharda Maia in Gisele Scmirber ob Münchenskem zborovanju na temo *Denkmal und öffentlicher Raum*: »Čaščeni in/ali pa kamen spotike – že leta so spomeniki spoj obojega – v javnosti, na javnih mestih, v javnem prostoru, od javnih sredstev, v javnem mnenju, vsakič tam, kjer sta umetnost in umetnik povabljeni k postavljanju znamenja, ohranitvi prostora in po estetski prisotnosti pomena in oblike spomenika k izločitvi oziroma nastavitvi funkcije; naj bo, da se spominjamo zgodovine in zgodovin, dogodkov, kolektivnih in osebnih, javnih in zasebnih, ali pa nas estetska praksa v ustvarjanju življenjskega prostora – in sicer v sleherni formi na slehernem prostoru in slehernika – privede, da razbiramo monumentalno umetnost zgolj kot čutno dekorativen žanr: od vodnjakov in prostostojećih skulptur na pomembnih trgih, prek abstraktne plastike do nedvoumne arhitekturne narave zgodovinsko spremenjenih umetnostno in naravno estetskih ensembles.« (Mai in Schmirber 1989, 7).³ Če popreprostim: ključno pri spomeniku je, da je postavljen na javnem mestu v trajni spomin na karkoli. Drugo ni bistveno. To v knjigi s posrečenim naslovom *Pomniki a zapomniki (Spomeniki in pozabniki)*⁴ poudarita tudi Zdenek Hojda in Jiří Pokorný. Pravita, da v izhodišču definicije spomenika ni forma, kajti »spomenik je na prvem mestu simbol, šele potem artefakt«. Lahko bi celo rekli, da se »pravi spomenik od druge plastike in arhitekture razlikuje predvsem v tem, da je kot spomenik čaščen zaradi povodov, važnejših od estetskih« (Hojda in Pokorný 1996, 15).

II.

Predhodnike današnjih spomenikov lahko iščemo v predzgodovinskih megalitih v Bretaniji, Provansi in na Korziki. Poleg estetske forme – če ne drugega vsaj prostorsko tvorna – je megalitom lastna tudi funkcija osrediščanja družbe. V starih kulturah, na primer sumerski in egipčanski, so spomenike prekrivali reliefi in napisi o vladarjih, njihovih zmagah ter zahvale bogovom (na primer egipčanske piramide in obeliski). Iz antike so se do danes ohranili stebri in slavoloki, ki spominjajo na zmage Rima in njegove vladarje (Trajanov steber, Konstantinov slavolok ...). Grško-rimska antika je namreč »utemeljila glavnino evropskega spomeniškega programa in izoblikovala tudi prostor za postavitve (forum)« (Čopić in Žitko - Durjava 1998, 208). S tem so bile načrtane smernice kasnejšega razvoja spomenikov. Ker sta bili srednjeveškemu človeku antična prostorska izolacija spomenika in počastitev posameznika tuji, je antični spomeniški program povzela, samostojno nadaljevala, ga dopolnila z novim pojmovanjem osebnosti ter našla odlične prostorske rešitve šele renesansa. »Barok je stopnjeval reprezentativnost upodobljenca in za postavitev spomenikov izoblikoval najučinkovitejše okolišje« (Čopić in Žitko - Durjava 1998, 209). Poleg reprezentativnih spomenikov pa so v 17. in 18. stoletju verniki postavljali tudi tako imenovana znamenja – votivne slike, križe, stebre s svetniškimi kipi in kapelice – s prošnjo za zaščito, z zahvalo za pomoč in ob raznih nesrečah. Zanimivo je, da so znamenja prvotno stala v spomin na srečno rešitev iz nesreče, in ne na smrtne nezgode – mrtvi takrat še niso potrebovali kakšnega posebnega, v spomeniku udejanjenega spominjanja. Wolfgang Brückner ugotavlja, da je oblast v Nemčiji, predvsem protestantska, še v 18. stoletju silovito nasprotovala postavljanju lesenih križev na grobovih, kaj šele križem iz kovanega ali litega železa, kamnitim nagrobnikom, družinskim grobnicam, portretnim spomenikom in v kamen vdelanim fotografijam, kar se množično pojavi tako na deželi kot v mestih šele v 19. stoletju (Brückner 1989, 14).⁵

V 19. stoletju se vzporedno kultu osebnega spominjanja razvije kult javnega spominjanja. Namesto zasebnih znamenj in kapelic dobimo javne kipe, namesto vojakovega votiva pa vojni spomenik. To je nadomestilo siceršnje individualizacijo življenja in dela po francoski revoluciji, obenem pa je izraz sekularizacije družbe, saj so prej na mestu spomenikov stali Marijini stebri in svetniške sohe. »In pravzaprav je imel spomeniški kult 19. stoletja mnogo skupnega s spoštovanjem, ki je bilo poprej odkazano svetnikom. Zatorej ni naključje, da dobivajo spomeniki v motivih sčasoma tudi božansko semantiko. Zgovoren primer je največji italijanski spomenik kralja Viktorja Emanuela

v Rimu, ki se imenuje *Altar della Patria*, torej *Altar domovine* (Hojda in Pokorny 1996, 16). Velik razmah spomenikov v 19. stoletju je izraz meščanskega življenjskega stila, idej in reprezentativnih potreb ter naglega razvoja mest. Prej vladarjem in vrhnji plasti pridržana spomeniška pravica počastitve je bila dodeljena pomembnim meščanom, politikom, umetnikom, izumiteljem, pa tudi vojskovodjem, junakom in kmalu navadnim vojakom (Čopić in Žitko - Durjava 1998, 209). Gradijo se spomeniki na zmagovitih bojiščih, pa tudi nekoliko skromnejši elegijski spomeniki porazom, spomeniki junaštvom novoustanovljenih nacionalnih družb, ki pripovedujejo o kolektivnem zgodovinskem vedenju in s tem ustvarjajo oziroma potrjujejo nacionalno mitologijo. Pričajo o iskanju in najdenju identitete, povečini narodne, ki prerašča poprejšnjo razredno in državno identifikacijo posameznika. V 19. stoletju dobijo spomeniki ob urbanistični modernizaciji mest po vzoru »glavnega mesta sveta« Pariza tudi novo vlogo v organizaciji prostora. Na novih prostranih bulvarjih in trgih predstavljajo pomensko središče in prostorsko težišče. Prizadevanje za prilagoditev mesta zahtevam modernega življenja pa je lahko v naslednji fazi spomenike tudi ogrozilo. Nekateri so nenadoma začeli ovirati promet, čeravno so se za tovrstnimi prizadevanji večkrat skrivali drugačni, ideološki povodi za odstranitev (Hojda in Pokorny 1996, 15).

Konec 19. stoletja je spomeniška propaganda preglasila ustvarjalnost⁶ in z dediščino spomeniške preobteženosti smo stopili v 20. stoletje, ki je pripeljalo spomenike nacionalsocializmu v Nemčiji in socialistični revoluciji v Rusiji do skrajnih meja že skoraj groteskne monumentalnosti. Prav tako se po drugi svetovni vojni v socialističnih državah na veliko postavljajo spomeniki in spominske plošče padlim partizanom, narodnim herojem in velikim bitkam. »Vsako mesto je želelo postaviti vsaj en spomenik nekemu svojemu partizanskemu heroju« (Rihtman - Avguštin 2000, 18). Ne nujno, toda povečini so bili kraji postavitve in formalna plat precej nedomišljeni⁷ - kar pa končno za spomenik pravzaprav sploh ni pomembno. Spremembe režimov po letu 1918, 1945 in v devetdesetih letih so prinesle resignacijo in likvidacijo spomenikov prejšnjih sistemov (Hojda in Pokorny 1996, 20). Zanimiv je odziv nekaterih umetnikov, torej ustvarjalcev spomenikov, ki spričo manipulacije s spomeniki v 20. stoletju posvečajo pozornost pri oblikovanju spomenika predvsem formalno-dekorativnim kvaliteta, in ne semantični funkciji.

II. a

V 20. stoletju se pojavijo tudi drugačni spomeniki. Spomeniki, ki jih prepoznajo in s tem uzakonijo ali - če se izrazimo v jeziku spomenikov - postavijo državne spomeniškovarstvene službe. S pojavom spomeniškovarstvene dejavnosti odpiramo novo poglavje v zgodovini spomenikov. »Klasičen spomenik, površno označen za mrtvega, živi naprej, spomenik je sedaj ali v izvorno primarnem ali pa v kasneje določenem, odkazanem sekundarnem pomenu« (Mai in Schmirber 1989, 11). Od spomenikov, postavljenih zavoljo spominjanja, se obračamo k prepoznam spomenikom, torej objektom, katerih funkcija

spominjanja je (ni pa nujno) drugotne narave. Kaj je prepoznano kot spomenik, določa oblast oziroma po oblasti ustanovljene spomeniškovarstvene ustanove s svojimi strokovnjaki.

O sekundarnih »kulturnih spomenikih« priča že dekret dvorne pisarne avstro-ogrske monarhije iz leta 1812. Mednje sodijo kipi, poprsja in glave iz bron in kamna; male plastike, podobe poganskih božanstev iz plemenitih in neplemenitih kovin, kamna ter gline; orožje, posode in orodje iz bron in drugih tvoriv; visoki in globoki reliefi iz kamna; basreliefi iz kamna; nagrobniki in napisni kamni (Baš 1955, 14). Prelomna pri uveljavljanju institucionalizirane varstva in s tem konstruiranja spomenikov je bila sredina 19. stoletja, saj je leta 1850 cesar odobril ustanovitev *Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavb in spomenikov*, ki je postavila temelje za nadaljnje avstrijsko in s tem tudi slovensko spomeniško varstvo (Hazler 1999, 23). Iz potrebe po uspešnejšem delu konservatorjev in korespondentov na terenu se je v državni spomeniški urad preimenovala *Centralna komisija* reorganizirala in decentralizirala. Po posameznih avstrijskih deželah so bili ustanovljeni deželni spomeniški uradi: za Kranjsko v Ljubljani, za Štajersko in Koroško v Gradcu in za Primor-

- 1 Izvor besede »spomenik« gre iskati v hrvaškem izrazu »spomenik«, izpeljanem iz »spomen«, kar pomeni »spomin«. Soroden je staroslovanski izraz »spomeniti (se)«, ki pomeni »spominjati se« in »pomen«, »spomin«. Praslovanski izraz »pomeniti« je pomenil »misliti potem«, saj gre za sestavljeni glagol iz »po«, torej »potem«, in »meniti«, torej »misliti« (Bezljaj 1995, 84-85 in Snoj 1997, 469, 597).
- 2 »Javno in trajajoče predočanje je družbena vloga spomenikov.« (Kluxen 1989, 31)
- 3 Vse citate je po svojih močeh poslovenila avtorica.
- 4 »Pomniki« pomeni spomeniki, »zapomniki« pa bi nekoliko nerodno lahko prevedli kot »pozabniki«, predpona »za-« je namreč nekakšna negacija.
- 5 Plemeniti so si do tedaj na nagrobnikih privoščili ščit z družinskim rodovnim grbom, samo izjemoma so bili upodobljeni, pa še to ne za javne namene. Sočasno z nagrobnimi spomeniki se je v 19. stoletju pojavila tudi bidermajerska spominska grafika, ki zahvaljujoč novim tiskarskim tehnikam, predvsem litografiji po letu 1828 in izumu fotografije, omogoči vsakomur osebno spominjanje od zibke do mrtvaškega odra. Osebna zgodovina postane predmet spominjanja in tradicije, o čemer pričajo poleg že omenjenih nagrobnih spomenikov tudi osebni dokumenti, spominske slike, mojstrska pisma, spomini na prvo obhajilo, vojaške in poročne fotografije, podobe umrlih otrok skupaj s šopom las, podobe cesarja, papeža, reformatorjev ali socialističnih voditeljev ter komode, albumi, stene za shranjevanje tovrstnih spomenikov osebnega spomina (Brückner 1989, 14).
- 6 Razhajanje med propagando in ustvarjalnostjo se izraža v napetosti med umetniško in splošno predstavo o spomenikih. Po poročilu Zdeneka Hojda in Jirija Pokornega so bila na Češkem spisana številna okorna in smešna napotila umetnikom, kakšen naj bi bil spomenik, in dandanes se zdi bizarno, v kaj vse so se spuščale tovrstne diskusije: v Husove kocike na bradi in pasmo Žižkovih konj (Hojda in Pokorny 1996, 15-17).
- 7 Primer formalne neizvirnosti je spomenik padlemu partizanu Rajku Željku na šmarnogorskem pobočju, ki povsem povzema formo nedaleč stoječega religioznega (!) kužnega znamenja.

ske v Pulju. Za prvega deželnega konservatorja ljubljanskega *Spomeniškega urada za Kranjsko*, ki je začel delovati leta 1913, je bil imenovan France Stele (Hazler 1999, 26). Stele je ostal konservator tudi na povojnem jugoslovanskem *Spomeniškem uradu za Slovenijo* in na kasnejšem *Banskem spomeniškem uradu* (Hazler 1999, 28). V spisu *Osnovna načela varstva spomenikov* (1928) je zapisal, »da spada pod pojem spomenik vse, kar je ostalo kot spomin na minulo življenje po preteku nekako spomina enega normalnega življenja oziroma dveh generacij, torej kar se je ohranilo preko 60 let od svojega postanka« (Stele 1928, 179). V spomeniškovarstvene okvire je skušal uvrstiti tudi že »etnografske spomenike«, ki jih je povezoval z ljudskim stavbarstvom in drugimi sestavinami ljudske kulture (Hazler 1999, 30). Vzporedno z uveljavljanjem posamezne veje znanosti so namreč pridobivali vrednost tudi predmeti njihovega preučevanja (Duić Kowalsky 2001, 67).

Po vojni je stanje etnografskih spomenikov kritično ocenil Boris Orel, ki je med objekte, ki sodijo med bistvene vrste etnološkega spomeniškega varstva, uvrstil kmečko materialno kulturo, ki se kaže v naselju, hiši in gospodarskih poslopih (Orel 1948, 22).⁸ Pravno varstvo spomenikov pa je vzpostavil *Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratične federativne republike Jugoslavije*. V prvem členu poleg premičnih in nepremičnih kulturno-zgodovinskih in umetniških spomenikov ter naravnih znamenitosti omenja tudi etnološke spomenike (Komelj 1976, 40).⁹ Leta 1948 dobimo *Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti v LRS*, ki v prvem členu opredeljuje naravo spomenikov, ki so »zgodovinsko, arheološko, kulturnozgodovinsko, umetniško, etnografsko ali sociološko pomembni oziroma domačijsko značilni, zlasti pa spomeniki NOB« (Uradni list LRS, 137/1948). *Zakon o varstvu kulturnih spomenikov LRS* iz leta 1961, ki je reorganiziral spomeniškovarstveno dejavnost in omogočil bolj ali manj dokončno vzpostavitev mreže regionalnih zavodov, ni bistveno spremenil vsebine kulturnega spomenika (Uradni list LRS, 236/1961).¹⁰ Leta 1981 je bil sprejet *Zakon o naravni in kulturni dediščini*, ki je namesto spomenikov uvedel širšo kategorijo »dediščina«.¹¹ Dele naravne in kulturne dediščine, ki imajo posebno kulturno, znanstveno, zgodovinsko ali estetsko vrednost, pa razglase pristojni organi za kulturne ali zgodovinske spomenike oziroma za naravne znamenitosti. Zakon je določil tudi etnološki spomenik, kar so »lahko območja, stavbe, skupine stavb in premični predmeti vsakdanje rabe in oblikovani izdelki, ki izpričujejo način življenja in ustvarjalnost slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti in drugih ljudstev na območju SR Slovenije« (Uradni list SRS, 3/1981).

Kulturne spomenike od dediščine odbira tudi zadnji *Zakon o varstvu kulturne dediščine* iz leta 1999. »Kulturna dediščina so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma ohranjena materializirana dela kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu. Dediščina so predvsem arheološka najdišča in predmeti; naselbinska območja, zlasti

stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb umetnostne, zgodovinske ali tehnične prirečevalnosti; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami in dogodki naše politične, gospodarske in kulturne zgodovine; arhivsko gradivo; knjižnično gradivo; predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, sociološkega, antropološkega, etnološkega ali naravoslovnega pomena, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja na Slovenskem.« Dediščina so po tem zakonu nepremičnine ali njihovi posamezni deli, skupine nepremičnin in območja ter premičnine in njihove zbirke. Kadar ima dediščina »elemente, s katerimi je dokazana kontinuiteta ali posamezna stopnja kulturnega in civilizacijskega razvoja ali ki predstavljajo kakovostni dosežek ustvarjalnosti, lahko ta dediščina dobi status kulturnega spomenika.« Loči spomenike državnega in lokalnega pomena ter opredeli etnološki spomenik: »Etnološki spomenik so območja, stavbe in skupine stavb, predmeti vsakdanje rabe in oblikovani izdelki, ki izpričujejo način življenja in dela Slovencev, pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter drugih ljudstev na območju Slovenije« (Uradni list, 287/1999). Zakon je izraz zanimanja sodobne etnologije in s tem etnologov konservatorjev, ki so razširili svoje ozko tradicionalno osredotočenje na »ljudsko stavbarstvo« na preučevanje vsakdanjega življenja na podeželju, trgih in v mestih s poudarkom »na odnosu vseh poklicnih, socialnih, lokalnih in najrazličnejših drugih skupin do vsakokratnega kulturnega in naravnega okolja« (Delak Koželj 2001, 60, 61). Zvezda Delak Koželj meni, »da je z razširitvijo predmeta sodobnega etnološkega zanimanja na kulturne pojave vseh družbenih in poklicnih skupin ter načina vsakdanjega življenja nosilcev teh kulturnih pojavov prišlo do vsebinske širitve pojma kulturne dediščine«, ki v varstveni praksi zajema tudi etnološko dediščino skupaj z etnološkimi spomeniki.¹² Toda glede na sodobne usmeritve etnologije in zakonske definicije, ugotavlja Delak Koželj, obsega delo etnologa konservatorja obravnavo nepremične kulturne dediščine, vsebinsko opredeljene kot dediščine vsakdanjega življenja, ne pa »etnološke dediščine«, ki jo uporabljajo v praksi kot mašilo pri opredeljevanju rednega dela (Delak Koželj 2001, 61). Etnološka dediščina in s tem tudi etnološki spomenik kot dediščina posebne vrednosti se izkaže kot zgolj zakonsko določena kategorija.

III.

Funkcija spominjanja postavlja spomenike v simboličen in dejanski epicenter družbenega vpliva. Prav zato je spomenik že od začetka tudi politični akt, ritual za izražanje politične moči (Hojda in Pokorny 1996, 18). Dunja Rihtman - Avguštin v knjigi *Ulice moga grada* (2000) izčrpno opisuje soodnos zgodovine, politike in ideologije na eni ter ljudskega vsakdanjika na drugi strani ob primeru poimenovanja in postavitve kipa hrvaškega bana Josipa Jelačića na glavnem mestnem trgu. S spomeniki, ki so del prostorsko-časovnega vsakdanjika, se konkretizira zgodovina oziroma tradicija (Rihtman - Avguštin 2000, 16, 61-98). Pri spomenikih potekajo prireditve, demonstracije, polagajo se venci, prižigajo sveče, ritual odkritja spome-

nika pa je sploh najodličnejša priložnost za odkrito in prikrito manifestacijo političnih razmerij. Javne spomenike postavi vlada ali njej zvesta skupina. Tako imenovani opozicijski spomeniki so redki. Pogosta gesta oblasti pa je destrukcija spomenikov – simbolov starega režima, ki je prav tako legitimno dejanje kot postavitve (Hojda in Pokorny 1996, 20).¹³ Cilj postavljanja in varstva spomenikov je vzpostavljanje zgodovine, odstranjevanje spomenikov pa pomeni pravzaprav beg od zgodovine (Rihtman - Avgustin 2000, 61). Spomeniki so bili, so in očitno bodo tarča narodnih in političnih sporov. Živ promet s spomeniki – občasno čaščeni, drugač psovani – je simptom »spomenikarstva«. Spomenik, do katerega nima nihče odnosa, niti v pozitivnem niti v negativnem pomenu, preneha biti spomenik in postane *pozabnik*¹⁴ – mrtvi totem (Hojda in Pokorny 1996, 20). Konstituiranje spomenikov je politično dejanje – ali to velja tudi za drugotne kulturne spomenike, torej spomenike, ki jim to vlogo da šele spomenikarstvena stroka oziroma zakon? Prav tako kot spomenik narodnoosvobodilnega boja ali spomenik pesniku mitizira zgodovinski dogodek oziroma osebo, tako tudi sleherno prepoznanje

etnološkega spomenika iztrga iz (zgodovine) življenja določen trenutek, ga uokvirja ter izpostavi iz plejade dogodkov in življenj. Ustvarjen je obrazec za vzpostavitev tradicije, za tako imenovano invencijo tradicije, kot imenuje tovrstno formalizacijo zgodovine Eric Hobsbawm (Hobsbawm 1983, 1–14). Objekt vsakdanjega življenja se prelevi v registriran objekt s specifično družbeno vrednostjo (Fetz 1995, 141). Z razglasitvijo predmeta materialne dediščine za etnološki spomenik tega izvzamemo iz življenja, in to iz tistega, ki naj bi bilo po definiciji etnološke stroke predmet raziskovanja. S svojo kanonizacijo med spomenike ti pravzaprav stopijo iz polja neposrednega zanimanja etnologa, ostanejo le politični akt formalizirane zgodovine.¹⁵

Kakorkoli že, v družbeni praksi se etnološki spomenik zunaj etnološke oziroma konservatorske stroke in Uradnega lista ni uveljavil, o čemer priča dejstvo, da ga v nasprotju z arheološkim in umetnostnozgodovinskim spomenikom ne najdemo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1985), čeprav sta omenjena spomeniško varstvo in spomeniška služba, ki sta etnološki spomenik konstituirala,¹⁶ niti v *Enciklopediji Slovenije* (1998), kjer ga morda

8 Kasneje, leta 1954, je etnografske spomenike opredelil kot stvarne predmete ljudske materialne, socialne in duhovne kulture (Orel 1954, 13).

9 Na podlagi omenjenega zakona je bil ustanovljen tudi *Zavod za zaščito in znanstveno preučevanje spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije*, ki se je leta 1950 preimenoval v *Zavod za spomeniško varstvo LRS* (Hazler 1999, 50, 51).

10 »Za kulturne spomenike po tem zakonu štejejo nepremični in premični predmeti ter skupine predmetov, ki so zaradi svoje arheološke, zgodovinske, sociološke, etnografske, umetniške, urbanistične in druge znanstvene ali kulturne vrednosti pomembni za družbeno skupnost« (Uradni list LRS, 236/1961).

11 »Naravna in kulturna dediščina so po tem zakonu nepremičnine in premičnine in njihove skupine, območja in posamezni deli narave, ki imajo za SR Slovenijo ali za njeno ožje območje kulturno, znanstveno ali zgodovinsko vrednost. ... Kulturna dediščina so predvsem predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, etnološkega, antropološkega in naravoslovnega pomena, ki dokumentirajo zgodovinska dogajanja na Slovenskem; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami naše politične in kulturne zgodovine, arhivsko gradivo, arheološka najdišča, arheološke najdbe, umetniška dela in oblikovani izdelki, etnološki predmeti, stara orodja, naprave in stroji, stavbe, skupine ali deli stavb umetnostne, zgodovinske ali tehnične prirevalnosti; naselbinska območja ter stara vaška in mestna jedra« (Uradni list SRS, 3/1981).

12 Tu Delak Koželjeva opozori na anahronizem varstvene prakse, ki »razmejuje posamezne spomeniške zvrsti glede na značilne lastnosti, ki izhajajo iz tradicionalnih usmeritev posameznih strok«, in na željeno presejanje s pomočjo interdisciplinarnega pristopa (Delak Koželj 2001, 61).

13 O spomenikih v slovenskem vetru političnih premen piše Božidar Jezernik v prispevku *Monuments in the Winds of Change*: po prvi svetovni vojni so bili v Ljubljani odstranjeni spomeniki reprezentativnih osebnosti Avstro-Ogrske (na primer cesarja Franca Jožefa in maršala Johanna Josepha Radetzkega) ter v navdušenju nad novo Kraljevino Jugoslavijo postavljen spomenik kralju Petru pred mestno hišo in po njegovi smrti njegovemu sinu Aleksandru v parku Zvezda. Ob okupaciji so ju uničili Italijani. Po drugi svetovni vojni postavijo gigantske kipe Borisa Kidriča, Edvarda Kar-

delja, Josipa Broza - Tita in drugih revolucionarjev ter herojev, ki so po osamosvojitvi Slovenije pospravljeni v muzeje ali pa predmet žgočih polemik – odstraniti ali ne? (Jezernik 1998, 582–588)

14 Primerjaj opombo številka 4.

15 V tej zvezi bi opozorila na podobno ugotovitev Albrehta Graffa Egloffsteina o spornosti termina »Baudenkmal«, stavbni, arhitekturni spomenik. Zaradi večinoma ljudskostavbarske narave etnoloških spomenikov v Sloveniji (skoraj 90 odstotkov vse dediščine za lastnostmi etnološke dediščine je stavbne, prim. Kovačec Naglič 2001, 14) bi ga lahko slovenili kot »etnološki spomenik«. Pravi, da pri »stavbnem spomeniku« stopa pojem spomenik iz običajne podlage; nima več kvalitete zaznamovanja, njegova kvaliteta postane stopnja avtentičnosti. Ta avtentičnost je dandanes redkost, zavoljo katere postavljamo določene stavbe na mesto spomenika (Egloffstein 1989, 41). Podobno velja za etnološki spomenik. Spričo avtentičnosti, redkosti in drugih meril – Vito Hazler poudarja geografsko ali prostorsko merilo, zgodovinsko ali časovno, etnološko-sociološko, likovno ali estetsko in gradbenorazvojno merilo (Hazler 1999, 162) – postanejo nekateri predmeti etnološki spomeniki.

16 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1985, 856) nam geslo »spomenik« predstavi kot »kiparsko ali arhitekturno delo v spomin na določeno osebo, določen dogodek«. Naštevajo: »postaviti, zgraditi spomenik; bronast, kamnit, lesen spomenik; spomenik iz črnega marmorja, spomenik v obliki obeliska / odkriti spomenik / tu stoji spomenik slavnega pesnika, slavnemu pesniku / nagrobni spomenik; spomenik padlim partizanom / zakon o varstvu spomenikov«. Nadalje SSKJ omenja preneseni pomen, »v romanu je pisatelj postavil materijalen spomenik«, s prilastkom pa je »kulturna stvaritev, pomembno delo iz preteklosti«. Naštevajo: »ta grad je spomenik renesančne umetnosti / arheološki, umetnostnozgodovinski spomeniki, glagolski spomeniki«. SSKJ nadaljuje z »naravnim spomenikom«, kar je »primerek žive ali nežive narave, ki ima zaradi značilne oblike ali redkosti poseben kulturni, znanstveni pomen«, »rokopisnim spomenikom« in »brižinski spomeniki«. »Spomeniku« sledita še gesli »spomeniški« in »spomenikarstven«. Prvi je označen kot »pridevnik, nanašajoč se na spomenik: spomeniška dokumentacija; zbirati spomeniško gradivo / spomeniška vrednost hiše, vasi

lahko iščemo pod krinko spomeniške stavbe,¹⁷ kaj šele v vsakdanjem pogovornem jeziku. Slikoviteje kot SSKJ in vse enciklopedije pa minljivost in ničevost slehernega izmed spomenikov, ne zgolj etnološkega, prikazuje mo- to v knjigi *Pomniki a zapomniki* (1996). Res pa je, da s tem že prestopamo meje etnološko-antropološke razprave o spomenikih.

»Zlovoljen gleda stari muzikant na knežjem vrtu in mrko prestopa na kamnitem podstavku in se mu bržčas prav nič ne ljubi ... Le pogled na zvezdnati nebesni svod ga spodbuja in pomirja, kajti zaznava, da je doba obstanka spomenika, četudi najstanovitnejšega, figa proti večnosti.«

Josef Vachal, *Krvavý román*. Praha 1924.

Literatura

BAŠ, Franjo 1955: Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. V: Varstvo spomenikov 5. Ljubljana, Zavod za spomeniško varstvo LRS, 13-37.

BEZLAJ, France 1995: Etimološki slovar slovenskega jezika 3. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

BRÜCKNER, Wolfgang 1989: Zugänge zum Denkmalwesen des 19. Jahrhunderts: kollektive Trägerschaften und populäre formen des Gedenkens. V: Denkmal - Zeichen - Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute, München, Prestel-Verlag, 13-18.

ČOPIČ, Špelca in Sonja Žitko - Durjava 1998: Spomenik. V: Enciklopedija Slovenije 12. Ljubljana, Mladinska knjiga, 208-213.

DELAČ KOŽELJ, Zvezda 2001: Problematika stanja in varstva nepremične etnološke dediščine v Republiki Sloveniji. V: Glasnik SED 41/1-2. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 60-64.

DUČIĆ KOWALSKY, Nada 2001: Varstvo etnografske dediščine na prehodu stoletja. V: Glasnik SED 41/1-2. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 65-69.

EGLOFFSTEIN, Albrecht Graf 1989: Das Denkmal - Versuch einer Begriffsbestimmung. V: Denkmal - Zeichen - Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. München, Prestel-Verlag, 38-41.

FETZ, Herman 1995: Material culture - can objects tell us something about past societies. V: MESS: Mediterranean Ethnological Summer School. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 131-142.

HAZLER, Vito 1999: Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana, Založba Rokus.

HOBSBAWM, Eric 1983: Introduction: Inventing Traditions. V: The Invention of Tradition. Cambridge, Cambridge University Press, 2-14.

HOJDA, Zdenek in Jiří Pokorný 1996: Pomniki a zapomniki. Praha - Litomyšl, Paseka.

JEZERNIK, Božidar 1998: Monuments in the Wind of Change. V: International journal of urban and regional research 22/4. Oxford - Boston, Blackwell Publishers, 582-588.

KLUXEN, Wolfgang 1989: Denkmäler setzen - Identität stiften. V: Denkmal - Zeichen - Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. München, Prestel-Verlag, 30-32.

KOMELJ, Ivan 1976: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. V: Varstvo spomenikov 20. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, 5-51.

KOVAČEC NAGLIČ, Ksenija 2001: Predstavitev zbirnega registra kulturne dediščine in etnološke dediščine v njem. V: Glasnik SED 41/1-2. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 12-16.

MAI, Ekkehard in Gisela Schmirber 1989: Mo(nu)ment mal: Denkmal? V: Denkmal - Zeichen - Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. München, Prestel-Verlag, 7-12.

OREL, Boris 1948: Varstvo etnografskih spomenikov. V: Varstvo spomenikov 1. Ljubljana, Zavod za spomeniško varstvo LRS, 22-26.

-- 1954: Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji. V: Slovenski etnograf 6-7. Ljubljana, Etnografski muzej.

RIHTMAN - AVGUŠTIN, Dunja 2000: Ulice moga grada: Antropologija domačeg terena. Zemun, Biblioteka XX vek, Beograd, Čigoja štampa.

SEDEJ, Ivan 1978: Etnološke raziskave in delež etnologije v raziskovanju pogojev za ohranjanje starih mestnih in vaških jeder. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva 18/3. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 58-59.

SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 1-4, 1970-1985. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

SNOJ, Marko 1997: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, Mladinska knjiga.

STELE, France 1928: Osnovna načela varstva spomenikov. V: Časopis za zgodovino in narodopisje 23. Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru, 179-185.

URADNI LIST LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE. URADNI LIST REPUBLIKE SLOVENIJE.

VOLP, Reiner 1989: Zeichen der Mahnung. Zeichen sind nötig, welche Zeichen sind Möglich? V: Denkmal - Zeichen - Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. München, Prestel-Verlag, 19-26.

/ spomeniško varstvo, spomeniška služba«, kot »služba, ki skrbi za ohranjanje, obnovitev, evidentiranje spomenikov«. Slednji pa se nanaša na »spomeniško varstvo«. Slovar omenja še »spomeniškovarstvene zakone« in »spomeniškovarstveno službo« (SSKJ 1985, 856)

¹⁷ Enciklopedija Slovenije šteje za spomenik »kiparski ali arhitekturni objekt, postavljen v spomin na posebno osebo ali dogodek. V širšem pomenu človekov izdelek, pojmovan kot priča njegovih preteklih duhovnih in materialnih kulture (tehnični spomenik), v najširšem pomenu tudi naravni spomenik, ki lahko pripada likovni domeni (spomeniki oblikovane narave). Likovni spomeniki nastajajo v sodelovanju arhitekture, kiparstva in besednega sporočila.« V nadaljevanju navajata Špelca Čopič in Sonja Žitko - Durjava tudi delitev likovnih spomenikov na arhitekturne (stela, steber, obelisk, piramida, slavolok in spomeniška stavba) in kiparske (človeška glava, celopostavna figura, konjenik in figuralna skupina). »Spomeniki so javni, postavljeni na zunanjih, vsem dostopnih površinah, redkeje v notranjčinah. Posebne skupine spomenikov so spominske plošče z napisi in včasih kiparskimi dodatki, nagrobniki in epitafi« (Čopič in Žitko - Durjava 1998, 208).

TERENSKO DELO V URBANEM OKOLJU

O izkušnjah z informatorji v mariborskem mestnem središču

Zadnjih pet let prejšnjega tisočletja sem raziskovala mariborska dvorišča. Leto 1998 je bilo posvečeno terenskemu delu. Prvi korak je bilo dolgotrajno razmišljanje o tem, kako sploh navezati stike z informatorji v urbanem okolju. Če sem še tako brskala po monografijah, ki nosijo oznako etnologija mesta, napotkov ali poročil o terenskem delu v mestih skoraj nisem našla. Zato sem se odločila zapisati svoje izkušnje in spoznanja.

Ko se etnologi učimo metodike svojega dela na terenu, o terenskem delu v mestu, ki je vsekakor specifično, ne izvemo veliko. Vsaj med mojim študijem je bilo tako. Podobno velja za avtorje, ki so o etnologiji mesta si- cer odlično pisali, naslednikom pa niso za- pustili poročil o tem, kako so se približali svojim informatorjem.¹ S seznama imen in- formatorjev, ki je ponavadi dodan besedilom, je za znana okolja mogoče sklepati, da so začeli pogovore z nekaj ljudmi, ki so jih že poznali, od tod pa se je mreža razširila še na druge informatorje. Margret Tränkle je mi- mogrede omenila, da se je, ko se je ukvarjala z bivalno kulturo v velikem industrijskem me- stu, informatorjem približala tako, da se je priključila skupini, ki je opravljala popis pre- bivalstva. Ljudem, ki so bili prej že pošteno izprašani, a na bolj formalni ravni, je zastav- ljala še dodatna, precej drugačna vprašanja. S tem, ko se je pridružila »uradni« skupini obiskovalcev, je rešila vprašanje dostopa do stanovanj, torej zasebnih prostorov doteda- njih neznancev. Slikovito pa je obžalovala, da se kot etnologinja ne more preprosto »skri- ti za tapete in opazovati, kako ljudje živijo in kaj v stanovanju počnejo.«² Mene je način približevanja povsem nezna- nim ljudem v mestnem okolju pred odhodom

na teren precej begal ter mi sprožal številne zamisli in razmišljanja. Nekaj manj preudar- ka je bil deležen izbor informatorjev, saj sem že predhodno izbrala mestna območja, ki sem jih sklenila preučiti podrobneje.

O navezovanju stikov z možnimi informator- ji, torej stanovalci hiš, ki so na izbranih ma- riborskih območjih, sem razmišljala v treh smereh. Ker jih – razen redkih – sploh ni- sem poznala, sem čutila potrebo po tem, da se jim nekako napovem in predstavim. Ena od možnosti se mi je zdela najavno pismo, v katerem bi razložila svoje namene in poja- snila, kaj želim od njih. Odposlala bi ga na naslov vsakega od stanovalcev izbranih hiš. Druga možnost, o kateri sem razmišljala, bi bilo lepljenje takega najavnega pisma na og- lasno desko ali kako drugo vidno mesto nek- je ob vhodu v hišo. Potem bi morala nekako priti do povratne informacije. In to me je skr- belo. Pričakovala sem namreč, da se ljudje na pismo, ki bi se utegnili izgubiti med šopi pošte in reklamnih sporočil, ki vsak dan na- polnijo poštno nabiralnike stanovalcev, pre- prosto ne bi množično odzvali. Potreben bi bil torej nadaljnji telefonski dogovor ali oseb- ni stik z vsakim od morebitnih informator- jev. Ker pa sem želela govoriti z izredno veli- kim številom ljudi, med katerimi bi šele nak- nadno izbrala tiste, s katerimi bi se lotila po- globljenih intervjujev, se mi je zazdelo tako početje preprosto preveč dolgotrajno in sem misel na tako sodelovanje opustila.

Naslednja možnost bi bila telefonska pre- stavitev in najava s takojšnjim dogovorom o času srečanja. Zadnji način, o katerem sem razmišljala, pa bi bil takojšen osebni stik, namreč preprosta pojavitev pred vrati morebitnega informatorja s kratko predsta- vitvijo in takojšnjim pogovorom, če bi le bi- lo mogoče. Zadnji možnosti sta se mi vna- prej zdeli izvedljivi, zato sem sklenila preiz- kusiti obe. Skrbelo me je le, da bodo ljudje, če bom preprosto pozvonila in jih kot po- polna neznanka čakala pred vrati, v zmot- nem prepričanju, da sem akviziterka ali kaj podobnega, zaprli vrata, še preden jim bom utegnila pojasniti, kaj želim. Zato sem raz-

Jerneja Ferlež. Foto: T. Vrtič.

mišljala tudi o variantah predstavljanja in ugotovila, da mora biti predstavitev hitra, jasna in ne pretirano strokovna, saj sem iz izkušenj z bivanjem v mestnem središču ve- dela, da je socialna in starostna sestava tu- kajšnjih stanovalcev zelo raznovrstna. Ze- lo hitro bo torej treba zaznati nekakšen »tip informatorja« ter mu prilagoditi način in dolžino uvodne predstavitve. Ker so bila pr- va srečanja z informatorji po naključju po- zimi, je bila seznanitev nujno vezana na sta- novanja, saj do srečanj na dvoriščih ni mo-

1 Edini zares relevanten podatek o načinu približevanja informatorjem, čeprav ne v mestnem okolju, sem pridobila od kolegice, ki je soča- sno raziskovala kulturo rojstva na terenu na Do- lenjskem in so ji po glavi rojile podobne misli. Odločila se je za nekoliko drugačen prijem od tistega, ki sem ga končno uporabila sama. Edi- ni pravi vir informacij mi je bil v tem primeru tako imenovani *invisible college*.

2 Glej: Margret Tränkle, *Wohnkultur und Wohn- weisen*. Tübingen 1972, 17–18.

glo priti, ker so bila takrat skoraj povsem »neobljudena«.

Na prvem od izbranih območij sem končno preizkusila oba načina. Nekaj informatorjev sem poklicala po telefonu, jim na kratko razložila, kdo sem, kaj počnem in kaj želim od njih, ter se poskušala z njimi dogovoriti za čas obiska pri njih doma. Drugo skupino sem presenetila na vhodnih vratih in storila enako. Na moje presenečenje se je dokaj hitro pokazalo, da je ta način večinoma učinkovitejši. Napovedovanje po telefonu je bilo za ljudi očitno nekoliko preveč brezosebno, nepričakovani klic je mnoge pustil neprizadete. Tisti, ki so privolili v pogovor, so čas sestanka velikokrat prelagali na neki nedoločen prihodnji čas, kar bi moje terensko delo glede na predvideno množičnost intervjuvanja utegnilo podaljšati do neslutene razsežnosti. Še bolj me je presenetilo, da so ljudje izredno dobro sprejeli nenadno pojavitev neznanke, ki od njih želi nekaj ne povsem določenega. Večina ljudi je z zanimanjem poslušala, kar sem jim imela povedati, in prav tako je večina privolila v takojšen daljši pogovor ter me povabila v stanovanje. Nekateri so celo takoj stopili iz stanovanja in me peljali do okna, ki gleda na dvorišče, ali me kar takoj povabili tja. Pozneje se je potrdilo, da je to poglobljena prednost osebne stika z informatorji za etnologa, ki se ukvarja z bivalno kulturo. Veliko lažje se je namreč pogovarjati o nečem, kar vidiš pred seboj ali pa je oddaljeno le nekaj metrov, kot pa razmišljati in govoriti »na daljavo«, na primer v telefonskem pogovoru.

Večino dvorišč sem si že vnaprej dodobra ogledala, če je le bil mogoč dostop brez posredovanja stanovalcev. Tako sem že poznala glavne značilnosti dvorišč, razen tega sem imela že nekaj podatkov iz arhiva, saj sem se na teren odpravila šele po arhivskem delu. To mi je omogočilo, da sem se informatorjem z nekaterimi izjavami takoj zazdela kompetentna sogovornica. Prav to je bilo ključno ob prvem stiku z neznanimi informatorji.

O velikem pomenu kompetentnosti in prisrčnosti pri osebnih stikih z informatorji govori William Foote Whyte, raziskovalec, ki je konec tridesetih let 20. stoletja raziskoval življenje v slanih italijanskih priseljencev v Ameriki. Uporabil je predvsem metodo opazovanja z udeležbo. Prepričal se je, da je bilo mnenje informatorjev, ki jih pred raziskavo ni poznal, veliko bolj odvisno od vrste osebnega stika, ki ga je razvil z njimi, kot od kakršnegakoli prepričevanja o raziskovalnem početju in njegovem pomenu. Če so ga informatorji dojemali kot človeka, ki ve, kaj počne, in ga sprejeli medse, so odobra-

Pogovor ob starejših fotografijah zbudi spomine in pripovedi. *Original je last družine Robnik, Koroška 6, Maribor.*

vali tudi njegovo početje. In nasprotno, če Whyta osebno niso sprejeli pozitivno, tudi na njegovo raziskovanje niso dali ravno veliko, s čimer je bil dostop do iskanih informacij znatno težji.³

Tudi v mojem primeru je hitro nastalo nekaj težav. Enkrat ali dvakrat v vsem času dela na terenu se mi je zgodilo, da so mi ljudje, še preden sem jim pojasnila do konca, povedali, da se ne želijo pogovarjati. Taka odslovi-

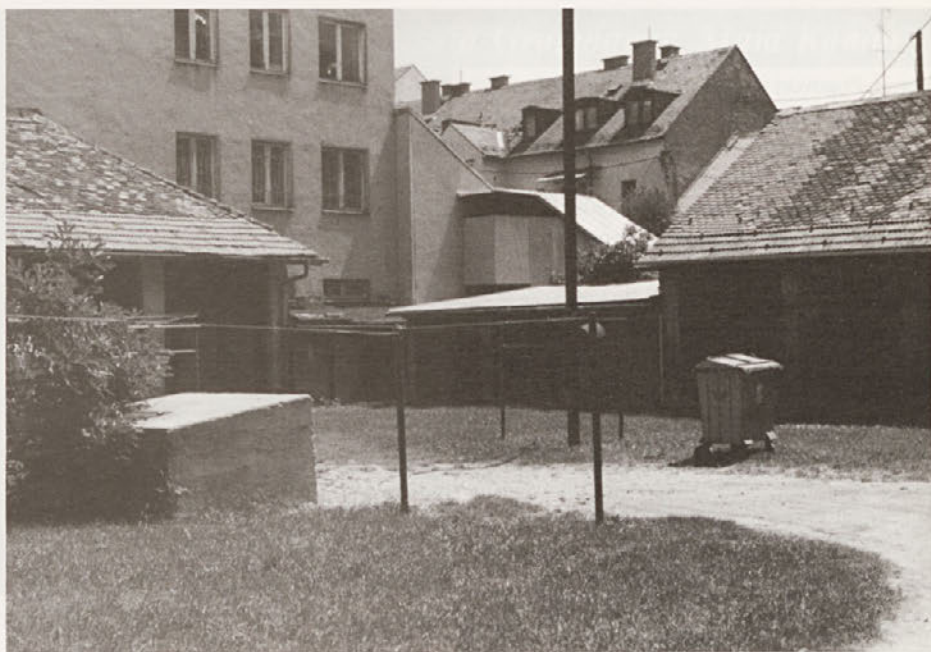
tev, ki sem jo pričakovala pogostejše, se mi je zgodila torej le izjemoma.

Nekoliko pogostejši je bil strah prebivalcev starejših hiš, ki so v postopku denacionalizacije, da je moj obisk nekakšna pretveza, povezana z občutljivim postopkom vračanja premoženja. Posebno nezaupljivi so bili morebitni prihodnji lastniki zgradb. A po daljšem zagotavljanju, da zadevi nikakor nista povezani, so v pogovor večinoma privolili.

Dvorišče za hišo v Gregorčičevi ulici 14 leta 1998. *Foto: Jerneja Ferlež.*

Najpogostejši razlog za odklonitev pogovora je bilo prepričanje nekaterih stanovalcev, da o tem, kar me zanima, ne vedo dovolj in tako niso primerni sogovorniki. Za neljub občutek, ki je bil največkrat zmoten, sem hitro našla rešitev. Prvemu stanovalcu, ki sem ga obiskala v hiši (ponavadi je šlo za stanovalce v pritličjih, ki živijo najbližje dvoriščem in jih po hitrem sklepanju zato tudi največ uporabljajo), sem se predstavila nekoliko izčrpaneje. Kot nekoga, ki mu posebej zaupam, sem ga povprašala, koga v hiši mi glede na dolžino prebivanja, vedenje, zgovornost in časovno neobremenjenost priporoča za najprimernejšega sogovornika. To je ljudem godilo, tako da so velikokrat želeli biti sogovorniki tudi sami ali pa so me brez izjeme usmerili na ljudi, ki že dolgo živijo v hiši in torej o problemu precej vedo. Sama sicer nisem iskala izključno starejših stanovalcev, čeprav so mi bili, ker jih je bilo razmeroma malo, izredno ljubi sogovorniki. Ker me je zanimalo dvorišče tako v preteklosti kot sodobnosti, me je enako pritegnilo govorjenje starejših, izkušenih stanovalcev, kot tudi tistih, ki so se priselili šele pred kratkim in so svoje občutke, vrednote in načine uporabe dvorišča šele prav zaznavali in razvijali. Rešitev s priporočanjem sosedov se je pokazala za idealno, saj so jo dobro sprejeli tudi tisti, pri katerih sem pozvonila pozneje in se jim predstavila z uvodnim pojasnilom, da so me k njim napotili sosedje, ki menijo, da prav oni utegnejo zelo dobro vedeti, kar me zanima. Vstop v stanovanja, najkočljivejši del navezovanja stika z informatorjem torej, mi je bil s tako napovedjo skoraj brez izjeme zagotov-

Materialna podoba dvorišč je odličen vir, a stanovalci so pri raziskovanju zelo pomemben člen. Foto: Jerneja Ferlež.

ljen. Pogovor je tako lahko stekel po predhodnem telefonskem ali osebнем dogovoru, največkrat pa že ob prvem stiku.

Prvi pogovori so bili delno tudi sondaža, s katero sem iskala ključne informatorje; tiste, ki odlično poznajo dogajanje v hiši za daljši čas in so dovolj dobri sogovorniki za poglobljen intervju. Že prvi pogovori pa so bili velikokrat tako dolgi in povedni, da jih je mogoče imeti za poglobljen etnološki intervju. Nekaj pogovorov je bilo kratkih in so potekali v znamenju informatorjevega prepričanja, da o njihovem dvorišču ni kaj povedati in snov

ni vredna kakega resnega pogovora, a brez sporočila ni bil niti en sam pogovor. Stanovalci hiš, katerih dvorišča so opazno zamenjana, so me tu in tam sprejeli z vidnim upanjem, da utegne moj obisk ugodno vplivati na morebitno ureditev njihovega dvorišča. Zagotavljala sem jim, da je to tudi moja želja in pravzaprav celo namen mojega početja, čeprav na to nimam neposrednega vpliva.

Za potek intervjuja sem imela pripravljene vprašalnike za različne informatorje – starejše, mlade stanovalce, otroke, različne za preteklost in sodobnost, tako da je šlo pravzaprav za strukturiran intervju. Pogovore sem nameravala zvočno beležiti. Pripravila sem tudi nekakšno tabelo za dokumentacijo; vanjo sem zapisovala podatke o dvorišču, številu stanovalcev, objektih na dvorišču in pripovedi informatorjev. A pripravljenih papirjev pred informatorji nisem vlekla na plan, temveč sem jih deloma izpolnila pred intervjujem, deloma pa takoj po njem. Zapisovanje vsebine pogovorov neposredno po dogodku mi je omogočilo, da sem opustila magnetofonsko snemanje, ki se je pokazalo za moteče – tako zame kot sogovornike. Zapisi, nastali po pogovoru, so polni mojih opazk, občutij, opisov vedenja in odzivanja informatorjev, ki jih zvočni zapis sam po sebi ne more vsebovati. Ob intervjuju sem se zadovoljila z zapisovanjem nekakšnih ključnih besed, ki so bile ogrodje poznejših tereških zapiskov.

Ključ do dobrega intervjuja je vzajemna naklonjenost med informatorji in raziskovalcem. Foto: Jerneja Ferlež.

3 William Foote Whyte, *Street Corner Society*. Chicago, London, 1993, 300.

Tudi stroga strukturiranost intervjuja po pričakovanjih iz terenskih izkušenj ni bila primerna. Pogovori so zelo hitro postali bolj neformalni, polni zgodb o vsem mogočem, kar je značilnost pripovedovanja starejših informatorjev nasploh. Sama sem jih, kolikor je le bilo mogoče, neopazno usmerjala, kot so mi narekemale vprašalnice. Ta proces je včasih trajal tudi več ur, čeprav moji pogovori načeloma niso bili zelo dolgi. Po koncu se je izkazalo, da so bili najpolnejši, najplodnejši, najpristržnejši in za moj namen najkoristnejši pogovori, ki so temeljili na nekakšni recipročnosti. Ko sem namreč ljudi, ki sem jih izbrala za ključne informatorje, obiskala v drugo, so naši pogovori že temeljili na poprejšnjem poznavanju. Razen zaupnosti informatorjev o njihovem življenju so zamejeli tudi določeno stopnjo moje zaupnosti, saj so mi informatorji začeli postavljati osebna vprašanja, podobna mojim. Več ko sem bila o sebi pripravljena povedati, zaupnejši so bili.

Kot ponavadi sem tudi tokrat izkoristila vse prednosti, ki jih za potek intervjuja in navezovanje stikov na terenu ponujajo fotografije. Sogovornike sem zelo hitro povprašala, ali hranijo fotografije, posnete na dvorišču. Odgovor je bil sicer največkrat negativen, a kadar je bil pozitiven, so bile fotografije odlične »odpirale za konzerve«. Nosile so velik del pričevalnosti, hkrati pa informatorju zbujale asociacije na pretekle dogodke in stanja. Velikokrat sem se z ljudmi dogovorila tudi za naslednje srečanje takrat, ko bodo prebrskali družinske albume in pripravili fotografije, ki me zanimajo. Primerilo se je, da so se informatorji, ko so opazili, da fotografiram njihovo dvorišče, zanimali za rezultate tega početja in tako sami nevede povzročili naslednje srečanje. Ko sem jim čez čas prinesla pokazati svoje fotografije, pogovor na zaželeno temo ni umanjkal.

Prvi del intervjujev iz zimskega časa, ko so dvorišča prazna, se je s tem končal. Dokumentacija za posamično hišo je po tej stopnji obsegala arhivske podatke o dvorišču, materialne značilnosti dvorišča, razbrane z opazovanjem zdajšnjih razmer in pričevanjem informatorjev o tem, kako uporabljajo dvorišča, kaj jim pomenijo, kaj vedo o njihovi preteklosti in kakšnih bi si zares želeli.

Drugi del je potekal nekoliko drugače. Določilo ga je dejstvo, da sem po terenu hodila spomladi, poleti in jeseni, to je v tistih delih leta, ko so dvorišča v svoji polni funkciji. Tokrat nisem trkala na vrata stanovanj, ampak sem, opremljena s fotoaparatom, vstopala na zdaj že dobro znana dvorišča in tam srečevala ljudi, ki so me večinoma tudi že poznali. Moja navzočnost na »nji-

Otroci so informatorji za raziskovanje sodobnosti. Foto: Jerneja Ferlež.

hovem terenu« tako ni bila več vsiljivost: bila je bolj podobna prijaznemu obisku. Zdaj so bili pogovori bolj neformalni, predvsem zaradi tega, ker je odpadlo uvodno predstavljanje, ker smo se poznali in so mi že zaupali, pa tudi zato, ker sem si sama ta del raziskave zamislila kot pravo opazovanje z udeležbo. Nisem prišla z vnaprej pripravljenimi vprašanji, temveč preprosto opazovat in fotografsko zabeležiti, kaj ljudje na dvoriščih dejansko počnejo, kako se tam vedejo in ali je to skladno s tistim, kar so mi pripovedovali pozimi. Nekatere je še vedno vznemirjala fotografska kamera.

Po obeh stopnjah terenskega dela se je pokazalo, da je bila odločitev za izbiro posameznih mestnih karejev in ulic, ne pa vsega mestnega jedra ali še širšega območja Maribora, zelo primerna. Ožje izbrano območje je veliko bolj obvladljivo, hkrati pa se zdi, da je tudi dovolj reprezentativno, če je izbor dovolj raznolik. Že arhivskega gradiva je namreč toliko, da bi bilo večjo količino težko obdelati, še bolj pa bi bilo problematično iskanje stikov z ljudmi. Razmeroma manj informatorjev, s katerimi navežem neko poznavanje in zaupanje, h katerim se vračam in vedno lažje vstopam na območje njihove zasebnosti, se mi je namreč po že opravljenem delu zdela precej učinkovitejša pot kot nenehno spoznavanje novih informatorjev. Temu se pri izrazito velikem terenu pač ne bi mogla izogniti, če bi želela celotno območje prečesati tako, kot sem ga.

Literatura

GODINA, Maja 1992: Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941. Maribor, Obzorja.

GODINA GOLJIJA, Maja 1996 [i. e. 1997]: Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Maribor, Obzorja.

MURAJ, Aleksandra 1989: Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama. Ljubljana, Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, Zavod za istraživanje folklor, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

MUSIL, Jiri [et al.] 1985: Lidé a sídlíště. Praha, Svoboda.

RAPOPORT, Amos (ed.) 1996: The Mutual Interaction of People and their Built Environment: a Cross-cultural Perspective. The Hague, Mouton, Paris (World Anthropology).

SELLE, Gert 1993: Die eigenen vier Wände: zur verborgenen Geschichte des Wohnens. Frankfurt, New York, Campus.

WOLCOTT, Harry F. 1995: The Art of Fieldwork. Altamira. London, New Delhi, Walnut Creek.

4 Posrečen termin »can-opener« je uvedel Collier, ki se je med antropologi prvi poglobljeno ukvarjal z vprašanjem vizualnih medijev, predvsem fotografije, v procesu antropološkega terenskega dela. Fotografijo razume kot nekakšen medij, ki v prvih stopnjah dela z informatorji na terenu rabi kot ključ, da antropolog in informator navežeta stik. Olajša prvo komunikacijo, omogoča začetek pogovorov, informatorju zbudi zanimanje za antropologovo početje, skratka – pomaga prebiti led. Glej: John Collier, Malcolm Collier: Visual Anthropology, Albuquerque 1992, 24–25.

SPLAVARSKI MUZEJ JAVNIK

Drava je bila pred ureditvijo cest in železnic edina transportna pot za les, ki so ga predvsem s Pohorja in Kozjaka vozili čez Podravje in Podonavje. Po Dravi so prevažali predvsem les iglavcev, pa tudi drugo blago: izdelke iz fužin, apno, steklarske izdelke in podobno.

Začetki plovbe po Dravi segajo že v rimsko dobo. Rečni promet je imel pomembno vlogo v mestu Poetovia (Ptuj), kjer sta bila cestno križišče in postojanka rimsko-panonske flote.

Splavarstvo na Dravi se prvič omenja leta 1280. Iz Velikovca so takrat vozili prazne vinske sode do Maribora. Iz Koroške so po Dravi dostavljali svinec, živo srebro, železo in železne izdelke na Ogrsko in do Turčije. Prvi pisni dokumenti o splavarjenju lesa so iz 14. stoletja.

V 18. stoletju se je razmahnila industrializacija in s tem povečano izsekavanje gozda. Lesna trgovina je dosegla velikanske razsežnosti. Les so vozili k Dravi večinoma z živino ter ga nato nalagali na šajke¹ in splave. Veliki lesni trgovci in prevozniki po Dravi so les dostavljali do niže ležečih predelov Štajerske, posebno pa na Hrvaško, v Slavonijo in na mejo s Turčijo. V takratni Ogrski sta bila Osijek in Novi Sad glavni pristanišči za pohorski les. V sredini 19. stoletja se je po Dravi na leto prepeljalo od 700 do 800 šajk in od 1100 do 1200 splavov. Razvoj železnice v sredini 19. stoletja je vplival na zaton voženj s šajkami, ne pa tudi na zmanjšanje splavarjenja, saj je splavarstvo še vedno pomenilo cenejši prevoz.

Leta 1913 so se lotili gradnje prve hidroelektrarne na Dravi – Fale, obratovati pa je začela leta 1918. Naredili so splavnico, ki je omogočala prehod splavom. Z začetkom druge svetovne vojne, leta 1941, so splavi nehali voziti. Pozneje so zgradili še druge elektrarne na Dravi, vendar niso več omogočale prehoda. Za prebivalce Dravske doline je bil gozd zelo pomemben vir zaslužka. Mnogim kmetom je pomenil osnovo za preživetje. Kmečki sinovi, ki niso ostali na domačiji, kočarji brez zemlje in drugi so našli zaslužek v ža-

Hiša, v kateri je splavarški muzej. Foto: Boža Grafenauer, maj 2001.

garstvu in splavarstvu, povezanim z gozdom in odvisnima od njega. Gozdarstvo in žagarstvo ter z njima povezana lesna trgovina s splavarstvom so bili poleg kmetijstva glavne gospodarske dejavnosti teh krajev. V splavarskih pristaniščih in na splavih je bilo zaposlenih do 500 delavcev. Splavarji so v primerjavi z delavci v drugih panogah zaslužili dobro. Zaposlitev ni bila stalna, saj so vozili od marca do novembra. Pozno jeseni so delali v gozdu. Tako je bila večina splavarjev vključena v ves postopek spravila lesa, od poseka, prevoza, predelave na žagah do splavarjenja.

Prav zaradi stoletne splavarske tradicije ni nič čudnega, da so v krajih ob Dravi, na primer v Javniku pri Ožbaltu, po desetletjih popolnega zatona vaščani začeli na svojo pobudo dejavno obujati splavarstvo, nekdanje vitalno dejavnost tega območja. Pobudnik je Franjo Šarman, vnuk zadnjega velikega dravskega splavarja – »karmoniša«. Prvi »taljanšek« – manjše in za prevoz gostov nekoliko prilagojeno plovilo – je izdelal in splavil pred dobrimi tremi leti. Kmalu je izurjena skupina flosarjev na »krov« dravskega splava privabila na stotine turistov, v vasi Javnik med Breznom in Ožbaltom pa je zrasel pravi splavarski pristan. Odprli so ga v obnovljeni družinski hiši Šarmanovih, tik ob Dravi, ob ma-

gistralni cesti pa je podjetni potomec velikega splavarja postavil tudi gostilno.

Hiša, v kateri je urejen splavarski muzej, stoji tik ob Dravi, v vasi Javnik, natančneje med krajema Podvelka in Ožbalt v Dravski dolini. Letnica nastanka hiše ni povsem jasna, zgrajena je bila v prvih letih 20. stoletja. V njej naj bi sprva prebival zidar ali cestar,² ki jo je najverjetneje tudi zgradil. Leta 1932 je hišo kupil Jakob Šarman in se tja preselil z družino. Pozneje je večkrat zamenjala lastnike, nazadnje je v njej živel splavar Franc Šarman ml. z ženo. Franc Šarman ml. je že v rani mladosti začel slediti družinski tradiciji, prevzel je tudi najvidnejšo vlogo v družini. Zgodaj se je seznanil z reko Dravo in njenimi pastmi, vožnjo je na »rajžah«, ki jih je bilo več sto, izpopolnil do podrobnosti. Zaslovel je kot mojstrski splavar, na primer v »lentštat« Dravograd, pristanu, kjer plov-

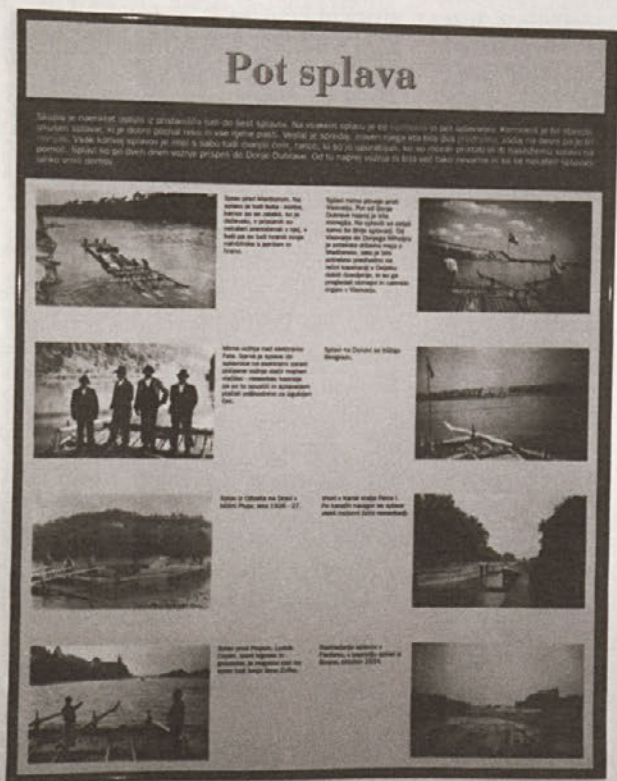
¹ Šajke so bila plovila, dolga do 14 in široka 6 metrov. Upravljalo jih je šest splavarjev. Od 16. stoletja so imele pomembno vlogo v bojih s Turki. Uporabljali so jih za prevoz čet in vojnega materiala ter kot bojne enote. V 16. stoletju so v Vuženici zgradili več splavov in šajk, s katerimi so dobavljali vojni material četam na Hrvaško. Takrat je v Vuženici obstajala tudi bravtoviščina splavarjev.

² Od informatorjev smo dobili različne podatke.

Nosilec vsebinske zasnove projekta Splavar-
ski muzej, torej postavitve stalne razstave, je

Vsebinski koncept razstave je glede na prostorske možnosti izkoristil kombinacijo klasične dokumentarne (stenski panoji, vitrine) in ambientalne postavitve (bivalni prostori).

Avtor večine fotografij je splavar in ljubiteljski fotograf Ludvik Cepec, ki je skoraj na vse vožnje nosil fotoaparatus. Njegova zapuščina je izredne vrednosti, pristen zapis splavarskega dogajanja v okolici Ožbalta ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Njegove fotografije so glavni slikovni višplavarskega muzeja in v veliko pomoč ljudem, ki so začeli obujati dejavnost. Podatkov o splavarstvu na Dravi je namreč raz-

Predstavitev poti splava in življenja splavarjev na stenskih panojih. Foto: Boža Grafenauer, maj 2001.

meroma malo, obstajajo krajše in fragmentarne raziskave.

V vitrinah so nekateri originalni in osebni predmeti splavarjev ter maketa splava. V vitrine smo denimo postavili denar, kovance, ki so jih zaslužili in »obračali« nekdanji splavarji: najstarejši (srebrnik 1780) je iz časa Marije Terezije, večina kovancev je iz prve polovice 19. stoletja, nekaj dinarjev, bankovcev, je iz tridesetih let 20. stoletja (last Darko Kmetec, Podvelka); posodo za kuhanje kave na splavu (last Darko Kmetec, Podvelka); pipo za kajenje, ki jo je uporabljal nekdanji splavar iz Kaple – pipa ima tri nastavke različnih dolžin, za delovni dan, nedelje in praznike (last Darko Kmetec, Podvelka). Koledar kmečke zveze in Veliki slovenski spisovnik s splavarsko evidenco ter legitimacije za prevoz po železnici s popustom so pripadali gospodu Francu Šarmanu (last Franjo Šarman, Javnik). V hiši so razstavljeni tudi večji predmeti, na primer splavarska vrv za privezovanje in vleko, ročna žaga in veliki splavarski sveder (last Franjo Šarman, Javnik), cepin in malarin (last Darko Kmetec, Podvelka).

Iz največjega prostora so vrata v sobo, spalnico iz konca 19. stoletja, z ambientalno postavitvijo. Poleg značilne postelje, omare in stenskega ogledala daje največji pečat prostoru ženska lutka, nosečnica ob oknu z razgledom na Dravo, ki bere pismo svojega moža, splavarja.

Šrambo smo izkoristili za panoje, ki shematično prikazujejo »zbijanje« šajke in taljanska. Predstavljeni so načrti z merami in nekaj orodja, ki so ga potrebovali pri sestavljanju splavov.

Dravski splavarji so že pred prvo svetovno vojno vezali splave, imenovane hlodovci. Splav je bil sestavljen iz lesa in v celoti delo splavarjev, katerih glavno orodje sta bila sekira in sveder. Hlodovci so bili spredaj ožji in zadaj širši, les pa je bil naložen prečno in na vrhu prevezan. Široki so bili približno 5 metrov in dolgi od 16 do 24 metrov. Italijanski tesarji so dravske splavarje naučili gradnje splavov po drugačnem postopku. Tak splav se je imenoval taljanšek. V nove splave se je lahko zbil tesan les različnih profilov in dolžin, tudi do deset metrov. Širok je bil od 5 do 6 metrov, dolg pa do 33 metrov. Takšen splav je lahko prepeljal do 120 kubičnih metrov lesa, to je skoraj od tri do štiri vagonne lesa. Z novo, gospodarnejšo tehniko vezave se je prevoz lesa po Dravi še povečal. Skupaj je naenkrat izplulo iz pristanišča od dva do šest splavov. Na vsakem je bil karmoni in pet splavarjev. Karmoni je bil navadno starejši, izkušen splavar, ki je dobro poznal reko in njene pasti. Veslal je spredaj, zra-

Ambientalna postavitve v kuhinji – splavar pripoveduje zgodbo. Foto: Boža Grafenauer.

ven njega sta bila dva »prednjeka«, zadaj na desni pa »ravnjak«. Vsak konvoj splavov je imel s sabo tudi manjši čoln, ranco, ki so jo uporabljali, ko so morali pristati in pomagati nasedlemu splavu. Splavi so po dveh dneh vožnje prispeli do Donje Dubrave. Od tod vožnja ni bila več tako nevarna, ni bilo več nujno imeti šestčlansko posadko, zato so se nekateri vračali domov.

Splavi so morali pristajati v pristaniščih. Pristojne oblasti so predpisovale red v pristaniščih in določale tarife za pristajanje, razkladanje, izdelavo šajk in splavov ter ležarino za tovor. V mariborskem pristanišču je bil postavljen »Lendhaus«, kjer je stanoval »Lendhüter«, čuvaj Lenta. Določeno je bilo, kako so morali zlagati drva, sicer je čuvaj kup lahko podrl in ga zapovedal zložiti na novo. Poskus goljufanja je moral prijaviti. Pozneje je pobiral mitnino »lentkapitan«, ki so ga izvolili splavarji, navadno pa je bil gostilničar. Zadnji je bil izvoljen leta 1930, pozneje niso več pobirali splavarskih pristojbin. Na splavu je bila tudi »huta« – koliba, kamor so se zatekli, ko je deževalo. V pristanih so nekateri v njej prenočevali, tam so hranili nahrbtnike s perilom in hrano. Za huto so postavili ognjišče, zbito iz desk v obliki pravokotnika, obloženega z ilovico. Nanjo so položili štiri opeke, na te pa postavljali lonce. Ob večerih so splavi pristajali v pristaniščih. V bližnjih gostilnah so si splavarji odpočili, se najedli in odžejali. Najpogosteje so si naročali golaž, »ajmohc«, kruh, juho z »nudlči« in mesom. Imeli so svoje stalne flosarske gostilne, v njih so tudi spali. Le eden od splavarjev je moral prespati na splavih, da je pazil na tovor.

Največ prometa je bilo v pomladanskih in jesenskih mesecih, ko je imela Drava dovolj vode. Največ splavov je odplulo iz Dravograda, saj je bilo tam zbirališče za les iz Mežiške in Mislinjske doline. Drugi pomembni kraji, od koder so odpluli, so bili Libeliče, Vuzenica, Muta, Radlje, Vuhred, Brezno, Ožbalt, Lovrenc, Fala, Ruše, Selnica, Brestrnica in Maribor kot zadnja postaja za sestavljanje splavov. Dravski splavi so se ustavljali v Mariboru, na Ptuj, v Varaždinu, Dubravi, Barcsu, Moslavini in Osijeku. Pot so nadaljevali tudi naprej po Donavi in pristajali tudi v Bugujevu, Vukovarju, Palanki, Čibu, Novem Sadu, Slankamnu in Beogradu. Nekateri so pluli še po Aleksandrovem in Petrovem kanalu, Tisi, Tamišu in Begi.

Ambientalna postavitve je tudi v kuhinji. Popelje nas v začetek 20. stoletja, z možko lutko, flosarjem, ki ravno malica in pripo-

3 Prva omemba splavarske organizacije je iz Vuzenice. Ohranjeni so zapiski splavarskega ceha, ki se začnejo leta 1776, in cinast vrč iz leta 1829. Takoj po prvi svetovni vojni ni obstajala nobena splavarska organizacija. Splavarji so bili prepuščeni izkoriščanju lesnih trgovcev in podjetij, zato so leta 1928 ustanovili organizacijo zgornjih in spodnjih splavarjev. Ta je organizirala tudi stavke, na njih pa so splavarji zahtevali višje plače. Pozneje so ustanovili splavarsko zadrugo v Ožbaltu, delovala pa je do leta 1941. Splavarska zadruga je dosegla tudi popust za vožnje z vlakom. Splavarji so se vračali domov z vlakom, pred uvedbo železnice pa peš ali na kmečkih vozovih. Iz Donje Dubrave so se vračali nekaj dni, iz Slavonije in Srema pa dva do tri tedne.

veduje zgodbo v narečju,⁴ ter predstavi tradicionalne praznike in verovanja, povezane s splavarstvom.

Pred gradnjo hidroelektrarn je bila Drava deroča in nevarna reka. V strugi je bilo veliko čeri in skal, ki so povzročile mnoge splavarske nesreče. Od Maribora navzdol so veliko nevarnost za splave pomenili tudi plavajoči mlini in žage. V spodnjem toku Drave in Donave vožnja sicer ni bila tako nevarna, toda predvsem v jesenskih mesecih sta plovbo močno ovirala megla in košava, močan severovzhodni veter, ki je potegnil iz Panonske nižine. Na plovbi do Osijeka so morali paziti na druga plovila. Vlačilci so vlačili po nekaj plovil po reki navzgor in pogosto drsli tik ob splavih ali jih celo zadeli.

Za varstvo pred nevarnostmi so se splavarji obračali na zavetnike. Najpomembnejši je sv. Miklavž, za pomoč so prosili tudi sv. Janeza Nepomuka in Mater božjo. V Dravski dolini je kar nekaj cerkva in kapel posvečenih sv. Miklavžu. Zaščitnik splavarjev je bil tudi sv. Martin, predvsem zato, ker se je sezona splavarjenja končala prav na martinovo. Na ta praznik so imeli v Ožbaltu ponavadi splavarski dan z zahvalno mašo, na kateri so se spomnili tudi vseh žrtev, ki jih je zahtevalo splavarjenje. Začetek splavarske sezone je bil ponavadi marca, okrog gregorjevega, ko je voda že primerno čista, gladina pa dovolj visoka. Karmoniši so povezali manjši splav, imenovan cizek, in z njim pregledali in preizkusili tok Drave, da so na poznejših vožnjah vedeli, kje so nastale spremembe in kje so nevarnosti.

Vsakega splavarja, ki se je prvič odpravil na pot, je čakal krst. Vsi splavi so se ustavili v Donji Dubravi, splavarji pa so se zbrali v gostilni, ki so jo navadno obiskovali. Tukaj so krstili vse novepčene splavarje in karmeniše. Obred je vodil zgovoren splavar, ki je predstavljal duhovnika, pomagala sta mu ministranta. Oblečeni so bili v improvizirana mašna oblačila. Krščenec si je izbral starejšega in izkušenega splavarja, ki mu je bil za botra. Postavljali so mu različna šaljiva vprašanja, po duhovnikovem nagovoru so krščenca krstili z vodo oziroma vinom. Veselo razpoloženje je trajalo še pozno v noč, nekateri so postanek izkoristili za obisk pri ljubici.

Iz kuhinje je prehod na zunanji gank, kjer je tudi stranišče. Pod gankom so na ogled nekateri večji predmeti.

Kletni in podstrešni prostori za zdaj še niso izkoriščeni. Klet bo v prihodnosti rabila kot promocijski del objekta, v njej bodo tudi vinska klet in nekateri pripomočki splavarjev. Tudi podstrešje bi lahko uporabili kot raz-

stavni prostor. Možna je še ambientalna predstavitev sobe samskega splavarja. Na podstrešju je sicer bila dimnica za meso.

Splavarstvo je bilo tudi nevarno. Vsako leto je v Dravin mokri grob odšlo od pet do deset splavarjev. Čeprav so bili vseskozi v stiku z vodo, so le redki znali plavati.

Pogosto je splav nasedel, posebno takrat, ko je po nalivih in poplavih Drava spremenila tok. Ko je splav zapeljal na plitvino, so si pomagali s »konjem«, tramom, ki je bil na vsakem splavu. Z njim so zajezili bočni tok. Privezali so ga na bok splava tako, da je imel tok na konja največji upor. Vodni tok je potiskal konja in s tem tudi splav. Še teže pa je bilo, če je splav zapeljal na »pikl«, kot so imenovali prodišče razvodnice. Takrat je nasedel in pogosto ga niso zmogli sami dvigniti s koli ter vrniti v rečni tok. V takem primeru je karmoniš takoj obvestil splavarje iz iste skupine s signali: pokončnim dvigom štiri metre dolge bele deske in z močnim glasom: »pu-pu-pu«, kar je pomenilo, da morajo priti na pomoč. Preostali splavi so pristali, splavarji so prišli pomagat z ranco. Nasledli splav so morali razložiti, dokler ni bil dovolj lahek, da so ga odrinili proti globlji vodi. Nato so ga spet naložili.

Splavarstvo je stoletja dajalo kruh družinam v Dravski dolini in zaznamovalo življenje mnogih generacij. Po drugi svetovni vojni je dejavnost povsem zamrla. Z leti je bilo vse manj ljudi, ki so se ukvarjali s splavarstvom. Ti so dali pobudo, da se bogato znanje ohrani in prenese na mlajše generacije. Na osnovnih šolah so začeli uresničevati projekte, pri katerih so učenci zapisovali pričevanja starejših ljudi in se tako seznanili s tradicijo. Splavarstvo se je začelo obujati in obnavljati tudi v turistične namene. Dejavnost, ki je bila nekoč namenjena prevozu lesa, so spremenili v turistično znamenitost, ki je namenjena širokim množicam in mora zadovoljiti njihove prostočasne potrebe po zabavi, druženju, hrani in jedači. Zato so se pojavili kompromisi in posodobitve tradicionalnih postopkov, tudi nekatere rešitve, ki s splavarjenjem nimajo nič skupnega.

Prav zaradi tega je še bolj pomembno, da se ta del zgodovine predstavi tudi strokovno, v muzeju. Pozitivno je, da je pobuda za takšen muzej prišla od domačinov samih, neposrednih potomcev splavarjev, in v kraju, ki je že od nekdaj živel s splavarstvom in od njega.

Viri in literatura

BAŠ, Angelos 1974: Savinjski splavarji. Ljubljana.

MACUH, Peter et. al. 2000: Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi. Splavarstvo in energetika.

⁴ Splavar Franc Šarman (1905–1991) pripoveduje, posneto novembra 1995 (last Vili Vuk, Maribor).

Strokovni članek / 1.04

Barbara Šoster

NASTAJANJE MUZEJA VRBOVEC, MUZEJA GOZDARSTVA IN LESARSTVA V NAZARJAH

Ob občinskem prazniku, 17. septembra 2001, je bil v Nazarjah za javnost odprt nov kulturno-zgodovinski spomenik Muzej Vrbovec, ki je ime dobil po graščini, v kateri domuje. Je prvi muzej na območju Zgornje Savinjske doline in hkrati edini v Sloveniji, ki se specializirano ukvarja z dediščino gozdarstva in lesarstva.

Zamisel o predstavitvi zgodovine gozdarstva in lesarstva, panog, ki sta ljudem v Zgornji Savinjski dolini vtisnili neizbrisen pečat, je med lokalnim prebivalstvom živela že dolgo časa. Zaprti in od preostalega dela Slovenije prometno odrezani pokrajini je gozd pomenil edino bogastvo. Les je bil zaradi pomanjkanja rodovitne zemlje in ob odsotnosti rudnih bogastev glavni vir zaslužka in s tem preživetja večine prebivalcev v porečju Drete in ob zgornjem toku Savinje. Dolgo časa pa je ostajalo le pri zamislih, ki so v najboljšem primeru pristale na papirju.

Jeseni 1999 so na občini Nazarje ob strokovnem svetovanju Muzeja novejšje zgodovine Celje začeli tehtati realne možnosti za ustanovitev zavoda, ki naj bi zaščitil propadajočo dediščino omenjenih panog, jo postavil na ogled javnosti in s tem približal obiskovalcem načine življenja in dela v dolini v preteklosti. Dolgoletna želja je postala resničnost februarja 2000, ko je občinski svet občine Nazarje sprejel sklep o ustanovitvi javnega zavoda za opravljanje muzejske dejavnosti. Muzej Vrbovec, muzej gozdarstva in lesarstva, je prevzel nalogo evidentiranja, zbiranja, hranjenja in prezentacije premične kulturne dediščine gozdarstva in lesarstva na območju Zgornje Savinjske doline. Občina Nazarje je zagotovila primerne prostore za delovanje muzeja in se zavezala priskrbeti potrebna finančna sredstva. Hkrati je bil določen datum odprtja muzeja oziroma stalne

Pošta - zasilno bivališče delavcev ob rižah. Foto: Matevž Lenarčič, oktober 2001.

razstave za javnost: september 2001, mesec, v katerem Nazarje praznuje občinski praznik, in leto, ko je lesna industrija v dolini praznovala stoletnico obstoja.

Prvi korak na poti k odprtju stalne razstave je bilo imenovanje projektne skupine. Direktorica Muzeja novejšje zgodovine Celje Andreja Rihter (ki je sodelovala do prevzema funkcije ministrice za kulturo) in Barbara Šoster (kustosinja MNZC in vršilka dolžnosti direktorice Muzeja Vrbovec) sva bili odgovorni za pripravo vsebinskih gradiv in zbiranje predmetov na terenu, arhitekturno oblikovanje in oblikovanje celostne podobe muzeja je prevzel Boris Radjenovič (Studio Oreh, Kranj), tehnično vodstvo projekta pa je bilo zaupano Vojku Strahovniku (Argos, s. p.). Hkrati s projektno skupino je bil ime-

novan strokovni svet, sestavljen iz strokovnjakov lokalnih gozdarskih in lesarskih ustanov ter drugih strokovnih sodelavcev, ki so s svojimi zamislimi sodelovali pri oblikovanju in uresničitvi projekta.

Prva in glavna težava je bila zbirka. Prostori so bili zagotovljeni, določen je bil datum odprtja razstave, na voljo pa ni bilo niti enega predmeta, niti ene fotografije ali kakšnega drugega dokumenta. Več kot leto dni so zato intenzivno potekali evidentiranje, zbiranje in dokumentiranje gradiva na območju Zgornje Savinjske doline, ki geografsko obsega porečje Drete in zgornji tok Savinje. Najprej je šlo seveda za zbiranje predmetov in dokumentarnih gradiv, potrebnih za pripravo razstave, prav tako pomembna pa so bila tudi pričevanja ljudi. Kot zgodovinarica, na-

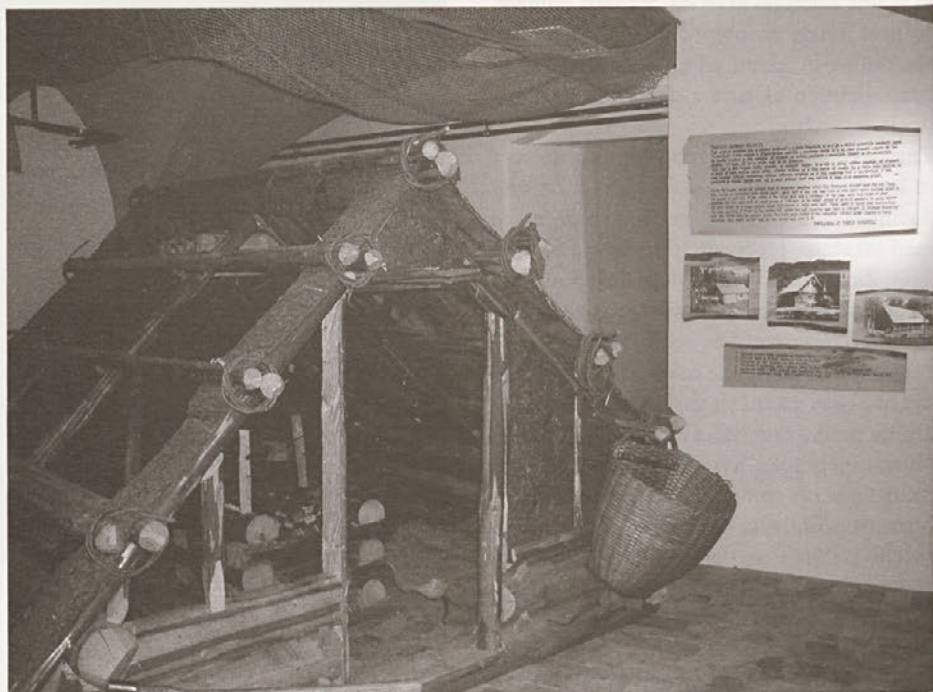
vajena predvsem arhivskega gradiva, dejstev, zapisanih na papirju, sem se nenadoma znašla pred povsem drugačnim delom. Zanesiti se na spomin redkih še živečih predstavnikov starejše generacije, ki so sami okusili trdo delo, ali verjeti pripovedi mlajše generacije, ki se je spominjala zgodb svojih očetov in dedov, brez trdnih pisnih dokazov, je zame pomenilo precejšnjo težavo. S primerjavo informacij, pripovedi in izjav, z ugotavljanjem podobnosti in razlik in ob pomoči redkih arhivskih gradiv pa so tudi te težave kmalu postale rešljive. V delu na terenu, v delu z ljudmi sem odkrila poseben užitek. Ohranjanje dragocenih pripovedi pred pozabo časa, zaprašenih predmetov pred zanesljivim propadom je vsekakor porajalo posebne občutke. Pri zbiranju gradiva mi je veliko pomagal upokojeni gozdarski inženir Franc Firšt, ki je dobro poznal območje in ljudi, kar mi je precej olajšalo delo. Na podlagi seznama možnih imetnikov gradiv, ki so ga pripravili na Zavodu za gozdove v Nazarjah, sva obiskovala posameznike v Zadreci in Savinjski dolini, po nižini in še zlasti po višinskih kmetijah, kjer so ljudje še danes precej odvisni od gozda. Seznam se je ob delu na terenu nenehno podaljševal, dolge ure so bile včasih nagrajene z uspehom, včasih pa so bili obiski tudi povsem brezplodni. Ob vztrajnem delu je zbirka vendarle stalno naraščala. V prvih mesecih leta 2001 je bila večina gradiva zbrana, inventarizirana in deloma tudi že restavrirana. Zbirko, ki danes obsega okoli 150 predmetov, sestavljajo zlasti različna orodja in druga oprema gozdarskih in lesarskih delavcev, zbranih pa je bilo tudi več kot 100 fotografij.

Hkrati z nastajanjem zbirke je potekala gradbena preureditev prostorov, namenjenih muzeju. Prostori v pritličju zahodnega trakta graščine Vrbovec, ki so pred tem rabili večinoma kot skladišča, so počasi začeli dobivati podobo muzejske pisarne, recepcije, depoja in seveda razstavnih prostorov. Začetek leta 2001 so zaznamovali številni sestanki bodisi ožje projektne skupine bodisi širšega strokovnega sveta, ki so kazali približevanje k dnevu odprtja. Do maja sta bila dokončana projekta muzejske postavitve in arhitekturne ureditve. Postavljanje razstave se je lahko začelo.

Med proučevanjem terena se je pokazalo, kako velika je bila - in je razmeroma še vedno - odvisnost prebivalcev od lesa. To je postala podlaga za pripravo vsebine stalne razstave. Naš namen je vsekakor bil postaviti spomenik ljudem, ki so ob preprostem orodju zmogli vsa opravila v zvezi z lesom in zmagali v boju s trdovratno pokrajino. Projektna skupina si je bila edina v tem, da zbrani pred-

Maketa žičnice. Foto: Matevž Lenarčič, oktober 2001.

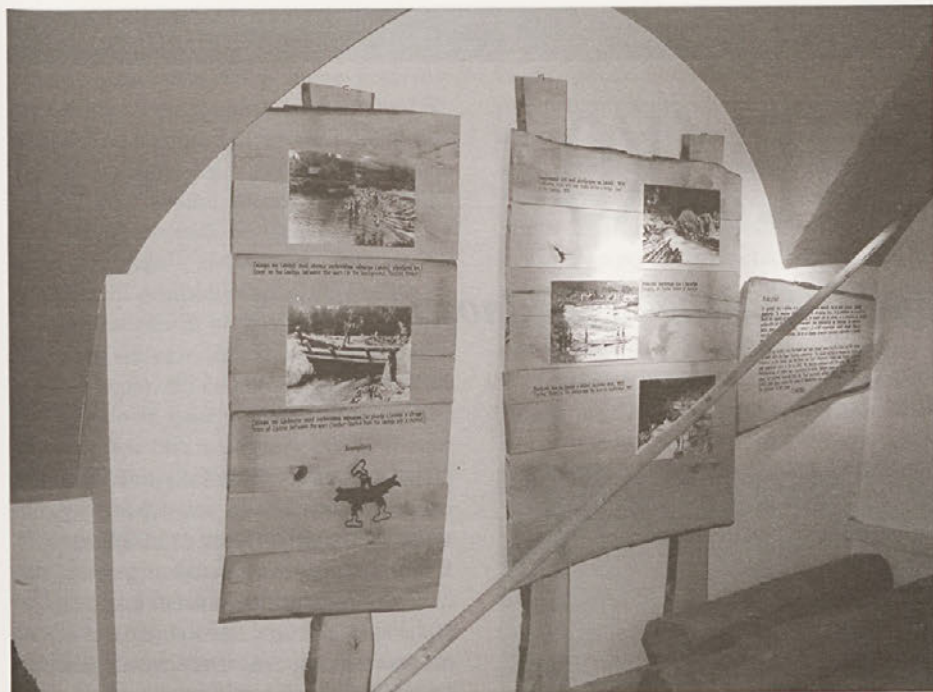

Predstavitev bivališč gozdnih delavcev (olcarjev). Foto: Matevž Lenarčič, oktober 2001.

meti nikakor ne sodijo v vitrine, da jih je treba umestiti v čim bolj naravno okolje, kar je tudi narekovalo uporabo izključno naravnih materialov. Odločili smo se za ambientalno postavitev.

Rdečo nit, ki nas vodi skozi stalno muzejsko razstavo, pomeni les. Sledimo mu na njegovi poti od drevesa v gozdu do predelave v končni izdelek, ob tem pa so nanizane zgodbe ljudi, ki so bili od lesa neizogibno odvisni. V ospredju razstave so torej delo in življenje ljudi ter njihova povezanost z gozdom in lesom. Razstava nas popelje v čas

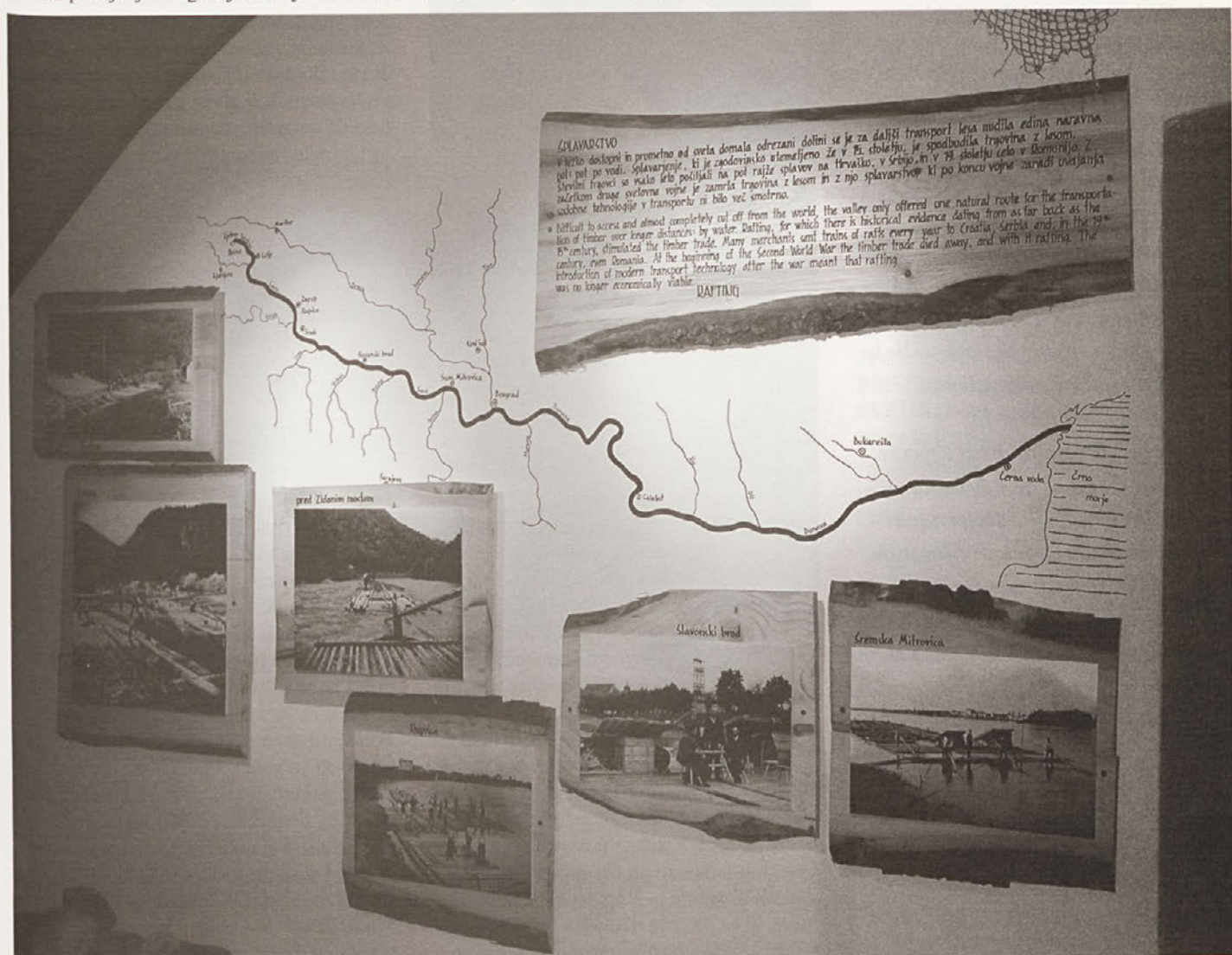
starih olcarjev, furmanov in splavarjev, v čas žagarjev, mizarjev in tesarjev. Obuja že pozabljene dogodke, načine življenja ter delovne navade in običaje. Vrne nas v čas, ko je sečnja v mogočnih gozdovih potekala samo s sekirami in pozneje ročnimi žagami, ko so bile edina pot za spravilo lesa iz gorskega in težko dostopnega sveta riže (drče) in ko je prevoz do namembnih žag potekal s plavljenjem. To je bil čas, ko je bila sečnja omejena na poletni in jesenski čas, spravilo v dolino na zimo in prevoz po vodi na spomladanske mesece, čas, ko je les potreboval leto dni, da

Prikaz plavljenja v Zgornji Savinjski dolini. Foto: Matevž Lenarčič, oktober 2001.

je prišel do kupca. Razstava prikazuje razmere gozdnih delavcev med sečnjo, posveča se vlogi furmanov, ki so jo odigrali pri spravilu lesa, in se na drugi strani dotakne sprememb, ki jih v gozdarstvo prinese družbeni sistem po drugi svetovni vojni: gradnja žičnic in še posebno gozdnih cest ter s tem povezano uvajanje moderne mehanizacije. Prikazana sta razvoj žagarstva od ročnega razreza lesa, prek primitivnih vodnih žag vencijskih do žag na električni pogon in vloga splavarstva kot edine možne poti za prevoz velikih količin lesa v daljne kraje. Razstava prikazuje razvoj mizarstva in tesarstva v dolini, delo in življenje mizarških in tesarskih mojstrov.

Poseben del je posvečen razvoju lesne industrije v dolini, ki je lani slavila 100. obletnico postavitve prve industrijske žage v Nazarjah. Prikazan je razvoj od njenih začetkov na prelomu stoletja do razvoja Glina Nazarje in njegovega pomena za prebivalce doline danes.

Predstavitev razvoja splavarstva (flosarstva) in prikaz splavarske rajže. Foto: Matevž Lenarčič, oktober 2001.

BOŽIČ PO KOSTELSKO

Šege, navade, magična dejanja in druge značilnosti te odmaknjene pokrajine

Kostel je obmejna pokrajina na jugovzhodu Slovenije, od Kočevja oddaljena slabe pol ure vožnje. Na približno 57 kvadratnih kilometrih leži 54 vasi in pomemben kostelski grad (danes v ruševinah), ki je poleg celjskega starega gradu največji in najstarejši grajski kompleks pri nas, nekoč pa je bil odlično zatočišče pred Turki. Čeprav so bile razmere za življenje v teh odmaknjenih krajih vedno težke, so Kostelci najhujše čase preživljali prav med stoletnimi turškimi vpadi, zaradi katerih jih je večina tudi zbežala. Na izpraznjene kmetije so se leta 1531 naselili Uskoki (tako rekoč so »uskočili«), domačini so jih imenovali tudi Vlasi. To so bili ljudje iz Dalmacije, Bosne in Hercegovine ter Srbije. Tako so se v Kostelu razvili poseben jezik, svojevrstna kultura in drugim delom Slovenije manj znane šege in navade. Zato me je še posebej zanimalo, kaj mi bo o praznovanju božiča v teh krajih povedala sogovornica Neža Klarič iz Novih sel.

Božiča si brez adventnega venca skoraj ne znamo več predstavljati.

Različni viri navajajo, da so na božični večer v teh krajih na ognjišču žgali debelo poleno, imenovano badnjak. Sogovornica se tega običaja ne spominja, ve pa povedati, da so sam predbožični dan imenovali badnjak in se do večerje postili.

Priprave na ta »največji in najlepši praznik«, kot ga je označila, so se začele že z adventom. Ob jutrih so obiskovali maše zornice, in ker je bila ob šesti uri še trda tema, so v cerkev hodili s petrolejkami, laternami in baklami – slednje so naredili iz leskove veje in smole. Pogled na kače luči, ki so se vile proti dolini, je bil pravo doživetje.

Dom je bilo treba ustrezno pripraviti in okrasiti, predvsem pa je morala biti na božični večer hiša čista. Kakšnih štirinajst dni pred božičem je prišel k hiši mož ter pozlatil križ in druge podobe. V kot so postavili doma izdelane jaslice: izvezli so trikotni prt, figure pa izrezali iz papirja in jih prilepili na lesene paličice, ki so jih nato natikali v mah. Jaslice v obliki, kakršno poznamo danes, so prvič postavili jezuiti leta 1560 na Portugalskem, le-

ta 1644 so stale v ljubljanski jezuitski cerkvi, na našem podeželju pa so se začele pojavljati šele v 19. stoletju (Kuret 1970, 38, 90, 165). Gospodinja je pravočasno pripravila različne dobrote: potico, mlečni kruh, taščice (flancate) in drugo. Ker so bili orehi navadno predragi, so pekli rožičeve ali jabolčne potice. Po vsej Sloveniji so v tem času pekli poseben božični kruh poprtnik. Za Kostel je še posebno značilen »zmesen kruh« iz pira, ječmena, pšenice in koruze, imenovan tudi župnik. Pozimi so kuhali posušene sadne krljle ali »rižne« in pili tako pripravljeno pijačo. Vino je bilo zelo redko, saj v Kostelu ni bilo trte, nadomeščalo ga je sadno vino oziroma »mošt«, kraji pa so zelo znani tudi po odličnem žganju ali »rakiji«.

Na sveti večer so dali na mizo poprtnik, dva koruzna storža, sol in votel ključ. Ključ je pozneje med letom rabil tudi kot zdravilno sredstvo. Če je kdo imel »ječmenček« na očeh, je nekajkrat zavrtel ključ pred očesom in včasih se vnetje res ni več širilo ali naj bi celo izginilo.

Ta dan so z blagoslovljeno vodo pokropili vso hišo, tudi hlev in okolico. Vodo so nato dali skupaj s poprtnikom pod božično drevcesce, ki je bilo zelo skromno okrašeno. »Vesela sem bila že, če sem lahko pojedla jabolko, ki je viselo z njega!« Del blagoslovljenega poprtnika so ta dan dobile tudi živali na kmetiji. Za družino je bil zvečer na mizi največkrat golaž, kar je pomenilo zelo dobro hrano. Razumljivo, saj je bilo suho meso le redko na jedilniku ob »komaradi« (kolerabi), ječmenovi kaši in podobnem. Po večerji so otroci navadno šli še po drugih hišah, da so videli, »kako imajo drugi«. Sledila je polnočnica, ki je bila za vso družino enkratni dogodek. Po njej so se vrnili domov in spet kaj dobrega pojedli, tudi zapeli. Božiča kot moža v rdečem, ki bi delil darila, seveda niso poznali, obdarovali so se le za Miklavža.

»Danes je božič, zato morate biti doma, je vedno govorila naša mama.« Še danes se

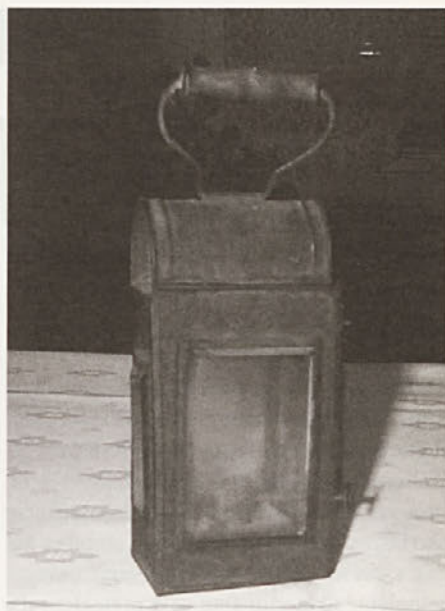

pri sogovorničini družini odpravijo na obiske šele na štefanovo, 26. decembra. Družine so praznične dni pogosto preživele brez očeta ali drugih mož, ki so bili pri hiši. Kostelci so namreč že leta 1492 dobili pravico do krošnjarjenja, zato so bili od septembra do pomladi zdoma (Svetik 2000, 12). Hodili so tudi do Češke, nimajo pa dosti skupnega s krošnjarji iz Ribnice, saj so povečini prodajali sladkarije. Večino časa so se zadrževali po gostilnah in ponujali nekakšen srečelov. Za plačilo so gostje igrali par – nepar, pri čemer so morali povedati, ali bodo iz koša potegnili sodo ali liho število. Če je bila napoved pravilna, je zmagovalec dobil majhno nagrado. Da so pri tem poznali številne trike in goljufije, ni treba poudarjati, pa tudi, da se jih je veliko vrnilo domov praznih žepov ali so si morali denar za vrnitev celo izposoditi.

Od božiča do novega leta so poznali tudi številna magična dejanja. Eno takih je metanje čevlja ali »švarklja« čez glavo. Čevelj si moral z noge zalučati skozi vso sobo. »Pomembno je bilo, kako je pristal: če se je obrnil ven, potem boš moral to leto od hiše (verjetno zaradi poroke), če se je obrnil noter, je to pomenilo, da boš ostal.« Drug način napovedovanja prihodnosti so upo-

rabljali na starega leta dan. Na ognjišču so topili svinec, ga nato vliвали v vodo in razlagali nastale oblike. Na božični večer so hodili tudi na mejnike in križišča poslušat duhove, saj naj bi mrtvi oživali. Na mejnikih, za katere so se prepirali, nisi slišal nič. Zdaj je večina teh šeg izgubila svoj prvotni pomen ali izginila. Adventni venci, ki jih danes vidimo po domovih, tudi pri družini sogovornice, so novodobna pridobitev. Kostelske ženske pa redno pripravljajo razstave, tudi o božiču, da le ne bi šlo vse v pozabo. Na tepežnico (nedolžni otročiči) so otroci s šibami nagovarjali gospodinje: »Dajte denara kaj, bog vam daj sveti raj.« »Novoletkarji« pa so na novega leta dan hodili »novo leto brat« z naslednjimi besedami:

*»Bog daj srečno novo leto,
zdravo, veselo, marno, bogato, rodovitno,
večjih delih manjših grehah,
da bi se koli vaše hiše igrali
konjički, oslički, prasički.
Na konjaki je fantak,
na fantaku je kapica,
na kapici je rožica,
na rožici je tičica,
ka lipu poje
i srečno novo leto zove!«*

Svetilka, s kakršno so včasih hodili k zornicam.

Informatorika:

KLARIČ Neža, Nova sela

Literatura:

CANKAR, Franc 1975: Kostel ob Kolpi. Kočevje.

KURET, Niko 1970: Praznično leto Slovencev: starosvetne šege in navade od pomladi do zime, Zima. Celje.

REISP, Branko 1990: Grad Kostel. Maribor.

SVETIK, Peter 2000: Kostelske drobtine: izbrane kostelske jedi, navade, običaji. Kostel.

-- 2001: Kostelski biseri: kulturna dediščina in naravne vrednote pokrajine Kostel. Kostel.

Družina Klaričevih

SPLETNE STRANI V ETNOLOGIJI

Uvod

Od začetkov eksperimentiranja z računalniškimi omrežji je minilo že kar nekaj let. Tehnična revolucija, razvidna predvsem v vse hitrejšem razvoju osebnih računalnikov, je začela vplivati na informacijsko-komunikacijsko infrastrukturo podjetij, ki so stopila v korak s časom. Računalniško opismenjevanje je pojem, s katerim smo se v preteklem desetletju srečevali v raznih institucijah, ponekod pa smo v Sloveniji glede tega še vedno krepko v zaostanku. Pred kratkim je bila odločilna in več kot potrebna ustanovitev ministrstva za informacijsko družbo, ki sofinancira projekte uvajanja informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) in tako vpliva na ozaveščenost Slovencev na tem področju.

Eno od poglavij v tej obsežni temi je tudi svetovni splet oziroma internet. Časovna in prostorska neodvisnost, nizki stroški oglaševanja, nove možnosti predstavitve in komunikacije, preprosta integracija in dopolnjevanje IK-sistemov v posameznih institucijah – vse to so prednosti interneta, ki so vplivale na hiter razvoj spletnih strani tudi pri nas. Najprej so nove možnosti izkoristili tržno usmerjeni ponudniki raznih storitev, vse več pa je tudi spletnih strani posameznikov, raznih društev in drugih organizacij.

Srečanje med etnologijo in internetom

Zanimiva je točka, v kateri se s tem pojavom srečuje etnologija. Disciplina, ki se je nekoč ukvarjala z raziskovanjem preproste kmečkega prebivalstva in tradicionalnim načinom življenja ter svoje področje raziskovanja vse bolj širila tudi na sodobnost in obsežnejše kulturne pojave, se zopet srečuje z vprašanji, na katera bo treba najti teoretične odgovore in jih nazadnje tudi praktično osvojiti. Po eni strani je internet zanimiv s stališča stroke, na kar je nakazala že Špela Kučan s svojo diplomsko nalogo,¹ po drugi pa gre za povsem praktično zadevo, ki ima možnosti razvoja predvsem v muzeologiji in na drugih področjih, kjer se stroka srečuje s širšo popu-

lacijo. V svetu se v muzeologiji uporabljajo multimedijske predstavitve, ki konkurirajo tradicionalnim načinom. Zvok, slika in interaktivnost so sredstva komunikacije, ki jih sprejema predvsem mlajša generacija in na katera je ne nazadnje tudi navajena. Vsekakor bo v prihodnosti treba nekatere ustaljene vzorce delovanja v institucijah oblikovati po omenjenih merilih. Kar je danes zgolj prednost, bo jutri nuja.

Zastopanost etnologije na svetovnem spletu

In kako je v svetovnem spletu zastopana etnologija? Oglejmo si primerjavo števila najdenih strani glede na nekatere iskane pojme. Za razumevanje naslednjih podatkov moramo vedeti, kako so strani opredeljene v spletnih iskalnikih. Vsaka je lahko določena z več pojmi. Tako bo na primer stran Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo najdena ob iskanju besed etnologija, antropologija, filozofska, fakulteta, univerza, študij, raziskovalno in tako naprej. Če vpišemo v iskalnik več besed, ta išče strani, ki so opredeljene samo s prvo ali samo z drugo besedo, prednost pri izpisu pa imajo strani, ki so opredeljene z obema. V enem večjih iskalnikov spletnih strani Altavisti (www.altavista.com) so rezultati taki: največ strani najdemo ob iskanju pojma *anthropology* (1.013.275). To so predvsem strani v angleškem jeziku pa tudi strani evropskih in drugih držav, ki imajo svojo stran opredeljeno z geslom *anthropology*. Ob bolj natančnem določanju gesla je razvidno, da je od tega 474.147 strani opredeljeno z besedama *anthropology books*. Gre predvsem za prodajo knjig, vmes pa najdemo tudi spletne knjige, knjižne arhive, kratke opise, recenzije in podobno. *Anthropology university* izpiše 409.545 zadetkov. Tukaj najdemo povezave na različne univerze in oddelke, ki v svoj program vključujejo antropološko problematiko, ali pa gre izključno za študij antropologije. Razmerje je podobno pri izrazih *ethnology* (56.457), *ethnology books* (40.797) in *ethnology museums* (13.841). Poglejmo si še zanimivost pri straneh v nemškem jeziku. Izraz *ethnologie* je z

31.422 zadetki v prednosti pred *volkskunde* (18.385) in *völkerkunde* (12.129), kar po svoje kaže na izpodirvanje nekaterih izrazov. Beseda *etnologija* javi 190 izpisov, predvsem hrvaške, srbske in nekaj makedonskih strani. Enako je z izrazom *antropologija*, pri čemer gre večinoma za iste strani. Zdaj pa si podrobneje oglejmo položaj v Sloveniji, pri čemer bomo za informacije uporabili slovenski spletni iskalnik Matkurja (<http://www.matkurja.com/>). Ob vpisu gesla *etnologija* nam Matkurja ponudi deset spletnih strani, med katerimi so tudi strani Slovenskega etnografskega muzeja (SEM), Slovenskega etnološkega društva (SED) in Študentskega etnološkega gibanja (ŠEG). Z *antropologijo* sta povezani samo dve strani, *Studie Humanitatis* in zopet ŠEG. Ob izbiri gesla *etnografija* najdemo šest strani, med njimi spet SED in SEM ter povezave do nekaterih muzejev.

Zdaj pa še nekaj besed o kakovosti informacij. Najprej moramo orisati nekatere bistvene razlike med funkcijami posameznih strani, ki posledično vplivajo na strukturo informacij. V svetovnem spletu najdemo precej spletnih strani, ki nam lahko rabijo kot izhodišče pri iskanju. Ponujajo predvsem povezave na druge spletne strani z etnološko in antropološko vsebino, ki so pogosto razvrščene po določenih merilih. Kot primer naj navedem strani Virtual library of Anthropology (<http://vlib.anthro-tech.com/>) in Ethnology and Anthropology on the Internet (http://so-sig.esrc.bris.ac.uk/ethnology_ethnography_and_anthropology/). Več podobnih strani bomo našli ob iskanju gesel *ethnology/anthropology resources/archives/links* in tako naprej. Treba je poudariti, da slovenska stran, ki bi ponujala tovrstne informacije za naš etnični prostor, še ne obstaja. Kot primer slovenskega informacijskega portala naj opozorim na stran Slovenski muzeji in galerije (<http://www2.arne.si/~ljprirod6/>). Več kot zgolj pove-

1 Špela Kučan, Z enim klikom okoli sveta: etnološki vidiki vpliva interneta na vsakdanjik v Sloveniji. Diplomsko naloga, OEiKA, Ljubljana 1999.

zave pa nam ponuja stran Gradovi in dvorci na Slovenskem (<http://www.slovenia-tourism.si/castles/>).

Spletna stran Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo

Ob začetku študijskega leta 2000/2001 se mi je porodila zamisel, da bi izkoristil svoje znanje in izkušnje izdelovanja spletnih strani ter na novo postavil uradno spletno stran Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, predvsem zaradi slabe informiranosti študentov o dogajanju na oddelku in slabe komunikacijske povezanosti. Predlog je bil z navdušenjem sprejet na kolegiju in sodelavci oddelka so izrazili polno podporo in pomoč. Najprej je bilo treba proučiti, kaj študentje potrebujejo. Zamisli je bilo veliko, na koncu pa smo se odločili, da je poleg predstavitve oddelka namen spletne strani pomoč študentom pri študiju, iskanju virov in komunikaciji. Informacijska struktura spletne strani v bistvu povzema delo na oddelku in daje informacije študentom. Tako rubrika »O oddelku« vsebuje informacije o zgodovini in razvoju oddelka, seznam zaposlenih in njihovo delo, študijski program in predmetnik, informacije o knjižnici in dokumentaciji. »Oglasna deska« je namenjena predvsem študentom. Tukaj so zbrani informacije o izpitnih rokih, urniki in razpored govornih ur. Pomembne so tudi aktualne informacije, ki se sočasno z objavo na oglasni deski oddelka postavijo tudi na spletni strani. Tako lahko študenti prek svojega računalnika izvejo, ali mogoče kakšno predavanje odpade, dobijo informacije o zagovorih diplomskih nalog, štipendijah, razpisih in podobno. V rubriki »Teren« je predstavljeno in napovedano terensko delo. Tu so tudi poročila o že izpeljanih projektih. Rubrika »Študenti« je namenjena predstavitvi dela študentov. Zbirajo se razni prispevki, naloge, opravljene v času študija, in drugo. Tako se gradi arhiv, ki je svojevrsten izraz dela na oddelku. V »Galeriji« se zbirajo fotografije in slikovno gradivo, ki ga prav tako prispevajo študenti. V rubriki »Povezave« so povezave na različne internetne strani, ki so povezane z etnološko in antropološko problematiko, pa tudi druge spletne strani, ki utegnejo pomagati študentom pri raziskovalnem delu in študiju. Kritike, članke in druge prispevke lahko vsak obiskovalec spletne strani oddelka posreduje s klikom na gumb »E-pošta«. Na strani je postavljen tudi števec, ki omogoča vpogled v število obiskov, število pregledanih strani in povprečen čas ogleda.

Ob izdelavi spletne strani smo ustanovili še seznam e-poštnih naslovov (mailing list), ki je namenjen za komunikacijo in ob-

veščanje med študenti. Ko sem zbiral elektronske naslove, sem opazil, da je to področje IKT manj zastopano pri starejših, medtem ko imajo študenti mlajših generacij že skoraj vsak svoj e-poštni naslov.

Novosti so bile dobro sprejete in v začetku študijskega leta 2001/2002 smo stran oblikovno prenovili ter preuredili razvrstitev informacij. Nekatere smo odvzeli, dodali pa smo nekaj novih rubrik. Od teh so se ene uveljavile bolj in druge manj. V tem obdobju je na novo zaživel Študentsko etnološko gibanje, ki deluje kot sekcija Slovenskega etnološkega društva. Odločili smo se, da bomo študentske strani oblikovali v okviru obnovljene spletne strani SED. Tako bo spletna stran oddelka Eika obsegala izključno strokovno delovanje oddelka, študentska problematika pa bo zastopana na straneh SEG.

Informacije na strani oddelka sprotno obnavljamo, predvsem kar zadeva izpitne roke, govornilne ure in tako naprej, vsekakor pa bo ob začetku novega študijskega leta treba zopet ugotoviti, kaj je smiselno obdržati in česa ne. Prav tako bo treba obnoviti nekatere informacije in po potrebi preoblikovati njihovo razporeditev. Le tako bomo obdržali zadovoljivo funkcionalnost spletne strani in upravičili njen namen.

Spletna stran Slovenskega etnološkega društva

V začetku leta so me nekateri sodelavci SED pritegnili k sodelovanju, saj so tudi v društvu začeli resno razmišljati o obnovi spletnih strani. Odločili smo se, da bomo spletno stran povsem prenovili, grafično in informacijsko. Poglavitna namena sta prikaz delovanja društva – kar se izraža v opisih delovnih skupin in projektov – in komunikacija med člani, strokovnimi sodelavci in drugimi uporabniki. Temu je namenjena »mailing lista« za obveščanje uporabnikov o novostih. Med drugim lahko na strani najdejo aktualne informacije o »ražjah« in etnoloških večerih ali pa si preberejo najnovejšo izdajo Glasnika SED. V pripravi je tudi vsa bibliografija zbirke Knjižnice Glasnika SED.

Čeprav je bilo veliko že storjenega, se spletna stran še vedno postavlja. Preden bo »zrela«, da doseže ciljno občinstvo, bo treba zbrati še informacije o nekaterih delovnih skupinah in elektronske naslove članov. Poudariti je treba, da je za izdelavo kakovostne spletne strani potrebno mnogo več kot le navdušenje posameznika. V ozadju vsakega uspešnega projekta mora delovati skupina ljudi, ki priskrbijo informacije in skrbijo za sprotno obnavljanje. Med posamezniki, ki so vključeni v projekt, je potrebno veliko komunikacije, treba je izraziti in uskladiti zamisli ter najti skupno vizijo. Naj

končam z mislijo, da spletna stran ni namenjena oddelku, društvu ali ustanovi, ki jo je ustvarila. Namenjena je obiskovalcem. Tem je treba ponuditi informacije, ki jih iščejo, v želji, da bodo še obiskali našo stran ter sporočili svoje kritike in mnenja. Tako bomo tudi mi vedeli, kaj je treba spremeniti in dodati, v želji, da bo naša stran zaživila in bo ves vložen trud dobil smisel.

ETNOLOŠKO KONSERVATORSTVO IN APLIKATIVNA ANTROPOLOGIJA V GLASNIKU 41/3, 4, 2001

Tema Glasnika Slovenskega etnološkega društva 41/3, 4, 2001 je bilo etnološko konservatorstvo.

V njej so sodelovali (skoraj) vsi etnologi konservatorji. Njihovi članki so zanimivi, ne glede na to, ali govorijo o izhodiščih za načrtovanje regionalnih muzejev na prostem, strokovnih podlagah za izdelavo ureditvenih načrtov, stanju in varstvu nepremične etnološke dediščine v Republiki Sloveniji (Zvezda Delak Koželj), zbirnem registru kulturne dediščine (Ksenija Kovečec Naglič in Andreja Bahar Muršič), izginjanju prepoznavnosti kulturne krajine (Mojca Tercelj Oturepec in Saša Lavrinč) ali o konkretnem delu na terenu. Teh zadnjih je največ, predstavljajo pa obnove stanovanjskih in gospodarskih stavb in domačij. Vsaka obnova je bila večstranski podvig, konservator je moral dobro poznati teren, preučiti objekt, zagotoviti denar, poznati zakonodajo, uskladiti želje uporabnikov, upoštevati tehnične možnosti, določiti namembnost.

Ob zahtevnih strokovnih nalogah konservatorji zbirajo in preučujejo gradivo, načrtujejo najboljše rešitve in prihajajo do pomembnih ugotovitev o vseh področjih življenja, o katerih pričajo ogroženi spomeniki. Obnovljeni objekti so povezani z zgodovino družin in načinom življenja ob reki Vipavi v 19. stoletju (Andreja Ščukovt), s pridelovanjem žita in njegovo uporabo v Škocjanu (Eda Belingar), z umetnostjo, obrtjo in gospodarstvom v Šmiklavžu v Zgornji Savinjski dolini (Tanja Hohnec), z obrtjo in gospodarstvom v 19. stoletju v Zagaju pri Ponikvi (Božena Hostnik), v Dolu pri Sori v 17. stoletju in v Puštalu pri Škofji Loki v 18. stoletju (Damjana Pediček Terseglav), s sadjarstvom in vaško skupnostjo v Lovrencu na Pohorju (Lili-

jana Medved), z načinom izsuševanja in kultivacije barjanskega prostora v zgodnjem 19. stoletju (Andreja Bahar Muršič), s kolonatom in spremembami v etnični sestavi prebivalstva v Polju pri Izoli (Eda Benčič Mohar).

Presenetljivo je, da imajo skoraj vsi prenovljeni spomeniki tudi ustrezno in z lastniki usklajeno namembnost: obnova domačije Pekar v Spodnji Vipavski dolini je očitno tekla s finančnim sodelovanjem lastnika; v Jakopinovem skednju v okviru parka Škocjanske jame je muzejska zbirka; pri obnovi Remškove kašče so sodelovali lastniki, ohranila je prvotno gospodarsko funkcijo; obnova domačije v Zagaju pri Ponikvi je tudi tekla v sodelovanju z lastnikom, ki se želi ukvarjati s turizmom; Dolinčkova hiša v Dolu pri Sori je bila prav tako obnovljena s sodelovanjem lastnika; Nacetovo hišo v Puštalu trži družinsko podjetje; farška pajštva v Lovrencu na Pohorju ponovno deluje. Samo v dveh primerih so zunanji dejavniki otežili uresničitev načrta: reševanje Tomaževe hiše v Črni vasi na Ljubljanskem barju je zaradi nerešenega lastništva za zdaj ustavljeno, razmišlja se tudi o prestavitvi na ustrenejšo lokacijo v okviru lokalnega muzeja na prostem v nastajajočem Krajinskem parku Ljubljansko barje; pri obnovi kolonskega zaselka v Polju pri Izoli, pri kateri je bil lastnik tudi pripravljen sodelovati, pa se je zataknilo, ker se območje spomenika delno prekriva s traso načrtovane hitre ceste Koper-Izola, tako da so odgovorni konservatorji ostali sami, z dobro zastavljenim, a nedokončanim delom.

Zanimivo je tudi sodelovanje s hrvaškimi kolegi, predstavljena sta simpozija etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške, objavljen je dolgoročni program sodelovanja (Du-

šan Strgar). Objavljeni so tudi prispevki hrvaških konservatorjev o varstvu etnografske dediščine na prehodu stoletja (dr. Nada Duić Kowalsky), poteh dediščine na obeh straneh reke Kolpe (Tihana Štepinac Fabijanić), varstvu in obnovi kulturne dediščine v naravnem parku Lonjsko polje (Ksenija Petrić) in obnovi hiše v njem (Ana Mlinar), o vasi Blaževci ob Kolpi v Gorskem kotarju – stanju ljudskega stavbarstva in možnostih ohranitve (Manja Horvat, Ksenija Marković, Zdravko Živković). Zadnji štirje prispevki so posvečeni Krajinskemu parku Kolpa (Mira Ivanović, Dušan Strgar, Dušan Štepec) in Potem dediščine Dolenjske in Bele krajine (dr. Marko Koščak).

Zakaj naštevam vsebino konservatorske številke Glasnika, ko pa smo jo vsi lahko prebrali? Zato, ker ne razumem, zakaj je na naslovnici Glasnika vprašanje: »Ali je v konservatorstvu še vedno prostor za etnologijo?« Vsebinsko Glasnika sama govori, da je, a tudi brez te številke po mojem vsaj med etnologi ne bi bilo dvomov o pomenu etnološkega konservatorstva. Ali pa etnologi konservatorji ob vsem opravljenem delu, uspehih in kadrovskih okrepitvah še vedno potrebujejo, da jim drugi etnologi potrdijo pomen njihovega dela? Etnolog konservator je gotovo najnapornejša etnološka služba, ker se moraš stalno odzivati na teren, ker moraš vrednotiti etnoloških spomenikov in stroke zagovarjati pred prebivalci in v navzkrižnih interesih uporabnikov prostora, ker moraš imeti veliko strokovnega znanja, tudi takega, ki ga ne pridobiš v nobeni šoli (na prepletanje vseh teh dejavnikov kaže ta številka Glasnika). Najbrž pri nobenem etnološkem delu ni nesorazmerje med vloženim trdom in osebn-

no promocijo tako veliko. Vendar pa lahko konservatorji s svojim delom strokovno napredujejo in med kolegi etnologi so tudi že bili deležni visokih priznanj. Ali pa so morda kolegi konservatorji z vprašanjem želeli nakazati, da se morda v konservatorski službi zmanjšuje prostor za etnologijo? To se ne zdi verjetno, a če je, bi bilo sploh bolje, da bi jasno povedali.

Vsekakor je njihov prispevek v tej številki hvalevreden in res bi bilo dobro, da bi bil med drugim »v pomoč (bodočim) študentom, ki se s konservatorstvom prvič srečajo na fakulteti« (str. 3).

O etnološki dediščini v zvezi s študijem na fakulteti pa govori tudi članek *Dediščina za prihodnost* – Kozjansko 2000 (2001) (Peter Simonič). Gre za široko zastavljen projekt evidentiranja tradicionalne kulture in ocenjevanja njenih turističnih potencialov v naravnih parkih Slovenije, ki se ga je nekaj sodelavcev Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo lotilo na pobudo Francija Zidarja, direktorja Kozjanskega regijskega parka. Leta 2001 so študentje z mentorji na Kozjanskem preučevali Vidike družbenosti/družabnosti na Kozjanskem, Duhovno kulturo, Nabožno stensko okrasje in romanja, Jabolko v prehrani. Članek vsebuje zanimiva poročila študentov z mentorji in njihove predloge, kako bi obogatili ponudbo v regijskem parku, jo povezali s prebivalci ter predvsem njim popestrili življenje in možnosti zaslужka. (Mimogrede – sklanjanje imena turistične poti Via Historica je že piscu članka povzročalo težave, kako jih bo šele turistom. Bodo rekli »gremo po viji historiki« ali »po vija historici« ali po »via historiki«? Zakaj ne bi imela pot slovenskega imena, kot se na primer ob Kolpi imenuje Po poteh dediščine, glej isto številko Glasnika!)

Trženje dediščine je res zahtevno področje in velikokrat se dogaja, da po uspešni obnovi in prezentaciji kulturni spomeniki ne živijo tako, kot bi lahko, ravno zato, ker se nihče ne ukvarja s trženjem. Damjana Pediček Terseglav piše o tem v zvezi z obnovljenim Dolinčkovim hišo v Dolu pri Sori, češ da so dejavnosti, ki naj bi tam potekale, znane le okvirno, in dodaja: »S tem se podrobno nihče še ne ukvarja, čeprav bi ta zahteval nekoga, ki pozna trženje. Zgledov je v Sloveniji že kar nekaj.« (str. 43) V nekaj letih službe v konservatorstvu sem tudi sama spoznala, da etnološka dediščina in tudi marsikateri obnovljeni spomenik res preveč samevata, ker se po končani obnovi konservator loti drugih nalog, nihče pa ne skrbi za trženje. Znano je, da te naloge presegajo delovne obveznosti in znanje konservatorjev.

Hvalevredno je, da želijo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo posvetiti več pozornosti trženju dediščine in študente za to delo posebej usposobiti. Verjamem, da ima pisec članka najboljši namen, da nekaj stori na tem področju, vendar pa je osupljivo, da očitno ne pozna ničesar, kar je bilo doslej že narejenega na tem področju. Piše namreč tako, kot da nihče še ni varoval in tržil dediščine na zaščiteneh območjih. Po njegovem naj bi bilo to torišče nove usmeritve, aplikativne antropologije na zaščiteneh območjih (AAZO). Dosedanjega dela v okviru etnološkega konservatorstva in muzeologije, obeh najpomembnejših vej aplikativne etnologije (AE), niti ne omeni. Bodo študentje v okviru AA sploh izvedeli kaj o AE? Bo AE in AA vsaka zase? AAZO, pravi avtor, se »giblje v konceptualnem prostoru med biologijo, ekonomijo, politiko in njenimi notranjimi paradigmatiskimi (kadrovskimi in znanstvenimi) inercijami ali spremembami stroke« (str. 126). Torej v prostoru, kjer ni etnologije? Ali pa je mišljeno tako, da bo AA itak uporabila, ne da bi to posebej omenjala, rezultate AE?

Avtor članka ignorira etnološko delo, čeprav etnologijo omenja, skupaj z antropologijo, malo tu in malo tam, kot na primer: »Sodelavci in mentorji pri projektu Dediščina za prihodnost smo prepričani, da mora etnologija temeljito pretresti to novo družbeno paradigmo (namreč ekonomičnost, op. a.), potem lahko nekatere njene elemente sprejme, druge pa zavrne. Vsekakor moramo antropologi razmišljati o tej ekonomizaciji družbe, če hočemo slediti aktualnim družbenim procesom in jih sooblikovati.« (str. 116) Torej, etnologija bo pretresla, antropologija pa razmislila? So to isti ljudje? Avtor nato pravi: »Smo varuhi tradicije, zato si preprosto ne moremo zatiskati oči, s tem pa se izneveriti klasičnemu predmetu našega raziskovanja (ljudstvo in ljudska kultura) ali ga prepustiti takim ali drugačnim strokovnjakom za trženje. Pri tem ni dovolj, da dobrohotno mahamo z izjavami o vrednosti tega ali onega predmeta, kulturnega fenomena ali kraja. Ni dovolj, da prosimo za besedo, besedo si moramo vzeti. To tudi pomeni, da nekatera znanja, s katerimi nas drugi silijo na družbeno margino, vzamemo za svoja in z njimi sami dogradimo etnološko in antropološko doktrino.« (str. 116) Kdo je varuh tradicije? Kdo koga sili na družbeno margino? Klasični predmet našega (pravzaprav čigavega) raziskovanja sta res bila ljudstvo in ljudska kultura, ki sta danes še vedno vsebinski etnološki kategoriji, a zakaj vleči na

dan najožje in najstarejše predmetne omejitve in definicije, ki so že daleč presežene v teoriji, metodologiji in konkretnih izsledkih etnoloških raziskav (kot izpričuje ta številka Glasnika, tudi v etnološkem konservatorstvu). Tak ideološki populizem nas bi res upravičeno postavil na družbeno margino. (Mimogrede – zakaj etno/antropologijo skozi vse tekste vlačijo to nemogočo zlepljenko, malo etno in malo antropologije, kot da bi bila čarobni obrazec za teoretsko in metodološko ravnanje, a je le sindrom, ki dela etno/antropo besedila neberljiva?) Vse, kar je doslej bilo narejenega na področju varovanja in tudi trženja etnološke dediščine, so naredili etnologi konservatorji in muzealci, skupaj s kolegi iz drugih strok v muzejih in zavodih. Antropologija tu ni naredila nič. Etnološko konservatorstvo je bilo že doslej večstransko, upoštevati je moralo »biologijo, ekonomijo in politiko«, kjer naj bi se po mnenju avtorja članka gibala AAZO in še marsikaj drugega. Sama o tem nekaj vem, ker sem sodelovala tudi pri evidentiranju dediščine in pripravi strokovnih podlag za razglasitev Krajinskega parka Sečoveljske soline. Vse je potekalo v prepletanju interesov za uporabo prostora (letališče, turizem), varovanje okolja, naravne in kulturne dediščine. Da Muzej solinarstva pridobiva sol po starem načinu in vse skupaj deluje, je plod neprekinjenega sodelovanja etnologov in drugih muzealcev in konservatorjev v Pomorskem muzeju Sergej Mašera in Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu.

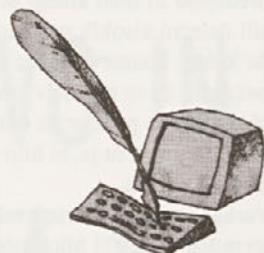
Po Sloveniji je bilo storjenega toliko, da res ni možno razumeti, da se lahko brez kontinuitete z dosedanjimi pedagoškimi in strokovnimi prizadevanji, le z nekaj aktivističnimi publicami (ki so povrh vsega še označene kot izvirni znanstveni članek!) razglasi kakšna nova usmeritev, in to na istem oddelku, kjer so se izžolali vsi etnologi konservatorji in muzealci. Zakaj naj bi se trženje etnološke dediščine, če gre za trženje etnološke dediščine, imenovalo aplicirana antropologija na zaščiteneh območjih? Kaj o tem menijo predavatelji etnološkega konservatorstva in muzeologije?

Etnologi konservatorji se sprašujejo, ali je v konservatorstvu še vedno prostor za etnologijo. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo postajata etnološko konservatorstvo in trženje etnološke dediščine aplicirana antropologija, etnologija mest je že urbana antropologija, etnologija izseljenstva je že antropologija migracij. Se bo vse etnološko delo in znanje pretočilo v doslej prazne lonce in dobilo nove nalepke?

Nuša Berce

ZGODBE VSAKDANA

Risba: Nuša Berce

CUPRNCE 1.

So pokuojna mama prpovedvale.
 Še poprej, k' so imajle ajdo kmjetje u
 Šmarate.
 Čez dan najso majle časa, pa so čez nuč na
 puodn petrolejko prnjesle, pa mlatile.
 Mama so ble takrat še dekle, k' je pomagala
 mlat't, pa so je stara tjeta kar naenkrat
 rjekle: »Pajd Jerčeka, k' ne verjameš u
 cuprnice.« Pa jo je prjela za ruoko: »Pogljed
 zdaj!«
 Iijooj! Od Šmarate je letajla, z lučko, da je
 vidla kam jət, pa čez grad, pa čez
 Lujznštajn, puol se je pa zgabila!!!

Pripovedovala Ivanka Širca, Kozarišče,
 februar 1997

CUPRNCE 2.

Eno žjeno so tude obsojale za cuprnco,
 reč pa zasegurnu noben naj muogu.
 Bla je majhna stara ženica in za tisto so
 misnle, da je hodila po štalah!
 Enkrat so ble z vasi pr spuvede; ta žjena je
 šla u spuvednico, en odzunaj je pa en slišou
 kaku jo je gaspud uprašau: »Kakšna pa ste,
 štalska al puolska?«
 Pa je rjekla: »Štalska.«

Pripovedovala Ivanka Širca, Kozarišče,
 februar 1997

CUPRNCE 3.

Cuprnice so majle svuoje čase! Tud' za
 krajsno nuč, k' je krajs poguoru. Ne vajm,
 zakaj so rabile tist' pepjeu. Majnde za
 zvarke njihove!
 Pa nas je punce fjerbc matrau, če buo kakšna
 pršla, pa smo šle pogljedit kala, prot
 Podguore, od Jagrčkove bajte nauzdol!
 Še zdaj jo vidm!!! Pokrita je bla u marinko,
 tak doug nus je majla, pa podbrjecano kiklo,
 pa tak rjep iz blaga od zadaj, pa z mjetlo,
 pa buosa!!
 Smo jo poznale!
 »Pogljed jo, je žje šla!! Tam pr krjese je
 dajlala svuoje okule,« so rjekle.
 Pa nač naj muogla. Taku je je blu žje popraje
 rojenu. U zibko položenu!

Pripovedovala Ivanka Širca, Kozarišče,
 februar 1997

U VUODE...

Tu je biu marc majsac.
 Zime so ble takrat hude pa snajg je biu kr
 zmjeraj vjel'k, tamla, na Golobinake kjer je
 vuoda pršla, je blu pa kopnu.
 Pa je blu en dan, 19. marca je blu, za svjetga
 Juožefa, malu suonca, pa smo se šle prou
 ke igrat; naša ta starejša pa rječe: »slišete...«
 Pa je pr brjege kar taku špasnu začjelu dajlat:
 »PLLUP, PLUAP, PLUA.« Ne muorm
 povajdat kaku, ampak še zdaj slišm!
 Pa smo rjekle: »Muormo bajžat, k' je praznik
 dn's, mje se pa igramo!!«
 In smo bejžale taku, joj ..., vajste!!!

Pripovedovala Ivanka Širca, Kozarišče,
 februar 1997

Drugi članki ali sestavki / 1.25 *Saša Florjančič*

POROČILO O DELU KOVAŠKEGA MUZEJA V LETU 2001

Obiskovalci

Ko v Kovaškem muzeju v Kropi potegnemo črto pod leto 2001, smo lahko zadovoljni: število obiskovalcev se je povzpelo na 12.708 (leto poprej 10.483), od teh je bilo 9.028 domačih in 3.680 tujih. Sodelavca Joža Eržen (vodnik in oskrbnik) in Metka Kavčič, ki me je nadomeščala med porodniškim dopustom, sta zelo veliko energije vložila v pedagoško delo (več kot 200 vodstev po muzeju in prikaz ročnega kovanja žebeljev v vigenjcu), saj so med obiskovalci, kot že vrsto let doslej, prevladovali šolske skupine. Med tujimi obiskovalci naj poudarim velik delež izraelskih turistov (1.257 ali dobra tretjina vseh tujcev), ki že dve leti v organiziranih skupinah prihajajo v Kropo (kot smo izvedeli, po neki oddaji na izraelski televiziji o Sloveniji, govorila je predvsem o Bledu in Kropi, 1998).

Raziskovalno delo

Glavna naloga muzeja v letu 2001 je bila zaznamovati 100. obletnico rojstva mojstra Joža Bertonclja, umetniškega kovača, čigar dela v našem muzeju sestavljajo posebno zbirko. Že prejšnjo jesen se je začel sestajati študijski krožek Kroparsko umetno kovaštvo. Kovaški muzej je povabil k sodelovanju domačine iz Kroke in okolice, večina med njimi je ustvarjala v kroparskem podjetju UKO, drugi smo bili muzealci ali kako drugače odgovorni za ohranjanje dediščine kraja. Študijski krožek je deloval v okviru Andragoškega centra Slovenije ter s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport. Ker Kovaški muzej nima delavca z licenco za vodenje krožkov, smo projekt izpeljali s pomočjo mag. Tatjane Dolžan Eržen iz Gorenjskega muzeja iz Kranja, ki je prevzela vlogo mentorice, strokovno pripravo dela krožka pa sva opravili sodelavki Kovaškega muzeja. Naloga študijskega krožka je bila zbrati in dokumentirati gradivo o umetnem kovaštvu v Kropi v 20. stoletju. Na 18 srečanjih, ki so potekala od septembra 2000 do februarja 2001, smo zbrali in dokumentirali okoli 1000 fotografij umetnokovaških izdelkov: iz foto-teke Kovaškega muzeja, gradivo, pridobljeno v podjetju UKO ali med ljudmi, precej smo fotografirali tudi na terenu. Pri dokumentiranju izdelkov smo si pomagali tudi s prodajnimi katalogi in ceniki podjetja UKO. Kovaški muzej je za člane študijskega krožka novembra organiziral obisk razstave o arhitektu Danilu Fürstu (izdelal načrte za kar nekaj prepoznavnih kroparskih izdelkov) v Cankarjevem domu v Ljubljani, februarja pa dve predavanji. Arheologinja dr. Verena Vidrih Perko, kustodinja Gorenjskega muzeja iz Kranja, je predavala o antičnem železarstvu in svojem študijskem obisku na Švedskem, arheolog Andrej Valič, upokojeni sodelavec Gorenjskega muzeja, pa o rudnih sledih na Jelovici. Študijski krožek je opravil veliko delo, ki je pomenilo uvod v nadaljnje strokovno delo na področju raziskave kroparskega umetnega kovaštva. Krožek je svoje delo predstavil na Obrtnem sejmu v Kranju (23.–27. marca 2001). Izsledki so bili uporabljeni tudi v strokovnih prispevkih glasila Kovaškega muzeja Vigenjc – njegova prva številka je izšla ob lanskem kroparskem krajevnem prazniku, kovaškem šmaru (2. juliju), in bila posvečena 100. obletnici rojstva mojstra Joža Bertonclja. Članki v glasilu so posvečeni neposredno Bertonclju,

Kovaški muzej v Kropi.

njegovemu umetniškemu, kovaškemu in pripovednemu delu, anekdotičnim spominom nanj, prvič sta strnjeno predstavljeni zgodovina umetnega kovaštva v Kropi in kroparska umetnokovaška šola, zajeto je tudi delo študijskega krožka.

Razstave

Tudi razstavna dejavnost je bila povezana s 100. obletnico rojstva mojstra Joža Bertonclja. Predmeti iz njegove stalne postavitve v muzeju so od 20. junija do 15. julija gostovali v Dolu pri Ljubljani (graščina), gostovanje naše razstave je omogočila Zveza kulturnih društev občine Dol pri Ljubljani. Sodelavka Metka Kavčič je ob kovaškem šmaru pripravila razstavo Neznani Bertoncelj. Ob pripravljanih razstavi in člankov za glasilo Vigenjc je opravila precej terenskega dela: zbirala je podatke o Bertoncljevi zapuščini, največ v Kropi pri njegovih sorodnikih, obsežen opus njegovih del pa je pregledala na nekdanjem Metalurškem inštitutu, zdaj Inštitutu za kovine in barvne materiale v Ljubljani, kjer je Bertoncelj deloval v 50. letih. Razstava je prikazovala Bertonclja kot kovača umetnika, zbiralca, slikarja samouka in pisca. Zajemala je izbor Bertoncljevih najvidnejših stvaritev na fotografijah, izbor njegovih umetnokovaških izdelkov iz njegove zapuščine v zasebni lasti, slike na steklo ter razne dokumente. Razstava je bila na ogled od 29. junija do 15. julija 2001 (919 obiskovalcev).

Muzejske delavnice

Sodelavec Joža Eržen je že drugo leto zapored vodil žebeljski krožek za skupino dečkov, srečevali so se ob torkih v vigenjcu. Vice in se seznanjali s spretnostjo ročnega kovanja žebeljev. Krožek se je predstavil ob kovaškem šmaru, ko je bil vigenjc za obiskovalce odprt ves dan, mladi kovači pa so pokazali pridobljeno znanje. V začetku decembra smo izpeljali že deveto prednovoletno srečanje za kroparske žene in dekleta. Gre za niz ustvarjalnih delavnic, ki jih organiziramo enkrat na leto v prednovoletnem času. Zadnja je bila posvečena izdelovanju sveč in okraskov iz čebeljega voska, vodile pa so jo sodelavke iz Čebelarkega muzeja iz Radovljice.

Nove pridobitve

Lani sicer nismo pridobili novih predmetov, temveč precej slikovnega gradiva, predvsem fotografije umetnokovaških, cizelerskih in graverskih izdelkov, ki nam jih je podarilo kroparsko podjetje UKO. To gradivo ima za nadaljnjo raziskavo kroparskega umetnega kovinarstva veliko dokumentarno vrednost. Iz zapuščine Antone Šmitek iz Kroke smo pridobili nekaj umetnostnozgodovinske

literature, ki jo je gospa dobila od domačina, akademskega slikarja Petra Žmitka.

Vzdrževalna dela, adaptacija novih prostorov

Aprila in maja sta bili v sodelovanju s krajevno skupnostjo Kropa izpeljani dve čistilni akciji: očiščena in urejena je bila okolica tehniškega spomenika Slovenska peč, še večjo akcijo pa so potrebovale notranjost in okolica muzejskega objekta vigenjca Vice ter lokacija nekdanje Zgornje fužine, kamor je ob neurju novembra 2000 naneslo precej kamenja.

Septembra in oktobra sta bila pisarna kustodinje in večji del arhiva začasno preseljena v Radovljico, saj so se novembra v drugem nadstropju muzejske hiše v Kropi začela večja gradbena dela. Novi prostori v izpraznjenem stanovanju, ki jih je muzej dobil v upravljanje že pred nekaj leti, bodo namenjeni razstavnim dejavnostim, zdajšnja pisarna pa se bo razširila s prostorom za knjižnico in dokumentacijo. Novo muzejsko postavitvev (Kropa v 20. stoletju) v teh prostorih načrtujemo za leto 2004.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Ida Gnilšak

POROČILO O DELU KUSTODINJE ČEBELARSKEGA MUZEJA V RADOVLJICI ZA LETO 2001

V preteklem letu je bilo delo v Čebelarskem muzeju osredotočeno predvsem na izdajo vodnika po prenovljeni zbirki muzeja in obnovo potujoče razstave panjskih končnic.

Vodnik v slovenskem in angleškem jeziku je zasnovan kot sprehod skozi zbirko, prenovljeno leta 2000. Kratka besedila predstavijo vsebino posameznega prostora, ki jo dopolnjujejo posnetki prostora in nekateri tipični predmeti.

Potujoča razstava je bila prenovljena in dopolnjena z dvema panojema panjskih končnic. Obsega 12 panojev z religiozno in posvetno vsebino. Vsak pano zase predstavlja določeno motiviko. Obnovo sta narekovala tako dotrajanost panojev kot gostovanje v palači evropskega parlamenta v Bruslju, kamor smo bili povabljeni v septembru. Ob tej priložnosti je izšla tudi zloženka s seznamom razstavljenih končnic in kratkim besedilom v angleškem jeziku.

Pripravljene so bile dve občasni razstavi in ena manjša priložnostna. Maja in junija je bila v Šivčevi hiši na ogled gostujoča razstava (posredovala jo je Waldemar Bonsels Stiftung iz Münchna) o čebelici Maji, ki je kasneje gostovala še v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani in Muzeju novejših zgodovine v Celju. Sočasno z razstavo o Maji smo v Čebelarskem muzeju v sodelovanju z Otroškimi vrtcem Brezje pripravili razstavo otroških izdelkov. Risbe v različnih tehnikah in raznovrstni izdelki (panjske končnice, čebele različnih velikosti, miniaturni čebeljak, poslikani prtiči ...) so se navezovali na čebelico Medko iz knjižice o Medki, ki jo je pred časom za Čebelarski muzej ilustriral Marjan Manček. Originalne ilustracije, ki so sicer na ogled v razstavnem prostoru muzeja, smo posodili za razstavo Dnevi medu v Polhovem Gradcu.

Na priložnostni razstavi z naslovom Vinjete v decembru se je s slikami v batik tehniki, izdelanimi prav za to priložnost, predstavila akademska kiparka Andrejka Čufer.

V okviru Zimskih uric, ki sta jih organizirali Uprava za kulturno dediščino in Galerija ARS, se je Čebelarski muzej predstavil v omenjeni galeriji s predavanjem in diapozitivi.

Muzej je posredoval informacije o gradivu posameznikom, predvsem študentom, in slikovno gradivo več ustanovam (na primer za opremo učbenikov, Enciklopedijo Slovenije).

Muzej je za predstavitev Slovenije, ki je prišla v ožji izbor za podelitev nagrade državam na prehodu, ki jo podeljuje fundacija Bertelsmann v Güterslohu v Nemčiji, našo državo prikazal skozi zgodovino in posebnost slovenskega čebelarstva. Pripravili smo besedilo in šest kakovostnih kopij panjskih končnic z izbranimi motivi.

Muzejska dokumentacija se je povečala za 186 negativov, 99 fotografij, 60 diapozitivov, knjižnica pa za 72 knjižnih enot.

Muzej je pridobil sedem predmetov, vse kot darilo.

Udeležila sem se sestankov sekcije za etnološko muzeologijo, sekcije za dokumentacijo in dela posveta slovenskega muzejskega društva v Velenju.

V okviru pedagoškega dela sem opravila 31 vodstev skupin od skupno okrog 150 in sodelovala na delavnici ulivanja sveč v skupni organizaciji Kovaškega in Čebelarskega muzeja.

Muzej je zabeležil 10.940 obiskovalcev.

Bibliografija preteklega leta so Vodnik po stalni razstavi (besedilo in urejanje), poročilo o knjigi Poslikane panjske končnice v Etnologu in predstavitev prenovljene zbirke Čebelarskega muzeja v Argu.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Tita Porenta

POROČILO O DELU KUSTOSINJE ETNOLOGINJE TRŽIŠKEGA MUZEJA V LETU 2001

Uvod

Lani smo v Tržiškem muzeju zaradi zamenjave vodstva poslovali brez začrtanega programa, vendar to ne pomeni, da nismo delali. Seveda zaradi tega upada kakovost, po drugi strani pa vztrajno pridobivam izkušnje zlasti pri delu z drugače mislečo javnostjo, ki se požvižga na naša »strokovna čustva«. Ali ni tudi to dragoceno znanje, na katero so nas zadnjih deset let stalno opozarjali tuji kolegi na predavanjih v okviru Muzeoforuma?

O tem kdaj drugič, tokrat pa o tretjini strokovnega dela v prejšnjem letu. V profesionalni občinski ustanovi smo ga brez državne finančne pomoči opravljali kustos za galerijsko dejavnost, kustodinja za etnologijo in nova direktorica, svetovalka za pedagogiko.

Delo z gradivom

Lani je Tržiški muzej pridobil 62 enot gradiva, večinoma kot darilo. Med pridobljenimi muzejskimi predmeti je najbolj zanimiv stroj za navlačenje opetja iz tovarne Peko. Sicer ni inventariziran kot etnološka dediščina, vendar sem v zvezi z njim našla zanimive po-

datke o delavcu, ki je nanj delal in zanj skrbel, ter njegovem odnosu do stroja.

Evidentirala sem 55 predmetov tekstilne, etnografske in pohištvene zbirke ter inventarizirala in računalniško obdelala (še vedno v Modesu) 25 predmetov. Fotograf je naredil posnetke 4 eksponatov, sama pa sem ob evidentiranju in inventariziranju izdelala delovno-identifikacijske fotografije gradiva in jih priložila v mape. Poskrbeli smo za konservacijo gasilske brizgalne iz Loma nad Trzičem. Oblikovala sem shemo organiziranosti muzejskega gradiva po kustodiatih in zbirkah kot temeljni dokument za nadaljnje upravljanje zbirk. V shemi sem zaobjela vso muzejsko-galerijsko, dokumentarno, fotografsko, arhivsko in knjižnično gradivo, ki ga hrani Trziški muzej, ter dokumentacijo za vodenje registra. Na podlagi tega sem pripravila pravilnik o posredovanju gradiva v Trziškem muzeju, svet zavoda pa ga je potrdil na svoji zadnji redni seji v letu 2001. Iz Mestnega muzeja Ljubljana sem pridobila demoverzijo novega računalniškega programa za dokumentacijo ter oblikovala pripombe, s katerimi predlagam dopolnitev računalniške opreme, ki bi omogočila uporabo omenjenega programa in njegovo prilagoditev muzejskemu fondu Trziškega muzeja. Oblikovala sem tri nove obrazce za vodenje vhodne dokumentacije in dokumentacije o gibanju gradiva (akcesijski, vhodni in izhodni obrazec). Izpolnila, računalniško obdelala in uredila sem 7 akcesijskih, 19 vhodnih in 37 izhodnih obrazcev.

V sodelovanju s kolegom kustosom za galerijsko dejavnost sem oblikovala besedilo za zbiralno politiko in poslanstvo Trziškega muzeja.

Med pridobljenim fotografskim gradivom kaže opozoriti na preslikavo fotografije prve oprostitev vajencev ob ustanovitvi Obrtne zadruge v Trziču leta 1923 ter 32 razglednic z motivi Trziča in mineralov, ki jih je v preteklem letu izdalo Turistično društvo Trzič. Najbolj zanimive so slike na steklo z motivi obutve, verjetno za Pekove reklamne namene, ki nam jih je poslal eden izmed znanih domačinov zbiralcev, potem ko jih je rešil iz smetišča.

Na terenu, ob popisovanju življenjske zgodbe gospodinje s kmetije Završnik v Podlublju, sem posnela 14 diapozitivov in 50 fotografij. Pridobili smo tudi 2 videa.

Med slikovnim gradivom je treba omeniti 3 originalne plakate Prosvetnega društva sv. Jožef iz sredine 30. let prejšnjega stoletja. Posredovalec jih je ponudil še 5, vendar smo njihov nakup zaradi pogojev, ki jih je postavil, zavrnil.

Arhivsko gradivo smo dopolnili s katalogi izdelkov Trziške tovarne kos in srpov, letnimi poročili o delu trziških osnovnih šol in 3 enotami osebnih fondov.

Evidentirala in katalogizirala sem še 309 enot knjižnega gradiva. Za hemeroteke (okrog 400 izrezkov z domoznansko in strokovno vsebino), ki je urejena po letnikih, so skrbeli Nina Rolc (študentka), Bernarda (dijakinja, počitniško delo) in Silvo Škufca (javna dela).

Izpolnila sem obveznosti do državne matične službe za knjižničarstvo v NUK: izpolnila statistično poročilo za leto 2000 in matični list specialne muzejske knjižnice Trziškega muzeja, oblikovala informativno zloženko in predstavila vizijo knjižnice z referatom na zborovanju muzealcev v Velenju. Urejevala in shranjevala sem še neinventarizirano knjižnično gradivo in periodiko ter razvrščala drobni tisk po tematiki.

Lani je potekalo dokumentiranje tekstilne in šolske zbirke.

Moja bibliografija v letu 2001

Strokovni prispevki

1. Das Museum in Trzič und seine Schuhmacherei Sammlung. Predloga za intervju na Radiu Celovec, 9. marca.
2. Obutvena kultura v 15. in 16. stoletju na Slovenskem. Oddaja Dosežki, TV Slovenija, 1. program, 9. marca.
3. Trziški muzej. Geslo za Leksikon etnologije Slovencev – posredovan urednici dr. Mojci Ramšak na ISN ZRC SAZU.
4. Prenovljena stalna razstava Čebelarkega muzeja v Radovljici. V: Etnolog 11.
5. 50 let Glasbene šole Trzič. V: Šolska kronika 1.
6. Delovanje specialne muzejske knjižnice v Trziškem muzeju. V: Zbornik referatov z zborovanja Slovenskega muzejskega društva v Velenju od 3. do 5. oktobra.
7. Uvod k referatom etnologov muzealcev na posvetu Etnologija v zavesti sodobne družbe v Novi Gorici 2000. V: Glasnik SED 41/1-2.
8. Posredovanje etnološke dediščine v Trziškem muzeju. V: Glasnik SED 41/1-2.
9. Poročilo o delu kustosinje etnologinje v Trziškem muzeju v letu 2000. V: Glasnik SED 41/1-2.
10. Napovednik preglednega znanstvenega članka dr. Gorazda Markoviča »Tri načela, ki so kompas in merilo muzejskega dela«. V: Glasnik SED 41/3-4.
11. PORENTA, Tita in Barbara Sosič 2001: Kratko poročilo o ogledu dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. V: Glasnik SED 41/3-4.
12. Predlog za spletno stran Trziškega muzeja v internetu.

Poljudna literatura

1. Prvi muzejski večer v Trziškem muzeju. V: Trzičan 6.
2. Levonikova čevljarska delavnica v Slovenj Gradcu. V: Trzičan 10, 11.
3. Živahna strokovna jesen v Trziškem muzeju. V: Trzičan 12.
4. Trziški muzej, Kurnikova hiša. Prostor umetnosti Koroška – Slovenija, Sele, Škofja Loka, Trzič.
5. Predloga zloženke 4 letni časi na kmetiji odprtih vrat »Pr' Rekar«.
6. Informativna zloženka Specialna muzejska knjižnica Trziškega muzeja, Trzič.

Razstave

- a) Stalne: koncept stalne tekstilne zbirke
- b) Prireditve: prvi muzejski večer, 17. maja 2001

K a) Septembra je izšel Evropski tekstilni vodnik, v katerem je predstavljen tudi Trziški muzej s Polakovo kajžo in tekstilno zbirko. Vodnik je v elektronski obliki dostopen na spletni strani (<http://www.ETN-net.org/routes>), v brošurah pa v angleškem, nemškem in francoskem jeziku. Na podlagi omembe Trziškega muzeja smo pred novim letom dobili čestitko in vizitko iz Tekstilnega muzeja v Budimpešti (Textil muzeum Alapitvány) ter navezali stik s pobratenim mestom Ste Marie aux Mines v Franciji, ki ima tekstilno zbirko. Upam, da bom ta kraj obiskala že v bližnji prihodnosti.

Pri novi postavitvi tekstilne zbirke smo imeli največ težav s pridobivanjem finančnih sredstev ter izpolnjevanjem prostorskih (statistične izmere, čiščenje, beljenje) in konservatorskih pogojev (razmeroma visoka vlaga).

Nadaljevala sem dokumentiranje in izbiranje gradiva ter ga pripravila za konservacijo. Opravila sem 40 ur terenskega dela in izdelala vsebinski načrt postavitve. S tehničnimi in estetskimi rešitvami izbranega oblikovalca naj bi naša tekstilna zbirka vsebinsko predstavila svoje rojstvo v Trziškem muzeju (nastanek zbirke je zanimiv zaradi eksponatov, ki so zbrani v duhu tedanje zbirateljske naravnosti in jih vsebinsko težko drugače opredelimo), gojenje lanu, predelovanje volne v kmečkem zaledju, trško dediščino z delovanjem krojaškega ceha, barvarsko tradicijo, nogavičarsko bratovščino, najbolj znane šivilje, nekdanje načine nege tekstila, razvoj tekstilne industrije oziroma Bombažne predilnice in tkalnice Tržič ter današnjo podobo tekstilne dejavnosti (obrt, trgovina, kmetijstvo in drugo).

Stalno zbirko nameravamo dopolniti s pedagoškim programom in vodnikom po poteh tekstilne dediščine po vsej tržiški občini. Program je že pripravljen, izpeljali pa ga bomo letos v skladu z odobrenimi sredstvi.

K b) V Trziškem muzeju smo leta 2001 pripravili tudi občasne muzejske večere. Na njih smo spregovorili o dediščini tržiškega zaledja, ki povečini ni predstavljena v našem muzeju, je pa del naše zbiralne politike in poslanstva. Na vsakem muzejskem večeru poskušamo pridobiti nove informatorje in zbrati čim več podatkov za izoblikovanje skupnih značilnosti načina življenja poklicnih in družbenih skupin zunaj mestnega jedra. Te informacije bi želeli predstaviti javnosti v obliki serije zloženek z naslovom Tržiški etnološki obrazi. Na prvem muzejskem večeru, posvečenem mednarodnemu dnevu muzejev, smo predstavili visokogorsko kmetijo Pr' Rekar v Grahovšah nad Lomom pri Tržiču. S pomočjo Švegljevih smo zbrali precej slikovnega gradiva, ne kaže pa zanemariti niti ustnega vira (življenjska zgodba). Švegljevi so za nas pomembni tudi zaradi oglarske zbirke, saj edini v občini Tržič občasno skuhamo oglje.

Prvi muzejski večer Trziškega muzeja: drugi z desne pod plakatom sedi gospodar kmetije Pr' Rekar Stanislav Šveglj.

Foto: Mojca Šifrer - Bulovec, maj 2001.

Izobraževanje

1. Seminar Projektni management v muzejih, 18.–20. februarja 2001 v Portorožu, v organizaciji Skupnosti muzejev Slovenije.
2. Sodelovanje v sekciji za dokumentacijo in sekciji za specialne knjižnice pri Skupnosti muzejev Slovenije.
3. Peto zborovanje SMD v Velenju, 3.–5. oktobra 2001, v organizaciji Slovenskega muzejskega društva, predavanje v okviru Muzeoforumov.
4. NUK: predavanje Sodobna specialna knjižnica, junij 2001.
5. Ogled razstav v Sloveniji, Avstriji in Italiji.

Pedagoška dejavnost

Bila sem mentorica dveh študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani (teme: Nina Rolc – Dokumentacija etnološke premične dediščine in Zapis življenjske zgodbe Marte Ahačič - Završnik; Bojan Knific – Pregled današnje tekstilne dejavnosti v občini Tržič).

Drugo delo

Opravila sem 10 terenskih obiskov, pomagala 15 zunanjim uporabnikom nerazstavljenega gradiva ter sodelovala v svetu zavoda (vodenje sej in pisanje zapisnikov) in strokovnem svetu zavoda.

Delo za Slovensko etnološko društvo

Glej poročilo o delovni skupini za etnološko muzeologijo pri SED.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Andrej Brence
Monika Simonič

POROČILO O DELU NA ODDELKU ZA ETNOLOGIJO V POKRAJINSKEM MUZEJU PTUJ

Na oddelku sta zaposlena kustosa etnologa Monika Simonič in Andrej Brence.

V gradu je stalna zbirka pustnih mask s Ptujkega in Dravskega polja, Haloz ter iz Slovenskih goric, ki je razstavljena v štirih prostorih. Peti je namenjen občasnim etnološkim predstavitvam in tudi drugim razstavam. V njem je bila do maja razstava o slikah na steklo, ki smo jo odprli decembra 2000 (avtorica Monika Simonič). Maja smo jo umaknili zaradi slikarske razstave Klavdija Tutte. Prav tako je bila v grajskem palaciju od decembra 2000 do maja 2001 razstavljena naprava s konca 19. stoletja za streljanje proti toči z rekonstruirano strelno hišico (avtor Andrej Brence), ki smo jo prav tako umaknili zaradi omenjene slikarske razstave.

Od 20. aprila do 6. maja je bila v grajskem palaciju razstava o peki kruha z naslovom Če človek pol sveta obteče, najboljši kruh doma se peče (avtorica Monika Simonič). Zbudila je veliko zanimanja, časovno pa se je ujela s prireditvijo Dobrote slovenskih kmetij v minoritskem samostanu na Ptuj. Razstava je posredno vabila obiskovalce še k ogledu muzejskih zbirk in tako obogatila dodatno ponudbo prireditve v samostanu.

Maja smo se na oddelku lotili projekta, katerega namen je bil predstaviti pregled zgodovine etnoloških zbirk v muzeju in zbirke, ki jih hranimo v depoju (avtorja Andrej Brence, Monika Simonič). V ta namen se je pregledovalo arhivsko gradivo ter na terenu zbirali podatki o predmetih in njihovi vlogi v življenju ljudi. Sočasno se je v muzejskih delavnicah za les in kovino čistilo in konserviralo gradivo za razstavo. Odprtje razstave z naslovom Iz etnološkega depoja in zgodovina etnoloških zbirk je bilo 6. decembra 2001 v razstavišču v ptujskem gradu. Z izbranimi predmeti smo opozorili na zbirke, na vprašanje razstavnih prostorov in »pozabljeno« grajsko žitnico, ki je v šestdesetih letih že bila namenjena etnološkim zbirkam. Razstavo

smo pospremili z zloženko in obširnim člankom v lokalnem časopisu Tednik (Monika Simonič, Andrej Brence).

V Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani so maja odprli razstavo o modrotisku na Slovenskem, za katero smo posodili pet modelov za tisk. Založba Rokus iz Ljubljane pa je vrnila kurenta, ki si ga je izposodila za razstavo v Los Angelesu. Muzejsko gradivo je bilo predstavljeno tudi prek medijev. V zbirki mask je Kino Svečina snemal orače iz Zgornjega Gruškovja za oddajo Pustni običaji na Štajerskem. RTV-studio iz Maribora je za oddajo Iz kraja v kraj posnel prispevek o napravi za streljanje proti toči. Oba prispevka sta bila predvajana na prvem programu RTV Slovenija.

Nadaljevalo se je delo na fondih, slikah na steklo in drobnih verskih predmetih. Slednje in drugo dokumentacijo si je kustosinja ogledala v Sandlu v Avstriji. Delo je potekalo tudi na terenu. Dokumentirala so se pustna dogajanja in prireditve na Ptuj, v Zabovcih, Markovcih, Cirkulanah, Dornavi in Cirkovcah. Prav tako se je dokumentiral Jurijev, Ožboltov in Katarinin sejem ter opravili ogledi dediščine v Haložah in na Hajdini. Med drugim smo po posnetkih s terena na grajskem dvorišču postavili brajde. Na terenu so potekale še raziskave o tipologiji rus in z njimi povezanih pustnih šeg ter raziskave o peki in uživanju kruha.

V Cerknem je bil 21. in 22. aprila mednarodno posvetovanje Maske in maskiranje v Sloveniji in zamejstvu – II. Organizirali so ga ISN ZRC SAZU, Mestni muzej Idrija in ZRC Bistra s Ptuja. Na posvetovanju je bil ob diapozitivih predstavljen referat Ruse v Haložah in na Ptujem polju (Andrej Brence). Na podlagi referata je bil napisan prispevek za knjigo Maske na Slovenskem, ki naj bi bila dana v tisk maja 2002. Prav tako sta bili za etnološki leksikon, ki ga pripravlja ISN ZRC SAZU, napisani gesli o Prlekih in Haložanih (Andrej Brence). Na 20. zborovanju arhivskega društva na Ptuj je bil oktobra predstavljen referat Etnologija v muzeju in arhivsko gradivo, ki je bil objavljen tudi v spremni publikaciji (Andrej Brence).

Kustosinja se je na povabilo Slovenskega narodopisnega inštituta Urbana Jarnika iz Celovca udeležila strokovne ekskurzije po avstrijskem Koroškem. Sodelovala je tudi na 12. simpoziju o slikanju na steklo, ki je potekal od 15. do 17. junija v Sandlu v Avstriji. Odločili smo se za sodelovanje in popis zasebnih zbirk na terenu, katerega nosilec bo Slovenski etnografski muzej.

Med pustom so bila opravljena vodstva predšolskih otrok po zbirki mask. V okviru muzejskega vikenda so potekala vodstva po razstavi o peki kruha. Folklorni skupini iz OŠ Cirkovce smo pomagali pri izdelavi ljudskih oblačil. Dijakinjama Srednje trgovske šole iz Ljubljane smo svetovali pri izdelavi maturitetne naloge o kurentovanju. Za slovensko izseljensko šolo San Martini v Buenos Airesu smo posredovali podatke in navodila o izdelavi kurentove kape. Z vodniki po muzejskih zbirkah smo opravili utrjevanje in preizkus znanja vodenja po zbirki mask.

Tanja Roženberger Šega

Drugi članki ali sestavki / 1.25

POROČILO O DELU KUSTODIATA ZA ETNOLOGIJO V MUZEJU NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE

1 RAZISKOVALNO DELO

1.1 Flosarska zbirka na Ljubnem

- Pregled osnovne literature, načrtno zbiranje gradiva in postopno oblikovanje flosarske zbirke (evidentiranje, inventariziranje prevzetega materiala, ureditev primerne prostora za hranjenje predmetov, skrb za obnovo in zaščito predmetov ter zbiranje in urejanje ustnih virov)
- Izdelava elaborata Flosarska zbirka (seznam inventariziranih predmetov, urejena fototeka, transkripcije intervjujev)
- Vsebinsko oblikovanje razstave
- Postavljanje razstave (odprtje 2. avgusta 2001)

1.2 Muzejska poletna delavnica Mala šola muzeologije Celje (MŠM), 25.-29. junija

*mala šola muzeologije
2001*

- Oblikovanje vsebinskega programa v sodelovanju s kolegom Jožetom Hudalesom in Alešem Gačnikom
- Tehnična organizacija MŠM
- Koordinacija in izvedba projekta

1.3 Muzej na prostem Rogatec

- Soorganizacija posveta ob 20-letnici MNPR in priprava referata
- Mentorica pri pripravi razstave ob 20-letnici MNPR (avtorica razstave Romana Škrablin)
- Sinopsis scenarija za ureditev kamnarske zbirke
- Oblikovanje predloga za vzpostavitev sistema klimatizacije v MNPR

1.4 VIKROS – vizualni krogi Slovenije – projekt ISN SAZU

- Sodelovanje pri projektu, pripravljanje gradiva

2 PUBLICISTIČNO, IZDAJATELJSKO IN UREDNIŠKO DELO ter druge reference

- Glasnik SED, 41/1-2, april 2001 - urednica
- Muzejska ponudba etnoloških vsebin. V: Glasnik SED 41/1-2, april 2001
- Zbornik Muzejska poletna delavnica Rogatec 2000 – urednica, avgust 2001
- Skupina za etnološko muzeologijo. V: Muzejska poletna delavnica Rogatec 2000, avgust 2001
- AVICOM, F@IMP in Budimpešta. V: Argo 44/1, september 2001 (soavtorica z Borutom Rovšnikom)

- Muzej pod vedrim nebom – referat, predstavljen na 20. obletnici MNPR, avgust 2001, neobjavljeno
- Glasnik SED 41/3–4, december 2001 - urednica
- Od muzejske poletne delavnice do male šole muzeologije. V: Glasnik SED 41/3–4, december 2001
- Flosarji 2001. V: Glasnik SED 41/3–4, december 2001

3 DELO NA TERENU

4. 1. Vojnik – evidentiranje predmetov čevlarske obrti
10. 1. Ljubljana – evidentiranje predmetov Valeske Lavrenčič
11. 1. Trbovlje – evidentiranje in prevzem predmetov, stanovanje D. Kramberger
12. 1. Vojnik – evidentiranje predmetov čevlarske obrti
18. 1. Ljubno – snemanje intervjuja z Martinom Juvanom ml.
7. 2. Ljubno – snemanje intervjuja z Anzom Cirejem
23. 2. Ljubno – snemanje intervjuja z Maksom Juvanom, Franjem Marovtom
17. 2. Mozirje – dokumentiranje pustovanja
16. 3. Ljubno – inventariziranje predmetov
10. 4. Ljubno – delo na terenu
13. 4. Ljubno – fotografiranje predmetov
4. 5. Ljubno – snemanje intervjuja z Jožico Šerbela
13. 6. Ljubno – delo na terenu
22. 6. Ljubno – delo na terenu
- 25.–29. 6. – MŠM (Ljubno, Gornji Grad, Rečica, Slovenska Bistrica, Velenje)
9. 7. Rogatec – delo na terenu
23. 7. Ljubno – urejanje gradiva, priprava razstave
27. 7. Ljubno – snemanje vezanja splava
30. 7. Rogatec – delo na terenu
31. 7. Ljubno – postavljanje razstave
1. 8. Ljubno – postavljanje razstave
2. 8. Ljubno – postavljanje razstave
20. 8. Rogatec – MNPR
27. 8. Rogatec – MNPR
31. 8. Rogatec – MNPR
20. 9. Rogatec – MNPR
21. 9. Ljubno – delo na razstavi
14. 11. Rogatec – MNPR (projekt kamnarska hiša)

4 RAZSTAVE IN PEDAGOŠKO DELO

2. 8. - stalna razstava Flosarska zbirka Ljubno (avtorica)
31. 8. - razstava ob 20-letnici MNPR (avtorica Romana Škrablin)
21. 11. - predavanje za turistične vodnike
3. 12. - Kaj ni muzejski predmet? Muzej novejša zgodovine Celje (soavtorica)

- Članica komisije za oceno pustnih mask pri Mestni občini Celje
- Predsednica komisije za oceno raziskovalnih nalog mladih v okviru MOC
- Vodja, mentorica in organizatorica Male šole muzeologije
- Mentorstvo pri raziskovalni nalogi Spomini na poročni dan

5 STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE

- 4.–5. 10 Velenje - zborovanje Slovenskega muzejskega društva

Strokovne ekskurzije

- 23.–28. 3. Nizozemska
- 16.–18. 5. Pisa (EMYA)

24. 10. Ogled muzejskih zbirk na Tržaškem (Ricmanje, Repen) - ekskurzija SED

6 EVIDENTIRANJE IN ZBIRANJE GRADIVA

Občina	Evident.	Zbiranje	Dokument.	Varovanje	Raziskov.	Posredov.	Hemero- teka	Izdaja potrdil	Drugo
Celje		1155							
Bistrica ob Sotli									
Braslovče									
Doble									
Dobrna									
Gornji Grad	1000				1000				
Kozje									
Laško									
Ljubno	700	200	200	200	200	200			
Luče									
Mozirje	250		250						
Nazarje									
Podčetrtek									
Polzela									
Prebold									
Radeče									
Rogaška Slatina									
Rogatec	707	707	707		707				
Slovenske Konjice									
Šentjur									
Šmarje pri Jelšah	107		107						
Štore									
Tabor									
Vitanje									
Vojnik	100		100						
Vransko									
Zreče									
Žalec									

Gornji Grad – v okviru Male šole muzeologije evidentiranih približno 1000 predmetov etnološke zbirke

Ljubno - 80 predmetov in 120 fotografij muzealij, vse obdelano za stalno razstavo Flosarska zbirka, in 500 evidentiranih predmetov

Rečica v Zgornji Savinjski dolini – evidentiranje razstave Od zibelci do šole

Šmarje pri Jelšah (Strtenica) – inventariziranje predmetov v hiši Strtenica 21 (konservatorska obnova)

Vojnik - evidentiranje čevlarske delavnice

7 INVENTARIZIRANI MUZEJSKI PREDMETI

Način pridobitve	Zbirka obrti	Zbirka tehnic	Zbirka Ljubno
darilo	873	2	80
odkup	15		
zbrano na terenu			
v hranjenje	267		
začasni prevzem			
SKUPAJ	1155	2	80

8 RESTAVRIRANJE GRADIVA

Restavriranje gradiva za Flosarsko zbirko Ljubno (71 predmetov), prevzem predmetov za restavriranje iz Muzeja na prostem Rogatec (inv. št. MPR 709, 551, 260, 261, 262, 263, 264)

9 FOTOGRAFSKO GRADIVO

Skupaj inventariziranih fotografij v letu 2001:

- etnološka fototeka (inv. št. 5220–5523): 303 fotografije
- fototeka Ljubno: 120 fotografij
- etnološka diateka (inv. št. 224–261): 37 diapozitivov
- fototeka Rogatec (inv. št. 2248–2341): 93 fotografij
- videoteka (inv. št. 338–443): 105 videokaset
- CD (inv. št. 26–31): 5 CD

Jana Mlakar Adamič

Drugi članki ali sestavki / 1.25

ZASAVSKI MUZEJ TRBOVLJE – POROČILO O DELU 2001

Na splošno vzeto, je bilo leto 2001 za ZMT uspešno. Delno zaradi poplačila starih dolgov (stalna razstava), precej pa tudi zaradi povečanega obsega dela in nenačrtovanih akcij, ki pa so bile vseeno izpeljane. Lani sva bili v ZMT (za spremembo) zaposleni dve etnologinji. Kot javna delavka je bila pri nas etnologinja pripravničica D. Klančar. Ker nisem bila njena mentorica, z njenim delom nisem natančneje seznanjena.

1 RAZSTAVNA DEJAVNOST

1.1 Od 7. marca do 20. maja je bila na ogled občasna tematska razstava Kar na svetu živi, vse kmet prerediti. Razstava je plod dolgoletnega uspešnega sodelovanja z zasebnimi zbiralci, ki so posodili več kot polovico predmetov. Na 87 kvadratnih metrih je bilo razstavljenih 152 eksponatov kmečkega orodja in opreme. Danes je Zasavje najmanj kmečka regija v Sloveniji, pred dvesto leti, preden si je ožji del Zasavja po odkritju premoga prislužil ime »črni revirji«, pa ni bilo tako. Še dolgo po tem sta se rudarski in kmečki način življenja mešala in prepletala. Razstava je bila mišljena kot dopolnilo prikaza rudarskega načina življenja, ki je v ZMT razmeroma dobro raziskan in predstavljen. Ob odprtju razstave so se zavrteli tudi kolovrati.

Del razstave Kar na svetu živi, vse kmet prerediti. Foto: J. M. Adamič.

1.2 Enaintridesetega maja smo odprli stalno (splošno) razstavo Srečno ... Črne doline! Kako spraviti preteklost treh občin na 127 kvadratnih metrov, je bil precejšen rebus. Nazadnje je obveljal tematski, ne kronološki pristop, kar je po eni strani dobro, po drugi pa slabo. Izbrane teme (revirji v prostoru in času, nastanek premoga, razvoj rudarstva in industrije, življenjske razmere in bivalna kultura industrijskega proletariata, razvoj amaterskih kulturnih in športnih društev, gostilniški ambient, obdobje socializma in kratek povzetek političnih dogodkov) skušajo pokazati najbolj značilne poteze Zasavja. Avtorji razstave smo štirje. Moje teme so eko-

nomski in socialni položaj večinskega prebivalstva, kulturno in športno življenje, gostilne. Ob razstavi je izšel tudi obsežen katalog. Z mojih področij je razstavljenih 133 eksponatov, ki delujejo najbolj »živo« v ambientalni postavitvi gostilne.

1.3 Od 21. septembra do 31. decembra je v Muzeju Velenje gostovala stalna razstava ZMT Lutke in Lutkarji. Čeprav se stalne razstave ponavadi ne selijo, sta v pričakovanju boljših prostorov ostali le dve možnosti: depo ali »delo v tujini«. Povabila velenjskega muzeja smo bili veseli in naše sodelovanje je bilo uspešno (4783 obiskovalcev). V enkratnih prostorih grajske runde je bilo razstavljenih 91 eksponatov. Posrečeno izbran termin (Pikin festival), devet večjih prireditev ob razstavi in dobra medijska pokritost so nazadnje pripeljali do omenjene številke obiskovalcev. Razstave so me letos skratka dodobra zaposlovale. Pri tem kaže omeniti, da se lahko v manjših muzejih (za našega lahko prisežem, da je tako) avtor razstave piše z veliko začetnico, ker sam poskrbi še za to, da so vabila poslana.

2 REDNI PROGRAM

2.1 TERENSKO DELO

Dokončno je bila evidentirana večja zbirka zasebnega zbiralca (215 enot), glavna evidenca pa dopolnjena z rubrikami: izvor, starost, način pridobitve in fotografija. Fotografirane so bile tudi nove postavitve eksponatov.

Na terenu so potekali pogovori z informatorji o kolonijah, vsaj dvakrat toliko časa pa sta zahtevala razvrščanje in dopolnjevanje terenskih zapisov.

2.2 MUZEJSKI PREDMETI

Pridobljenih je bilo skupno 58 predmetov, ki dopolnjujejo stalne zbirke, bodo postali del prihodnjih zbirk, uporabljeni na občasnih razstavah ali pa še malo počakali v depojih. Tu kaže še posebej omeniti 33 po spominu in starih predlogah izdelanih igrač, značilnih za socialno okolje industrijskega proletariata tik pred drugo svetovno vojno. Igrače so dokumentirane z risbami, fotografijami in opisi uporabe igre. So podlaga za prihodnjo zbirko igrač, ki bo dopolnjevala stalno razstavo lutk. Prvič so bile razstavljene in demonstrirane na občasni razstavi kustosinje Nevenke Hacin Otroški vrtci – ustanove za vzgojo in varstvo predšolskih otrok v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju. Avtor igrač je član etnološke skupine Univerze za tretje življenjsko obdobje Trbovlje L. Odlazek.

Za vse predmete je bila narejena akcesija, zabeleženi so podatki, potrebni za inventarizacijo, večina jih je poslikanih.

Poleg predmetov je bilo pridobljenih še 12 dokumentov.

2.3 FOTOGRAFIJE, NEGATIVI, DIAPOZITIVI, VIDEO

S področja etnologije je bilo pridobljenih 263 fotografij, prevladujejo posnetki kmečkega orodja in opreme ter muzejskih predmetov. Barvnih negativov je 271, diapozitivov 62, videozapisov je 5, očitno je še posebno zanimivo rudarsko stanovanje na Njivi.

2.4 FOLKLORNO GRADIVO, NAREČNI IZRAZI, PREHRANA

Vzporedno z drugimi dejavnostmi že nekaj let zbiram tudi narečne izraze, folklorno gradivo in vse, kar je povezano s prehrano. Doslej je zbranih več kot 60 receptov za značilne in najpogostejše zasavske jedi ter rokopisna kuharska knjiga.

2.5 POSREDOVANJE GRADIVA IN POMOČ

Muzeju premogovništva Velenje smo priskočili na pomoč pri izbiri primernih informatorjev in lokacij za snemanje filma o rudar-

skem življenju. TV SLO smo približno enako pomagali pri snemanju oddaje Adijo, knapi. Zgodovinski krožki v osnovnih šolah so lani obdelovali prehrano ter položaj žensk in otrok pred drugo svetovno vojno. Društvo upokojencev Trbovlje je želelo izvedeti več o sv. Barbari. Večinoma kot »fizikalec«, ki se mu tu in tam porodi še kakšna zamisel, pa sem pomagala kolegici pri postavitvi občasne razstave.

2.6 PEDAGOŠKE DEJAVNOSTI IN VODENJE

V ZMT pedagoške dejavnosti opravljamo kustosi sami. Na moje delovno področje sodijo etnološka zbirka Rudarsko stanovanje na Njivi, ogled delavskih kolonij na terenu, po potrebi stalna razstava Srečno ... Črne doline in lani še občasna razstava Kar na svetu živi, vse kmet prerediti. Razstave Lutke in Lutkarji pa letos v domačem muzeju ni bilo.

Posebne vodene programe sem pripravila za 66 skupin, s 23 skupinami smo z združenimi močmi rešili še delovne liste.

2.7 SODELOVANJE

Za etnološki leksikon sem napisala geslo Zasavci. Turistično društvo Trbovlje me je imenovalo za članico komisije za izbiro turističnega spominka. Prvo nagrado so odnesle imenitne tarok karte s tipično knapovsko (arhitekturno) dediščino. Precej redno se udeležujem tudi sestankov etnologov muzealcev pri SED.

3 UNIVERZA ZA TRETJE ŽIVLJENJSKO OBDOBJE

Drugo leto sem mentorica 13-članskega etnološkega krožka. Prvo leto so bili naša rdeča nit prazniki, drugo pa revirji z etnološko-zgodovinskega vidika. Lanski pregled sestavlja: 12 predavanj o praznikih, izvorih in načinih praznovanja, 7 predavanj o poznavanju revirjev, 5 ekskurzij: tri s področja bivalne kulture in dve v okviru nove teme Slovenski muzeji premogovništva.

Hkrati s predavanji potekajo še drugi projekti: zbiranje receptov za značilne in najpogostejše zasavske jedi in igrači. Vsi člani skupine so izvrstni informatorji, po potrebi igralci (film o življenju rudarjev za Muzej premogovništva Velenje, TV SLO Dober večer) in zanesljivi pomočniki. Ob odprtju razstave Kar na svetu živi, vse kmet prerediti so »študentke« samoiniciativno pripravile pogostitev in s tem promovirale našo prihodnjo kuharsko knjigo. Dobro uigrana ekipa se počasi spreminja v pomožne kustose.

4 BIBLIOGRAFIJA

- Kar na svetu živi, vse kmet prerediti. Katalog ob občasni tematski razstavi, ZMT, Trbovlje 2001, 38 str.
- Kulturno in športno življenje v Zasavju, Ekonomski in socialni položaj ..., Gostilna. V: Srečno ... Črne doline. Katalog stalne razstave v ZMT, ZMT, Trbovlje 2001, 52 str.
- Dela na področju etnologije. V: Naših petdeset let. Zbornik ob 50-letnici muzeja, ZMT, Trbovlje 2001, 53-56.
- Zbirka Lutke in Lutkarji. Etnološka zbirka Rudarsko stanovanje. V: Vodnik po slovenskih muzejih 2000, Mladinska knjiga. Ljubljana 2001.
- Lutke in Lutkarji - stalna razstava Zasavskega muzeja Trbovlje. Zgibanka ob razstavi lutk v Muzeju Velenju, Kulturni center Ivan Napotnik, Velenje 2001.
- Dokler se človek uči, toliko časa živi. V: Vzajemnost št. 9, Ljubljana 2001.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Helena Rožman

POROČILO O DELU KUSTOSINJE ETNOLOGINJE V KOZJANSKEM PARKU ZA LETO 2001

1 MUZEJSKA DEJAVNOST

1.1 Etnološka zbirka

Ureditev depojev še vedno ni rešena, zato je stanje v zbirki bolj ali manj enako kot v preteklem letu. Del predmetov smo uporabili za ureditev prostorov hiše Ane Kolar v kompleksu Kolarjeve domačije na Trebčah. Za to zbirko smo lani pridobili otroško posteljico - »kin-derped«, ki ga je uporabljala družina na Kozjanskem v tridesetih letih 20. stoletja.

1.2 Terensko delo

Ob razstavi Veznine s Kozjanskega sem opravila terensko raziskavo, ki je bila podlaga za pripravo razstavnega programa. Terensko delo sem imela tudi v zvezi s »perišem« na Trebčah, vključenim v pešpot do izvira potoka Trebčica, ki smo jo v Kozjanskem parku odprli ob praznovanju dneva zemlje. Poleg navedenega je zlasti v prvih mesecih leta teklo terensko delo za dopolnjevanje registra dediščine, ki ga urejamo v okviru projekta priprave strokovnih podlag za načrt upravljanja Kozjanskega parka.

1.3 Razstave

Veznine s Kozjanskega

Razstava Veznine s Kozjanskega, ki je bila odprta med 4. aprilom in 1. oktobrom, je sodila v osrednji razstveni program leta 2001 v Slovensko-bavarski hiši v Podsredi. Z njo smo želeli predstaviti vezilstvo na območju, ki je vključeno v Kozjanski regijski park. Raziskava je bila omejena na osrednji del parka s središčem v Podsredi ter tako zajela južni del občine Kozje in dele občin Bistrica ob Sotli in Krško. Informatorke, vključene v raziskavo, so se v celoti ali vsaj deloma »izšolale« v ljudskih šolah, ki so delovale na omenjenem območju - gre za šole v Podsredi, Pečicah, Koprivnici in na Zdolah. Zanimivo je, da jih je imela večina stik z isto učiteljico Uršulo Kunej, po domače Štulekarjevo Uršo, ki je pred drugo svetovno vojno poučevala v Podsredi in Pečicah. Večina informatork mi je tudi zaupala, da so se z vezanjem ukvarjale le pred poroko, redke pa je vezenje tako prevzelo, da so delo nadaljevale tudi pozneje. V kmečkem okolju so ženske svoje veznine ustvarjale »po urah«, kajti vsakdanja opravila, ki so ležala na njihovih ramenih, so bila pač neodložljiva.

Na razstavi smo si lahko ogledali veznine, ki so izdelane z vzorci na štete niti ali s sorazmerno bogatimi vzorci po neštetihi nitih. Gradivo je bilo razdeljeno v več sklopov - posteljnina, hišna oprema, kamor sem uvrstila zavese, stenske prte, poličnike, prtiče za bogcov kot ter namizne prte in prtičke. Posebej smo poudarili naglavne rute, »peče« ali »pečice«, kot jih imenujejo v okolici Podsrede in ki sestavljajo tradicionalno nošo, tudi v našem okolju pa so se že v zgodnjem 20. stoletju umaknile »židanim rutam«. Ti trije izdelki so sodili med najstarejše na razstavi, saj so bile rute po

navedbah informatork izdelane med letoma 1880 in 1900. Med male bisere razstave sem uvrstila slinčke, okrašene s preprosto vezeninom, in vrečico za igralno kocko.

Poleg predstavitve vezenin na uporabnih predmetih sem želela z razstavo predvsem opozoriti na dejavnost, ki je v preteklosti zaznamovala številna dekleta. Marsikateremu dekletu in tudi ženi, zlasti v kmečkem okolju z obilico trdega dela, je bila to edina možnost za umik iz vsakdanje rutine v svet vbodov, kar je imelo nedvomno tudi terapevtski učinek.

Utrinek z odprtja. Foto: Bernard Goršak, iz fototeke Kozjanskega parka.

1.4 Pedagoško delo

Pedagoški programi se na eni strani navezujejo na razstavni program v Slovensko-bavarski hiši v Podsredi – gre za velikonočni in adventni program, v okviru katerega pripravljamo v Kozjanskem parku ustvarjalne delavnice. Lani sta jih vodili kolegici Nataša Ferline in Jasna Sok.

Drugi del sestavljajo programi, vezani na kulturno dediščino, ki je del javnega programa. Leta 2001 smo v Kozjanskem parku pripravili učne liste za grad Podsreda, Levstikov mlin, Javerškovo domačijo in trg Podsreda. Uporabljamo jih za izvajanje kulturnih dni, ki so del naše ponudbe šolam tudi na področju kulturnih dejavnosti. Učni listi so rezultat dela vseh, ki se v Kozjanskem parku ukvarjamo s kulturnimi dejavnostmi.

2 RAZISKOVALNI PROJEKTI

2.1 Kozjansko 2001 – dediščina za prihodnost

Organizator: Kozjanski park
Zanj: Franci Zidar, direktor
Vodja projekta: Helena Rožman, kustosinja etnologinja
V sodelovanju z ZOTKS – Gibanje znanost mladini
Projektni partner: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Zanj: dr. Božidar Jezernik, predstojnik

Raziskovalna delavnica, ki je potekala med 8. in 14. julijem 2001, pomeni vsebinsko nadgradnjo predlanskega prvega dela projekta. V njej je sodelovalo šestnajst študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter pet dijakinj koprške in velenjske gimnazije.

Raziskovalne teme:

Duhovna kultura Kozjanskega

Mentor: dr. Mirjam Mencej, asistentka,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

Tudi v lanski delavnici je bila osrednji predmet zanimanja skupine **duhovna kultura**. Osredotočili so se zlasti na zbiranje prozne slovenske folklorne in verovanj.

Glavna os zanimanja so bili *kraji, gradovi in druga mesta* (kapelice, znamenja ...), ki imajo v življenju ljudi na Kozjanskem poseben pomen oziroma s katerimi je povezano kakšno izročilo (zgodba o nastanku, povedke, ki krožijo o dogodkih, ki so se zgodili na posameznem kraju, razlaga imena ...). Zbrali so povedke o podsreškem gradu in drugih gradovih, nastanku vasi Silovec, zmažu v potoku v Polju ob Sotli in druge. Del tega gradiva bo podlaga za knjigo, namenjeno turistom, ki jih bo pot vodila po krajih na zavarovanem območju, izdal pa jo bo Kozjanski park v sodelovanju z mentorico skupine.

Drugi pomemben sklop gradiva, ki ga je zbrala skupina, obsega zlasti tri teme, ki večinoma niso vezane na določene kraje: *čarovništvo, stiki z umrlimi* (znamenja pred smrtjo, srečevanja z umrlimi ...) in *bajna bitja* (smrčjak, mora, divja jaga, škrti, vile, ajdi ...). Tudi o tej tematiki je bilo zbranih veliko informacij, kajti tovrstna verovanja so – vsaj pri starejših ljudeh – še vedno zelo živa. V nekaj letih namerava dr. Mencejeva vse te povedke zbrati v knjigi, ki bo osvetlila vsa verovanja na obravnavanem območju.

Religiozno življenje in romanja na Kozjanskem

Mentor: Boštjan Kravanja, mladi raziskovalec, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

Predlani so se člani skupine, ki je raziskovala romarstvo, osredotočili na potek romarskih poti na Svete gore, lani pa so poskušali prikazati pomene, ki so jih te romarske poti nosile v svojih najbolj plodnih obdobjih. Osredotočili so se na pričevanja duhovnikov in drugih virov, povezanih s Cerkvijo (kronike, ikonografija, romarska »politika«).

Raziskovalce so zanimali predvsem romarska »politika«, ekonomsko-turistično prizadevanje, farna identiteta in tako naprej. Do podatkov so prišli z metodo odprtega intervjuja, pozorni pa so bili na vsakdanje življenje prebivalcev (v najožjem pomenu) v bližini dveh romarskih cerkva. Postavili so hipotezo, da bližina romarske cerkve spodbuja številne gospodarske dejavnosti prebivalcev različnih »Gora«. Vprašanje pa je bilo, kako še takšna bližina vpliva na življenje. Kaj vse pomeni občasno romanje, na primer enkrat ali dvakrat na leto, za prebivalce tega območja?

Teza se je pojavila že ob koncu predlanske delavnice, ko je bilo ob poteh na Svete gore nad Bistrico ob Sotli, to je močno in obetavno romarsko središče, evidentiranih kar nekaj gospodarsko uspešnih kmetij.

Ta prostor je vsekakor zelo pomemben za dokumentiranje še enega od številnih primerov »ljudske« pobožnosti ter ugotavljanje njihove pester in nepredvidljive dinamike.

Prehrana in gostinstvo na Kozjanskem

Mentor: Peter Simonič, asistent, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

V želji, da bi evidentirali prehransko kulturo v Kozjanskem regijskem parku ter tradicijo preoblikovali v kulinarčne in gostinske prepoznavne izdelke, se je skupina petih študentov in študentk od 8. do 14. julija 2001 ukvarjala s prehransko in gostinsko kulturo na Kozjanskem. Prepoznavanje tradicionalne kulinarike je ena temeljnih kategorij sodobnega turizma, še posebno domačijskega, ki je v

Kozjanskem regijskem parku potreben in zaželen. Ugotavljamo namreč, da je ozaveščenost domačinov, gostincev in drugih turističnih delavcev v zvezi s prehrabno kulturo na zavarovanem območju izredno slaba. Študentje so z intervjuji in opazovanjem raziskovali teme:

1. nabava, pripravljanje in shranjevanje živil in hrane,
2. gostilniška oblačilna kultura,
3. vsakdanje in praznične jedi,
4. gostilniška arhitektura in notranja oprema,
5. kulturno okolje.

Po načrtih uprave Kozjanskega regijskega parka naj bi bila ponudba kulturnih, športnih, izobraževalnih in nastanitvenih možnosti pokrajine usmerjena k osrednji parkovni cestni komunikaciji, tako imenovani Vii Historici. Ta se vije od Bizelskega in Bistrice na Sotli, mimo Podsrede do Kozjega. Zato je bila pozornost skupine usmerjena na tri gostišča ob tej poti - Motel Ribnik v Kozjem, gostilno Pri Martinu v Podsredi in Gostišče Šempeter v Bistrici ob Sotli.

Načrtovanje razvoja podeželja

Mentor: mag. Tadeja Primožič, asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

Na območju Vetrnika bo prihodnja leta potekal program celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV), zato je raziskovalno delo skupine, ki se je ukvarjala z načrtovanjem razvoja podeželja, potekalo v tem prostoru. Eden od ciljev programa bo priprava turistične poti, ki naj bi vsebovala naslednje podprojekte: Podlesnikov ranč z muzejem starin v Brzini, Zdravo in dobro z Vetrnika, Kmečki turizem Šošterič in Kroflnov mlin v Bistrem grabnu.

Ker je za tako zastavljen projekt potrebno obsežno delo, je bil predmet raziskave tokratne delavnice zlasti Podlesnikov ranč oziroma domačija Vetrnik, št. 28, ki jo turisti že zdaj na Vetrniku največ obiskujejo, hkrati pa je raznolikost dediščine na kmetiji lahko dober študijski primer. Glede na razpoložljivi čas so članice skupine opravile tudi krajše pogovore z nekaterimi domačini na Vetrniku, da poiščejo še drugo morebitno turistično ponudbo na območju.

V okviru terenskega dela na Vetrniku št. 28 so opravile analizo trenutnega stanja domačije, prisluhnile željam lastnika in njegove družine ter nato izdelale predlog vizije razvoja.

Domačija Brzina, ki je v lasti Ernesta Podlesnika, danes obsega stanovanjsko stavbo, gospodarsko poslopje in novogradnjo, nekdanjo stiskalnico, ribnik z okolico, ostanke mlina, ogrado za srnjad in brzinski križ. Nekateri od teh objektov so dobro ohranjeni, drugi slabše, tretji pa so povsem spremenili prvotni videz.

Delo na terenu smo začeli v ponedeljek, 9. julija 2001. Delovni prostori so bili na upravi Kozjanskega regijskega parka in v Slovenskobavarski hiši. O poteku delavnice so bili obveščeni tiskani in elektronski mediji v lokalnem prostoru in tudi širše. Delavnica je bila predstavljena na Radiu Slovenija 1 - prispevek dopisnika RA SLO iz Celja v informativnem bloku v soboto, 14. julija, Radiu Maribor, Radiu Šmarje pri Jelšah - Štajerski val, Radiu Brežice, TV Slovenija in v časopisu Novi tednik.

Sklepna predstavitev dela vsake skupine v okviru delavnice je potekala v soboto, 14. julija, med 10. in 12. uro na upravi Kozjanskega regijskega parka. Udeležili so se je predstavniki občin Brežice, Kozje, Šmarje pri Jelšah, predstavnica TD Pišce in nekateri informatorji.

2.2 Evidentiranje in dokumentiranje podeželske stavbne dediščine Kozjanskega parka

Tretja faza projekta Evidentiranje in dokumentiranje podeželske stavbne dediščine je potekala v Kozjanskem regijskem parku od

30. julija do 7. septembra 2001. Dela se je udeležilo šest študentov Visoke tehniške šole iz Regensburga in 27 študentov Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Delo na terenu so usmerjali dr. Živa Deu, vodja projekta s Fakultete za arhitekturo, ter predstavnika Visoke tehniške šole, dipl. inž. grad. Norbert Hanke in dipl. inž. grad. Burkhart Greger.

K sodelovanju so bili povabljeni tudi pristojni zavodi za varstvo kulturne dediščine iz Celja, Novega mesta in Ljubljane ter Uprava za kulturno dediščino RS. Del dela na terenu so spremljali etnologji konservatorji Božena Hostnik, Dušan Štepec in Dušan Strgar iz ZVKD Celje in Novo mesto.

Projektna skupina je delala v naseljih Pavlova vas, Podgorje pri Piščah, Vetrnik, Osredok, Brezovec pri Polju, Trebče, Zagaj, Podsreda, Kunšperk, Lastnič, Kozje, Silovec, Gorjane, Bistrica ob Sotli, Vrhovnica, Prelasko, Vrenška Gorca, Polje ob Sotli in Ješovec. Obdelanih je bilo 32 planskih kvadratov. Če k temu dodamo delo iz let 1999 in 2000, dobimo površino 63 kvadratnih kilometrov, kar pomeni 32 odstotkov zavarovanega območja Kozjanskega regijskega parka. Popisno gradivo - gre za 76 fasciklov (in 9 fasciklov s fotodokumentacijo) - hranimo na upravi Kozjanskega regijskega parka.

V treh letih, kolikor teče projekt Evidentiranje in dokumentiranje podeželske stavbne dediščine na zavarovanem območju Kozjanskega regijskega parka, so bili v popis zajeti deli vseh treh krajinskih tipov, ki jih srečamo v Kozjanskem parku. Zbrano gradivo je podlaga tako za pripravo strategije ravnanja z dediščino kot tudi za valorizacijo stavbnega fonda.

Tretja faza projekta je bila predstavljena v radijskih oddajah, časopisnih prispevkih ter oddajah Naš kraj in Osmi dan na nacionalni TV. Predstavitve projekta, ki je potekala v petek, 7. septembra 2001, ob 12. uri na upravi Kozjanskega parka so se poleg študentov, ki so opravili popis, udeležili predstavniki Uprave RS za kulturno dediščino, ZVNKD Celje, občin Kozje, Bistrica ob Sotli in Krško ter predstavniki medijev.

3 KOORDINIRANJE PARKOVNIH PROGRAMOV

3.1 Glasbena dejavnost

Glasbene prireditve v Kozjanskem regijskem parku potekajo pod skupnim nazivom **Glasbeno poletje na gradu Podsreda**. V minulem programskem letu smo v Kozjanskem parku organizirali deset koncertov - osem samostojno, dva pa v sodelovanju z Imagom Sloveniae in Italijanskim inštitutom za kulturo v Ljubljani. V koncertnem ciklu so se predstavili tudi Trio Lorenz, I Solisti di Cremona, Ljubljanski madrigalisti ter Voices in Time. Program sofinancira ministrstvo za kulturo.

V okviru Glasbenega poletja na gradu Podsreda smo organizirali tudi mednarodni mojstrski seminar za pozavno, ki ga je znova vodil prof. Branimir Slokar.

3.2 Praznik kozjanskega jabolka

Praznik kozjanskega jabolka je lani prerasel prvotni okvir in postal mednarodna prireditev, ki smo jo organizirali v sodelovanju z EUREX21 - združenjem evropskih regij. Praznovanje pomeni konec celoletnega dela pri projektu Oživljanje starih travniških sadovnjakov in je potekalo od 1. do 14. oktobra. Vrh dogajanj je nedvomno družabno-sejemska prireditev, ki je potekala 13. in 14. oktobra v trgu Podsreda.

V ponedeljek, 1. oktobra, smo na gradu Podsreda odprli razstavo mladega nemškega umetnika Anotonia Matyska, ki se je našemu občinstvu predstavil z deli v okviru cikla Domovinske slike. Uvod

v dogajanje je bila tiskovna konferenca, na kateri smo novinarjem predstavili potek dogajanja.

V petek, 12. oktobra, je bilo v dvorani uprave Kozjanskega parka mednarodno strokovno srečanje, katerega tema je bila REGIONALNI PRODUKTI - TURIZEM - ZAVAROVANA OBMOČJA. Prvi dan praznovanja smo zaokrožili z odprtjem razstav v Slovensko-bavarski hiši v Podsredi avtoric Lucije Zorenč in Anice Štukelj - Po sledih knjižice receptov in Predstavitev projekta oživljanja starih travniških sadovnjakov in jabolčnih sort.

V družabno-sejemskem delu, ki je potekal v soboto, 13. oktobra, med 10. in 24. uro ter v nedeljo, 14. oktobra, med 9. in 14. uro, so se s svojimi projekti predstavili Ministrstvo RS za okolje in prostor - Agencija RS za okolje, Ministrstvo RS za kmetijstvo, prehrano in gozdarstvo, Ministrstvo RS za kulturo - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ministrstvo RS za turizem, Triglavski narodni park, Regijski park Škocjanske jame, JZ Rogaška dediščina - Muzej na prostem Rogatec, DOPPS, Zveza združenj ekoloških kmetov in Društvo za biološko dinamično gospodarjenje Ajda. S svojimi izdelki pa so obložili stojnice člani Društva kmetie Senovo, Društva kmetie Ajda, Društva kozjanske jabke, Društva vinogradnikov Bizeljsko, Turističnega društva Dobrina, Društva zeliščarjev Olimje, Združenja ekoloških pridelovalcev in predelovalcev Deteljica ter posamezniki z zavarovanega območja. V sejmskem delu so se predstavili tudi naši partnerji iz zveze EUREX21 (regio21 iz Nemčije, madžarska regija Sio Sarvic, Univerza Laponske in Waldviertl Management iz Avstrije) ter s svojimi izdelki dali tržnici, ki je nastala v trgu Podsreda, še dodaten čar in barvitost.

Ves čas so potekale ustvarjalne delavnice, ki smo jih deloma pripravili delavci Kozjanskega parka, deloma pa osnovne šole, ki so se odzvale na naše povabilo k sodelovanju. Dodatno draž dogajanje so dali obrtniki, ki so med bogato obloženimi stojnicami predstavljali tradicionalne veščine.

V kulturnem delu programa, ki je potekal med sejmsko prireditvijo, so sodelovali posamezniki in skupine, ki delujejo na zavarovanem območju in njegovem obrobju, nekateri pa tudi širše. Povabili smo zasedbe, ki negujejo tradicionalno izročilo, in tudi tiste, ki jim je izziv sodobno ustvarjanje. V programu so sodelovali še člani zasedb, ki so prišle s posredovanjem EUREX21 iz Nemčije, skupaj pa okrog 200 izvajalcev.

K pomenu prireditve Praznik kozjanskega jabolka v slovenskem prostoru, pa tudi navzven, je precej pripomogel pokrovitelj mag. Franci But, minister za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, ki je s slavnostnim nagovorom v soboto dopoldne dogajanje tudi odprl in si potem natančno ogledal sejmsko ponudbo.

Praznik kozjanskega jabolka je v treh oktobrskih dneh privabil v Podsredo okrog 5300 obiskovalcev. Odhajali so presenečeni nad obsegom in kakovostjo prireditve. Med obiskovalci smo srečevali kolege iz muzejev in drugih ustanov, posebno pa nas veseli, da smo v teh prazničnih dneh v Podsredi videli tudi zelo veliko domačinov.

4 STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE

Udeleževala sem se strokovnih srečanj v Sloveniji in tujini. Na drugem simpoziju slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev, SEK II, ki je potekal junija v narodnem parku Paklenica, sem predstavila projekt Evidentiranje in dokumentiranje podeželske stavbne dediščine Kozjanskega parka.

5 OBISK NA ZAVAROVANEM OBMOČJU

Lani smo našli 21.146 obiskovalcev programov, ki smo jih organizirali v Kozjanskem parku. Ker je v število zajet le voden obisk na naših objektih, lahko rečemo, da je bilo obiskovalcev zavarovanega območja še več.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Brigita Rajšter

POROČILO O DELU ETNOLOŠKEGA ODDELKA KOROŠKEGA POKRAJINSKEGA MUZEJA SLOVENJ GRADEC ZA LETO 2001

MATIČNA DEJAVNOST

Delo v depozitu

- 19. 1. akcesija Beno Mandl, 324 kosov
- 23. 1. akcesija Igor Picej, 7 kosov
- akcesija Rajko Rozman, 1 kos
- akcesija Ignac Berložnik, 1 kos
- akcesija Hofbauer, 194 kosov
- 30. 1. akcesija Cankar
- 7. 2. akcesija Cankar, skupaj 368 kosov
- 13. 2. akcesija Hofbauer, 450 kosov

Delo na terenu

- 12. 2. Jože Levovnik, Slovenj Gradec, čevljarstvo, TZ št. 200 in 201
- 14. 2. p. d. Griben, Ojstrica, stavbarstvo, urejena fototeka, z Marjanom Kosom
- 14. 2. p. d. Veržunik, Črneška Gora, Rozalija Oto, prehrana, kmečko gospodarstvo, TZ št. 202, z Marjanom Kosom
- 15. 2. p. d. Zg. Marolt, Sončne Završe, Andrej Rotovnik, ogled podstrešja stanovanjske hiše, izbor predmetov, fotodokumentacija, z Valerijo Grabner in Alešem Senico
- 17., 19. in 21. 3. p. d. Ledinek, Ojstrica, dimnična hiša, skupaj z Lilijano Medved
- 23. 3. p. d. Ledinek, Ojstrica, Albina Matija, stavbarstvo, TZ št. 213 in 214, urejena fototeka
- 29. 3. Cepec Zofija, Javnik, splavarstvo, oblačilna kultura, TZ št. 208 in 209
- 29. 3. Miha Viltušnik, Brezno, splavarstvo, oblačilna kultura, TZ št. 210
- 6. 4. Ančka Novak, Libeliče, prehrana, TZ št. 211
- 30. 5. 1. OŠ Slovenj Gradec, ogled na terenu, akcesija 278 kosov, z Valerijo Grabner in Alešem Senico
- 22.-29. 8. MRT Mislinja 2001, Libeliče, Libeliška Gora, več informatorjev, TZ št. 215-223

25. 10. Jože Helbl, Josipdol, ogled zbirke in izbor predmetov za glažutarski muzej, 11 kosov, z Valerijo Grabner

Urejanje arhivskega gradiva

- arhiv dr. Ljube Prenner, 2 škatli gradiva, februar
- register arhivskega gradiva Maksa Kunca, 3 škatle gradiva, junij

Vodenje terenskih zapisov (TZ)

- uredila sem 24 tematsko različnih terenskih zapisov, skupaj 62 strani, format A5

Inventarizacija muzejskih predmetov

- oprema Hercevega mlina in žage, Tomaška vas, 12 predmetov
- 40 etnoloških predmetov
- 3 predmeti v etnološki zbirki Libeliče
- 1 predmet v zbirki dr. Ljube Prenner
- 5 predmetov v zbirki Maksa Kunca
- 1 predmet v zbirki Radeta Nikoliča
- skupaj 62 inventariziranih predmetov

Inventarizacija muzejskih predmetov, ki niso v naši lasti

- Levovnikova čevljarska delavnica
- skupaj 26 inventariziranih predmetov

Etnološka fototeka, diateka in negativoteka

Urejeno fotografsko gradivo:

- fotografije: 587 enot
- negativoteka: 579 enot
- diateka: 23 enot

Evidentiranja neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnosti muzejskih zbirk na slovenskem etničnem ozemlju, informativni sestanek, SEM, 7. 11.

Urejanje različnega gradiva je bilo opravljeno s pomočjo Maje Praper, javna dela.

RAZISKOVALNA DEJAVNOST

Levovnikova čevljarska delavnica, Slovenj Gradec

- pogovori z Jožetom Levovnikom
- etnološka analiza Levovnikove čevljarske delavnice in načrt prenovne izložbe, februar

Oblačilna kultura

Sodelovanje s Srednjo tekstilno šolo Muta

- načrtovanje in pomoč pri šivanju oblek za lutke dojenčka, fanta, žensko in moškega za *Rudnik Mežica*, izbira in nabava tkanin, študij krojev iz tridesetih let, januar, marec
- načrtovanje in pomoč pri šivanju oblek za lutki starega splavarja in nosečo splavarjevo ženo za *splavarski muzej v Javniku*, kroja iz tridesetih let, izbira in nabava materialov, april
- načrtovanje in pomoč pri šivanju oblek za lutke dveh mlaticev in ženske za *kmečki muzej v Libeličah*, izbira in nabava materialov, maj, junij

Mladinski raziskovalni tabor Mislinja 2001

Tradicionalno kmečko gospodarstvo v Libeličah in okolici (1930-1970)

- mentorstvo Maji Korun in Katji Vidovič, študentkama etnologije in kulturne antropologije
- raziskava na terenu od 22. do 29. 8., izdelava poročila, fotodokumentacija in ureditev terenskih zapisov

RAZSTAVE

Mladinski raziskovalni tabor Mislinja 2000

- postavitve plakatov raziskovalnih skupin v Knjižnici Mislinja, na ogled od februarja do aprila 2001

Tako so nekoč živeli knapi

Prikaz bivanjske kulture mežiških rudarjev, na Glančniku, Mežica

- idejna zasnova (raziskava bivanjske kulture rudarjev je bila opravljena leta 2000) in postavitve stalne ambientalne razstave delavskega stanovanja pred drugo svetovno vojno v sodelovanju s sodelavci Rudnika SC Mežica, d. o. o., v zapiranju Suzano Štruel Fajmut, Miho Pungartnikom in drugimi zunanjimi sodelavci
- govor na odprtju, 29. 6.

Ureditev izložbe Levovnikove čevljarske delavnice, Slovenj Gradec

- izdelava idejnega načrta prenovne izložbe
- ureditev razstave v izložbi, avgust 2001

Črna kuhinja - prenova ambienta, župnišče Libeliče

- v sodelovanju z etnologinjo konservatorico Lilijano Medved z Zavoda za varstvo kulturne dediščine, območna enota Maribor, december 2001

Postavitve stalne razstave o prehrabeni kulturi prebivalcev Libelič in okolice, črna kuhinja, župnišče Libeliče

- izbira predmetov in postavitve razstave
- govor na odprtju, 23. 12.

Pomoč pri postavitvi razstav

- splavarski muzej Javnik, maj 2001
- 150 let Mohorjeve družbe, župnišče Vuzenica, avgust 2001
- Kamnoseški in glažutarski muzej Josipdol, prosvetna dvorana Josipdol, oktober 2001
- priložnostna razstava ob 190-letnici Osnovne šole Šmartno pri Slovenj Gradcu, november 2001
- razstava ob 50-letnici Koroškega pokrajinskega muzeja, december 2001

IZJAVE IN OBJAVE

Izjave za radio

16. 1. *Prehrabena kultura prebivalcev Libelič in okolice*, Brigita Mohorič, Radio Maribor, oddaja O Dravi in ljudeh ob njej
18. 1. *Ob predstavitvi knjige o dr. Ljubi Prenner*, Irena Fasfald, Koroški radio, osrednja poročila
19. 1. *Dr. Ljuba Prenner*, Ajda Prislan, Koroški radio, oddaja Kultura in ljudje, ob predstavitvi knjige
29. 1. *Herčeva žaga in mlin*, Ajda Prislan, Koroški radio, opisi posameznih točk pešpoti Po poteh domačih obrti v Mislinjski dolini
22. 2. *Dr. Ljuba Prenner*, Boštjan Polutnik, Koroški radio, nočni program na Snopu (program desetih združenih slovenskih radijskih postaj)
26. 6. Brigita Rajster, Tugo Štiglic, *Mož v belem*, radijska igra, Radio Slovenija, 1. program
3. 7. *O Meškovi spominski sobi na Selah*, Ajda Prislan, predstavitev Meškove pešpoti, Koroški radio
11. 12. *O Starem Pušniku*, o stavbni dediščini Starega Pušnika v Zgornjih Dovžah, Ajda Prislan, Koroški radio, oddaja Kultura in ljudje

Izjava za TV

19. 1. O zapuščini dr. Ljube Prenner, VTV, regionalne novice

Objave

- RAJŠTER, Brigita 2001: O odnosu Slovenjgradčanov do Ljube Prenner. V: Milan Vogel, *Ljuba Prenner (Intervju s Polono Kekec)*, Delo 18. januarja 2001.
- RAJŠTER, Brigita 2001: Dr. Ljuba Prenner (1906-1977) - arhivsko gradivo. V: Koroški zbornik 3, Slovenj Gradec 2001, 214-237.
- RAJŠTER, Brigita 2001: Maks Kunc - naravoslovni fotograf. V: Koroški zbornik 3, Slovenj Gradec, 238-240.
- RAJŠTER, Brigita 2001: »Gremo rinkico talat«. V: Koroški zbornik 3, Slovenj Gradec, 243-244.
- RAJŠTER, Brigita 2001: Dr. Prenner Ljuba. V: Gledališki list SPUNK, Talijin hram, Slovenj Gradec sezona 2001/2002, 7-15.
- RAJŠTER, Brigita 2001: Levovnikova čevljarska delavnica, V: Glasnik podjetniških priložnosti. Slovenj Gradec, 5.
- RAJŠTER, Brigita 2001: Libeliška kuharica, *Da ne boš vočn od mize šov*. Prehrabena kultura prebivalcev Libelič in okolice, Slovenj Gradec.

PEDAGOŠKA DEJAVNOST

Pomoč pri vodstvih

- po razstavi Grofje Andeks - Meranski in Slovenj Gradec, 1. 6. in 30. 7.
- občasna vodstva šolskih in turističnih skupin: Sv. Jurij, Legen

STROKOVNE EKSURZIJE, OGLEDI RAZSTAV, PREDAVANJA

Razstave

- 17. 3. ogled razstave *Etruščani*, Palazzo Grassi, Benetke
- 17. 4. ogled razstave *Pohištvo na Hrvaškem*, Slovenski etnografski muzej
- 4. 5. ogled rudarske zbirke - rudarsko stanovanje, Muzej premo- govništva Velenje
- 25. 5. ogled razstave *Koroške dobrote*, Turistično društvo Slovenj Gra- dec
- 21. 6. MUTEK, muzejski sejem, München
- 21. 9. ogled nove postavitve etnološke zbirke v Črni na Koroškem
- 11. 10. ogled razstave *Srednji vek*, koroške deželne razstave v Bre- žah, in muzeja na prostem pri Gospe sveti
- 24. 10. ogled Pocarjeve domačije v Triglavskem narodnem parku
- 7. 11. ogled razstave *Iz zibelke tiskarstva*, Ilustracije v inkunabulah, Narodna galerija

Predavanja

- 17. 4. *V gotiki pogrnjena miza*, dr. Mateja Kos, Narodni muzej
- 26. 5. *Zablanikov dan 2001*, udeležba na posvetu o pomenu etno- loških raziskav za spoznavanje in prepoznavanje regij, Pli- berk
- 24. 10. *Fotografija v muzeju*, Tomaž Lauko, sekcija za dokumentaci- jo, SEM

Ekskurzije

- 18. 5. udeležba na strokovni ekskurziji po Kozjanskem, SED
- 30. 8. strokovna ekskurzija delavcev KPM SG v muzej Podzemlje Pece
- 27.-28. 10. strokovno srečanje etnologov konservatorjev iz regio- nálnih ZVKD in etnologov muzealcev, Mislinjska in Mežiš- ka dolina

- 4. 10. udeležba na zborovanju slovenskega društva muzealcev, Ve- lenje

PREDSTAVITEV, PREDAVANJE

- 18. 1. *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner*, Pogumna, da je bila drugačna, predstavitev knjige skupaj s soavtorjema dr. Ale- šem Gabričem in Polono Kekec, Knjižnica Slovenj Gradec
- 3. 12. *Od rimske ville rustice do kmečkega stegnjenega doma na pri- meru Starega Pušnika v Zgornjih Dovžah*, predavanje skupaj z arheologinjo Sašo Djura Jelenko, Veseli dan kulture

SODELOVANJE Z DRUGIMI USTANOVAMI IN LJUDMI

Mestna občina Slovenj Gradec

- članica komisije za razglasitev turističnega spominka, 26. 10.

CRPOV za Sele - Vrhe

- prenova Meškove spominske sobe v kaplaniji na Selah, idejna zasnova prenove, terenski ogled, izdelava fotodokumentacije

CRPOV v občini Mislinja

- sodelovanje v projektnem svetu za področje turizma

Boni Čeh, akademski slikar, Radovljica

- sodelovanje v zvezi z načrtovanjem in opremo lutk

Statistika uporabnikov našega gradiva in informacij

- Matjaž Mežnik, pomoč pri sestavljanju jedilnika za gostilno An- deški hram, januar
- Andrej Makuc, arhivsko gradivo dr. Ljube Prenner, 29. 1.
- Marija Lah, Turistična pisarna, informacije o Nogarjevem mli- nu, 20. 2.
- Hermina Šegovec, o etnoloških spomenikih v Mislinjski dolini, 26. 2.
- dijakinje ekonomske šole, raziskovalna naloga o domači in umet- nostni obrti, pregledovanje hemeroteke, 9. 3.
- Galerija likovnih umetnosti, izposoja predmetov za razstavo, 13. 3.
- Andrej Makuc, arhivsko gradivo dr. Ljube Prenner, 14. 3.
- Ana Haberman, literatura o slovenjgraški kovnici, 30. 3.
- Milena Britovšek, posredovanje v zvezi z morfološko študijo Slovenj Gradca, 25. 4.
- Svetlana Kurelac, ZVKD MB in Rozika Lužnik, Urad za urbani- zem, MOSG, posredovanje podatkov v zvezi s hišo na Trgu svobo- de 7, etnološka analiza hiše, posredovanje fotografije, april 2001
- Tonja Rojnič, posredovanje podatkov v zvezi s prehrabeno kulturo, 20. 5.
- Marija Rudolf, posredovane informacij za vrček iz arheološke zbirke, 30. 5., posredovanje mnenja, 6. 8.
- Donat Piber, Arhiv Jakoba Sokliča, 6. 6.
- posredovanje plakatov geografske skupine iz MRT Mislinja 1999, 14. 8.
- Alenka Novšak, Ljubljana, posredovanje dveh fotografij omar, Stari Pušnik, Zgornje Dovže, september
- Peter Osrajnik, arhivsko gradivo dr. Ljube Prenner, 28. 9.
- Slavko Mežek, Rute, posredovanje informacij v zvezi s kozolci v Mislinjski dolini, predlogi za ogled, 2. 10.
- Marjan Račnik, pregled besedila, 16. 10.

Berta Placet, p. d. Žavcer, Primož nad Muto, svetovanje v zvezi s prenovo *kajše*, v sodelovanju z Lilijano Medved (ZVKD, OE Ma- ribor), občasni obiski vse leto

Franc Vrhnjak, p. d. Mežnar, Primož nad Muto, svetovanje v zvezi z ureditvijo muzeja na domačiji, 21. 8., 11. 9.

Podjetniški center Slovenj Gradec

- finančno omogočil prenovu izložbe Levovnikove čevljarke delavnice

Osnovna šola Šmartno

- članica komisije za ocenjevanje pustnih mask, na pustnem karnevalu, 27. 2., urejena fototeka

Osnovna šola Slovenj Gradec

- sodelovala kot zunanja sodelavka pri izvedbi projektnih dni z naslovom Kmečko gospodarstvo, 23. 10.

Tržiški muzej, Tržič

- stiki s kustosinjo Tito Porenta v zvezi s čevljarso delavnico Levovnik, ogled delavnice in obisk pri Jožetu Levovniku, 6. 8.

Zgodovinsko društvo za Koroško

- opravljanje tajniških poslov

2. POLETNA RAZISKOVALNA DELAVNICA SLOVENSKA BISTRICA

28. 6. – 3. 7. 2002

Kraj:
staro mestno jedro Slovenske Bistrice

Tema:
**način življenja Bistričanov v
1. pol. 20. stol.**

Število študentov:
6

Mentorica:
Tanja Hohnec, univ. dipl. etnol.

*Informacije in prijave do 10. 6. 2002
na tel. št.: 03 42 60 312 ali
e-pošti: thohnec@hotmail.com*

VSEBINSKA POROČILA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV ZA LETO 2001

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Tanja Hohnec

OBMOČNA ENOTA CELJE

Območna enota celjskega zavoda za varstvo kulturne dediščine obsega 35 občin, ki jih poskuša obvladovati dve etnologinji.

1. Evidentiranje dediščine in priprava predlogov za vpis v register dediščine

Evidentiranje je potekalo na podlagi izdelave planskih dokumentov v občinah Vitanje, Zreče, Solčava, Sevnica - del (tudi s pomočjo študentk etnologije), in naselju Florjan nad Gornjim Gradom - del.

OBČINA	EVIDENTIRANE ENOTE	PREDLOG ZA VPIS V ZRD
ZREČE	54	
SOLČAVA	45	20
VITANJE	68	
SEVNICA - DEL	120	
POSAMEZNO	8	8
VELENJE (leto 2000)		50
Skupaj	295	78

2. Dokumentiranje dediščine

Za vse evidentirane enote je izdelana fotodokumentacija, podatki pa so računalniško obdelani.

- Konservatorski program za obnovo kašče na domačiji Hudinja 17, meritve so narejene, tehnična dokumentacija se pripravlja.
- Konservatorski program za prestavitev hiše Donačka Gora 8 v MNP Rogatec, meritve so opravljene, tehnična dokumentacija se pripravlja.

3. Priprava strokovnih podlag za razglasitev spomenikov državnega oziroma lokalnega pomena

- Uniše 11, rojstna hiša A. M. Slomška (strokovne podlage za razglasitev spomenika državnega pomena)

4. Priprava strokovnih podlag za prostorske dokumente

Oddani so bili seznami za občine Velenje, Vitanje, Zreče in Solčava.

5. Posegi na kulturnih spomenikih državnega pomena

Muzej na prostem Rogatec (EŠD 626): nadaljevanje programa po ureditvenem načrtu - rekonstrukcija kamnarske bajte in druga vzdrževalna dela.

- Na podlagi predhodnih raziskav, razpoložljive dokumentacije in muzeoloških izhodišč kustosinje MNZ Celje Tanje Roženbergar Šega smo oblikovali prostor oziroma stavbo zaprtega tipa za ustrezno predstavitev kamnarske dediščine. Lani smo na-

daljevali dela v notranjščini in okolici. Notranjost je bila tlakovana iz zbite gline in peska iz kamnoloma v Logu, kovaško ognjišče je bilo pozidano.

- Čeprav so bile kamnarske bajte »in situ« odprte, je bilo v muzeju zaradi muzejske predstavitve in iz varnostnih razlogov treba odprtine zapreti. Oblikovali smo ustrezne smernice za izdelavo stavbnega pohištva.
 - V notranjščini bo skladno z muzejsko predstavitvijo napeljana električna.
 - Izdelana je bila vezna pot od »puššanka« do kamnarske bajte. Hkrati je bil narejen izkop za dovod električnega vodnika, vodovodne napeljave in kabla nadzornega sistema (ob morebitni širitvi muzeja). Temno sivega peska, ki je na veznih poteh, ni več mogoče dobiti, zato smo se odločili za rjavega iz bližnjega peskokopa.
 - Pri izvajalcu smo izrazili nezadovoljstvo nad načinom zidave kamnarske bajte. Dogovorili smo se za nekatere popravke - ročno klesanje kamna, predvsem robov in zaključkov ostenja.
 - Obnovljene so bile slamnate strehe na svinjaku, kozolcu in »puššanku« (pšenični in rženi škop). Late so bile povsod zamenjane s tako imenovanimi okroglicami, vezava pa je vrbova.
 - Že spomladi je bilo asfaltirano parkirišče, vendar brez soglasja konservatorke in pred odobritvijo sredstev ministrstva za kulturo (upravljalca muzeja je bila občina Rogatec).
 - Zaradi nenačrtovane porabe sredstev nismo mogli obnoviti Šmitove hiše (notranji tlaki in krušne peči). Po sondažnih raziskavah smo ugotovili, da bo treba zunanjo fasado povsem odstraniti, saj je le beljena in brez ustrezne podlage, zbitega šibja. Zato smo se odločili za enkratno in celostno obnovo hiše v prihodnjem obdobju.
 - Za potrebe muzeja je bilo opravljenih več usklajevalnih sestankov, in sicer z direktorico zavoda Ireno Rožškar, izvajalcem IPI Rogaška Slatina, MNZ Celje, Tanjo Roženbergar Šega (muzejska predstavitev kamnarske bajte in klimatizacija v objektih) ter oblikovalcem Dušanom Krambergerjem.
- ### 6. Spomeniškovarstveni projekti
- Brdo pri Homcu - graščina Lešje (EŠD 4468): čeprav MK ni odobril nadaljnje obnove fasade, smo se z izvajalcem dogovorili, da odrov ne odstrani do jeseni. Takrat nam je uspelo pridobiti sredstva MK za barvanje fasade. Dela so se iztekla konec novembra, severna, vzhodna in južna fasada pa so povsem obnovljene (rekonstrukcija zgodnjebaročne poslikave).
 - Svetelka - hiša Svetelka 13 (EŠD 9089): začetek celostne obnove kmečke hiše iz druge polovice 19. stoletja. Opravljeni sta bili drenaža in statična ojačitev vogalov. Obok nad kletjo je bil saniran, vendar se je pri tem obok nad vežo podrl, zato je bilo treba pozidati novega (banjasta oblika z opeko, lesen strop nad kuhinjo se povsem zamenja, pripravljen je tesan les za ostrešje).

7. Posegi na drugih objektih in varovanih območjih kulturne dediščine

- Po 51 lokacijskih ogledih je bilo izdanih 28 kulturnovarstvenih pogojev za posege na dediščini ali kulturnem spomeniku.

8. Strokovno usposabljanje in udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini

- Srečanja etnologov konservatorjev (Ljubljana, ZVKD Gorica, ZVKD Maribor)
- 2. SEK Slovenije in Hrvaške, Paklenica, junij 2001, referat
- Posvet o muzejih na prostem, Rogatec, avgust 2001, referat

9. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

- Predavanja: Vloga in pomen kulturne dediščine pri razvoju turizma na podeželju. Šmarje, Žalec, november 2001.
- Sodelovanje na radiu Štajerski val Šmarje pri Jelšah; oddaja o maskah in pustovanju na Slovenskem, februar 2001.
- Poletna raziskovalna delavnica Slovenska Bistrica. Vodja in mentorica, julij 2001.
- Objave:
Turizem v etnološkem konservatorstvu. V: Glasnik SED 41/1, 2, 2001.
Remšakova kašča v Mačkinem kotu. V: Glasnik SED 41/3, 4, 2001.
Konzervirano ali konzervativno konservatorstvo (uvodnik). V: Glasnik SED 41/3, 4, 2001.

10. Drugo

- Bled, podelitev Murkovih priznanj, november 2001
- Ljubljana, podelitev Steletovih priznanj, april 2001
- Krško, občni zbor konservatorskega društva, november 2001
- Ekскурzija na Dunaj (razstava Etruščani), marec 2001
- Organizacija dvodnevne ekskurzije na Primorsko (OE Celje), junij 2001
- Ekскурzija v Toskano, september 2001
- Članica uredniškega odbora Glasnika SED (sourednica konservatorske številke 3, 4)
- Članica ocenjevalne komisije mladinskih raziskovalnih nalog občine Celje

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Božena Hostnik**OBMOČNA ENOTA CELJE****1. Evidentiranje dediščine in priprava predlogov za vpis v register dediščine**

Na območju občin celjskega ZVKD, za katere sem pristojna, je bilo lani evidentirano skoraj 600 objektov (vpisanih 575). Delno so pri projektu sodelovale tudi študentke etnologije (občina Braslovče S. Č., občina Dobje S. R.). Približno 200 objektov je že vpisanih v strokovnih podlagah za prostorske dokumente. Zaradi časovne stiske se bodo predlogi vpisali letos. Že vpisanih predlogov je bilo 15.

2. Dokumentiranje dediščine

- Januar: končana evidenca za **občino Šmarje**. Spet je bilo pregledanih več kot 70 objektov.
- Od januarja do aprila: izdelava evidence za **občino Tabor**. Evidentiranih je bilo 115 objektov, od teh 19 z lastnostmi kulturnega spomenika.

- Od januarja do maja: izdelava evidence za **občino Braslovče** (s pomočjo Siomone Čater). Evidentiranih je bilo približno 130 objektov, za kulturni spomenik je bilo predlaganih 22.
- Maj in junij: izdelava evidence za **občino Prebold**. Evidentiranih je bilo več kot 90, obdelanih pa 88 objektov, od teh je 7 kulturnih spomenikov.
- Od srede avgusta do srede oktobra: izdelava evidence za **občino Dobje**. Evidentiranih je bilo okoli 90 objektov. Izbira za kulturne spomenike še ni opravljena.
- Avgust: zadnji terenski dnevi v občini Laško. Na tem območju se zaradi obsežnosti občine in velike količine ohranjene dediščine izdeluje evidenca od leta 1999. Evidentiranih je več kot 800 objektov.
- Od maja do decembra: izdelava evidence v **občini Dobrna**. Opravila jo je zaposlena delavka na občini po naših strokovnih navodilih. Evidentirala je okoli 80 objektov. Žal evidenca ni popolna, ker ni upoštevala vseh navodil, obenem pa je odšla na drugo delovno mesto. Zbrano gradivo bo zahtevalo še veliko dela.

3. Priprava strokovnih podlag za razglasitev spomenikov državnega oziroma lokalnega pomena

januar: strokovne podlage za razglasitev 53 objektov v občini Šmarje pri Jelšah

- 28. 3. - strokovne podlage za razglasitev ključarske hiše, Predenca 18
- strokovne podlage za razglasitev hiše Neže Mauer, Podvin pri Polzeli 37

maj: strokovne podlage za razglasitev 22 objektov v občini Braslovče

- 21. 5. strokovne podlage za razglasitev hiše Repuš 8
- 17. 7. strokovne podlage za državni spomenik: domačija Antona Aškerca, Senožete nad Rimskimi Toplicami
- 3. 9. strokovne podlage za razglasitev hiše Alme M. Karlin, Pečovnik 44
- 20. 11. - strokovne podlage za razglasitev Luhnove kmetije v Celju
- strokovne podlage za razglasitev Čatrove cigunce na Ljubecni
- strokovne podlage za razglasitev domačije Brezova 3

4. Priprava strokovnih podlag za prostorske dokumente

Izdelana je bila evidenca dediščine za strokovne podlage za **občino Tabor** in **občino Prebold**. Pripravljene so podlage za **občino Braslovče**. Delno je pripravljeno gradivo za **občino Dobje**.

5. Posegi na kulturnih spomenikih državnega pomena

Kulturni spomeniki državnega pomena niso v občinah, za katere sem pristojna.

6. Kulturnovarstveni projekti

Kunšperk 14 - obnova domačije, slamnate strehe na hiši in gospodarskem poslopju

Lesično 15 - izdelan podroben konservatorski program, na njegovi podlagi pa konservatorsko-muzejski projekt prenove objekta

Podvin pri Polzeli 37 - smernice pri obnovi zunanjsčine

Polže 2 - spremljanje utečene akcije

Polže 4 - obnova kozolca

Vodule 18 - obnova mežnarije

Vrbje 46 - spremljanje del

7. Posegi na preostalih objektih in območjih kulturne dediščine

Lani je bilo opravljenih 64 lokacijskih ogledov, treba pa je bilo izdati 29 kulturnovarstvenih pogojev. Izdane pošte je bilo 136 enot.

8. Strokovno usposabljanje**9. Udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini**

- 7. 3. *Grad Trebnik* - celosten pristop k oblikovanju bivalnega prostora
- 9. 3. *Ljubljana* - Ohraniti, obnoviti, nadomestiti DOM
- 14.-16. 3. *Banska Bistrica* - obnova spomenikov in strešne kritine na prelomu tisočletja
- 16.-17. 5. *Posočje* - ekskurzija
- 21.-23. 9. *Toskana* - ekskurzija
- 11.-12. 10. *Gozd - Martuljek* - Alpe-Adria
- 24. 10. *Tržaško* - ekskurzija v okviru Slovenskega etnološkega društva
- 6. 11. pridobitev naziva konservatorska svetovalka za nepremično kulturno dediščino
- 6. 11. *vila Bled* - podelitev Murkovih priznanj
- 15. 11. *Krško* - občni zbor konservatorskega društva

10. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

- 29. 3. *Osnovna šola Gomilsko* - predstavitev naravne in kulturne dediščine
- 10. 4. *odbor »Možnarja« v Laškem* - predstavitev kulturne dediščine
- 6.-8. 6. *Paklenica* - referat Interes lastnika - ključni dejavnik prenove?
- sodelovanje z novinarji pri obnovi hiše Alme Karlin

Objava prispevkov:

HOSTNIK, Božena 2001: Obnova domačije Zagaj pri Ponikvi 5. V: Glasnik SED 41/3, 4.

HOSTNIK, Božena: Interes lastnika - ključni dejavnik prenove? (zbornik v tisku)

11. Drugo

- 2. 3. - sodelovala sem v strokovni komisiji za nadomestno gradnjo hleva na območju ZVKD Novo mesto v kraju Dobropolje.
- 30. 7.-3. 8. - delavnica v Kozjanskem parku, evidentiranje dediščine s slovenskimi in nemškimi študenti

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Eda Belingar

OBMOČNA ENOTA NOVA GORICA

1. Evidentiranje dediščine in priprava predlogov za vpis v register dediščine

V občinah Sežana, Postojna, Komen, Hrpelje - Kozina, Divača, Pivka sem v okviru izdelave strokovnih podlag za prostorski plan evidentirala enote in območja etnološke stavbne dediščine, ki še niso bili evidentirani, ter pripravila predloge za vpis v ZRD.

Izdelala sem strokovne podlage za varstvo etnološke stavbne dediščine za urbanistično zasnovo mesta Sežana ter pripravila predloge za vpis enot etnološke dediščine v ZRD.

2. Dokumentiranje dediščine

Ob posegih na posameznih enotah dediščine smo od vlagateljev pridobivali tudi tehnično dokumentacijo - posnetke stanja - in jih shranili v arhiv zavoda.

Z novimi posnetki enot etnološke kulturne dediščine sem dopolnjevala fototeko.

Izdelala sem konservatorske programe oziroma kulturnovarstvene pogoje za naslednje enote dediščine, razglašene kot spomenik, in enote, ki ležijo na območjih, razglašeni kot spomenik:

Ilirska Bistrica, Levstikova 31 in 40

Prem, domačija Prem 44

Štanjel, hiši O in P

Planina, hiša Planina 98

Štanjel, hiši U2 in V2

Ponikve, hiša Ponikve 17

Štanjel, hiša Štanjel 1

Prem, domačija Prem 77

Štanjel, hiše S2, Š2, A3 in B3

Lipica, hleva 9 in 10

Planina, hiša Planina 52

Štanjel, ureditev treh trgov

Škocjan, Jurjeva štala

Štanjel, hiša Štanjel 23

3. Priprava strokovnih podlag za razglasitev spomenikov državnega oziroma lokalnega pomena

Na pobudo lastnikov smo si ogledali domačijo Kal 18 v občini Pivka in pozneje pripravili strokovne podlage za njeno razglasitev kot spomenik lokalnega pomena. Domačija namreč leži na prehodnem območju med osrednjo Slovenijo in Mediteranom, kar kažejo tudi njene arhitekturne značilnosti - s skrilami krita velika spahnjenica z ognjiščem. Postopek razglasitve domačije še poteka.

4. Priprava strokovnih podlag za prostorske dokumente

- Strokovne podlage za prostorski plan občine Divača: izdelava predlogov za vpis v ZRD za enote etnološke dediščine, ki še niso bile vpisane, in izdelava smernic.
- Spremembe in dopolnitve ureditvenega načrta Titova cesta, Postojna: dodatni kulturnovarstveni pogoji, ki ob sprejetju UN leta 1992 niso bili upoštevani.
- Spremembe in dopolnitve urbanistične zasnove mesta Sežane: evidenca s kulturnovarstvenimi pogoji za posege na obravnavanem območju.
- Spremembe in dopolnitve PUP za območje Pivke z Radohovo vasjo: dopolnitev z evidenco enot etnološke in naselbinske dediščine, vrednotenjem ter pogoji za posege v obravnavani prostor.
- Ureditveni načrt Majlont v Postojni: izdelava strokovnih podlag za varstvo etnološke in naselbinske dediščine z usmeritvami za varstvo.
- Izdaja kulturnovarstvenih pogojev in - ob njihovem upoštevanju - kulturnovarstvenih soglasij za posege na enotah etnološke kulturne dediščine v občinah Postojna, Pivka, Divača, Sežana, Ilirska Bistrica, Kozina - Hrpelje in Komen.

5. Posegi na kulturnih spomenikih državnega pomena**6. Spomeniškovarstveni projekti**

Glej 2. točko.

7. Posegi na drugih objektih in območjih kulturne dediščine

8. Strokovno usposabljanje in udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini

- Od 6. do 8. junija 2001: udeležba na drugem simpoziju slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev v Paklenici, referat z naslovom Štanjel - dileme prenove.

9. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

Objava poročil o delih in spremembah na spomenikih ter območjih etnološke stavbne dediščine v Varstvu spomenikov.

Sodelovanje z lastniki nepremičnih spomenikov in dediščine ter pošiljanje pojasnil in navodil za varstvo.

Drugi članki ali sestavki / 1.25 *Andrejka Ščukovt*

OBMOČNA ENOTA NOVA GORICA

1. Evidentiranje in dokumentiranje dediščine, priprava predlogov za vpis v register dediščine in strokovnih podlag za prostorske dokumente
Dokumentiranje dediščine je prva in obvezna oblika varstva. Evidentiranje objektov dediščine mora zato zavod toliko obdelati, da se lahko zanje v različnih postopkih predvidi uspeh neposrednih ukrepov. Lani sem **revidirala ljudsko stavbno dediščino** v občinah Ajdovščina, Brda, Cerklje, Kanal, Kobarid in Tolmin ter jo vpisala v **register dediščine** - okrog 300 enot (območja, domačija, posamični objekt). Vpisano dediščino smo vključili v prostorske sestavine dolgo- in srednjeročnih planskih dokumentov občin.

2. Priprava strokovnih podlag za razglasitev spomenikov državnega pomena

Z aktom pravnega zavarovanja so določene pravice in obveznosti obeh partnerjev glede ohranitve in varovanja dediščine. Strokovna služba in imetnik dediščine sta lani dosegla sporazum o **domačiji Joškovi v Podragi, hiša št. 51**, s stavbnimi zasnovami iz 17. stoletja. Pripravili smo strokovne podlage za njeno razglasitev za spomenik državnega pomena.

3. Posegi na kulturnih spomenikih državnega pomena

V starem mestnem jedru v Idriji smo sanirali tri objekte: **staro lekarno** na Trgu sv. Ahacija, **rudarsko hišo** v Prelovčevi 8 in **Deželovo hišo** na Mestnem trgu 11. Za lekarno in rudarsko hišo je značilno, da imata spodnjo zidano osnovo in zgornji, leseni oziroma letvani del, zato so bila sanacijska dela obsežna in zahtevna (treba je bilo posneti star omet, sanirati zidovje ter narediti nov fasadni omet in oplesk). Deželova hiša je imela povsem dotrajana fasadni omet in stavbno pohištvo. Kljub temu nam je uspelo in situ ohraniti štukature oziroma fasadno okrasje, po barvni študiji sta nova fasadni omet in oplesk, po vzoru pa zamenjano stavbno pohištvo.

Celostna **obnova rojstne hiše Cirila Kosmača** v Slapu ob Idriji se je lani nadaljevala z obnovo, rekonstrukcijo in predstavitvijo notranjščine. Ta etnološki spomenik je skoraj povsem ohranil notranjo tradicionalno razporeditev prostorov. Edini večji poseg v notranjščini je bila rekonstrukcija kuhinje (kamnitega oboka, ognjišča, okna...). V okviru popotresne obnove smo sodelovali pri konservatorskih in restavratorskih delih in zidani **kleti na domačiji pri Francu** v Knežkih Ravnah št. 9.

V **Šmartnem** v Goriških brdih so se v okviru tako imenovanega **kulturnega tolarja** nadaljevala dela v objektu Šmartno 38 in na parceli št. 1172 k. o. Šmartno. Poleg predlani sanirane hiše Šmartno št. 40 bosta namenjena za arhiv sodobnih notnih zapisov donatorja prof. Kantušarja.

Sredstva iz **kulturnega tolarja** so bila že tretje leto namenjena tudi za **Vipavski križ**. Porabljena so bila za dela na hiši št. 4-5 (obnova strehe), hiši št. 9 (fasadni omet) in parceli št. 235 k. o. Vipavski Križ (fasadni omet in sanacija južnih vhodnih vrat v mesto).

4. Kulturnovarstveni projekti

Kulturnovarstveni projekti so bili izdelani za hišo na Trgu svobode 16 v Kobaridu, domačijo pri Mateju, št. 41, v Kobaridu, dom (knjižnico) Andreja Manfreda na Gregorčičevi 20 v Kobaridu, domačijo Lepena št. 5, domačijo pri Bergincu v Gorenji Trebuši 37, domačijo Jerovca v Gorskem Vrhu št. 4 in za hišo Magozd 19 - vsi v okviru **popotresne obnove kulturne dediščine Posočja**.

5. Posegi na drugih objektih in območjih kulturne dediščine

Lani je bilo zelo veliko posegov na objektih kulturne dediščine. Izdajali smo predvsem **kulturnovarstvene smernice** za sanacije streh, fasad, zamenjavo dotrajanega stavbnega pohištva in tako naprej. Izdelali smo tudi več barvnih študij. Večina del je potekala v mestnih jedrih v Ajdovščini, Solkanu, Vipavi in Idriji.

Poleg izdajanja kulturnovarstvenih smernic za dediščino v okviru upravnega postopka nam je uspelo izpeljati tudi nekaj konservatorskih in restavratorskih del, ki so bila financirana iz proračuna občin ali MOP za popotresno obnovo Posočja.

Tako smo restavrirali betonski **kip sv. Jožefa z otrokom** v naročju (v naravni velikosti) na domačiji Na hribu v Idrijskih Krnicah (občina Idrija), ki smo ga ovrednotili kot kakovosten obrtniški izdelek.

V okviru popotresne obnove smo na stanovanjski hiši v **Plužnjah 15** pri Hlipču restavrirali fresko sv. Krištofa, velikosti 3 x 1,5 metra. Poslikavo datiramo v prvo polovico 19. stoletja. Že močno načeto fresko nam je uspelo rekonstruirati na podlagi fotografske dokumentacije iz leta 1954, original hrani SEM.

Ob popotresni obnovi nekdanjega mlinarstva na **domačiji pri Kofolu v Dolenji Trebuši št. 72** smo že predlani odkrili freske in jih poleti 2001 restavrirali. Ugotovili smo, da je avtor poslikav isti oziroma gre za delavnico, v okviru katere so enako poslikali še tri objekte na tolminskem oziroma bližnjem idrijskem območju. Ena od fresk na Kofolovem mlinu, ki je za ta prostor izjemna - Priča iz pekla ali Smledniška legenda, predstavlja krutega tolminskega grofa Menina. Prispevek o tej freski poslikavi in temi Priča iz pekla je bil objavljen v Traditionesu 30/2.

Tudi lani se je nadaljevala **popotresna obnova Posočja**. Sodelovali smo v upravnih postopkih pri pridobivanju lokacijskih in gradbenih dovoljenj za objekte kulturne dediščine. Prizadevali smo si, da bi se ohranilo in obnovilo čim več takih objektov ter bi statično sanirana in obnovljena dediščina ohranila svojo regionalno tipiko in identiteto (v Lepeni, Bovcu, Trenti, Tolminu, Robidišču, Kobaridu, Čadrgu, na Javorci). Objektom naj bi vrnili historične materiale (pozidava zunanijh sten v kamnu) ali jih ohranili, pravilno izvedli fasadni omet ter uporabili ustrezne kritine in les za stavbno pohištvo.

6. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

Informirati strokovno, pa tudi širšo javnost o delu, pomenu in vrednosti dediščine je ena izmed pomembnih nalog varovanja kulturne dediščine, čeprav prav za to največkrat zmanjka časa. Lani sem pripravila nekaj prispevkov o uspešnih rezultatih dela.

Objavljeni so bili v Idrijskih razgledih (XLVI 2), zborniku Traditiones (30/2), Glasniku SED (41/3, 4), zborniku o Gori, Gorjankah in Gorjanih Mati Gora (izdanem ob 400-letnici naselitve Gore) in v Primorskih srečanjih.

Mojca Tercelj Otorepec

Drugi članki ali sestavki / 1.25

OBMOČNA ENOTA KRANJ

1. Evidentiranje dediščine in priprava predlogov za vpis v register

Na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območni enoti Kranj, smo se poleg s posegi v prostor ukvarjali večinoma z izdelavo strokovnih podlag za varstvo kulturne dediščine na območju devetih občin. Hkrati je nastajala evidenca kulturne - stavbene - dediščine in območij, potekal pa je tudi njihov vpis v zbirni register dediščine.

Lani sem pregledala območja naslednjih občin: Cerklje, Šenčur, Žirovnica, Jesenice, Mengeš, Jezersko, delno Radovljico, Bohinj (za avtomobile precej nedostopno območje) in Moravče. Zanje sem tudi odgovorna konservatorica¹ za prostorske akte.

Po 133 terenskih dneh sem za vpis v zbirni register dediščine predlagala 593 stavb, domačij in območij, izmed 271 prispelih vlog za soglasja in mnenja ter prošenj za razglasitev kulturnih spomenikov lokalnega ali državnega pomena pa sem odgovorila na 264.

2. Priprava strokovnih podlag za razglasitev kulturnih spomenikov lokalnega in državnega pomena

- Občina Kranjska Gora: Podkoren - kmečka hiša, Podkoren 64 (EŠD 14206); začasna odločba o kulturnem spomeniku lokalnega pomena, odlok je v pripravi.
- Občina Lukovica: Lukovica - Šterova gostilna, Lukovica 58 (EŠD 419); odlok o razglasitvi za kulturni spomenik lokalnega pomena, na občini zavržen.
- Občina Lukovica: Videm pri Lukovici - Mahkotov toplar, Videm pri Lukovici 2 (predlog EŠD 991); odlok o razglasitvi za kulturni spomenik lokalnega pomena, razglašen septembra 2001.
- Občina Kamnik: Velika planina - Preskarjeva bajta (EŠD 12033); odlok o razglasitvi za kulturni spomenik državnega pomena pripravljen, čakamo na zemljiškoknjižni izpis.

3. Spomeniškovarstveni projekti

Vsakoletno kandidiranje lastnikov spomenikov na javnem razpisu ministrstva za kulturo lahko uspe ali pa tudi ne. Predlani smo skupaj z lastniki Načelnikove hiše v Podkorenu 64 pripravili vse potrebne predračune in kulturnovarstvene pogoje za izdelavo lokacijske dokumentacije za obnovo hiše. Lastniki se z obnovo strinja, hišo pa želijo ohraniti tako, kakršna je bila od 19. stoletja, čeprav so vidni tudi arhitekturni in stavbni elementi iz časov nastanka, to je iz 16. stoletja. Žal je vloga - kot mnogo drugih - ministrstvo za kulturo zavrnilo. Tudi lani smo pripravili vse kulturnovarstvene pogoje in soglasja, ki so jih zahtevali razpisni pogoji, z lokacijsko in PGD-dokumentacijo. Lastniki znova poskušajo srečo. Upam, da jim oziroma nam bo tokrat uspelo - ali pa sem morda že spet preveč naivna.

Lani nam je uspelo pridobiti sredstva predvsem za spomeniškovarstvene akcije, ki jih vodi konservatorski svetovalec Vladimir Knific. To so:

- Občina Jesenice: Jesenice - delavska kasarna
Nadaljevala se je sanacija stavbe v skladu s konservatorskim programom in PGD-načrtom. V dogovorjeno število oken (44) so vgradili okvirje iz umetnega tufa s kovanimi mrežami, nadaljevala so se zidarska dela v notranjosti stavbe, odstranjen je bil ves star fasadni omet, fasada pa ometana z grobim ometom. Delno je bil opravljen izkop v nivoju dvorišča okoli stavbe.
- Občina Jesenice: Jesenice - Pudlovka na Stari Savi
V skladu s konservatorskim programom in PGD-načrtom je bila opravljena zaščita objekta in ohranjeni obodni zidovi. Lani so se nadaljevala dela iz leta 2000: porušili so stare prislonjene lope in barake, tako da se je ohranil le obodni zid, dozidali pa so porušene parapete pod okni, sanirali oboke, omete, okenske okvirje in utrdili vrh kamnitega zidu, ki so ga prekrili z novo dvokapno streho. V okna so vgradili kovane mreže po starem, ohranjenem vzorcu. Dela bodo dokončana predvidoma prihodnje leto.
- Občina Jezersko: Zgornje Jezersko - Jenkova domačija, obnova kovačnice
Prekrili so streho in uredili notranjščino kovačnice, ki je bila nekoč sestavni del Jenkove kasarne. Gre za delno zidano, delno leseno stavbo, kjer so nekoč podkovali konje ali popravljali vozove popotnikov na poti čez jezerski prehod na Koroško. Streho so na novo prekrili s prvotno leseno kritino, pred tem je bil opravljen popis notranje opreme. Dosežen je bil osnovni preventivni konservatorski program vzdrževalnih del na objektu.
- Občina Kranjska Gora: Zgornja Radovna - domačija Zgornja Radovna 25
Lani se je urejala sprejemna pisarna v nekdanji vozarnici - lopi za vozove pri cesti, tako da je omogočen dostop ter ponujeno turistično in promocijsko gradivo. Hkrati s tem je bil postavljen tudi alarmni sistem za razstavljene predmete v stavbi.
- Občina Radovljica: Kropa - trško jedro - bajer
Gre za obnovo bajerja, »rak« na spodnjem koncu naselja. Na podlagi projekta sanacije bajerja in začetih del v letu 2000 smo nadaljevali gradbena dela za vnovično ureditev kamnitega oboda bajerja na koncu »rak« in okolice. Konservatorski in projektantski cilji sanacije so bili doseženi. Spodnji bajer v Kropi je urejen, tako da je naselje spet pridobilo živ vodni element.

4. Posegi na drugih objektih in območjih kulturne dediščine

Tovrstne posege najpogosteje rešujemo hkrati z vlogami, ki nam jih pošiljajo lokacijske službe in tudi lastniki, kadar gre za predhodne kulturnovarstvene pogoje ali prigrisatve del. Načelno menim, da je mnogo bolje sočasno dobiti v roke vlogo s prošnjo za seznanitev s predhodnimi kulturnovarstvenimi pogoji, na podlagi katerih lahko pristojne službe pripravijo lokacijsko dokumentacijo. Pogosto se zgodi, da je prispela vloga za lokacijsko dokumentacijo v nasprotju s pogoji, velikokrat je izdelana že vsa projektno-gradbena dokumentacija, kar lastnikom zelo oteži pridobivanje dokumentov za gradnjo, saj jim moramo konservatorji vloge pogosto

¹ Na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območni enoti Kranj, imamo več konservatorjev in konservatorok, ki odgovarjajo za prostorske akte v zvezi z določeno občino. Letos sem postala odgovorna konservatorica tudi za občino Naklo. To pomeni, da spremljamo dogodke v zvezi s prostorskimi dokumenti za vse izbrane oziroma določene občine, velja tudi za ureditvene in zazidalne načrte. Kot odgovorni konservator zbereš pri določenih posegih ustrezno skupino, ki rešuje prispele vloge.

tako popraviti, da jih morajo spet vložiti. S predhodnimi pogoji se temu izognemo, dogovor z lastnikom je mnogo lažji, boljše pa je tudi sodelovanje z lokacijsko službo.

Lani mi je uspelo prepričati nekaj lastnikov stavbne dediščine, naj jo raje obnovijo kot podrejo. Največkrat gre za spremembe namembnosti hiše ali gospodarskega poslopja v stavbe za turistično dejavnost, kar dodatno oteži delo vsem nam, kajti gradbeni zakon ne loči med novogradnjami in stavbami, ki so evidentirane kot dediščina ali celo spomenik.

5. Strokovno usposabljanje in udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini

Kot konservatorica sem bila članica odbora za kulturno dediščino na območju občine Komenda, kjer so se krajanje odločili, da bodo tudi sami nekaj prispevali za boljše poznavanje in ohranjanje kulturne dediščine. Junija smo se udeležili simpozija hrvaških in slovenskih etnologov v Paklenici, bila sem na mednarodnem simpoziju o vernakularni arhitekturi v Gozdu - Martuljku, sodelovala na rednih mesečnih sestankih etnologov konservatorjev na različnih območjih Slovenije, obiskala Toskano, njeno kulturno in naravno dediščino, s kolegico krajinarko Natašo Koruza pa sva avgusta prehodili 18 bohinjskih planin, od Vogla do Vodnikove koče. Občasno sodelujem pri različnih delavnicah, na primer Ragorjevi (Razvojna agencija za Gorenjsko) za območje Triglavskega narodnega parka, in sicer o razvoju podeželja in kmetijstva, za območje Regijske razvojne družbe Litija pa, kako promovirati naravno in kulturno dediščino na vzhodnem koncu gorenjske regije. Udeležila sem se tudi Šole obnove, ki je potekala aprila na gradu nad Škofjo Loko, tema pa je bila Načini varovanja stavbne dediščine v mestnih jedrih in trgih.

6. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

Občasno tudi pišem poljudne prispevke o okolju in prostoru. Tako obveščam ljudi, ki živijo v neki lokalni skupnosti, o njihovi dediščini in njeni pomembnosti ter jih poskušam spodbuditi, da bi sami začeli razmišljati, kaj bomo skupaj lahko ohranili, naredili ... Leta 2001 so nastali naslednji prispevki:

- ŠUBIC, Tadeja, Mojca Tercelj Otorepec 2001: Kremenov konglomerat in življenje na njem. Zloženska o naravni in kulturni dediščini v Dovžanovi soteski. Občina Trzica in Phare, april.
- TERCELJ OTOREPEC, Mojca 2001: »Kdor hoče videti, mora gledati s srcem«, Moja dolina na dlani. V: Novice iz Moravske doline letnik II, št. 6, Moravče, junij/julij, 22.
- TERCELJ OTOREPEC, Mojca 2001: Skrivnost čarovniške akademije, kjer imajo posamezni čarovniki (beri konservatorji) v rokah različno močne čarovniške palice, I. del. V: GSED letnik 41/3, 4, Ljubljana, 19.
- TERCELJ OTOREPEC, Mojca 2001: Trnovski tičarji in solatarce. Besedilo in fotografija za napoved monografije. V: Kronika, Književni listi, Delo. Ljubljana 14. novembra.
- TERCELJ OTOREPEC, Mojca 2001: Trnovski tičarji in solatarce. Monografija, 106. str., Ljubljana, Prešernova družba.
- TERCELJ OTOREPEC, Mojca 2001: Budnarjeva hiša, Pr' Matjaž, Zgornje Palovče št. 5. Pregled konservatorskih posegov na objektu ob njegovi novi namembnosti - etnološki vidik. V: Varsvo spomenikov št. 39. Ljubljana, Ministrstvo RS za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino, 157.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Suzana Vešligaj

OBMOČNA ENOTA MARIBOR

1. Lani sta v naši območni enoti (takratnem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor) v okviru prostorskih planov potekala evidentiranje dediščine in priprava za vpis v zbirni register dediščine za vsako občino. Tako je bilo evidentiranih 86 objektov kulturne dediščine za občine Ormož, Cankova, Hoče - Slivnica in Starše.
 2. V okviru projekta muzej na prostem Račji dvor sem prejšnje leto začela evidentirati in dokumentirati vinogradniško stavbno dediščino na območju občine Križevci, v vasi Zasadi. Vse do odprave viničarstva so bili Zasadi izrazito želarsko naselje.
 3. Za Čušekovo domačijo, Dornava 28, sem pripravila strokovne podlage za razglasitev za spomenik lokalnega pomena.
 4. Za Pušenjakovo domačijo v Stročji vasi na območju občine Ljutomer sem pripravila konservatorski program in njeno obnovo prijavila kot kulturnovarstveni projekt za spomeniškovarstveni projektni razpis za obdobje 2002-2003.
- Na pobudo mestne četrti Studenci mariborske občine je stekla pripravljana akcija za obnovo Jožefovega studentca in nekdanje pralnice v Ulici ob izvirkih na Studencih. V ta namen sem izdelala konservatorski program, ki je bil del projekta, s katerim je mestna občina Maribor kandidirala na razpisu Heliosovega sklada za ohranjanje slovenskih voda. Projekt se je uvrstil med izbrane in tako pridobil nekaj finančnih sredstev za obnovo.
5. Jeseni 2001 so se začela obnovitvena dela na Jožefovem studentcu in v nekdanji pralnici v Ulici ob izvirkih na Studencih.
 6. Septembra sem se udeležila posveta v Rogatcu o mreži slovenskih regionalnih muzejev na prostem. S kolegico Jelko Skalicky sva predstavili projekt muzeja na prostem Račji dvor.
 7. Septembra je bil objavljen članek o Jožefovem studentcu in pralnici v Ulici ob izvirkih.
 8. Spomladi 2001 sva s kolegico Lilijano Medved sodelovali v okviru ocenjevalne komisije za področje etnologije na srečanju mladih raziskovalcev, ki ga je organizirala Zveza za tehnično in kulturno dediščino Slovenije na območju regionalnega centra s sedežem v Mariboru.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Jelka Skalicky

OBMOČNA ENOTA MARIBOR

Za etnološke spomenike in etnološko dediščino v upravnih enotah Lenart, Ljutomer, Maribor, Ormož, Pesnica, Ptuj, Ravne in Slovenska Bistrica je bilo izdelanih:

- 52 kulturnovarstvenih pogojev,
- 21 kulturnovarstvenih soglasij,
- 21 kulturnovarstvenih mnenj.

Na novo je bilo evidentiranih 157 objektov, domačij in ambientov etnološke dediščine v občinah Markovci, Dornava, Juršinci, Žetale, Črna na Koroškem, Slovenska Bistrica, Oplotnica, Ljutomer, Križevci, Veržej, Ormož, Sv. Ana v Slovenskih goricah in Lenartu. Vsi imajo EŠD in so vključeni v prostorske plane.

Pripravljeni sta bili strokovni podlagi za razglasitev spomenikov lokalnega pomena, in sicer za viničarijo (Mestni Vrh 90) in zidanico (Vukovski Dol 18), ki sta bili z občinskim odlokom razglašeni za etnološka spomenika.

Izdelani so bili konservatorski programi za hišo v Kotu 33, zidanico v Grušovi 23, hišo v Slovenski Bistrici (Ulica Pohorskega bataljona 8), hišo na Urhu 5, domačijo v Bukovcih 94, domačijo v Trnovski vasi 21 in kaščo v Koprivni 37.

Vodila sem obnovo štirih etnoloških spomenikov, ki traja še iz prejšnjih let: sanacijsko-obnovitvena dela v notranjščini hiše pri Spodnjih Skrbijekih na Urhu 5 in v Marotovi hiši na Šmartnem na Pohorju 17, obnovo fasade s fasadno poslikavo na zidanici v Grušovi 23 in obnovo strehe, krite s škodlami, na Burjakovem gospodarskem poslopju v Topli.

S konservatorskimi pogoji, smernicami in nadzorom sem sodelovala pri celostni prenovi notranjščine in obnovi fasade upravne stavbe v Poljčanah (Bistriška cesta 65).

Na simpoziju etnologov konservatorjev v Paklenici sem sodelovala z referatom Obnova Dominkove hiše v Gorišnici.

Na posvetu o mreži regionalnih muzejev na prostem v Rogatcu sem sodelovala z referatom Muzej na prostem Račji dvor.

Sodelujem tudi pri raziskovalnih nalogah, projektu Mladi za napredek Maribora za področja kulturna dediščina in etnologija ter gradbeništvo in arhitektura.

Drugi članki ali sestavki / 1.25 **Lilijana Medved**

OBMOČNA ENOTA MARIBOR

1. Evidentiranje dediščine in priprava predlogov za vpis v register dediščine

Ob že razglašeni kulturnozgodovinskih spomenikih je bila na novo evidentirana nepremična kulturna dediščina in za vpis v ZRD pripravljenih **osemnajst** novih predlogov enot dediščine v naslednjih občinah: Dravograd, Kobilje, Lendava, Hoče - Slivnica, Turnišče in Starše.

2. Dokumentiranje dediščine

Na terenu so bile v zvezi z izdelavo konservatorskih programov dokumentirane **Črnišnikova preužitkarska hiša** v Golavabuki pri Slovenj Gradcu, mogočna **veleposestniška hiša** v Limbušu, Ob Blažovnici 51, in **Gavgerjeva kmečka hiša** v Spodnji Vižingi pri Radljah ob Dravi. Narejeni so bili tudi arhitekturni posnetki vseh treh stavb. Objekti so razglašeni kulturnozgodovinski spomeniki in za obdobje 2002-2003 predlagani v program za sofinanciranje kulturnih projektov na področju nepremične dediščine, ki ga je razpisalo ministrstvo za kulturo.

3. Spomeniškovarstveni projekti

Lani so pod našim strokovnim vodstvom potekale štiri spomeniškovarstvene akcije. V okviru projektov, ki jih je sofinanciralo ministrstvo za kulturo, sta se obnovila dva kulturnozgodovinska spomenika. V občini Sv. Jurij smo v vasi **Dragotinci, št. 21**, sanirali preostali del strehe in stavbno pohištvo tipične slovenjgoriške domačije pri Vidičevih. Na dotrajanih mestih je bilo treba zamenjati ostrešje in v celoti slamnato kritino. Pri obnovi so enakovredno finančno sodelovali tudi lastniki. Dela je opravil krovca Anton Golnar iz Sovjaka.

V občini Puconci smo povsem obnovili lesen **zvonik na pokopališču v Dolini**. Akcijo je predlagala in tudi sofinancirala občina. Čokat zvonik kvadratnega tlorisa je bilo treba zaradi posedanja podtemeljiti. Nekoliko manj smo z enakim posegom nadomestili dotrajane dele nosilne tramovne konstrukcije in ostrešja ter povsem zamenjali močno poškodovan leseni opaž zvonika zaprtega tipa. Osnovno štirikapno streho smo prekrili z bobrovcem, strešico zvonice pa z bakreno pločevino. Dela so bila opravljena na podlagi predhodnih raziskav in konservatorskega programa.

Drugi dve akciji, to je obnovo **vaškega zvonika v Doliču** in **strehe Frčkovega mlinarstva v Gornjih Slavečih**, je finančno omogočila domača občina Kuzma. Prejšnje leto namreč oba projekta nista bila upoštevana v programu sofinanciranja ministrstva za kulturo.

4. Strokovno usposabljanje in udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini

Udeležila sem se simpozija hrvaških in slovenskih etnologov konservatorjev v Paklenici na Hrvaškem (**nisem imela referata**) in **treh** srečanj slovenskih etnologov konservatorjev na območju zavodov Nova Gorica, Maribor in Ljubljana.

5. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

Sodelovala sem v oddaji RTV Slovenija, regionalnega RTV-centra Maribor, s predstavitvijo obnove **Vešnerjeve domačije v Planici pri Framu**. Domačija je spomenik državnega pomena, obnova stanovanjske hiše, ki obsega v obliki črke L dodano gospodarsko poslopje, pa poteka s presledki že od leta 1998.

S prispevkom o obnovi črne kuhinje v libeliškem župnišču sem sodelovala pri izidu Libeliške kuharice avtorice Brigitte Rajšter. Obnova kuhinje je potekala v letih 1999 in 2000, ob koncu leta 2001 pa so jo sočasno z izdajo omenjene knjige slovesno odprli.

Damjana Pediček Terseglav

Drugi članki ali sestavki / 1.25

OBMOČNA ENOTA LJUBLJANA

Na območni enoti Ljubljana, ki deluje v osrednji Sloveniji, smo zaposleni trije etnologi konservatorji. Moje delovanje zajema 13 občin: Škofja Loka, Železniki, Gorenja vas - Poljane, Žiri, Logatec, Vrhnika, Borovnica, Cerknica, Bloke, Loška dolina, Medvode, Vodice in del Mestne občine Ljubljana (nekdanja občina Ljubljana Šiška).

1. Evidentiranje dediščine (priprava strokovnih podlag za prostorske dokumente) in priprava predlogov za vpis v register dediščine

Evidentiranje dediščine na tem območju je lani potekalo sočasno s pripravo strokovnih podlag za prostorske dokumente oziroma izdelavo srednje- in dolgoročnih planov za občine Bloke, Vodice in Mestno občino Ljubljana. V občini Bloke je bilo evidentiranih 50 objektov in območij, za vpis v register dediščine je bilo pripravljenih 26 enot etnološke kulturne dediščine; v občini Vodice je bilo evidentiranih 30 objektov in območij ter za vpis v register dediščine pripravljenih 16 enot; v Mestni občini Ljubljana pa je bilo evidentiranih in za vpis predlaganih 43 enot etnološke kulturne dediščine.

2. Dokumentiranje dediščine

Ob sistematičnem evidentiranju za izdelavo strokovnih podlag za občinske in državni plan sem dokumentirala posamezne objekte, bodisi zaradi rušenja (Mlaka nad Lušo 4, Ladja 26 pri Medvodah, Bukovščica 21), predvidene prenove – dane so bile tudi smernice za prenovo (Pustnice 49 pri Vodica, Brezovica pri Medvodah 1, Zavrh pod Šmarno goro 2 – rojstna hiša J. Aljaža, Hotedršica – Tomažinov mlin, Rovte 2, Verd 18, Visoko – Tavčarjev dvorec, Hotovlja – Fortunov mlin in kozolec, Sestranska vas – Posavec hlev in kozolec), bodisi zaradi razglasitve za kulturni spomenik državnega ali lokalnega pomena (Suha, Suška 52 – Španov dvorec, Brode 2, Belo 1, Trnje 33, Železniki, Križna Gora 17, Zgornja Luša 6, Staniše nad Zmincem 2, 3 in 5, Sv. Ožbolt 24 in 37).

3. Priprava strokovnih podlag za razglasitev spomenikov državnega ali lokalnega pomena

Za Mestno občino Ljubljana so bili pripravljene odloki o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega pomena (z etnološkimi lastnostmi), in sicer za Vodnikovo domačijo, gostilno Gorjanc na Šmarni gori, hiši Gunceljska 37 in 45 v Gunceljah, ter odloka o razglasitvi za kulturna spomenika lokalnega pomena (z lastnostmi tehnične ga spomenika) za apnenici v Kamni Gorici in Podutiku.

Za občino Gorenja vas - Poljane sem pripravila odlok o razglasitvi sedmih kmečkih objektov in domačij za kulturne spomenike lokalnega pomena. To so domačija Volča 3, domačija Hotavlje 33, domačija Dobje 2, gostilna Na Vidmu – Poljane nad Škofjo Loko 27, rojstna hiša slikarjev Šubic – Poljane nad Škofjo Loko 70, Fortunov mlin in kozolec – Hotovlja 31, ter Posavec hlev in kozolec – Sestranska vas 41.

Za občino Škofja Loka sem pripravila odlok o razglasitvi sedmih kmečkih objektov in domačij za kulturne spomenike lokalnega pomena. To so hiša Križna Gora 17, hiša Zgornja Luša 6, domačije Staniše nad Zmincem 2, 3 in 5 ter dve domačiji Sv. Ožbolt 24 in 37.

Za Upravo RS za kulturno dediščino sem pripravila strokovne podlage za razglasitev kmečkega dvorca Predmost 3, Tomažinovega mlina – Hotedršica, domačije Lokarje 28, domačije Puštal 74 in domačije Kalce 2 pri Logatcu za kulturne spomenike državnega pomena. Domačije je država že razglasila.

4. Posegi na kulturnih spomenikih državnega pomena

Lani se je z drenažo in ureditvijo obhodne hišne poti končala šestletna celostna prenova Nacetove hiše v Puštal 74 pri Škofji Loki.

5. Posegi na drugih objektih in območjih kulturne dediščine

Lani se je nadaljevala prenova Plavčeve hiše – Muzeja Železniki, ki poteka s sofinanciranjem občine Železniki in ministrstva za kulturo. V drugi fazi ureditve pritličja so bili odstranjeni stari tlaki in položeni novi z ročno izdelanimi opečnimi tlakovci, zamenjana sta bila stavbno pohištvo (okna, vrata) in električna napeljava, ki zdaj poteka pod tlaki.

V celoti je bila obnovljena fasada in na njej rekonstruirani šivani robovi na Ferbarjevi hiši v Kopaljski ulici 8 v Škofji Loki.

Pri Tomažinovem mlinu v Hotedršici smo lani v okviru akcije sanirali oporne zidove nad ponorno jamo, na kateri sloni nadstrešek.

Na Kovkarjevi kajži v Zgornji Luši 6 v Škofji Loki, ki je predlagana za kulturni spomenik lokalnega pomena, je lastnik zamenjal slamnato kritino na delu stanovanjske hiše.

Lastnik Fortunovega mlina in kozolca je oba objekta prenovil po kulturnovarstvenih smernicah. Na mlinu je obnovil fasado, zamenjal strešno kritino z ročno izdelanim betonskim "špičakom", namestil novo mlinsko kolo ter obnovil kozolec na psa z zidanimi stebri in leseno znamenje.

V Železnikih je bila po smernicah obnovljena fasada Egrove hiše na Racovniku 41. Na podlagi sondiranja sta bili določeni barva in poslikava fasade.

Na Dolinčkovi hiši v Dolu 5 pri Sori je zaradi zastoja financiranja in neurejenega lastništva zastala tudi lanska akcija. Z občino Medvode smo tako organizirali le raziskovalni tabor, na katerem so študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete evidentirali in dokumentirali predmete vsakdanjega življenja in hišni inventar v okoliških krajih, s katerimi bi po obnovi opremili notranjost hiše. Ves čas je potekala tudi raziskava treh študentk z oddelka o načinu življenja v Dolinčkovi hiši, in sicer z zbiranjem ustnega in arhivskega gradiva.

6. Udeležba na strokovnih srečanjih doma in v tujini

- Udeležba na simpoziju Šola prenove v organizaciji Združenja zgodovinskih mest Slovenije na loškem gradu, 30. maja 2001.
- Udeležba na drugem simpoziju etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške v nacionalnem parku Paklenica, od 6. do 8. junija 2001.
- Udeležba na mednarodni konferenci Ljudska arhitektura Alpe-Adria v Gozdu - Martuljku, od 11. do 12. oktobra 2001.

7. Popularizacija dediščine in konservatorskega dela

- Sodelovanje v radijski oddaji Radia Sora o kulturni dediščini na Loškem.
- Sodelovanje na tiskovni konferenci in pri pripravi odprtja domačije in muzeja družine Polenec v Puštal 11. aprila 2001.
- Predavanje o etnološki stavbni dediščini na Vrhiškem na povabilo Muzejskega društva Vrhnika, 12. decembra 2001.

8. Drugo

- Pregled hišne kronike družine Tavčar iz Lokarj 28 pri Vodica (7 škatel) v Arhivu Slovenija.

Zvezda Delak Koželj

Drugi članki ali sestavki / 1.25

POROČILO DELOVNE SKUPINE ZA ETNOLOŠKO KONSERVATORSTVO PRI SED

Obsežnejše, dolgoročne naloge delovne skupine so:

- priprava gradiv za prostorsko načrtovanje na državni ravni,
- priprava seznama etnoloških spomenikov in območij državnega pomena, s tem pa odlokov za njihovo razglasitev na vladi RS in izdelava odločb lastnikom,
- načrtovanje in izvedba mreže regionalnih muzejev na prostem (v okviru strategije varstva identitete posameznih regij),
- delo pri zbirnem registru dediščine,
- varstvena metodologija,
- problematika varstvene zakonodaje,
- oblikovanje vsebine specialističnega študija etnološkega konservatorstva,
- mednarodno strokovno sodelovanje.

Srečujemo se na rednih delovnih sestankih na območju nekdanjih sedmih regionalnih zavodov, kamor vabimo tudi tamkajšnje kustose etnologe, in občasno na Upravi RS za kulturno dediščino. Na teh srečanjih obravnavamo izvedbo skupnih nalog in rešujemo sprotne težave, ki nastajajo ob rednem delu. Ogledamo si opravljene in načrtovane obnovitvene posege na objektih in območjih etnološke dediščine oziroma se seznanjamo s tamkajšnjo varstveno problematiko. Po potrebi skličemo etnološko konservatorsko komisijo.

Leta 2001 smo izpolnjevali opredeljene stalne naloge, poleg tega pa sodelovali pri organizaciji drugega SEKA (simpozija etnologov konservatorjev) v Paklenici in pripravili glavnino prispevkov za »konservatorsko« število Glasnika SED. Za zbornik o evropskih muzejih na prostem, ki se pripravlja na Češkem, smo poslali temeljne podatke o naših muzejih na prostem.

Leta 2002 bomo nadaljevali stalne naloge in si še posebno prizadevali za utrditev aktualne konsolidacije etnološkega konservatorstva v okviru reorganizacije varstvene službe. Tako načrtujemo organizacijo tretjega SEKA na območju Kozjanskega parka in strokovno ekurzijo po ekomuzejih Alzacije. Nadaljevali bomo tudi evidentiranje sušilnic in varstvenih posegov na kozolcih.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Tita Porenta

POROČILO DELOVNE SKUPINE ZA ETNOLOŠKO MUZEOLOGIJU PRI SED

Občni zbor društva je bil lani v znamenju volitev v organe društva. Kot članica IO SED v prejšnji postavi sem bila predlagana za pripravo in izvedbo občnega zbora in volitev ter bila znova izvoljena v IO SED in za vodjo delovne skupine za etnološko muzeologijo.

Delovna skupina za etnološko muzeologijo pri SED, ki šteje več kot 50 članov, je preteklo leto delovala v skladu z zastavljenim programom nove predsednice dr. Brede Čebulj - Sajko, nadaljevala začete akcije ter se povezovala s preostalimi sekcijami društva in Slovenskim etnografskim muzejem.

1 SAMOSTOJNE DEJAVNOSTI

1.1 Oblikovanje etičnega kodeksa

Koordinatorica za oblikovanje etičnega kodeksa muzealcev Magda Peršič iz Notranjskega muzeja je v poročevalskem letu pripravila vprašalnik, ki je bil zastavljen kot podlaga za pripravo posebnega dodatka za muzejske delavce k splošnemu etičnemu kodeksu etnologov, in sodelovala pri pripravi etnološkega večera na to temo. K sodelovanju so bili povabljeni vsi člani naše delovne skupine. Vprašalnik je bil objavljen tudi na spletni strani društva.

1.2 Spletna stran v internetu

Novembra smo posredovali tekstovni del za oblikovanje spletne strani delovne skupine za etnološko muzeologijo, v okviru katere smo izpeljali tudi eno od v programu za leto 2001 predvidenih samostojnih dejavnosti delovne skupine v zvezi z izmenjavo potujočih oziroma občasnih etnoloških razstav.

Še vedno se pripravljajo rubrike in kratek historiat skupine ter zbira podatki o zbiralni politiki pri oblikovanju etnoloških zbirk zaradi pridobivanja eksponatov (»borza predmetov«) in podatki o etnološki videoprodukciji v slovenskih muzejih.

2 SKUPNI AKCIJI S SLOVENSKIM ETNOGRAFSKIM MUZEJEM

2.1 Priprava in prijava projekta **EVIDENTIRANJE NEOBDELANIH IN NEOBJAVLJENIH ETNOLOŠKIH IN SORODNIH ZBIRK, KI SE HRANIJO IZVEN PRISTOJNIH MUZEJSKIH ZBIRK NA SLOVENSKEM ETNIČNEM OZEMLJU** na programski razpis ministrstva za kulturo. Projekt smo pripravile Bojana Rogelj - Škafar, Alenka Simikič in Tita Porenta. Njegova vsebina je bila usklajena s trenutno veljavno zakonodajo in strokovnimi merili Slovenskega etnografskega muzeja kot matične ustanove. Projekt je bil predstavljen vsem članom delovne skupine na sestanku 7. novembra 2001.

2.2 V sodelovanju z Barbaro Sosič, vodjo sekcije za dokumentacijo pri Skupnosti muzejev Slovenije, smo 13. junija organizirali ogled dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja. Seznanili smo se s sistemom urejanja dokumentarnega gradiva SEM (fototečnega, slikovnega in arhivskega) ter

načini arhiviranja in transkribiranja etnoloških terenskih zapisov. Člani naše delovne skupine so bili povabljeni na nadaljevanje tovrstnega izobraževanja jeseni, ko je strokovni delavec za fotografijo v Narodnem muzeju Tomaž Lauko predaval o različnih medijih za prenos fotografije, njihovi konservaciji in načinih pravilnega shranjevanja fotografskega gradiva.

Nato smo si pod strokovnim vodstvom ogledali razstavo o modrotisku na Slovenskem, ki jo je pripravil mag. Andrej Dular.

3 POVEZOVANJE Z DRUGIMI SEKCIJAMI

- 3.1 Člani delovne skupine so bili povabljeni k oblikovanju predlogov za Murkovo nagrado in priznanja. Predlogov ni bilo.
- 3.2 Lani smo začeli sklop strokovnih prispevkov, v katerih bo vsako leto predstavljeno etnološko delo enega od članov naše delovne skupine. Leta 2001 je bila prva predstavljena kolegica Ida Gnilšak iz Čebelarkega muzeja (PORENTA, Tita 2001: Prenovljena stalna razstava Čebelarkega muzeja v Radovljici. V: Etnolog 11).

Druge objave:

- DOLŽAN - ERŽEN, Tatjana 2001: Etnologija in študijski krožki. V: Glasnik SED 41/1, 2.
- KERŠIČ Irena, Bojana Rogelj Škafar, Polona Sketelj, Janja Žagar 2001: Izbiranje, zbiranje in interpretiranje. V: Glasnik SED 41/1, 2.
- MAKAROVIC, Gorazd 2001: Tri načela, ki so kompas in merilo muzejskega dela. V: Glasnik SED 41/3, 4.
- PORENTA, Tita 2001: Uvod k referatom etnologov muzealcev. V: Glasnik SED 41/1, 2.
- - 2001: Posredovanje etnološke dediščine v Trziškem muzeju. V: Glasnik SED 41/1, 2.
- PORENTA Tita, Barbara Sosič 2001: Kratko poročilo o ogledu dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. V: Glasnik SED 41/3, 4.
- ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja 2001: Muzejska ponudba etnoloških vsebin. V: Glasnik SED 41/1, 2.
- SKRT, Darja 2001: Avdiovizualno na etnoloških razstavah. V: Glasnik SED 41/1, 2.

Poljudni članek / 1.05

Janez Rus

KONGRES ŠTUDENTOV ANTROPOLOGIJE V BARCELONI

Congrés Internacional d'Estudiants d'Antropologia, na kratko CIEA, je bil v svojih zgodnejših izdajah zasnovan kot srečanje španskih študentov antropologije, vendar je postopno prerasel v mednarodno srečanje. Zadnji CIEA je potekal v Centru moderne kulture Barcelona (CCCB) v prvih treh dneh novembra 2001 pod naslovom Skupnost delovanja antropologije. Akademski skupina *Antropologije* Univerze v Barceloni (ki je CIEA 2001 organizirala skupaj s prav tako skupino *Kje smo* Avtonomne univerze v Barceloni) je udeležencem izrazila dobrodošlico z manjšim darilom: reprodukcijo noža Malinowskega, ob seveda pojasnjevalnih in razlagalnih prispevkih, ki spremljajo kongrese, ter ne nazadnje katalogu predstavljenih člankov.

Namen CIEA je bil vzpostaviti okvir dialogu o delovanju antropologije v sodobni družbi, zato so se prispevki razvijali v debate, odprte za vse, ki so želeli sodelovati, namenjene pa so bile predvsem študentom. Udeleženci iz večinoma špansko govorečih držav (z nekaj izjemami) smo lahko v dopoldanskih urah slišali 20 predstavitev prispevkov, razdeljenih na tri sklope, ki so antropologijo prikazovali s treh zornih kotov: kot ohranjevalko, posrebovalko in diskurz o človekovem obstoju. O antropologiji kot ohranjevalki so govorili predstavniki iz portugalskih in nekaterih južnoameriških univerz na podlagi arheologije in raziskovanja urbanih središč, drugi sklop je obravnaval antropologijo v vlogi posrebovalke, denimo v jezikovnih neso-glasjih med geji in v kiberprostoru, pa še na območjih mest Miranda do douro in Alicante. V tretjem delu smo slišali poleg nekaj teoretičnih prispevkov še enega o plesnem festivalu Entrudança 2001 v mestu Évora in drugega o vprašanjih presaditve organov. V popoldnevu drugega dne smo na pobudo študentov iz programa Erasmus v Barceloni (Erasmus je program izmenjave študentov evropskih univerz, ki ga financira Evropska unija; v tem študijskem letu v njem sodeluje pet študentov iz OEiKA) pripravili pogovor o različnih modelih (študija) antropologije na evropskih univerzah in naših poznejših »izhodišč«, to je zaposlitvenih možnostih. V zvezi s temi je predvsem tekla beseda in se iztekla nekeje med posameznimi mnenji, temelječimi na že oblikovanih idejah, denimo te o težavah pri zaposlovanju po končanem študiju, za katero sem dobil občutek, da je med barcelonskimi študenti splošno prisotna, in ki je še nisem povsem dojel. Barcelona se denimo opisuje kot mesto muzejev (samo v mestu jih je slabih 50), festivalov in tradicionalnih praznikov (382 prireditev v tednu pred mestnim praznikom je lani septembra obiskalo milijon ljudi), odrske umetnosti (trenutno naj bi bilo okrog 120 gledaliških odrov) in kinematografske produkcije (lanska festivalska in kinematografska uspešnica je bil dokumentarec *En construcción* o revitalizaciji dela četrti El Raval) ter končno kot mesto vsakršnih raznolikosti. Na kongresu smo videli videofilma *Imigrantke* v Kataloniji ter *Odvinski* in *imigracije* v barcelonski četrti Can Tunis. Po projekciji sta sprožila precej obširno debato o problematiki, antropološkem raziskovanju tovrstnih tem in drugih težavah, s katerimi se srečuje Barcelona. Razšli smo se brez velikih sklepov, vseh nam je bilo spoznavanje kolegov iz drugih držav, opazili smo, da potrebujemo refleksijo in da bomo že še nadaljevali z razmišljanjem.

Kongres na medmrežju:

<http://www.terra.es/personal4/antr2001/indice.htm>

Poljudni članek / 1.05

Andreja Mesarič

ETNOLOGIJA NA BENEŠKI UNIVERZI

Študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske univerze smo se 9. januarja 2002 odpravili v Benetke. S strokovnega vidika je bil najbolj zanimiv obisk beneške univerze *Universita Ca' Foscari Venezia*, kjer nam je profesor Glauco Sanga povedal nekaj poglobitnih stvari o etnologiji na njihovi in tudi drugih italijanskih univerzah.

Na *Universita Ca' Foscari* se etnološki predmeti predavajo v okviru oddelka za zgodovinske študije (*dipartimento Studi Storici*), za to pa skrbita profesorja Sanga in Gianni Dore. Prvi se posveča predvsem etnolingvistik, pri čemer se ukvarja z italijanskimi narečji v Italiji in na vzhodni jadranski obali, drugi pa je predvsem afrikanist, ki se je specializiral za Etiopijo in Eritrejo. Že v začetku je prof. Sanga opozoril, da se v Italiji izraza etnologija in kulturna antropologija uporabljata sinonimno. V Italiji ni samostojnih oddelkov za etnološke oziroma kulturnoantropološke študije, teme in predavanja, ki bi jih lahko označili za take, pa se na italijanskih univerzah pojavljajo nekako od šestdesetih let dvajsetega stoletja. Pri tem je treba opozoriti, da se različne teme uvrščajo na različne oddelke; italijanska etnologija se pojavlja v okviru oddelkov za zgodovino, folkloristične teme se predavajo v okviru romanistike, ukvarjanje s tako imenovanim tretjim svetom pa je uvrščeno v geografijo.

Do zdaj v Italiji ni bilo mogoče diplomirati iz etnologije, v prihodnje pa se napovedujejo razne spremembe. Zaradi poenotenja evropskih modelov študija se bo univerzitetni študij v Italiji preoblikoval tako, da bo vseboval tri leta študija, sledili bosta dve leti specializacije, tej pa doktorat. V novem programu je etnologija preoblikovana v samostojni študij, iz katerega bo po novem torej mogoče diplomirati, še vedno pa bodo ostale določene povezave z geografijo in ekologijo. Zaradi spremembe programa bodo zaposlovali nove kadre tako na beneški univerzi kot drugod.

Študijska literatura je pisana večinoma v italijanskem jeziku. V zadnjem času sta sicer tako profesor Sanga kot profesor Dore kot študijsko literaturo predpisovala besedila v francoščini in angleščini, s čimer pa je imela večina študentov težave. Jezika namreč ne obvladajo toliko, da bi v njem lahko brali znanstvena besedila. Po prenovi univerzitetnega študija naj bi izboljšali tudi to, saj je v novem programu več poudarka na znanju tujih jezikov. Oddelčne knjižnice na *Universita Ca' Foscari* so zaprtega tipa, se pa pripravlja projekt osrednje humanistične knjižnice, ki bo delovala v samostojni stavbi in bo odprta tudi za druge uporabnike.

In s čim se ukvarjajo beneški študentje? Posvečajo se zlasti tako imenovani ljudski kulturi v italijanskih Alpah in Beneški laguni. Tako kot v Italiji nasploh je tudi na beneški univerzi močna povezava med etnologijo in jezikoslovjem. Pri tem je profesor Sanga opozoril na proučevanje tega, kako se v jeziku izraža naše doživetje sveta. V zadnjem času so ena izmed poglobitnih tem priseljenci, ki prihajajo predvsem iz Senegala, držav Magreba in Albanije. Na oddelku za zgodovinske študije se ukvarjajo tudi z nacionalizmi, a te tematike ne predavata omenjena profesorja, ampak je uvrščena v novejšo zgodovino. Študentje opravljajo krajše terensko delo, ki je pogoj za izpit, a tudi sistemu tega terenskega dela in prakse na raznih delavnicah in institutih se napovedujejo spremembe.

Bojana Rogelj Škafar

Drugi članki in sestavki / 1.25

KAJ JE NOVEGA V DRUŠTVU?

V prejšnjem Glasniku SED (41/3, 4, 2001) smo zadnje strani namenili za novo rubriko, ki smo jo poimenovali Društvene strani. Prinesle so nam strnjeni program SED za obdobje 2001-2002 izpod peresa predsednice društva dr. Brede Čebulj Sajko in poročila o rajžah, ki jih je prispevala njihova neutrudna organizatorka in vodja skupine za rajže Mojca Račič Simončič.

Od oktobra 2001 do konca marca 2002 je bilo naše društveno življenje izjemno pestro.

DEJAVNOSTI DELOVNIH SKUPIN

- **Delovna skupina za sodelovanje z zamejci**, ki jo vodi Martina Repinc (pri projektu sta dejavno sodelovala Polona Sketelj in Andrej Furlan), je 24. in 25. oktobra 2001 v sodelovanju z Narodno in študijsko knjižnico iz Trsta ter ob finančni pomoči ministrstva za kulturo izpeljala zelo uspešen posvet o muzejskih zbirkah Slovencev v Italiji. Dan pred tem je v sodelovanju z delovno skupino za rajže organizirala strokovno ekskurzijo na Tržaško. Referati s posveta so že transkribirani in čakajo na objavo. Posvet in ekskurzija sta bila nedvomno povod za dogodke, ki so sledili. Plod dolgoletnega prizadevanja SED za zaposlitev etnologa v Trstu je bil sestanek na ministrstvu za zunanje zadeve. Udeležili so se ga predstavniki Slovencev iz zamejstva, SED, ministrstva za kulturo ter ministrstva za šolstvo, znanost in šport. Sklepi sestanka so bili: odpreti mesto mladega raziskovalca etnologa v NŠK in oblikovati skupni predlog za financiranje zaposlitve etnologa v Trstu, ki naj bi bilo usklajeno med MZZ, MK, MŠZŠ in MF, za kar je odgovoren gospod Pelikan, predstavnik MZZ. Obe krovni organizaciji iz Trsta sta pokazali pripravljenost pokriti plačo etnologa na NŠK do polovice.
- **Delovna skupina za spomeniško varstvo** pod vodstvom Zvezde Delak Koželj je sodelovala pri organizaciji simpozija etnologov konservatorjev v Paklenici in prispevala besedila za konservatorsko številko Glasnika.
- **Delovna skupina za etnološko muzeologijo**, ki jo vodi Tita Porenta, je skupaj s Slovenskim etnografskim muzejem na ministrstvu za kulturo prijavila projekt Evidentiranje neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo izven pristojnih muzejskih zbirk na slovenskem etničnem ozemlju.
- Oktobra je v organizaciji **delovne skupine za etnološke večere** v SEM pod vodstvom dr. Ingrid Slavec Gradišnik potekal pogovor z Murkovimi nagrajenci za leto 2000 (dr. Marijo Stanonik, dr. Vitom Hazlerjem, Mojco Šifrer Bulovec, Tanjo Rožembergar Šega).
- **Delovna skupina za ekskurzije** (rajže), ki jo vodi Mojca Račič Simončič, se je s številno etnološko srenjo oktobra odpravila na Tržaško, decembra pa si je v bolj komorni, a praznični zasedbi

ogledala Sadnikarjevo zbirko v Kamniku ter uživala v gostoljubju in dobrotah Budnarjeve hiše v Palovčah nad Kamnikom.

- **Delovna skupina za delo študentov**, imenovana tudi ŠEG (Študentsko etnološko gibanje), ki jo vodi Lidija Jularič, je novembra 2001 izpeljala Dan etnologije – akcijo prodajanja etnološke literature, ki so jo zbrali po ljubljanskih etnoloških ustanovah. Dogodek je potekal na dvorišču pred OEiKA. Knjige so bile večinoma razprodane in zanimanje študentov za delovanje SED se je prav v tem času močno povečalo. Iz njihovih vrst smo našli približno štirideset novih članov.

OBČNI ZBOR

- V prijaznem okolju gostilne Žabar na Viču je 7. marca potekal **redni občni zbor SED** s tem dnevnim redom:
 1. Pozdrav predsednice in izvolitev delovnega predsedstva, zapisnikarja in dveh overiteljev zapisnika
 2. Poročilo predsednice, nadzornega odbora in častnega razsodišča za leto 2001
 3. Razprava in potrditev poročil
 4. Predstavitve vsebinskega in finančnega programa SED za leto 2002
 5. Novi izzivi in usmeritve društva:

Dr. Aleš Gačnik je predstavil pomen celostne grafične podobe društva. Foto: Tanja Rožembergar Šega.

- a) prof. dr. Janez Bogataj - položaj SED v primerjavi s preostalimi društvi v Sloveniji
 - b) dr. Aleš Gačnik - celostna podoba SED
 - c) Bojan Matjašič - vizualna predstavitev nove spletne strani SED
1. Razprava in potrditev programa SED za leto 2002
 2. Nujni popravki statuta SED in potrditev kadrovske spremembe članstva nadzornega odbora
 3. Sprejem novih članov SED
 4. Razno

Člani SED so se na tokratnem občnem zboru dodobra seznanili z družbenim položajem našega stanovskega društva, ki ga zaznamuje izjemna ambicioznost, želja po prepoznavnosti (nova celostna podoba, spletna stran), strokovnem delu in uresničevanju projektov. To se kaže tudi v našem programu, ki smo ga predložili ministrstvu za kulturo za leto 2002:

Delovno predsedstvo občnega zbora SED.

Foto: Tanja Roženberger Šega.

1. Izdaja štirih števil Glasnika SED
2. Izdaja dveh publikacij iz zbirke Knjižnice Glasnika SED
3. Podelitev Murkove nagrade in priznanj
4. Strokovni simpozij Brežice po Brežicah (simpozij o stanju etnološke dediščine v posavski regiji in pomenu nove regionalizacije Slovenije za slovensko etnologijo; predviden novembra 2002 v soorganizaciji dr. Ivanke Počkar in Posavskega muzeja Brežice)
5. Posvetovanje in strokovna ekskurzija o muzejskih zbirkah in etnološkem delu porabskih Slovencev (23. in 24. maja v organizaciji Kataline Hirnok Munda, Marije Kozar Mukič iz Muzeja Savarija, prof. Karla Krajcarja, Polone Sketelj in Martine Repinc)
6. Projekt Evidentiranje in dokumentiranje neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo izven pristojnih muzejskih zbirk na slovenskem etničnem ozemlju (dveletni projekt delovne skupine za etnološko muzeologijo (Tita Porenta in SEM - Bojana Rogelj Škafar, Alenka Simikič)
7. Dan etnologije (organizira študentska delovna skupina ŠEG novembra 2002, predvidoma v študentskem naselju pod Rožnikom)
8. Redna društvena dejavnost: etnološki večeri in rajže v letu 2002

Občni zbor je potekal v prijaznem okolju gostilne Žabar.

Foto: Alenka Čas.

Naše društvo hkrati zaznamuje tudi družbena stvarnost, ki zahteva vse večjo profesionalizacijo poslovanja. Eden izmed sklepov občnega zbora je bil, da bo morala biti strategija društvene dejavnosti izoblikovana med profesionalizacijo in družabnostjo, k čemur bosta pripomogla tudi honoriranje računovodkinje in tajnice

ter zvišana članarina (7.000,00 SIT, kar vključuje prejemanje vseh društvenih obvestil, Glasnika SED in publikacij Knjižnice GSED).

ZALOŽNIŠTVO

- Plod založniške dejavnosti SED sta dve publikaciji: v zbirki Knjižnice Glasnika SED (glavni urednik Marko Terseglav) je še prejšnji uredniški odbor izdal delo **Podobe pokrajin 1965-1970, Etnološka fototeka Vilka Novaka** (300 izvodov), Božiček pa nas je obdaril z **Glasnikom SED**, letnik 41/2001, št. 3, 4 (glavna urednica Tanja Roženberger Šega, odgovorna urednica Mateja Habinc, sourednica Tanja Hohnec). Posvečen je bil odnosu med etnologijo in konservatorstvom ter prinesel poleg slovenskih tudi prispevke hrvaških etnologov konservatorjev, ki so jih predstavili na prvem skupnem posvetu v Metliki.

SED V MEDIJAH

- Pod vodstvom Bojana Matjašiča je zaživela **spletna stran SED** (www.sed-društvo.si). Nekatere rubrike se še pripravljajo, druge že živijo in jih sproti dopolnjujemo. Spletno stran SED sestavljajo:
 - predstavitev SED,
 - predstavitev delovnih skupin SED,
 - etnološki večeri,
 - rajže,
 - aktualno (projekti, drugo),
 - publikacije (Glasnik SED, Knjižnica Glasnika SED),
 - diskusije,
 - seznam elektronskih poštnih naslovov.

NAGRAJENCI IN JUBILANTI

- Komisija za podeljevanje Murkove nagrade in priznanja, ki jo vodi dr. Janez Bogataj, je novembra izmed treh predlogov izbrala dva: **dr. Ingrid Slavec Gradišnik** za dobitnico Murkove nagrade za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem in **Martino Repinc** za dobitnico Murkovega priznanja. Slovesni razglasitev in podelitev sta potekali 6. novembra v vili Bled na Bledu.
- Februarja smo bili veseli še enega dogodka. Dolgoletni član SED **Mirko Ramovš** je prejel nagrado zlati znak ZRC za vrhunsko delo v glasbenem narodopisju. Predlagatelji nagrade so v obrazložitvi zapisali, da je po svojem teoretičnem in praktičnem poznavanju slovenskega ljudskega plesa, po dejavnosti in rezultatih dela prvi med slovenskimi etnokoreologi, saj je vso službeno dobo (35 let) v Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU posvetil izključno raziskovanju našega plesnega izročila. Mirku Ramovšu iskreno čestitamo!

Objavljena recenzija / 1.19

dr. Nena Židov

Mojca Tercelj Otorepec TRNOVSKI TIČARJI IN SOLATARCE

Ljubljana: Prešernova družba, 2001, 106 str.:
ilustr.

Etnologinja Mojca Tercelj Otorepec se je s tematiko trnovskih solataric (*Trnovski solatarji*, *Seminarska naloga* 2, 1993) in trnovskih ptičarjev (*Trnovski »tičarji«*, *Diplomska naloga*, 1997) ukvarjala že med študijem na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Svoje izsledke o »tičarjih« je delno že predstavila v Glasniku Slovenskega etnološkega društva (*Trnovski »tičarji«*, let. 37, št. 3, 1987, 20–24) in reviji Lovec (*Spomnimo se trnovskih »tičarjev«*, let. 80, št. 9, 372–374). Lani pa je svoja nekoliko dopolnjena prizadevanja, povezana z raziskovanjem trnovskih ptičarjev in solataric, zaokrožila v knjigi *Trnovski tičarji in solatarce*. Da se je že kot študentka začela ukvarjati z raziskovanjem ljubljanskega Trnovca, vsekakor ni naključje, saj je to okolje njene prababice, starih staršev, staršev pa tudi njeno.

Časovno knjiga sega predvsem v obdobje od srede 19. stoletja do srede 20. stoletja, pri čemer se osredotoča zlasti na južni del Trnovca – Gmajno. Avtorica predstavlja za to območje zelo značilni dejavnosti: ptičarstvo, ki je bilo predvsem domena moških, in pridelovanje zelenjave za potrebe mestnega živilskega trga, s čimer so se ukvarjale predvsem ženske.

Ptičarstvo je živelo nekako do začetka druge svetovne vojne. Avtorica ga rekonstruira na podlagi redkih arhivskih in tiskanih virov ter ustnih virov, na katerih temelji tudi večina podatkov o trnovskih solataricah.

Knjiga je razdeljena na štiri poglavja. V prvem z naslovom *Kje je Trnovo s trnovsko Gmajno* je predstavljeno Trnovo in še posebej njegov južni del – Gmajna, ki leži med Švabičevo ulico na severu in Malim grabnom na jugu. Zeleno potjo na zahodu in Ljubljano na vzhodu. To je območje nekdanjih skupnih pašnikov, ki so jih začeli sredi 19. stoletja razprodajati in kjer so začele rasti prve hiše. Na območju Gmajne so se naseljevale predvsem delavske družine. Na podlagi popisa prebivalstva med letoma 1900 in 1931 avtorica predstavi prebivalstvo izbranih ulic Gmajne (Mivka, Opekarska in Cesta na Loko). Ugotavlja, da so se tod naseljevali predvsem iz Ljubljane in mestne okolice. Gradili so večinoma pritlične hiše, njihovi lastniki pa so se razmeroma hitro menjali. Družine sicer niso bile številne, so pa imele podnajemnike. Moški so se zaposlovali v obrtnih obratih, pri zasebnikih ali v državnih službah (železnici, pošti, policiji). Številne ženske so bile zaposlene v tobačni tovarni in tovarni smodnika.

Sledi poglavje *Tudi v Ljubljani so lovili ptice – trnovski »tičarji«*. Ptičarstvo avtorica opredeljuje kot »lov na ptice (z nastavljanjem pasti)« oziroma kot »ukvarjanje s pticami«, ptičarje pa kot »nosilce tega lova« (str. 39). Večina trnovskih ptičarjev je živela na Gmajni. Prevladovali so delavci, ki so svoj skromni zaslužek dopolnjevali z »dodatnim delom« – ptičarstvom. Ptice pevke (samice) iz prvega gnezda so lovili le za »hišne ptice«, ki so živeli v kletkah. Ptičarji so jih imeli doma ali so jih prodajali. Določene vrste ptic so lovili zgolj v prehranjevalne namene, pri čemer so bile nekatere le za domačo prehrano (na primer družina vranov), cipe pa so bile le za prodajo.

Ptičarstvo ni pomenilo le dodatnega vira zaslužka, temveč je ponujalo tudi možnost stika z naravo. Nedvomno so morali ptičarji za uspešen ulov zelo dobro poznati posamezne vrste ptic in njihovo obnašanje. Lovišča so imeli predvsem v ljubljanski okolici. Lovljenje je bilo večinoma individualno, domena mož in fantov. Znanje se je prenašalo v okviru družine. Avtorica zelo nazorno predstavi osem načinov lova, od tega šest s pasivnimi in dva z aktivnimi pastmi. Izbor vrste pasti je bil seveda odvisen od ptic, ki so jih lovili. Zanimiv je podatek, da kmetje, ki so živeli v okolici, takega lova ptic niso odobraval. V poglavju *Fronc Marenka – najbolj znan trnovski »tičar«* je predstavljen ptičar, ki se je menda edini »poklicno« ukvarjal s ptičarstvom. Lovil je velike in male cipe ter jih prodajal Grand hotelu Union in gostilni Pr'zeksarju. Občasno pa je pomagal bratu pri ribanju zelja. Seveda avtorica ne more mimo *Škandrovega protokola za trnovske Devičarje in Deviče* (zvezek, v katerega so od leta 1877 zapisovali imena neporočenih deklet, starejših od 24 let, in fantov, starejših od 26 let), saj je bil Marenka znan tudi kot najstarejši trnovski neporočeni fant in zadnji varuh Škandrovega protokola.

V zadnjem poglavju *Trnovčanke* predstavlja avtorica prebivalke Trnovca oziroma Gmajne, ki so pridelovale zelenjavo za prodajo na mestnem živilskem trgu. To so bile predvsem nezaposlene gospodinjice, ki jim je zelenjadarstvo pomenilo dodaten vir zaslužka. Kmetje, ki sta jim bila pridelovanje in prodaja zelenjave na trgu glavni vir dohodka, so bili manj številni. Avtorica predstavlja pripravo zemlje, gojenje rastlin in prodajo na trgu. Glede na obseg te dejavnosti in njen pomen tako za »zelenjadarice« kot za mestno prebivalstvo je to poglavje v primerjavi s poglavjema, namenjenima ptičarjem, nekoliko skromno. Tudi nekatere ugotovitve avtorice se zdijo vprašljive (na primer da so se kmečki prodajalci na ljubljanskem živilskem trgu pojavili šele po letu 1965 /str. 105/).

Nekoliko nedodelan pa se tu in tam zdi znanstveni aparat. Tako nekatere avtorice, med besedilom citiranih v oklepajih, ne najdemo na seznamu literature in virov. In ker je knjiga izšla leta 2001 (v začetku 21. stoletja torej!), se nekoliko čudno berejo deli stavkov, na primer »Do sedemdesetih let tega stoletja /.../« (str. 14).

Besedilo knjige dopolnjujejo arhivske listine in karte z označenimi »tičarskimi« hišami in lovišči. Avtorica z risbami rekonstruira nekatere načine lova, ki bi bili sicer pozabljeni, s fotografijami pa nam predstavlja nekatere pripomočke in postopke. Akvareli Blaža Šegule nas popeljejo tudi v svet ptic. Knjiga je vsekakor pomemben prispevek k poznavanju kontinuitete načina življenja v Trnovem, v katero sta v osemdesetih letih odločilno posegla rušenje značilnih hiš z vrtovi in gradnja stanovanjske soseske.

dr. Maja Godina - Golija

Objavljena recenzija / 1.19

Jerneja Ferlež MARIBORSKA DVORIŠČA: ETNOLOŠKI ORIS

*Ko te napiše knjiga 1**Mladinski kulturni center, Maribor 2001, 268 str.*

Mestnih dvorišč kot pomembnega dela stavbne dediščine in načina življenja do zdaj v slovenski etnologiji še nismo poglobljeno raziskovali. Zato naslov pričujoče knjige v bralcu morda vzbudi začetno začudenje, saj pomeni delo na Slovenskem popolno novost. Življenjski utrip na mestnih dvoriščih so do zdaj etnologi delno proučevali le pri projektih prenove starih mestnih jeder. Obsežno študijo, ki bi obravnavala vse plasti tega vidika življenja in povezavo dvorišč z bivalno kulturo, pa smo dobili šele s knjigo Jerneje Ferlež.

Na začetku zapisana utemeljitev izbrane teme je zelo povedna in za etnologue ne tako redka, saj je zanimanje zanjo sprva izhajalo iz naključnih življenjskih doživetij, ki so prerasla v raziskovalno zanimanje. Temu je avtorica prilagodila poglavitne metode dela in uporabo virov.

Literature, ki bi obravnavala dvorišča predvsem z etnološkega zornega kota, ni. Zato je Ferleževa pri svojem raziskovalnem delu uporabljala antropološko, zgodovinsko, sociološko, arhitekturno in urbanistično literaturo, katere pregledu je posvetila obsežen in izčrpen začetni del knjige.

Bogatejši so bili arhivski viri, predvsem gradbeni načrti in spisovni deli, ki spremljajo gradbene načrte in utemeljujejo gradnjo ali navedbo vzroke za njeno odklonitev. Za avtoričino delo so bili pomembni tudi katastri in načrti mesta, ki prispevajo natančno podobo po-
grajenosti dvoriščnih prostorov v Mariboru.

Knjiga ima obsežno slikovno gradivo, predvsem fotografsko. Nekaj fotografij hranijo mariborske kulturne ustanove, še več jih hranijo posamezniki kot spomin na življenje svoje družine ali prednikov. Mnogo fotografij, ki prikazujejo sodoben utrip življenja na dvoriščih, pa je avtoričino delo ter pomenijo dragocen prispevek k boljšemu poznavanju in ohranjanju tega področja naše stavbne dediščine.

V delu knjige z naslovom Topografski pregled so predstavljena dvorišča na nekaterih območjih mestnega središča, ki jih je Ferleževa izbrala za predmet svoje raziskave. Avtorica v njem sistematično obdela čas nastanka in tipologijo dvorišč v starem mestnem jedru. Kare v osrednjem delu starega mestnega jedra odkriva, da se parcelacija na tem območju skozi stoletja skoraj ni spremenila. Za to območje so značilna velika dvorišča, na mnogih so ohranjene obsežne vrtno površine, ki so še vedno funkcionalne.

Drugačna so dvorišča, ki so nastajala pozneje, v drugi polovici 19. stoletja. Območja zunaj srednjeveškega jedra so pozidavali na podlagi regulacijskih načrtov, tako da dvorišča delujejo enotno in premišljeno. Bivanje v stanovanjskih hišah na tem območju se je zelo razlikovalo od bivanja v starem srednjeveškem jedru. Tu so v najemniš-

kih hišah stanovali predvsem uradniki, ki se niso ukvarjali z dodatno kmetijsko dejavnostjo, na primer z gojitvijo malih živali ali obdelovanjem vrtov. Zato so že pred drugo svetovno vojno in po njej zelene površine teh dvorišč pozidali z različnimi pomožnimi poslopji, na primer s pralnicami, drvarnicami in garažami, ki danes rabijo različnim namenom.

V nekdanjem Graškem predmestju, ki je zaradi bližine železniške postaje dobilo pomembno prometno, gostinsko, obrtno in trgovsko vlogo, so bila tudi dvorišča vključena v živahno gospodarsko dejavnost. Danes so to večinoma mrtvi prostori, ki jih uporabljajo predvsem kot parkirišča za osebne avtomobile.

Spremenjena funkcija dvorišč in njihov drugačen utrip še bolj odseva v naslednjem poglavju knjige z naslovom Kronološki pregled. V njem je obravnavano življenje na dvoriščih in ob njih v prvi polovici 19. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja, v začetku 20. stoletja in med obema svetovnima vojnima. Nekdanji agrarno-obrtni način življenja mestnega prebivalstva se je zaradi urbanizacije in naraščajoče industrializacije mesta vse bolj spreminjal, s tem pa tudi uporaba in podoba dvorišč, s katerih so postopoma izginjali vrtovi, vodnjaki in gospodarska poslopja, nastajali pa so majhni industrijski obrati in parkirišča za avtomobile.

V obsežnem poglavju z naslovom Mariborčani na dvoriščih se je avtorica poglobila v delo in opravke na dvorišču, oddih in družabnost, otroške igre in preživljanje prostega časa, v dvorišče kot prostor zasebnosti in prostor za druženje s sosedi. S številnimi pripovedmi informatorjev je znova oživilo predvojno, povojno in tudi zdajšnje življenje na dvorišču.

Odnos do dvorišč, mnenja o njih in stopnja povezanosti z njimi so predmet posebnega poglavja, v katerem stanovalci pripovedujejo o svojem doživljanju tega prostora. Zlasti pri starejših informatorjih je opazno mnenje, da so bila dvorišča v preteklosti lepše urejena, čistejša, prijetnejša, polna otrok, pa tudi stanovalcev, ki so se na njih radi zadrževali v pomenkih s sosedi in z znanci. Poslabšanje in spreminjanje razmer na dvoriščih v zadnjih desetletjih je vodilo do tega, da informatorji razlike med zdajšnjimi in preteklimi obdobji še potencialno.

Mnogo koristnih misli in izrazit uporaben pomen ima sklepno poglavje o aplikativnem vidiku raziskave, ki odgovarja na vsa ključna vprašanja načrtovane prenove dvorišč iz starega mestnega jedra. Avtorica se zavzema za ohranjanje pester socialne strukture prebivalstva na tem območju in za oživljanje dejavnosti, ki bi lahko potekale v dvoriščnih poslopih. Pomembno je opozorilo, da bi bilo treba pri urbanističnem urejanju dvorišč upoštevati zlasti mnenja in stališča stanovalcev ter jim dopuščati večjo svobodo in pobudo pri urejanju zelenic, igral in prostorov za posedenje.

S poglobljeno raziskavo naštetih tem in obsežnim slikovnim gradivom nam dvorišča v knjigi Jerneje Ferlež postanejo pomemben kazalec bivanja Mariborčanov v 19. in 20. stoletju. Tu so potekale za mesto nekatere pomembne gospodarske dejavnosti, na primer usnjarnstvo, kolarstvo, barvarstvo, odvijale so se usode malih ljudi, ki so zaradi denarne stiske stanovali v dvoriščnih pomožnih poslopih, na dvoriščih so se v prostem času družili otroci in odrasli.

Pričujoča knjiga torej ni le knjiga, ki bi podrobno obravnavala del stavbne dediščine in bivalne kulture, ampak je delo, ki s sodobno, večplastno obravnavo materialne kulture izčrpno pripoveduje o nekaterih, do zdaj manj znanih področjih življenja slovenskega mestnega prebivalstva.

Alja Kotar
page 4

If the Wine is Good, the Wine Shop will Thrive

Osmica is an event with a more than 200-year-old tradition. It is held by the vine-grower and during this event, he is allowed to sell his product – vine. The event is popular and visited by many people. To them it represents an opportunity to socialize, relax and taste domestic vine and food. The author outlines this event over a period of time after the Second World War until today, explains what osmica is, how this event is different in Italy compared to Slovenia and who are its visitors.

Tjaša Pavšič
page 17

The Water Sprite

The paper looks at the demonological character of the water sprite as reflected in Slovene and East Slavic folk tradition. The theme has been analyzed in detail in the author's seminar paper titled *The Water Sprite in Slovene and East Slavic Beliefs*. The paper was based on the analysis of folklore material and literature on the East Slavic water demon. The author focused her interest on characteristics and functions which accompany the character of the water sprite, be it in the Slovene ethnic territory or the territory of East Slavs. When analyzing the character of the demon, the author referred to the division of demonology in the article *Russian Demonology* by V. I. Dynin.

In Slovene beliefs, the water sprite is a creature living in a rich, glittering home built on dangerous waters, for instance in river pools or in whirlpools, in extremely deep parts of rivers, in lakes and swamps. Its most significant attributes are the green color of its complexion, scaly and hairy skin, and extraordinary height. Its function is to drown people who stand by the water, sail in it, or bathe in dangerous spots. Slovene stories about the water sprite most often speak about the abduction of a maiden who has to become the sprite's wife. Since in some instances he also helps humans or donates them great wealth, in Slovene folklore tradition the water sprite is not an entirely negative creature.

The water sprite from the East Slavic tradition is the *vodanaj*, which is the most frequent name for it in that area. In accordance with the East Slavic system of masters of certain places in nature, the *vodanaj* is the master of all waters. Like the water sprite from Slovene folklore, it lives in dangerous waters, lurking for its victims. Its outward appearance varies considerably, according to belief it appears in anthropomorphic, anthropozoomorphic or amorphic forms, but can also assume numerous other forms.

Andrej Malnič
page 32

Difficulties with Križ

The paper examines the events in Vipavski Križ after the democratically elected municipal authorities in Ajdovščina decided in 1999 to reinstate the original name of the town, Sveti Križ (Holy Cross), which had been replaced by Vipavski Križ during the reign of one-party system. These events have been highly educational for ethnologists and cultural anthro-

pologists, especially since they resulted in a political clash between the supporters of the original, old name, and their opponents. They should not be viewed lightly, as cheap political skirmishes that might occur when politicians argue over legislation procedures, legal interpretations, commas and full stops. Though all of this was not lacking in the case of Vipavski Križ, the whole context was much broader. Those were the days in which, in the name of Vipavski Križ, people tried to come to decisions about the Truth, Comprehension, History, Tradition, Culture, Democracy, Will of the People, Public, State, Nation, Ideology and other similar notions which are usually written in capital letters. Theirs were no longer learned philosophical or academic discussions of an enclosed circle of experts. This was happening out in the street, before people, and among people, affecting their way of life, which is the very research subject of ethnologists. This affected the way ordinary people, and not some learned experts, jurists, philosophers or politicians, live the Truth, History, and Democracy. Documents from that period prove not only what had been said, thought or done. They primarily reveal the process of history in the making, help us discover how events had occurred, had been experienced and lived. These documents speak about man, man's culture, how people lived during the period in which the fate of the name of Vipavski Križ was decided.

Alenka Černelič Krošelj
page 37

Sv. Križ or Podbočje?

Podbočje is a village in southern Slovenia. Situated in the Krško municipality, the village lies in a depression between the Krka river, the wine-growing region and the Gorjanci. Previously named Sv. Križ (Holy Cross), the village was renamed Podbočje in 1952. The article focuses on this change, and the events occurring in the last decade when certain initiatives and actions were taken in order to either restore the original name, or preserve the new one.

It is uncertain when exactly the village had been named Sv. Križ. This probably took place simultaneously with the erection of the first church, dedicated to the Holy Cross, in the 12th century. At the end of the 19th century the village was briefly named Križovo, but this was probably more due to wishes of certain individuals whose opinion was that the place name Sv. Križ occurred too often. At the beginning of the 20th century the ruling authorities added »pri Kostanjevici« (»by Kostanjevica«) to the original name.

As early as 1948 the presidium of the People's Assembly of the People's Republic of Slovenia passed the law on settlement, village, street and house names, whose Article 3 defined which names were appropriate. Yet the village of Sv. Križ had not been renamed until 1952. A brief announcement in the local newspaper notified the villagers of the name change. The new name derived from the nearby Bočje hills and from the name for several fields in the vicinity of the village, Podbočje. Although most of the villagers were against the change, this was hardly the time to voice public disapproval of any kind.

Through the years, people slowly became accustomed to the new name. To the new generation of the 1970's, this was indeed the only name familiar to them. They were the residents of Podbočje. Many of the older villagers and those living in the vicinity, however, still used the old name, saying that they »went to Sv. Križ«, or »came from Sv. Križ«.

With the changed political situation in the last eleven years, there have been quite a few initiatives to restore the old name of Sv. Križ. In 1990, when they had to decide on Slovenia's independence, the villagers of Podbočje also filled out an enquiry about the name of their village. Although the old name Sv. Križ had been the choice of the majority, the original name was not restored. In 1993 the local community of Podbočje

initiated a public discussion which polarized the village and the entire community. Yet aside from rehashing old disputes and grudges, there were no results. This was the period in which many Slovene places whose names had been changed in the same manner, restored their original names, or decided to keep their new ones. In Podbočje, however, things remained the same until 2000 when a group of villagers founded the Initiative Committee for the Return of the Name Sv. Križ. Since such decisions fall within the competence of municipal councils, the Krško Municipal Council called a referendum on the change of name Podbočje into Sveti Križ Podbočje. A compromise was offered to please both sides, but a decade after the first voting the voters decided on the new name. There are several reasons for this. In 1990, most people were thrilled at the prospect of a new state and heavily displeased with the old one, symbolized by the old name Podbočje. Ten years later, however, life in the new state of Slovenia was not exactly perfect. Despite the offered compromise, people were really forced to choose only between the original name of Sveti Križ, or the old one of Podbočje, and their judgement was strongly affected by emotions. Liking or disliking certain people became more important than the actual awareness of the symbolic importance a name carries within, a name that each villager can identify with. Since every activity in connection with the name change has taken place during the period which, in general, was an exciting one for entire Slovenia, it is logical that the whole affair has been heavily politicized. Each decision of each resident of Podbočje or the local municipality on the name therefore represented a political opinion, a religious preference, agreeing or disagreeing with the Church and the state.

At present, life in the village is quiet, at least as far as its name is concerned. The only thing that is certain, however, is the fact that the final chapter has not been written yet.

Barbara Šterbenc Svetina

page 40

Ljubljana's Memory and Comradeship Path during the Time of Slovenia's Struggle for Independence

To commemorate the period during the Second World War when the town of Ljubljana was surrounded by a barbed wire, the Memory and Comradeship Path was created between 1957 and 1985. Since 1957 there have been yearly marches along the original barbed wire line, and memorial pillars have been erected along the path. In the 1970's, the path was designed as a circular line around Ljubljana. In 1984 unified direction signs, explanatory sheets and floor markers were set up along the Path, together with seven metal flag poles with a pentagonal star on top, erected by the seven freeways leading to and from Ljubljana. Four years later, in 1988, the Path became protected as a historical monument and a designed nature monument.

In 1990, various procedures to further Slovenia's independence were under way. After the 1990 April elections and the victory of Demos, the new ruling coalition party, came the period of changes which affected numerous monuments as well.

On April 22, 1991, just several days prior to the Memory and Comradeship Path March (on April 27), the current Ljubljana municipal minister ordered that the seven flag poles be sown off. This action was met with a wide public response (in daily newspapers, on radio and on television). Those who had experienced the Second World War firsthand namely had

a variety of different attitudes toward the flag poles. For some they represented pride, for others they reopened old wounds. Politics made as much as possible from these attitudes. Since such monuments have always evoked support on one hand and hostile feelings on the other, and since they often represent symbols of a certain (personal) past for their supporters, they imminently have to face different »challenges,« and have »always« represented the means of manifesting authority. The monuments erected in memory of the National Liberation War therefore occupy a very specific place among other monuments, possibly because of the multitude of people the period of the Second World War has affected. Those which have preserved just the memory of the Liberation War are more modest and therefore aesthetically more efficient, and less subjected to public discussions and possible changes. Those, on the other hand, that also evoke memories of the »revolution based on the communist party doctrine,« contain ideological connotation and, because of their exaggerated size, may become a »stumbling block« for some people much sooner. The poles along the Path had obviously belonged to the latter category.

Damjana Žbontar

page 43

The Changing Destiny of Ljubljana Street Names

With the downfall of socialism and the demolition of the Berlin Wall political rituals, symbols and power became the hottest topic of political anthropology. Aside from political pressures the research of these themes is also hindered by the fact that they represent an invisible part of our daily lives, and are therefore hard to recognize as part of the historical, social and cultural process.

Political rituals shape and, at the same time, preserve political identity. They are supported by history and tradition created by current political authorities. Although they have been carefully chosen, at the same time they seem wholly ordinary and almost invisible particles of our reality. We use and accept them without thinking about their clearly defined political and ideological orientation within the current political system which, by governing time (by determining public holidays) and by naming urban spaces, imposes its own rhythm of living and certain values upon the individual.

Researching the changes of urban street and square names indirectly enables the research of the history of the leading state ideology, the splits within, and its continuity. Following the political changes in Eastern Europe in 1989 and 1990, an avalanche of changes in street toponymy occurred from Berlin to Tirana.

The changes of street and square names can be researched either on the level of political symbols or in the light of everyday life. At the beginning of 1990's Maoz Azaryah interpreted street names as the text of a city. According to him, cultural and historical background of a town is not represented solely by its architecture, but also by its architure, which he defines as a whole of urban architecture and the text that characterizes it. The ruling ideology and everyday life encounter one another in street names. There are two kinds of street names in the architure of Slovene towns. The first contains old names that have melted with the town and have derived from geographical features or from traditional names for suburbs (Gradišče, Trnovo, Prule). The second contains characters and names of the national pantheon – persons, historic events and myths that depend upon the current political powers.

Hermine de Soto writes that street names are everyday communication signs, domesticated symbols, which eventually become part of the human

biography and identity. Street names reflect a nation's history, life pulse of a town and its population. Replacing current street names with new ones denotes not only an interference with the historical image of a town, but also the identity of those living in these streets. Street names represent the text of a town, and provide its cultural and historical background. Each time old names are replaced with new ones, this sets the town back to the beginning of writing its own history, for each renaming of town streets covers the remains of the old structure. In this manner, the new names reveal nothing but the present.

Mateja Habinc

page 46

The Red Museums

In the 1990's, the museums (or their units) that originated after the Second World War and whose work was centered on the events during the war and the so-called People's Liberation War were regarded by the public from a slightly altered angle. The public's attitude toward them was clearly reflected in expressions like »red«, »communist«, »ideological«, »regime« museums. In the proposed paper, the focus will be on these museums, on the changes they have undergone, and on the public opinion about them.

At the end of the 1980's the majority of provincial, town and other museums in Slovenia also had a department dedicated to the People's Liberation War. According to the available sources six Slovene museums focused on this period of Slovene history at the time: *Muzej ljudske revolucije Slovenije*, later renamed *Muzej novejše zgodovine Ljubljana*, *Muzej narodne osvoboditve* in Maribor (which has kept its original name), *Muzej revolucije Celje*, which is now called *Muzej novejše zgodovine Celje*, *Revirski muzej ljudske revolucije* (now called *Zasavski muzej*), *Koroški pokrajinski muzej revolucije* in Slovenj Gradec (between 1951 and 1980 named *Okrajni muzej narodnoosvobodilne borbe za Koroško*, since 1991 *Koroški pokrajinski muzej*), and *Muzej ljudske revolucije Notranjske* from Lož. The museum in Lož was active within the Cerknica Social Center, and in 1990's its founders, the municipalities of Cerknica, Logatec and Vrhnika, transferred it to *Notranjski muzej Postojna*.

In order to demonstrate the changes in these museums, the author has chosen three of them: *Muzej novejše zgodovine* (Museum of Modern History Ljubljana), *Muzej novejše zgodovine Celje* (Museum of Modern History Celje) and *Muzej narodne osvoboditve Maribor* (Museum of National Liberation Maribor). By analyzing the written sources on the activities of these museums, therefore employing the insight »without«, the author maintains that in the period that would usually take several decades, research interests of these museums have shifted and expanded: at first from the period of WWII to the period of socialist and worker's revolution as well, and at the beginning of the 1990's to (almost) the entire 20th century. Simultaneously, the author tries to illuminate the activities of these museums, and the changes they had been subjected to, by looking at them from »within«, that is through the opinions and viewpoints of those who were employed in these museums or their departments. As an example, she cites the case of the Department of People's Revolution of Ljubljana – the Hero City, at the City Museum of Ljubljana. She concludes that the presently broadened interest of these museums or their departments to (almost) the entire 20th century has, at least partly, been due to the endeavours of these institutions's employees. They were often the pioneers in their efforts. The fact that the changes were not based on a logical, natural sequence of events is also reflected in various round table discussions and confrontations of different views at the beginning of the 1990's, with topics such as, for instance: Should the »red museums« be closed down, changed or preserved as they were? What

should be done with them in the period when it was no longer fashionable to speak about socialism? Some experts namely explained that the »red museums« were part of the ideological and propaganda apparatus of the socialist system with which the ruling political authorities once justified the system's legitimacy and strengthened its power. There was, on the other hand, the danger that these museums, which were »renewed« in the 1990's, would replace the »elements of revolutionism by the elements of the state«. There have been reproaches that the museums were trying to revision the past, to do away with the past, or at least to leave the past to oblivion. Part of the professional (museumological) public joined the effort to preserve the original »red« museums as they were, and rejected the notion that these museums were the only ones that had been ideologically limited – as if every other institution had been working outside the once-prevalent system.

Tanja Roženbergar Šega

page 50

When the Parade Horse Has Been Replaced by Yellow Stars

Muzej novejše zgodovine Celje on the Threshold of Its Fortieth Anniversary.

Muzej novejše zgodovine Celje, which is awaiting its fortieth anniversary, is a highly professional, popular European museum. Designed according to modern museumological theory and practice, the museum is attractive and friendly to its visitors. How did the transformation from the original *Muzej revolucije Celje* (Museum of Revolution Celje), founded in 1963, to the present *Muzej novejše zgodovine Celje* (Museum of Recent History Celje) take place? Regardless of their museum, research and professional training or experience, the first directors of the original museum had been appointed according to their political orientations and good references from the People's Liberation war during WWII. Although by the end of the 1960's one's political orientation, public activities and membership in the Communist Party were still very relevant criteria for obtaining important positions which required a lot of responsibility, museum directors were already considered for such posts because of their professional capabilities and expertise. From its very beginnings, the Museum was extremely productive, organizing numerous exhibits and having an extremely accomplished exhibit typology (its own permanent exhibit, visiting exhibits, its own periodical exhibits, permanent exhibits elsewhere, traveling exhibits). Although the design of some of these exhibits was rather plain and employed mostly written word (different documents) and photographs – one could call them »paper exhibits« – their analysis reveals very modern principles of museum practice. Their contents, however, was limited to the black-and-white view of history, and their topics did not go beyond the themes connected with the revolutionary workers' movement and the period of People's Liberation War. In the second half of the 1980's, when a new position for a museum curator covering the period after WWII was opened, other colors were introduced into the hitherto black-and-white spectrum of topics. The first permanent exhibit that represented a novelty in Slovene museums because it covered also the period of the 1980's, was organized between 1987 and 1989. Another such revealing and methodologically significant step was the newly-opened post for an ethnologist in 1990, denoting yet another concrete step toward opening new, both methodologically and professionally, research topics.

As a conclusion of some sort, the Celje Museum of Revolution also officially changed its name to the Museum of Recent History Celje in 1991. The new name was not the cause of the above-mentioned changes, but rather the result of these changes. It was the result of having expanded

the temporal frame of research to cover the entire 20th century, of having introduced new topics which were no longer ideologically conditioned (political history had to give way to everyday life), and of introducing professional and methodological novelties (history and ethnology). The new name therefore extended the framework of museum research work and exhibits in the formal manner as well.

Even though the first period of transformation taking place behind the museum walls had been completed, the museum was once again at the beginning of its path at the beginning of the 1990's. Even though the museum's transformation was gradual and was carried out with a lot of consideration for the feelings of its public, only a handful of visitors remained faithful to the museum. This apathy of museum visitors was a revealing proof that the »striking force« of tens of thousands of museum visitors had withered away and evaporated. In the second period of its transition, the museum concentrated on working with its visitors, and on creating a new image. With skillful exhibit policy, and especially through working with children, the museum quickly established a new, solid core of regular visitors, thus considerably strengthening its image and popularity. Today, the position of the Museum of Recent History Celje is as firmly grounded and important as it was when it was still called the Celje Museum of Revolution. The ideological parade horse has been replaced by a museum designed by European standards. Visions of a museum's development may be different, but the one that has taken place in Celje was doubtlessly successful, built on sound judgement, adequate consideration for everybody concerned, and the right steps taken at the right time.

Špela Ledinek

page 54

Ethnological Monument

The article focuses on the multiple layers and meanings of the term »monument«, *spomenik* in Slovene. Composed of two expressions, »*pomen*« (meaning) and the similar »*spomin*« (memory), the original meaning of both is »what we think about (afterwards)« (comp. Bezljaj 1995: 84-85). The key element of every monument is that it evokes memory in a public function.

Predecessors of modern monuments can be found in prehistoric megaliths in Bretagne, Provence and Corsica, and in Egyptian pyramids and obelisks. The concept of monuments was introduced in the Greek and Roman antiquity, and later in the Renaissance. The Baroque, in which the representative element of the portrayed was ever more important, created the most effective environment for monuments. The cult of public memory reached its peak in the 19th century and was the reflection of the bourgeois life style, ideas and representative needs, and the rapid development of urban centers. The honor of being remembered in stone, which in the past was reserved only for the ruling class, now belonged to generals, heroes, and soon to ordinary soldiers as well (comp. Čopić and Žitko-Durjava 1998:209). Monuments recount stories about the collective historical awareness, thereby creating and strengthening the national mythology. They reveal the search for, and the finding of, identity, usually national identity, which has outgrown the previous class and state identification of the individual. Despite their seeming secularization, the monuments erected in honor of national socialism, fascism and 20th century social revolution have (once again) restored divine semanticism (the Altar della Patria, for instance), and reached the utmost limit of monumentalism. The change of regimes after 1918, 1945 and in the 1990's resulted in resignation, and also in the destruction of monuments glorifying previous political systems (comp. Hojda and Pokorny 1996:20).

The 20th century has also brought to life those monuments that have been legally recognized as such by the institutions for monument protection.

This denotes the turn from monuments glorifying memory, to those whose function of evoking memory is secondary (but not necessarily so). Authorities, or those institutions and their experts whose task is to preserve monuments, now define a monument. The very beginnings of the monument protection activities in Slovenia started in 1812. The turning point came in 1850 when the Central Commission for the Research and Preservation of Monumental Buildings, later decentralizing into individual provincial monument protection offices, was founded. The first provincial conservator of the Carniolan Monument Protection Office, founded in 1913 in Ljubljana, was France Stele. Stele wished to include »ethnographic monuments«, which he connected with folk architecture and other elements of folk culture (comp. Hazler 1999:23-30), into the protection and conservation program of his office. After WWII the definition of ethnographic, or ethnological, monuments was subject to Slovene legislation pertaining to cultural monument protection, and since 1981 the Natural and Cultural Heritage Act. In 1999, Slovenia adopted the Cultural Heritage Protection Act that serves to legally protect and define ethnological monuments. But according to modern orientations in ethnology and to legal definitions, ethnologists-conservators deal with fixed cultural heritage, which has been defined as the heritage of everyday life style, and not with »ethnological heritage« that in current practice has been used as an expletive to define their scope of work (comp. Delak Koželj 2001: 61). Ethnological heritage, and therefore ethnological monuments as well, which have been defined as the heritage of special importance, are therefore solely a legally defined category.

Their function of evoking memory places monuments in the symbolic and actual center of social influence. Monuments, which are part of daily life, concretize history and tradition (comp. Rihtman-Avguštin 2000:16, 61-98). Just like a monument honoring People's Liberation War or a poet mythicizes a historic event or a person, a legally recognized ethnological monument emphasizes a certain moment in life and exposes it from a multitude of events and lives. A form for creating tradition has been formed. An object, taken from everyday life, is transformed into a registered object with a specific social value. By having been canonized as a monument, it leaves the sphere of ethnological interest to become a political act of formalized history.

- BELINGAR EDA, univ. dipl. etn. in prof. soc., konservatorska svetovalka, ZVNKD Gorica, Nova Gorica
- BERCE NUŠA, študentka OEiKA, FF Ljubljana
- BOTÍKOVÁ dr. MARTA doc. phdr., csc., katedra etnológie, Filozofská fakulta, Bratislava, Slovaška
- BRENCE ANDREJ, univ. dipl. etn., kustos, Pokrajinski muzej Ptuj
- ČEBULJ SAJKO dr. BRED, univ. dipl. etn., Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, Ljubljana
- ČERNELIČ KROŠELJ ALENKA, univ. dipl. etn. in um. zg.
- DELAK KOŽELJ ZVEZDA, univ. dipl. etn. in um. zg., svetovalka direktorja, Uprava RS za kulturno dediščino, Ljubljana
- FERLEŽ mag. JERNEJA, univ. dipl. etn., Univerzitetna knjižnica Maribor
- FLORJANČIČ SAŠA, univ. dipl. etn., kustodinja, Kovaški muzej Kropa
- GNILŠAK IDA, višja kustodinja, Čebelarški muzej, Radovljica
- GODINA GOLICA dr. MAJA, univ. dipl. etn., ISN ZRC SAZU
- GRAFENAUER BRATOŽ BOŽA, univ. dipl. etn. in soc. kult., mlada raziskovalka, OEiKA, FF Ljubljana
- HABINC MATEJA, univ. dipl. etn. in novin., mlada raziskovalka OEiKA, FF Ljubljana
- HOHNEC TANJA, univ. dipl. etn. in prof. soc., višja konservatorica, ZVNKD Celje
- JEZERNIK dr. BOŽIDAR, prof., univ. dipl. pravnik, OEiKA (predstojnik), FF Ljubljana
- KANOP MAJA, univ. dipl. etn.
- KOREZ POLONA, absol. OEiKA, FF Ljubljana
- KOTAR ALJA, univ. dipl. etn. in soc. kult.
- KRIŽNAR dr. NAŠKO, univ. dipl. etn., ISN (AVL) ZRC SAZU, Ljubljana
- LEDINEK ŠPELA, univ. dipl. etn. in um. zg., mlada raziskovalka, ISN ZRC SAZU, Ljubljana
- MALNIČ ANDREJ, univ. dipl. etn., višji kustos, Goriški muzej Nova Gorica
- MATJAŠIČ BOJAN, štud. OEiKA, FF Ljubljana
- MEDVED LILJANA, prof. zg. in univ. dipl. etn., višja konservatorica, ZVNKD Maribor
- MESARIČ ANDREJA, štud. 4. l. OEiKA, FF Ljubljana
- MLAKAR ADAMIČ JANA, univ. dipl. etn., višja kustodinja etnologinja, Zasavski muzej Trbovlje
- MLINAR UROŠ, štud. OEiKA, FF Ljubljana
- PAVŠIČ TJAŠA, štud. 3. l. OEiKA, FF Ljubljana
- PEDIČEK TERSEGLAV DAMJANA, univ. dipl. etn. in um. zg., višja konservatorica, Regionalni ZVNKD Ljubljana
- PORENTA TITA, univ. dipl. etn., višja kustodinja, Tržiški muzej, Tržič
- RAJŠTER BRIGITA, univ. dipl. etn. in prof. zg., kustodinja, Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, Slovenj Gradec
- RAVNIK dr. MOJCA doc., univ. dipl. etn., znanstvena sodelavka, ISN ZRC SAZU, Ljubljana
- ROŽENBERGAR ŠEGA TANJA, univ. dipl. etn., višja kustodinja, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje
- ROŽMAN HELENA, univ. dipl. etn., višja kustodinja, Kozjanski park, Podsreda
- RUS JANEZ, štud. OEiKA, FF Ljubljana
- SIMONIČ MONIKA, univ. dipl. etn., Pokrajinski muzej Ptuj, Ptuj
- ŠČUKOVT ANDREJKA, univ. dipl. etn. in soc. kult., konservatorska svetovalka, ZVNKD Gorica, Nova Gorica
- ŠKAFAR ROGLED BOJANA, univ. dipl. etn., višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana
- ŠORI IZTOK, absol. OEiKA, FF Ljubljana
- ŠOSTER BARBARA, univ. dipl. zgod., Muzej Vrbovec
- ŠTERBENC SVETINA BARBARA, univ. dipl. etn. in prof. zg., strokovna sodelavka, ZRC SAZU, Ljubljana
- TERCELJ OTOREPEC MOJCA, univ. dipl. etn. in prof. soc., konservatorica, ZVNKD Kranj
- VEŠLIGAJ SUZANA, univ. dipl. etn., konservatorica, ZVNKD Maribor
- ŽBONTAR DAMJANA, univ. dipl. etn. in um. zg., bibliotekarka OEiKA, FF Ljubljana
- ŽIDOV dr. NENA, univ. dipl. etn., kustodinja, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana

Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU
in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, izpostava v Novi Gorici,
tudi letos prirejata tradicionalno

POLETNO ŠOLO VIZUALNEGA
v Novi Gorici od 21. do 28. avgusta 2002.

PROGRAM

Novogoriška Poletna šola vizualnega je oblika zunajšolskega usposabljanja na področju sodobnih metod snemanja avdiovizualnega gradiva, njegove analize in montaže. Namenjena je dijakom, študentom, muzealcem, mentorjem in raziskovalcem, ki bi pri svojem delu želeli uporabljati videokamero oziroma vizualno gradivo, ki bi ga sami izdelovali. Zamisel šole sloni na predpostavki, da je večšina neumetniškega videa in filma, kot se uporablja v znanosti, lahko podlaga za vsestransko uporabo vizualnih informacij na različnih področjih izobraževalne, kulturne in raziskovalne dejavnosti.

Šolo bodo vodili predavateljica in štirje predavatelji:

1.

Dr. Allison Jablonko (ZDA) je vizualna antropologinja, neodvisna raziskovalka, avtorica dokumentarnih filmov o kulturi novogvinejskih plemen. Tako kot tri leta zapored bo tudi letos vodila delavnico za snemanje in analizo vizualnega gradiva.

2.

Tone Rački, akademski slikar, cineast, filmski pedagog in publicist, je samostojni kulturni delavec, avtor priročnikov o videosnemanju in risanju. Vodil bo delavnico za kreativno uporabo male videokamere.

3.

Dr. Naško Križnar je etnolog in vizualni antropolog v Avdiovizualnem laboratoriju ISN ZRC SAZU ter docent za vizualno antropologijo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani. Vodil bo delavnico za načrtovanje, proizvodnjo in postprodukcijo raziskovalnega gradiva.

4.

Miha Peče, absolvent umetnostne zgodovine in sociologije kulture ter cineast, bo predstavil delo z digitalno montažno enoto in vodil postprodukcijo izdelkov poletne šole.

5.

Peti predavatelj še ni znan. Kandidati so **Peter Crawford** (Danska), **Erik de Maaker** (Nizozemska) in **Roberto Dapit** (Italija).

SPLOŠNE INFORMACIJE

Delavnice bodo potekale izmenično, tako da bodo vsi slušatelji poslušali vse predavatelje. Delovni dan bo razdeljen na tri seanse, dopoldansko, popoldansko in večerno. Zaželeno je pasivno znanje angleškega jezika.

Večji del snemanj bo potekal v tehnikah Hi8, video 8 in DV. Zato lahko slušatelji prinesejo tudi svoje videokamere teh formatov. Poučevanje videomontaže bo potekalo na sodobni digitalni montažni enoti.

Slušatelji in predavatelji bodo prebivali v dijaškem domu v Novi Gorici. Slušatelji bodo sami plačali šolnino, bivanje in hrano v domu. Šolnina je 22.000,00 SIT. Polna oskrba v dijaškem domu v dvoposteljnih sobah je 5.200,00, v triposteljnih pa 4.200,00 SIT na dan.

Kandidati naj prijavijo udeležbo najpozneje **do 30. junija 2002** na naslov:

Javni sklad RS za kulturne dejavnosti
Območna izpostava Nova Gorica
Bevkov trg 4, 5000 Nova Gorica
telefon: 05/335-18-50
faks: 05/335-18-54
e-pošta: damijana.abersek@slkd.si

ali

Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU
Gosposka 13, 1000 Ljubljana
telefon: 01/4706-343
faks: 01/4255-253
e-pošta: nasko@zrc-sazu.si

Izbranih bo največ 12 slušateljev, ki bodo avgusta letos prejeli položnico za plačilo šolnine ter podrobnejša obvestila o programu in delovanju šole.

Kandidati, ki nimajo podpore svojih ustanov, naj zaprosijo za sofinanciranje šolnine in bivanja na območnih izpostavah SLKD oziroma ZKD, kjer bivajo.

Javni sklad RS za kulturne dejavnosti
OBMOČNA IZPOSTAVA NOVA GORICA
Bevkov trg 4, 5000 NOVA GORICA
Tel.: 05/335-18-50, faks: 05/335-18-54

AVDIOVIZUALNI LABORATORIJ ZRC SAZU
Gosposka 13, 1000 Ljubljana
Tel.: 01/470-63-43

PRIJAVNICA

POLETNA ŠOLA VIZUALNEGA

od 21. do 29. avgusta 2002

Priimek in ime: _____

EMŠO: _____

Poklic: _____

Ulica, hišna št., kraj: _____

Poštna številka: _____ in pošta: _____

Telefon doma (GSM): _____ / _____

Telefon v službi: _____ / _____

PLAČNIK ŠOLNINE (22.000,00 SIT)

Podjetje, društvo, samoplačnik: _____

Ulica, hišna številka, kraj: _____

Poštna številka: _____ in pošta: _____

Telefonska številka: _____ / _____

Faks: _____ / _____

Ali ste davčni zavezanec za davek na dodano vrednost (obkrožite)? **DA** **NE**

Davčna številka: _____

Datum: _____ / _____ / _____

Žig: _____

Podpis: _____

Število udeležencev je omejeno na 12.
Prijavo pošljite čim prej, najpozneje pa do 30. junija 2002.

Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana